

ISSN (ONLINE): 2518-1971

НАУКОВО-
ПРАКТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ

СХІДНА ЄВРОПА: ЕКОНОМІКА, БІЗНЕС ТА УПРАВЛІННЯ

Belarus

Bulgaria

Hungary

Moldova

Poland

Romania

Lithuania

Slovakia

Ukraine

Czech Republic

27` 2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
БУДІВНИЦТВА ТА АРХІТЕКТУРИ»

СХІДНА ЄВРОПА: ЕКОНОМІКА, БІЗНЕС ТА УПРАВЛІННЯ

Електронне наукове фахове видання

Випуск 4 (27) 2020

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Верхоглядова Наталя Ігорівна, доктор економічних наук, професор, директор Навчально-наукового інституту менеджменту, економіки та фінансів Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Заступник головного редактора:

Коваленко-Марченкова Євгенія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку, економіки і управління персоналом підприємства Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Члени редакційної колегії:

Каховська Олена Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Кононова Ірина Володимирівна, доктор економічних наук, доцент, директор ТОВ «ВГВ Естейт».

Попова Вікторія Вікторівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Спірідонова Кіра Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Фісуненко Павло Анатолійович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та підприємництва, декан економічного факультету Державного вищого навчального закладу «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури».

Inna Stecenko, D.Sc. (Economics), Professor, Vice Rector for Research and Development, Baltic International Academy (Riga, Latvia).

Видання входить до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук (Категорія «Б») на підставі Наказу МОН України від 24 вересня 2020 року № 1188 (Додаток 5)

Галузь науки: економічні.

Спеціальності: 051 – Економіка; 072 – Фінанси, банківська справа та страхування; 073 – Менеджмент; 075 – Маркетинг; 076 – Підприємництво, торгівля та біржова діяльність; 292 – Міжнародні економічні відносини.

Затверджено до поширення через мережу Internet відповідно до рішення вченої ради ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

(від 22 грудня 2020 року протокол № 7)

Сайт електронного видання: www.easterneurope-ebm.in.ua

Міжнародний цифровий ідентифікатор журналу:

<https://doi.org/10.32782/easterneurope>

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 35.071.5

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-1>

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА МІЖНАРОДНИХ ІТ-КОМПАНІЙ

THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE DEVELOPMENT OF THE CORPORATE ENVIRONMENT OF INTERNATIONAL IT-COMPANIES

Нікітіна А.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародної економіки
та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Щершенюк О.М.

кандидат економічних наук, доцент,
Харківський національний автомобільно-дорожній університет

Nikitina Alina

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Shershnyuk Olena

Kharkiv National Automobile and Highway University

У статті проаналізовано вплив процесів глобалізації на міжнародне ділове життя, діяльність міжнародних компаній та економічні показники, зокрема світовий експорт, частку ВВП та обсяг прямих іноземних інвестицій у виробничі фонди. Обґрунтовано, що економічна глобалізація означає зростаючу взаємозалежність світових економік у результаті зростаючих масштабів транскордонної торгівлі товарами і послугами, потоку міжнародного капіталу і широкого й швидкого поширення технологій. Він відображає триваюче розширення і взаємну інтеграцію ринкових кордонів і є незворотною тенденцією економічного розвитку в усьому світі на рубежі тисячоліть. Доведено, що рівень глобалізації світової економіки можна визначити такими показниками, як: обсяг інтернаціоналізованого виробництва товарів та послуг, темпи його зростання відносно обсягів та темпів зростання всього валового продукту в світі; обсяг і динаміка прямих іноземних інвестицій відносно обсягу та динаміки всіх інвестицій – і внутрішніх, і міжнародних; обсяг і динаміка міжнародної централізації капіталу (у вигляді злиття та поглинання компаній у різних країнах) порівняно із загальними обсягами централізації капіталу, включаючи злиття і поглинання всередині країни, та ін.

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційні процеси, міжнародний бізнес, міжнародні компанії, концепція глобалізації, розвиток міжнародного бізнесу.

В статье проанализировано влияние процессов глобализации на международную деловую жизнь, деятельность международных компаний и экономические показатели, в частности мировой экспорт, долю ВВП и объем прямых иностранных инвестиций в производственные фонды. Обосновано, что экономическая глобализация означает растущую взаимозависимость мировых экономик в результате растущих масштабов трансграничной торговли товарами и услугами, потока международного капитала и широкого и быстрого распространения технологий. Он отражает продолжающееся расширение и взаимную интеграцию рыночных границ и является необратимой тенденцией экономического развития во всем мире на рубеже тысячелетий. Доказано, что уровень глобализации мировой экономики можно определить та-

кими показателями, як: *объем интернационализованного производства товаров и услуг, темпы его роста относительно объемов и темпов роста всего валового продукта в мире; объем и динамика прямых иностранных инвестиций относительно объема и динамики всех инвестиций – и внутренних, и международных; объем и динамика международной централизации капитала (в форме слияния и поглощения компаний в разных странах) по сравнению с общими объемами централизации капитала, включая слияния и поглощения внутри страны, и др.*

Ключевые слова: *глобализация, глобализационные процессы, международный бизнес, международные компании, концепция глобализации, развитие международного бизнеса.*

The article analyzes the impact of globalization on international business life, the activities of international companies and economic indicators, in particular, world exports, the share of GDP and the volume of foreign direct investment in productive assets. It is substantiated that economic globalization means the growing interdependence of world economies as a result of the growing scale of cross-border trade in goods and services, the flow of international capital and the widespread and rapid spread of technology. It reflects the ongoing expansion and mutual integration of market boundaries and is an irreversible trend of economic development around the world at the turn of the millennium. It is proved that the level of globalization of the world economy can be determined by such indicators as: the volume of international production of goods and services, its growth rate relative to the volume and growth rate of total gross domestic product in the world; volume and dynamics of foreign direct investment relative to the volume and dynamics of all investments – both domestic and international; volume and dynamics of international centralization of capital (in the form of mergers and acquisitions of companies in different countries) compared with the total volume of capital centralization, including mergers and acquisitions within the country, etc. It is emphasized that the globalization of the financial sector has become the fastest growing and most influential aspect of economic globalization. An indicator of the rapid growth of globalization is the volume of foreign direct investment in production assets: plants, equipment, land. It is determined that the social responsibility of business is a voluntary contribution of business to the development of the company, the social activity of the company. It is substantiated that a socially responsible company is a company that operates on the principle of social responsibility and implements a set of social programs in its priority areas, and the company's social programs are activities that are voluntarily carried out by the company in social, economic and environmental spheres. the nature associated with its mission and business development strategy and aimed at meeting the demands of various stakeholders of the company.

Key words: *globalization, globalization processes, international business, international companies, concept of globalization, integration of countries, international business development.*

Постановка проблеми. Однією з найважливіших тенденцій розвитку світового господарства й однією з його форм організацій – міжнародного бізнесу сьогодні є стрімкий розвиток глобалізаційних процесів, які визначають напрями розвитку національних економік і світового бізнесу в цілому, тому надзвичайно важливим та актуальним постає зараз дослідження цієї теми. На міжнародному рівні глобалізація світової економіки та відмінності між країнами розглядаються як можливості та виклики для бізнес-середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика глобалізації відобразилася у працях зарубіжних та вітчизняних учених: В. Геєця, М. Долішнього, П. Круша, Д. Лук'яненко, О. Білоруса, Ю. Пахомова, В. Будкіна, А. Гальчинського, Н. Гражевської, Б. Кваснюка, В. Сіденко, А. Філіпенко.

Як явище міжнародних економічних відносин міжнародний бізнес – це взаємодія суб'єктів міжнародної економічної діяльності, спрямована на одержання переваг від трансграничного співробітництва. Професор Д. Лук'яненко розглядає конкретну сутність цієї концепції як будь-яку операцію, що здійснюється контрагентами двох або більше країн. Зокрема, це господарські операції, засновані на новітніх організаційних технологіях, мають гнучкість у процесі оперативного управління з урахуванням впливу

вимог світового ринку та оптимального задоволення інтересів та потреб партнерів [1].

А.Н. Зелінська у своїх працях зазначає, що концептуальною основою міжнародного бізнесу є можливість отримання переваг (економічних чи технологічних) саме з переваг міждержавних ділових операцій, тобто продажу даного товару в іншій країні або створення фірми однієї країни виробництва в іншій країні, або спільне надання послуг фірмами двох країн – третя забезпечує сторонам, які беруть участь у бізнесі, більше переваг, ніж вони мали б, якби здійснювали подібну діяльність як суб'єкти лише національних економік [2].

Досить суттєвий внесок зроблено вітчизняними та закордонними науковцями у дослідження питань глобалізації, хоча такий напрям дослідження, як вплив глобалізаційних процесів на розвиток корпоративного середовища міжнародних ІТ-компаній, вимагає додаткового наукового опрацювання.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні впливу глобалізації на розвиток міжнародного бізнесу та проведенні аналізу ключових показників та тенденцій світових глобалізаційних процесів. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

– розкрити зміст поняття «розвиток міжнародного бізнесу»;

– запропонувати основні напрями впливу глобалізації на розвиток міжнародного бізнесу в сучасних умовах;

– дослідити природу, причини та наслідки впливу глобалізації на національні економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Глобалізація – це широкий термін для низки складних економічних, соціальних, технологічних, культурних та політичних змін і розглядається як збільшення взаємозалежності, інтеграції та взаємодії між людьми та компаніями в різних точках світу.

Визначення поняття глобалізації можна сформулювати так: глобалізація – це більш тісна форма інтеграції країн і народів світу, спричинена скороченням транспортних та комунікаційних витрат, а також руйнуванням штучних бар'єрів для руху товарів, послуг, капіталу, знань, людей. Економічна глобалізація означає зростаючу взаємозалежність світових економік у результаті зростаючих масштабів транскордонної торгівлі товарами і послугами, потоку міжнародного капіталу і широкого й швидкого поширення технологій. Вона відображає триваюче розширення і взаємну інтеграцію ринкових кордонів і є незворотною тенденцією економічного розвитку в усьому світі на рубежі тисячоліть. Швидко зростаюче значення інформації в усіх типах виробничої діяльності і маркетинг є двома основними рушійними силами економічної глобалізації. Іншими словами, швидка глобалізація світових економік в останні роки багато в чому заснована на швидкому розвитку науки і технологій, виникла в результаті того, що ринкова економічна система швидко поширюється по всьому світу і розвивалася на основі зростаючого транскордонного поділу праці, що проникає до рівня виробничих ланцюжків на підприємствах різних країн.

Розвиток науки і технологій значно знизив вартість транспорту і зв'язку, зробивши можливою економічну глобалізацію. Сьогоднішні морські перевезення становлять лише половину від вартості в 1930 р., нинішні авіап перевезення – 1/6, а телекомунікаційні витрати – 1%.

Рівень цін на комп'ютери в 1990 р. становив лише 1/125 від рівня цін у 1960 р., а в 1998 р. цей рівень цін знову знизився приблизно на 80%. Такий «ефект стиснення часу і простору» технологічного прогресу значно знизив вартість міжнародної торгівлі та інвестицій, що дало змогу організувати і координувати глобальне виробництво.

Наприклад, автомобіль Ford Lyma розроблений у Німеччині, його система передач – у Кореї, насос – у США, а двигун – в Австралії. Саме технологічний прогрес уможливив глобальне виробництво такого типу. Більше того, розвиток мережевої економіки породив велику групу тінювих підприємств, зробивши концепцію національних кордонів і відстані для певних видів економічної діяльності безглуздою.

Якщо технологічний прогрес і розвиток інформаційних технологій уважалися технологічною рушійною силою економічної глобалізації, то ринкова реформа, проведена в усьому світі, повинна розглядатися як інституціональна рушійна сила цієї тенденції.

У рамках ГАТТ і СОТ багато країн поступово знижують свої тарифні і нетарифні бар'єри, все більше і більше країн відкривають свої поточні рахунки й рахунки руху капіталу. Усе це сильно стимулювало розвиток торгівлі та інвестицій. Більше того, перехід колишніх централізованих планових економік до ринкових зробив дійсно можливим для світової економіки інтегруватися в єдине ціле.

Транснаціональні корпорації (ТНК) стали основними носіями економічної глобалізації. Вони глобально організують виробництво і розподіляють ресурси відповідно до принципу максимізації прибутку. Їх глобальна експансія змінює макроекономічні механізми функціонування світових економік. У 1996 р. у всьому світі було лише понад 44 тис ТНК, у яких було 280 тис зарубіжних дочірніх компаній і філій.

У 1997 р. обсяг торгівлі тільки 100 найбільших ТНК уже становив 1/3 загальносвітового обсягу, а обсяг торгівлі між їхніми материнськими компаніями та дочірніми компаніями – ще 1/3. У балансі прямих іноземних інвестицій у розмірі 3 000 млрд дол. США наприкінці 1996 р. ТНК володіли більше 80%. Окрім того, близько 70% міжнародної передачі технологій здійснювалося між ТНК. Цей тип транскордонної економічної діяльності в рамках одних і тих самих підприємств являє собою проблему для традиційних теорій міжнародної торгівлі та інвестицій.

Глобалізація фінансового сектору стала найбільш швидкозростаючим та найвпливовішим аспектом економічної глобалізації. Однак із розвитком економічної глобалізації вона ставала дедалі незалежнішою.

Показником, що демонструє швидке зростання процесів глобалізації, є обсяг прямих іноземних інвестицій у виробничі фонди: заводи, обладнання, земля. За даними Світового банку, у 1993 р. обсяг прямих іноземних інвестицій становив 211,8 млрд дол США, а в 2017 р. – 3,8 млрд. Тобто зростання вдесятеро, тоді як світовий ВВП виріс майже втричі. Найбільші потоки прямих іноземних інвестицій відбуваються між промислово розвиненими країнами. Такі статистичні дані світових економічних показників наводить В.А. Вергун [3].

Розглядаючи глобалізацію як явище ХХІ ст., І. Кокоріна дійшла висновку, що це багатовимірне явище, яке охоплює масштаби та динаміку міжнародних економічних відносин та міжнародного бізнесу і характеризує високий рівень розвитку міжнародної економіки, такий як кластер, метакорпорація та мережеві структури, зум-ключі формування глобальної економічної системи [4].

Сьогодні рушійні сили економічної глобалізації формуються в контексті розроблення нової моделі світового порядку, сформованої під впливом цивілізаційного розвитку продуктивних сил у результаті домінування інформації та технологій в економічній системі.

Ключові рушійні сили та причини впливу глобалізації на міжнародний бізнес у надзвичайно конкурентному середовищі постають стрижнем у роботі Ю.С. Погорелова, який розглядає зменшення бар'єрів, зростання міждержавної торгівлі та інвестицій, виробництва глобального продукту для світового споживача, використання Інтернету та інформаційних технологій як головного аспекту глобалізаційних процесів [5].

Міжнародні ІТ-організації повинні відігравати більш значну роль у процесі економічної глобалізації. Що різко контрастує зі швидким розвитком економічної глобалізації, це вакансія організації для глобального економічного регулювання та контролю, а також відставання у створенні регуляторної системи.

Насправді світова економіка, що глобалізується, знаходиться у вільному та дрейфуючому стані. Це багато в чому дуже схоже на внутрішню економічну ситуацію в розвинених західних країнах у 30-ті роки, коли економічні кризи, поширившись по всьому капіталістичному світу, призвели до кейнсіанської економіки та втручання уряду в економічні операції. Фінансові кризи в Мексиці і Східній Азії в 1990-х роках і крах компаній із довгострокового управління капіталом вимагають глобалізованої кейнсіанської економіки і створення відповідного інституту для ефективного втручання у світову економіку і, зокрема, у функціонування міжнародних фінансових ринків.

Є.Г. Панченко вважає, що одним із найважливіших показників глобалізації має порівняльна динаміка цін на однакові товари в різних країнах. Теоретично лібералізація зовнішньої торгівлі має усувати торговельні бар'єри та вирівнювати ціни [8].

Один із показників – індекс глобалізації країн, який щорічно публікується журналом Foreign Policy та відображає розвиток політичної, економічної, персональної і технологічної глобалізації у 62 країнах, на які припадає 96% світового ВВП та 84% населення Землі. Для розрахунку враховують 14 груп показників, які можна умовно поділити на чотири групи:

- показники економічної інтеграції (обсяг міжнародної торгівлі, прямі іноземні та портфельні інвестиції, міжнародні платежі тощо);
- показники персональних контактів (міжнародний туризм, міжнародні телефонні переговори, поштові відправлення, перекази тощо);
- показники технологізації (кількість користувачів Інтернету, Інтернет-серверів);
- показники участі в міжнародній політиці (кількість посольств, участь у міжнародних організаціях тощо) [6].

За даними 2018 р., найвищі позиції у рейтингу глобалізації мають Ірландія, Сінгапур та Швейцарія. Ірландія є найглобалізованішою країною вже третій рік поспіль. Україна посідає 43-є місце та є останньою з усіх країн Центральної та Східної Європи. Це пояснюється, передусім, уповільненням реформ у ключових секторах, політичною нестабільністю та корупцією в країні, вважає О.І. Гонта [7].

Серед інших країн нашого регіону слід відзначити Словенію, яка увійшла до двадцятки найглобалізованіших країн світу і посідає 19-е місце. Лідером серед країн Центральної та Східної Європи є Чехія – 14-е місце у світі за індексом глобалізації.

Також рівень глобалізації світової економіки можна визначити такими показниками, як:

- обсяг інтернаціоналізованого виробництва товарів та послуг, темпи його зростання відносно обсягів та темпів зростання всього валового продукту у світі;
- обсяг і динаміка прямих іноземних інвестицій відносно обсягу та динаміки всіх інвестицій – і внутрішніх, і міжнародних;
- обсяг і динаміка міжнародної централізації капіталу (у вигляді злиття та поглинання компаній у різних країнах) порівняно із загальними обсягами централізації капіталу, включаючи злиття і поглинання всередині країни, та ін.

Однією з особливостей глобалізації сучасного світового господарства, стає розвиток у кінці ХХ ст. фінансових ринків. Зміна ролі кредитних, валютних і фондових ринків у цей період призвела до зрушень у структурі всієї міжнародної економіки. Забезпечення потреб реального сектору в сукупності з лібералізацією політичного життя призвело до активізації спекуляцій на ринку, що вилилися у зростання його обсягу.

Тож замість заробляння коштів із виробництва товарів або послуг сьогодні джерелом прибутку стали спекуляції з похідними фінансовими інструментами та коливаннями валютних курсів. Процес інтернаціоналізації на фінансовому ринку став наслідком посилення фінансових взаємозв'язків між країнами, формування транснаціональних корпорацій, що працюють у світовому масштабі, більш ліберальних правил формування цін і переміщення потоків інвестування.

Відносна швидкість росту на транснаціональному ринку капіталу обсягів позик становила в останні 10–15 років рекордні +60% порівняно з обсягами зовнішньої торгівлі. Також помітно зростає число компаній-інвесторів, що функціонують на міжнародному ринку, яке довела В.І. Шкодїна у своїх наукових дослідженнях [9].

Дія глобальних об'єктивних чинників поступово призвела до того, що великі українські компанії дійшли висновку про необхідність побудови іншої системи соціальної відповідальності, заснованої на включенні в неї всіх основних учасників бізнес-сфери, які слідує правилам

цивілізованого бізнесу, прийнятим у занепадаючих країнах.

Соціальна відповідальність бізнесу – це добровільний внесок бізнесу в розвиток компанії, соціальну діяльність компанії. Соціально відповідальна компанія – це компанія, яка діє за принципом соціальної відповідальності та реалізує комплекс соціальних програм у пріоритетних для неї напрямках. Соціальні програми компанії – це діяльність, яка добровільно здійснюється компанією у соціальній, економічній та екологічній сферах, яка матиме системний характер, пов'язана з її місією та стратегією розвитку бізнесу і спрямована на задоволення запитів різних зацікавлених сторін.

Отже, відбулося неприйняття принципу, що будь-який бізнес створюється з метою отримання прибутку. Це пов'язано з тим, що сучасний бізнес реалізується не у вакуумі, а в певній золотій точці і може бути успішним лише в трибунах та передбачуваних умовах. Створення таких умов можливо за тісної і продуктивної взаємодії бізнесу з державою та суспільством.

Первинний конфлікт корпорацій із суспільством та державою вимагав активізації соціального складника в корпоративній культурі. Перевагами соціально відповідальної культури компанії є:

По-перше, зміцнення репутації та іміджу компанії. Добросовісна та соціально відповідальна ділова практика здійснюється для підвищення

репутації та іміджу компанії в очах широкої громадськості та ділового духу. Соціально відповідальна поведінка компанії проявляється у зменшенні витрат на роботу з комерційними органами, а також сприяє залученню та утриманню персоналу компанії.

По-друге, підвищення ефективності ведення бізнесу. Соціально відповідальне ведення бізнесу безпосередньо відображається у підвищенні ефективності роботи компанії. Компанії, які застосовують соціально відповідальну ділову практику, отримують такі переваги, як підвищення продуктивності персоналу, зменшення експлуатаційних витрат, збільшення продажів та збільшення лояльності клієнтів.

По-третє, підвищення інвестиційної прибутковості компанії. Дотримання принципів етичної, соціально та екологічно відповідальної ділової практики для підвищення інвестиційної прибутковості компанії проявляється у поліпшенні фінансових показників та відкриває більше вільного доступу до капіталу.

Висновки. Таким чином, глобалізація, напружена конкуренція, необхідність пошуку та ефективного впровадження інновацій визначають нові завдання та параметри функціонування корпоративної культури. Обґрунтовано, що первинний конфлікт корпорацій із суспільством та державою вимагав активізації соціального складника в корпоративній культурі останніх.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лук'яненко Д.Г. Глобальна економіка XXI століття: людський вимір. Київ : КНЕУ, 2015. 420 с.
2. Зелінська О.М., Галазюк Н.М., Урбан О.А. Сутність транснаціональних корпорацій та їх вплив на процес економічного зростання. *Економічний форум*. 2014. С. 145–150.
3. Вергун В.А., Ступницький О.І. Іноземні інвестиції: офшорні зони та їх інституції в міжнародному бізнесі. Київ : Київський університет, 2012. 303 с.
4. Кокоріна В.І. Імперативи розвитку міжнародного бізнесу в умовах глобалізації. *Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво»*. 2010. № 3. С. 67–73.
5. Погорелов Ю.С. Категорія розвитку та її експлейнарний базис. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. 2012. Вип. 27. С. 30–34.
6. Черваньов Д.М. Менеджмент інвестиційної діяльності підприємств. Київ : Знання-прес, 2013. 622 с.
7. Гонта О.І. Структуризація зовнішніх впливів на економіку регіонів України в умовах глобалізації. *Чернігівський науковий часопис. Економіка і управління*. 2016. № 1(1). С. 23–29.
8. Панченко Є.Г. Міжнародний менеджмент. Київ : КНЕУ, 2014. 541 с.
9. Шкодїна І.В. Сучасні тенденції самоорганізації світової економічної системи. *Економіка України*. 2012. № 9. С. 70–77.

REFERENCES:

1. Luk'janenko D.Gh. (2015) Ghlobaljna ekonomika KhKhI stollittja: l'juds'kyj vymir [The global economy of the XXI century: the human dimension]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
2. Zelinsjka O.M., Ghalazjuk N.M., Urban O.A. (2014) Sutnistj transnacionaljnykh korporacij ta jikh vplyv na proces ekonomichnogho zrostannja [The essence of transnational corporations and their impact on economic growth]. *Ekonomicznyj forum*, pp. 145–150.
3. Verghun V.A., Stupnyckyj O.I. (2012) Inozemni investyciji: ofshorni zony ta jikh instytuciji v mizhnarodnomu biznesi [Foreign investment: offshore zones and their institutions in international business]. Kyiv: Kyjivskij universytet. (in Ukrainian)
4. Kokorina V.I. (2010) Imperatyvy rozvytku mizhnarodnogho biznesu v umovakh ghlobalizaciji [Imperatives of international business development in the context of globalization]. *Derzhava ta reghiony. Serija: Ekonomika ta pidpryemnyctvo*, vol. 3, pp. 67–73.

5. Poghorjelov Ju.S. (2012) Kateghorija rozvytku ta jiji eksplejnarnyj bazys [Category of development and its explanatory basis]. *Teoretychni ta prykladni pytannja ekonomiky*, vol. 27, pp. 30–34.
6. Chervanjov D.M. (2013) Menedzhment investycijnoji dijajnosti pidpryjemstv [Management of investment activity of enterprises]. Kyiv: Znannja-pres. (in Ukrainian)
7. Ghonta O.I. (2016) Strukturyzacija zovnishnikh vplyviv na ekonomiku rehioniv Ukrajinu v umovakh ghlobalizaciji. [Structuring external influences on the economy of the regions of Ukraine in the context of globalization]. *Chernighiv. nauk. chasop. Ekonomika i upravlinnja*, vol. 1 (1). pp. 23–29.
8. Panchenko Je.Gh. (2014) Mizhnarodnyj menedzhment [International management]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
9. Shkodina I.V. (2012) Suchasni tendenciji samoorganizaciji svitovoji ekonomichnoji systemy [Modern tendencies of self-organization of the world economic system]. *Ekonomika Ukrajinu*, vol. 9, pp. 70–77.

ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ РЕШОРІНГУ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ

CAUSES AND CONSEQUENCES OF RESHORING IN THE WORLD ECONOMY

Прушківська Е.В.

доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин,
Національний університет «Запорізька політехніка»

Корчєбний Р.С.

студент,
Національний університет «Запорізька політехніка»

Prushkivska Emilia

National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

Korchebnyi Roman

National University «Zaporizhzhia Polytechnic»

У статті розглянуто рєшоринг як тенденцію, що впливає на економічний розвиток багатьох країн. Розкрито причини здійснення рєшорингу компаніями в розвинутих країнах. Виявлено, що рєшоринг перебуває на початковій стадії свого розвитку і серед методів розміщення виробництва значно програє офшорингу. Встановлено, що ці два процеси не є взаємовиключними і можуть здійснюватися паралельно, що, скоріш за все, буде відбуватися протягом певного періоду. Виявлено причини рєшорингу і потенційні шляхи подальшого розвитку цього процесу. З'ясовано потенційні наслідки процесу рєлокації виробництва як для розвинутих країн, так і для країн, що розвиваються, які дадуть змогу більш ефективно використовувати знання майбутніх тенденцій в інвестиційній діяльності як для корпорацій, так і для національних економік.

Ключові слова: рєшоринг, офшоринг, економіка, виробництво, кваліфікація, робочі місця, безробіття.

В статье рассмотрен рєшоринг как тенденция, которая влияет на экономическое развитие многих стран. Раскрыты причины осуществления рєшоринга компаниями в развитых странах. Виявлено, что рєшоринг находится на начальной стадии своего развития и среди методов размещения производства значительно проигрывает офшорингу. Установлено, что эти два процесса не являются взаимоисключающими и могут осуществляться параллельно, что, скорее всего, будет происходить в течение определенного периода. Виявлены причины рєшоринга и потенциальные пути дальнейшего развития этого процесса. Выяснены потенциальные последствия процесса рєлокации производства как для развитых стран, так и для развивающихся стран, которые позволяют более эффективно использовать знания будущих тенденций в инвестиционной деятельности как для корпорацій, так и для национальных экономик.

Ключевые слова: рєшоринг, офшоринг, экономика, производство, квалификация, рабочие места, безработица.

The article considered reshoring as a trend that affects the world economy and economic development of many countries. In recent years, its role in the economies of some countries is constantly increasing, and it is becoming the main political agenda for certain countries, which in turn creates a new debate among scientists about its true impact, as well there are more scientific works, articles, and publications in the media that in one way or another touch on this topic. The preconditions and reasons for reshoring by international companies in developed countries were revealed, the main ones being the growth of wages in the host countries, and miscalculations in the planning of offshoring activities, which forces companies to initiate the return of production home. It was found that reshoring is at an early stage of its development, as it is carried out only in the manufacturing sector and in limited quantities, and among the methods of placement of production, significantly loses to offshoring, which continues to be one of the main ways to organize the production process for international companies, who continue to relocate production to developing countries, thus focusing on low wages, to save on manufacturing. The issue of replacing low-skilled jobs

with high-skilled ones, when returning production from a developing country, is considered. It is established that these two processes are not mutually exclusive, and can be carried out in parallel, depending on the economic profitability of a particular option to move production for a particular economic sector, which is likely to occur over time, and what we can already see for certain sectors of the economy, such as luxury goods. Potential ways of further development of this process are revealed. The consequences of the process of relocation of production are also clarified, both for developed countries, which are home countries for reshoring companies, and for developing countries, which are host countries, and which will allow more will allow more effective use of this knowledge of the future development of these trends in the world economy in investment activities, both for corporations and for national economies.

Key words: *reshoring, offshoring, economy, manufacturing, qualifications, jobs, unemployment.*

Постановка проблеми. Реалії економічного буття свідчать про те, що компанії в розвинутих країнах все частіше переносять свою виробничу діяльність «додому». Дискусії щодо решорингу ведуться дуже активно, але існують значні розбіжності стосовно того, наскільки важливою є ця тенденція. Група експертів стверджує, що решоринг стане одним з найважливіших трендів XXI століття. Представники іншої групи мають більш скептичні погляди і переконують, що існує незначна кількість компаній, які здійснюють перенесення виробництв «додому». Для того щоб відобразити реалістичність, цього процесу, необхідно дослідити решоринг як явище і як процес.

Незважаючи на те, що загалом решоринг виглядає як феномен, що зможе повернути втрачені внаслідок офшорингу робочі місця, насправді це питання залишається одним з найбільш дискусійних.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Решоринг є темою багатьох дискусій, які торкаються виробничих процесів у країнах з розвинутою економікою, але за останні декілька років він отримав ще більше уваги через те, що компанії, які займаються виробництвом продукції, все частіше стали переносити (повертати) виробничу діяльність у свою країну або сусідні країни. Причин для такої діяльності компаній існує декілька, зокрема зниження вартісних переваг розміщення виробництва в країнах, що розвиваються, недооцінка повної вартості офшорингу, потреба близькості виробництва до ринків збуту та інноваційних центрів, захист прав інтелектуальної власності.

Для того щоб розуміти причини решорингу, необхідно перш за все з'ясувати сутність цього поняття. Дослідженням сутності та процесів решорингу займалися вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема О. Рогач, О. Любовець, Ю. Кіндзерський, Л. Фратточі, Л. Еллрам, С. Кінкель, К. Мауро.

Л. Фратточі виділяє такі ознаки решорингу: приймається рішення про відмову від офшорингу, яке не передбачає закриття офшорних виробництв, а основне виробництво переноситься на батьківщину [1].

О. Рогач визначив п'ять таких основних причин решорингу як процесу: автоматизація та роботизація виробництва, діджиталізація, зростання використання 3D-принтерів, збільшення

середньої заробітної плати, здешевлення енергетичних ресурсів у США [2].

Вчені Крейнфілдського університету [3] зосереджують увагу на решорингу виробництва щодо потенційних наслідків цього явища для світової економіки, а також виокремлюють вплив мінливості політичних та динамічних економічних чинників. Результатом цього дослідження є підтвердження зростання популярності решорингу виробництва як процесу та його висвітлення вченими як явища.

Також велика кількість звітів міжнародних організацій та аналітичних статей у науково-популярній літературі торкається питань решорингу та офшорингу, наочно показує різні кути, під якими проявляється зацікавленість у цьому питанні.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення причин решорингу для з'ясування його наслідків для світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Такі терміни, як «решоринг», «бекшоринг» та «ніаршоринг», часто використовуються як взаємозамінні та значною мірою сприяють плутанині навколо цього нового явища, хоча не завжди зрозуміло, чи мають ці терміни однакові значення. В академічній літературі існують певні вказівки, але розбіжності щодо точного визначення все одно існують. Зокрема, Л. Еллрам трактує решоринг як «переміщення виробництва до країни своєї материнської компанії», інші описують решоринг лише як звичайну зміну місця знаходження щодо попередньої офшорної країни [4]. Бекшоринг розглядається як «повторна концентрація частин виробництва з власних закордонних місць, а також від іноземних постачальників до місця внутрішнього виробництва компанії» [5]. Ніаршоринг розглядається як рішення перенести раніше офшорну діяльність не до материнської країни компанії, а до сусідньої країни.

Для розвинутих економік доцільність решорингу полягає в можливостях отримати більше робочих місць, створенні більшої доданої вартості в національній економіці, а також здатності отримати конкурентні переваги на глобальному ринку. Для підвищення своєї інноваційної привабливості країни розробляють низку заходів, важливою частиною яких є підтримка решорингу.

Варто зазначити, що феномен решорингу не означає кінець офшорингу, тобто не відбува-

ється повного повернення всієї діяльності, яка була офшорною протягом останніх десятиліть, отже, не відбувається відновлення виробничих процесів в розвинутих економіках до рівня 70-х чи 80-х років. Офшоринг відбувається одночасно з ростом решорингу і відіграє в ньому певну роль.

Реалії економічного буття свідчать про те, що впродовж багатьох років великомасштабного офшорингу та аутсорсингу компанії шукають нові можливості диверсифікації організації своїх виробничих процесів. Очікується, що виробництво в майбутньому буде концентруватися в регіональних чи локальних хабах, які будуть розташовані ближче до споживчого ринку. Зміни у структурі вартості та чинниках попиту можуть стати основними причинами цього процесу. Для деяких товарів низька вартість робочої сили та довгі ланцюги створення вартості продовжать надавати конкурентну перевагу офшорингу протягом деякого часу, але виробництво інших товарів буде організовано на регіональному рівні.

Зауважимо, що як процес решоринг все більше й більше є предметом дискусії як в економічних, так і в політичних інституціях у розвинутих країнах. Цей процес безпосередньо віддзеркалюється на тактичних та стратегічних діях урядів щодо формування економічної політики країни, оскільки він торкається самого виробництва, яке є основним структурним елементом економічної системи і взаємопов'язаних процесів. Повернення виробництва приведе до вирішення соціально-економічних проблем щодо формування додаткових робочих місць та збільшення зайнятості, як наслідок, покращення добробуту людей.

Решоринг можемо розглядати в такому ракурсі, як збільшення додаткових капіталовкладень у країни походження й сусідні з ними країни. Очікується, що через ці інвестиції повернене виробництво створить нову кількість робочих місць, які будуть потребувати висококваліфікованого персоналу.

Підкреслимо, що політика підтримки решорингу особливо помітна у США, де очікується, що повернення виробництва з країн, що розвиваються, приведе до розквіту американської економіки. У першому дослідженні з цієї теми "Boston Consulting Group" [6], повідомляла, що більше половини з 200 опитаних американських компаній з обсягами продажів, що перевищують 1 млрд. дол. США, перевели виробництво до Сполучених Штатів або планували зробити це протягом наступних декількох років. Ця ж консалтингова компанія прогнозувала, що решоринг у поєднанні зі зростанням експорту може створити від 2,5 до 5 мільйонів робочих місць у США до 2020 року. Зазначимо, що реальні цифри виявляються дещо скромнішими: з 2010 по 2018 роки з офшорів було з повернуто тільки 749 000 робочих місць [7].

Проблемні питання решорингу менш активні в Європі. Однією з причин цього є те, що європейське виробництво загалом менше знало впливу офшорних видів діяльності, особливо до Китаю. Однак у багатьох країнах за останні роки питання решорингу перебуває на порядку денному, хоча причини його появи відрізняються від американських.

Колишній прем'єр-міністр Сполученого Королівства Девід Камерон визначив решоринг як глобалізаційне явище, яке може допомогти збалансувати її економіку й повернути робочі місця з таких країн, як Китай чи Індія; тоді як у Німеччині Міністерство економіки представило «Національну індустріальну стратегію – 2030», у якій розглядає повернення виробництва як важливий фактор для свого виробничого сектору майбутнього. Дискусія щодо решорингу в Італії зосереджена скоріше на брендингу «Зроблено в Італії», який має мотивувати італійських виробників повернутися в Італію. Міністерство промислового відновлення Франції нещодавно запровадило ініціативи з підтримки решорингу, які доповнюють їхні політичні заходи, що знеохочують французькі компанії від офшорингу

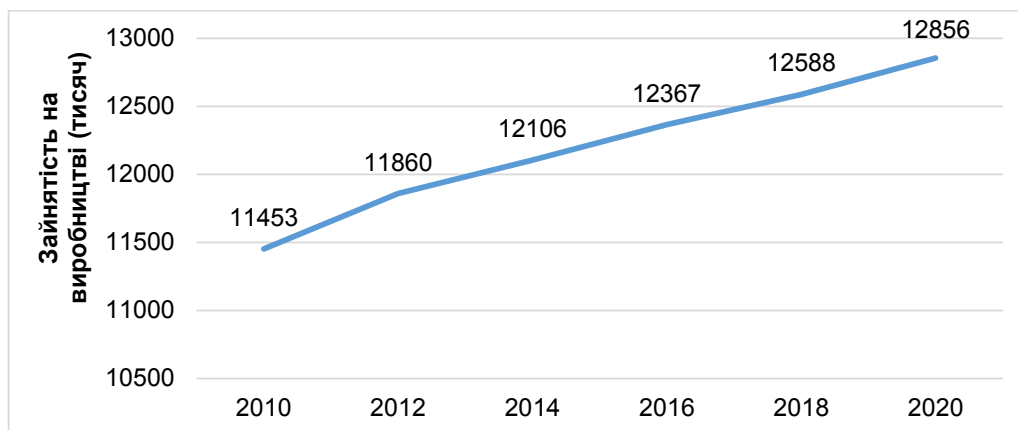

Рис. 1. Зміна кількості виробничих місць у США у 2010–2020 роках

Джерело: побудовано авторами на основі [8]

виробництва, а президент Франції Еммануель Макрон [9] у своїй промові в березні 2020 року стверджував, що через пандемію коронавірусу Франція повинна добиватись економічного суверенітету.

Зазначимо, що решоринг слід розглядати щодо повернення не тільки сфери виробництва, але й сфери послуг. Наприклад, низка компаній перенесла діяльність колл-центрів через проблеми мовної комунікації. На відміну від виробництва, де діяльність переважно переноситься з Китаю, сфера послуг повертається переважно з Індії, меншою мірою – з Філіппін.

Решоринг послуг перебуває у ще більш початковій стадії, ніж решоринг виробництва, оскільки кількість компаній та робочих місць, задіяних у ньому, є ще меншою. Крім того, схоже, спостерігається уповільнення офшорингу у сфері послуг, оскільки «легкі» частини у створенні вартості послуг уже стали офшорними, але інші елементи набагато важче вивести в офшори (через спеціалізовані знання, близькість до клієнтів тощо).

Закцентуємо увагу на тому, що якщо основним елементом решорингу є питання локації виробничих процесів, то виникають проблемні питання щодо привабливості тієї чи іншої країни для інвестицій. Велика кількість чинників відіграє важливу роль у прийнятті рішень компаніями. Зокрема, де розмістити свою діяльність, включаючи розмір та темпи зростання місцевого ринку, рівень заробітної плати, наявність і доступність ресурсів, людський капітал, наявність постачальників та наукової інфраструктури. Ці чинники, як правило, різняться за змістом у різних галузях та видах діяльності.

Із вищезазначеного випливає, що решоринг як процес набуває поширення, а розвинені країни стають більш привабливими для певної виробничої діяльності після десятиліть певного «програшу» країнам, що розвиваються. В цьому контексті виокремимо передумови та причини решорингу (табл. 1).

Базуючись на виокремлених передумовах та причинах решорингу, проаналізуємо їх більш детально.

У 1990-х та на початку 2000-х років компанії здійснювали офшорну діяльність у країнах, що

розвиваються, відтоді виробничі витрати в цих країнах значно виросли. Наприклад, середня заробітна плата в Китаї виросла з 300 доларів США у 2000 році до 1 000 доларів США у 2019 році, що суттєво зменшило переваги, які ця країна мала у витратах на трудомістку діяльність.

Нові цифрові технології, такі як штучний інтелект, автоматична аналітика даних, поступово перетворюють виробничі процеси. Існують думки про те, що використання нової інформації і технологій зробить робочі витрати відносно менш важливими у низці виробничих галузей. Наприклад, автоматизація виробничих процесів завдяки зростаючому використанню роботів може зменшити перевагу у вартості робочої сили країн, що розвиваються, оскільки витрати на робочу силу становитимуть меншу частку загальних витрат. Вірогідним є те, що поширення діджиталізації дасть змогу виробляти все більш дешеву та якісну продукцію у країнах з розвинутою економікою, знеохочуючи компанії від офшорингу і сприяючи решорингу.

Проблеми управління, логістики та експлуатації переважно приводять до значних «прихованих» витрат (тобто витрати, які не були враховані в рішенні про офшор), що іноді робить офшоринг не вигідним. Компанії дедалі більше розуміють, що грошові витрати на моніторинг, комунікацію та координацію між віддаленими філіями та штаб-квартирами є великими й можуть бути більшими, ніж передбачалося спочатку.

Під час офшорингу інноваційної діяльності до країн, що розвиваються, компанії переважно дізнаються, що захист відповідної інтелектуальної власності не завжди перебуває на тому ж рівні, що «вдома». Компанії побоюються, що місцеві постачальники можуть стати конкурентами, якщо вони отримають внутрішню інформацію про виробничий процес. Менш розвинені правові системи прав інтелектуальної власності змусили компанії переглянути свої стратегії офшорингу та привели до перенесення деяких видів діяльності ближче «до дому».

Чим більше фірм поширюють свою діяльність по всьому світі, тим більш вразливими вони

Таблиця 1

Основні причини решорингу

Передумови	Причини
Зростання середньої заробітної плати в країнах, що розвиваються	Зміна структури витрат у країнах, що розвиваються
Збільшення ролі цифрових технологій у виробництві	Поширення діджиталізації виробництва в розвинутих економіках
Прорахунки під час планування та здійснення офшорної діяльності	Недооцінка «повних витрат»
	Потенційні загрози інтелектуальній власності
	Балансування економії витрат та розподілу ризиків
	Більша гнучкість через близькість до споживчих ринків

Джерело: складено авторами

стають до несподіваних подій, таких як стихійні лиха та політичні заворушення. Ланцюги поставання часто стають настільки складними, що проблеми в одній зі складових частин у цьому ланцюзі можуть привести до великих проблем в усьому ланцюгу.

Іншою перевагою переміщення виробництва в безпосередню близькість до ринків є те, що вихід на ринок займає менше часу, особливо для індивідуальних та модних товарів. Компаніям потрібно швидко реагувати на мінливий попит та поставляти нові товари в короткі терміни. Гнучкість часто ігнорується в рішеннях про офшоринг, які перш за все були зумовлені економією витрат. Наближаючи виробничі центри до кінцевих ринків, компанії хочуть повернути собі гнучкість у конкурентному процесі.

Зазначимо, що важко передбачити, що відбудеться в майбутньому, але обмежені позитивні новини про решоринг можуть привести до завищених або навіть нереалістичних очікувань. Зокрема, деякі передбачувані ефекти, що прогнозуються консалтинговими компаніями, покладають великі надії на реіндустріалізацію в країнах з розвинутими економіками. Політичні та економічні еліти розвинених країн очікують, що решоринг допоможе вирішити проблеми конкурентоспроможності виробництва в цих країнах та одночасно мінімізують безробіття. Незважаючи на гучні заголовки та політичні лозунги, результати залишаються неоднозначними, а політичні проєкти, які часто публічно ініціюються, не завжди матеріалізуються в реальності. Процеси решорингу потребують вигідних економічних умов та інституційних змін у країнах, які прагнуть до повернення виробництва та сфери послуг.

Офшоринг все ще відбувається одночасно з протилежними процесами, скоріш за все, його лідерство не буде змінюватися протягом багатьох років. Це спостереження є дійсним на рівні національних економік, галузей промисловості та навіть окремих компаній. Компанії дійсно можуть повертати деякі види діяльності для обслуговування внутрішнього та сусідніх ринків, але одночасно все ж таки переміщують інші види діяльності за кордон для обслуговування місцевих ринків. Близькість до ринків є аргументом як для решорингу, так і для офшорингу. Можна очікувати, що компанії будуть надалі

вивозити своє виробництво за кордон через зростання споживчих ринків у країнах з економіками, що розвиваються.

Щодо відносної важливості двох процесів, то сучасні процеси глобалізації доводять, що офшоринг все ж таки більш дієвий, адже компанії, які вибирають вивезення свого виробництва за кордон, все ще набагато більше, ніж тих, що займаються його поверненням. Як обговорювалося вище, привабливість таких країн, як Китай, значною мірою обумовлена їх великими та постійно зростаючими ринками, на відміну від ринків у розвинутих країнах, які перебувають у стагнації. Як будь-яке економічне явище, решоринг має також певні наслідки (табл. 2).

Перебільшенням є те, що решоринг дасть змогу повернути всі види діяльності, які були офшорними протягом останніх десятиліть. Проста причина полягає в тому, що повернення неможливе для всіх видів виробничої діяльності. Оцінки можливого зростання зайнятості від решорингу є дуже завищеними. Більшість розвинутих економік переживає стійке зменшення робочих місць у сфері виробництва, що пов'язано з високою продуктивністю праці в обробній промисловості [10]. У США за останнє десятиліття було втрачено 4 000 000 робочих місць через офшори [11]. Навіть визнаючи, що решоринг все ще перебуває на початковій фазі, бачимо, що часи великої зайнятості на виробництві не повернути через решоринг. Меншого розриву у витратах на заробітну плату між розвинутими економіками та економіками, що розвиваються, швидше за все, буде недостатньо для переміщення найбільш трудомістких видів діяльності «додому». Очікується, що підвищена автоматизація приведе до зменшення вартості трудомісткої праці в країнах, що розвиваються, через зменшення її частки у загальній ціні, що дійсно може сприяти решорингу, але водночас автоматизація, як правило, зменшує частку праці у виробництві, отже, її вплив на формування вартості продукції буде меншим.

Загалом очікується, що виробництво створить менше робочих місць у майбутньому, ці робочі місця будуть ставати все більш висококваліфікованими. Британські дослідження припустили, що зі зростанням продуктивності праці у виробництві кількість робочих місць, які були повернуті, є незначною, вони є висококвалі-

Таблиця 2

Наслідки решорингу

Розвинуті країни	Країни, що розвиваються
Покращення балансу між сферою послуг та виробництвом у розвинутих країнах	Втрата частини виробництва внаслідок його перенесення до розвинутих країн
Створення обмеженої кількості висококваліфікованих робочих місць у розвинутих країнах	Продовження офшорингу трудомісткої виробничої діяльності до країн з низькою середньою заробітною платою
Діджиталізація та роботизація виробничого процесу	

Джерело: складено авторами

ліфікованими, більш технічними та добре оплачуваними [12]. Решоринг не створить велику кількість робочих місць для людей нижчої кваліфікації, оскільки виробництво стане більш автоматизованим, цифровим, інтелектуальним та технологічним. Зростання нерівності на ринках праці ризикує подальшим зниженням заробітної плати для працівників з низькою та середньою кваліфікацією, тоді як працівники з вищою кваліфікацією будуть отримувати більшу заробітну плату.

Все це означає, що політикам та економістам не слід ігнорувати явище решорингу й вважати його неважливим. Це явище потребує подальшого ґрунтовного наукового дослідження, оскільки решоринг зможе похвалити економічну активність у виробничих галузях розвинутих країн.

Висновки. Із досліджень випливає, що в деяких країнах, наприклад США, питання повернення виробництва займає центральну позицію в політичних та економічних колах. З іншого боку, результати вже реалізованих політик та ініціатив не дають змогу стверджувати, що покладені на решоринг надії виправдовують себе. Багато пропонентів повернення виробництва мають завищені очікування, що, окрім

зростання конкурентоспроможності виробництва розвинутих країн, решоринг вирішить усі проблеми безробіття. Навіть якщо інвестиції в економіку дійсно матимуть позитивні результати щодо балансу різних секторів економіки, а повернуте з офшорів виробництво справді приведе до зростання робочих місць, то їх кількість буде обмеженою, всі вони будуть потребувати високої кваліфікації. Також не вся діяльність може бути перенесена «додому», оскільки деякі види виробництва ще довго будуть потребувати великої кількості трудомісткої праці.

Свідчення про те, що решоринг продовжує набирати обертів, не означає відміну або навіть сповільнення процесів офшорингу, він все ще тримає перше місце серед способів релокації виробництва. Підприємства можуть повертати або переміщати частину виробництва в сусідні країни для обслуговування внутрішніх та сусідніх ринків, водночас продовжувати офшоринг виробничих потужностей у країні, що розвиваються, для обслуговування локальних ринків. Скоріш за все, компанії надалі будуть віддавати перевагу офшорингу, оскільки споживчі ринки країн, що розвиваються, постійно розширюються, на відміну від ринків країн з розвинутими економіками, які перебувають у стагнації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Fratocchi L., Mauro C., Barbieri P., Nassimbeni G. Manufacturing Back-reshoring – An Exploratory Approach for Hypotheses Development. *Riunione Scientifica Annuale Associazione Italiana di Ingegneria*. 2020. Vol. 20. P. 54–59.
2. Рогач О. Структурні зміни мережевого виробництва багатонаціональних фірм. *Стратегія розвитку України*. 2019. № 2. С. 3–12.
3. An analysis of the UK's Capability to Reshore Production. URL: <https://www.cranfield.ac.uk> (дата звернення: 21.09.2020).
4. Ellram L., Tate W., Petersen K. Offshoring and Reshoring: An Update on the Manufacturing Location Decision. *Journal of Supply Chain Management*. 2013. Vol. 49. № 2. P. 101–132.
5. Kinkel S., Maloca S. Drivers and antecedents of manufacturing offshoring and backshoring – A German perspective. *Journal of Purchasing and Supply Management*. 2009. Vol. 15. № 3. P. 154–165.
6. Reshoring of Manufacturing to the US Gains Momentum. URL: <https://www.bcg.com/publications/2015/reshoring-of-manufacturing-to-the-us-gains-momentum> (дата звернення: 01.10.2020).
7. Companies Reshoring. URL: <https://reshorennow.org/companies-reshoring> (дата звернення: 20.09.2020).
8. We can reshore manufacturing jobs, but Trump hasn't done it. URL: <https://www.epi.org/publication/reshoring-manufacturing-jobs> (дата звернення: 21.09.2020).
9. Macron renews calls for French sovereignty in healthcare and industry. URL: <https://fr.reuters.com/article/us-health-coronavirus-macron-idUSKBN25O15Z> (дата звернення: 18.09.2020).
10. Can Production Still Grow In Service-Based Economies. URL: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP\(2018\)79&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP(2018)79&docLanguage=En) (дата звернення: 15.09.2020).
11. Seeking Reshoring Advice to Provide to Trump Administration. URL: <https://academic.oup.com/cjres/article/7/3/379/2864041https://www.industryweek.com/leadership/companies-executives/article/22024855/seeking-reshoring-advice-to-provide-to-trump-administration> (дата звернення: 24.09.2020).
12. Bailey D., Propis L. Manufacturing reshoring and its limits: the UK automotive case. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2014. Vol. 7. № 3. P. 379–396.

REFERENCES:

1. Fratocchi L., Mauro C., Barbieri P., Nassimbeni G. (2020) Manufacturing Back-reshoring – An Exploratory Approach for Hypotheses Development. *Riunione Scientifica Annuale Associazione Italiana di Ingegneria*, vol. 20, pp. 54–59.
2. Rogach O. (2019) Strukturni zminy merezhevoho vyrobnytstva bahatonatsionalnykh firm [Structural changes in the network production of multinational firms]. *Stratehiiia rozvytku Ukrainy*, no. 2, pp. 3–12.

3. An analysis of the UK's Capability to Reshore Production. Available at: <https://www.cranfield.ac.uk> (accessed 21 September 2020).
4. Ellram L., Tate W., Petersen K. (2013) Offshoring and Reshoring: An Update on the Manufacturing Location Decision. *Journal of Supply Chain Management*, vol. 49, no. 2, pp. 101–132.
5. Kinkel S., Maloca S. (2009) Drivers and antecedents of manufacturing offshoring and backshoring – A German perspective. *Journal of Purchasing and Supply Management*, vol. 15, no. 3, pp. 154–165.
6. Reshoring of Manufacturing to the US Gains Momentum. Available at: <https://www.bcg.com/publications/2015/reshoring-of-manufacturing-to-the-us-gains-momentum> (accessed 01 November 2020).
7. Companies Reshoring. Available at: <https://reshorenw.org/companies-reshoring> (accessed 20 September 2020).
8. We can reshore manufacturing jobs, but Trump hasn't done it. Available at: <https://www.epi.org/publication/reshoring-manufacturing-jobs> (accessed 21 September 2020).
9. Macron renews calls for French sovereignty in healthcare and industry. Available at: <https://fr.reuters.com/article/us-health-coronavirus-macron-idUSKBN25O15Z> (accessed 18 September 2020).
10. Can Production Still Grow In Service-Based Economies. Available at: [http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP\(2018\)79&docLanguage=En](http://www.oecd.org/officialdocuments/publicdisplaydocumentpdf/?cote=ECO/WKP(2018)79&docLanguage=En) (accessed 15 September 2020).
11. Seeking Reshoring Advice to Provide to Trump Administration. Available at: <https://academic.oup.com/cjres/article/7/3/379/2864041><https://www.industryweek.com/leadership/companies-executives/article/22024855/seeking-reshoring-advice-to-provide-to-trump-administration> (accessed 24 September 2020).
12. Bailey D., Propis L. (2014) Manufacturing reshoring and its limits: the UK automotive case. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, vol. 7, no. 3, pp. 379–396.

МІГРАЦІЙНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ: РЕСУРСНИЙ ВИМІР ТА МОЖЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ

MIGRATION CAPITAL OF UKRAINE: RESOURCE DIMENSION AND MANAGEMENT CAPABILITIES

Цимбал Л.І.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри міжнародної економіки,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Біла Ю.В.

магістр,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана

Tsybmal Liudmyla

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

Bila Yuliia

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

У статті досліджено основні наукові, практичні та теоретичні підходи до управління міграційними процесами та ресурсами. Виокремлено ознаки міграційного капіталу, визначено причини трудової міграції населення, їх частота і географічні вподобання. Обґрунтовано необхідність формування стратегії розвитку трудового капіталу України з метою врегулювання міграційних процесів за межі країни. Запропоновано рекомендації щодо вирішення наявних проблем міграційного капіталу України. Сформовано низку рекомендацій теоретичного і практичного характеру з метою поліпшення стану речей у системі трудового капіталу України. Визначено проблеми, які існують у процесі управління міграційним капіталом України. Обґрунтовано зв'язок управління міграційним капіталом країни з фінансовою спроможністю держави та її можливістю надавати гідні робочі місця для трудових громадян.

Ключові слова: міграція, трудові ресурси, грошові перекази, капітал, трудова міграція, фінансовий стан, економічна ситуація.

В статье исследованы основные научные, практические и теоретические подходы к управлению миграционными процессами и ресурсами. Выделены признаки миграционного капитала, определены причины трудовой миграции населения, их частота и географические предпочтения. Обоснована необходимость формирования стратегии развития трудового капитала Украины с целью регулирования миграционных процессов за пределы страны. Предложены рекомендации по решению имеющихся проблем миграционного капитала Украины. Сформирован ряд рекомендаций теоретического практического характера с целью улучшения положения вещей в системе трудового капитала Украины. Определены проблемы, которые существуют в процессе управления миграционным капиталом Украины. Обоснована связь управления миграционным капиталом страны с финансовой способностью государства и его возможностью предоставлять достойные рабочие места для трудовых граждан.

Ключевые слова: миграция, трудовые ресурсы, денежные переводы, капитал, трудовая миграция, финансовое состояние, экономическая ситуация.

The article is devoted to the study of basic scientific, practical and theoretical approaches to the management of migration processes and resources. The development of globalization and democratization of public life has contributed to much greater opportunities for people to move between countries, significantly intensifying migration processes. International migration is an important element in the formation of the composition and population, a factor influencing socio-economic development and international relations. Migration has played an important role in the history of the formation and development of Ukrainian society. Ukrainians are characterized by large-scale labor migration abroad. With the proclamation of Ukraine's independence, the processes of labor migration of

Ukrainians intensified significantly. The article identified the causes of labor migration, their frequency and geographical preferences. The necessity of forming a strategy for the development of labor capital of Ukraine in order to regulate migration processes outside the country is substantiated. Recommendations for solving the existing problems of migration capital of Ukraine are offered. Today, labor migration not only reduces the supply of labor in the Ukrainian labor market, but also reduces its quality. Intellectual migration is a special threat to the socio-economic development of the country and sustainable development of society. A number of recommendations have been formed, which contain both theoretical and practical nature in order to improve the state of affairs in the system of labor capital of Ukraine. Remittances continue to be an important source of income for migrant households and play a key role in reducing the vulnerability of regional economies to economic disparities. In addition to important local significance, remittances also play an important role at the macro level. The problems that exist in the process of managing the migration capital of Ukraine are identified. The connection of the country's migration capital management with the financial capacity of the state and its ability to provide decent jobs for working citizens is substantiated.

Key words: migration, labor resources, remittances, capital, labor migration, financial condition, economic situation.

Постановка проблеми. В умовах усебічної глобалізації все більше стають актуальними питання економічного характеру, які турбують багатьох громадян України. Найбільшою проблемою, яка зараз фігурує у трудовому полі українського населення, є вимушена зміна місця життя з метою отримання вищого рівня економічного доходу. Поява цієї проблеми пов'язана з відсутністю врегулювання з боку держави питань щодо управління людським капіталом країни, трудовими ресурсами, фінансово-економічного забезпечення трудового населення, гідних умов праці та заробітної плати.

Сьогодні актуалізується економічний бік міграції, а саме питання управління грошовими переказами в Україну з-за кордону. З одного боку, вони мають інвестиційний потенціал, а з іншого – провокують виникнення інших проблем, таких як демографічна криза, зниження кількості працездатного населення, виїзд молодого населення і подальше його небажання повертатися в Україну працювати, відсутність національної самосвідомості громадян щодо роботи у власній країні та прагнення її розвивати та вдосконалювати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лібералізація міграційних процесів призводить до зростання чисельності мігрантів та поглиблення залежностей економік від міграційного капіталу. Дослідженням причин, особливостей і проблем виникнення міграційних процесів займалися такі вчені, як М. Орочко, О. Чорна, Г. Крамаренко, А. Гайдуцький, О. Кривульченко, Є. Дикий. Економічна природа міграції досліджується в роботах Н. Ушенко, А. Гайдуцького, Ю. Гуменюка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на значну частку міграційного капіталу в Україні та його вагому роль у формуванні ВВП України актуальним та маловивченим залишається питання управління міграційним капіталом та його переміщення в інвестиційну площину.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні місця України у формуванні гло-

бальних міграційних потоків, міграційного капіталу в структурі ВВП України та ключових проблем його управління.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Міграційні процеси у світі сьогодні мають яскраво виражену тенденцію до швидких змін, і Україна не є винятком. Міграційний капітал є певним складником функціонування світової економічної системи, адже він впливає як на роботу, так і на розвиток домогосподарств. Загалом термін «міграційний капітал» є відносно новим у науковій літературі, його часто ототожнюють із кількістю грошових переказів громадян, які перебувають за кордоном. Таким чином, можна сказати що міграційний капітал – це частка трудових ресурсів певної країни, які знаходяться на роботі за її кордонами, не проживають на ній довгий період та часто використовують грошові перекази для того, щоб допомогти родичам, які залишилися на батьківщині. Із наукового погляду в процесі управління міграційним капіталом головним залишається питання грошових переказів. Це підтверджується думкою М. Орочко, який визначає, що «перекази – певний результат фінансових вкладів і витрат громадян-мігрантів у домогосподарствах» [5]. На думку науковця, за правильного використання грошових переказів вони мають потенціал для розвитку і формування соціально-економічного достатку в країну, на яку вони спрямовані. Однак варто відзначити, що міграція має й негативні наслідки, оскільки виражається у переміщенні працездатного населення, що може створювати тиск на ринку праці, з іншого ж боку, це призводить до зниження соціальної напруги та зменшення безробіття. Щодо функціонального змісту поняття «міграційний капітал», то дослідники О. Чорна та Г. Крамаренко виділяють у ньому такі функції, як:

- вартісна, яка виявляється через вартісну оцінку капіталу країни;
- накопичувальна – забезпечує зріст величини капіталу;
- інвестиційна – відповідає за вкладення капіталу, щоб забезпечити процес збільшення

прибутку і зростання його вартості в майбутньому;

- фінансова – забезпечує формування та розподіл фінансових ресурсів;
- відтворювальна – спрямована на створення нової доданої вартості;
- виробнича – використовується для реалізації капіталу з кінцевою метою надання готової продукції або послуг [2].

Проблема переміщення трудових ресурсів актуальна для країн із низьким рівнем доходу, слабо розвиненим ринком праці, відсутністю соціальних гарантій і забезпечень. Особливо актуальна ця проблема для країн, що знаходяться у безпосередній близькості з Європейським Союзом, який виступає центром тяжіння робочої сили з країн із нижчим рівнем доходів (Росія, Україна, Білорусь та ін.). Зазвичай країнами, до яких мігрують «заробітчани», є регіони Західної та Центральної Європи: Польща, Італія, Німеччина, Іспанія тощо. Однак варто відзначити, що якщо міграція у її широкому розумінні може призвести до зниження напруги на ринку робочої сили, зменшити рівень безробіття, знизити тиск на рівень соціальних виплат в країні, то така її форма, як «відтік мізків», має переважно негативні наслідки. Інтелектуальна еліта, на жаль, не спроможна залишатися в країнах, в яких її потенціал високо не оцінюється, особливо в питаннях рівня заробітної плати та соціального захисту. Так, переважна кількість українських мігрантів має вищу освіту, адже серед усієї чисельності українських мігрантів 26% мають повну вищу освіту (рис. 1).

Як бачимо, структура мігрантів за рівнем освіти значно різниться залежно від країни призначення. Якщо Польща потребує робітни-

ків, для яких необхідність професійної освіти є обов'язковою, то в Італію переважно їдуть люди із загальною середньою освітою. Це передусім пов'язано з розвитком працездатної легкої та важкої промисловості в Польщі, галузей машинобудування тощо, що потребують фізичних зусиль та не потребують вищої освіти для виконання професійних завдань [9].

Варто зазначити, що в Італії велику частку трудового населення з України займають жінки, їх налічується близько 70–80% від загальної кількості мігрантів. Вони працюють на роботах, пов'язаних із доглядом за пенсіонерами, малими дітьми, працюють в домогосподарствах, що не потребує значної кваліфікації. При цьому рівень заробітної плати може коливатися: так на півдні Італії заробітна плата коливається в межах 500–800 євро, на півночі – 800–1200 євро [3].

Основними ж причинами дестабілізації українського ринку робочої сили та активізації міграційних процесів є:

- відсутність розвитку освіти;
- наявність корупції;
- нестабільна економіка країни;
- низький рівень заробітних плат;
- неналежний рівень соціального захисту платоспроможного населення;
- військовий конфлікт на території країни;
- слабка медицина, стагнація нинішньої медичної реформи;
- відсутність інклюзивних центрів розвитку регіонів;
- присутність великої частки механізованої, ручної праці на ринку вакансій.

Відповідно до значних масштабів трудової міграції формується зустрічний потік грошових переказів. Так, у 2019 р. сума переказів грошо-

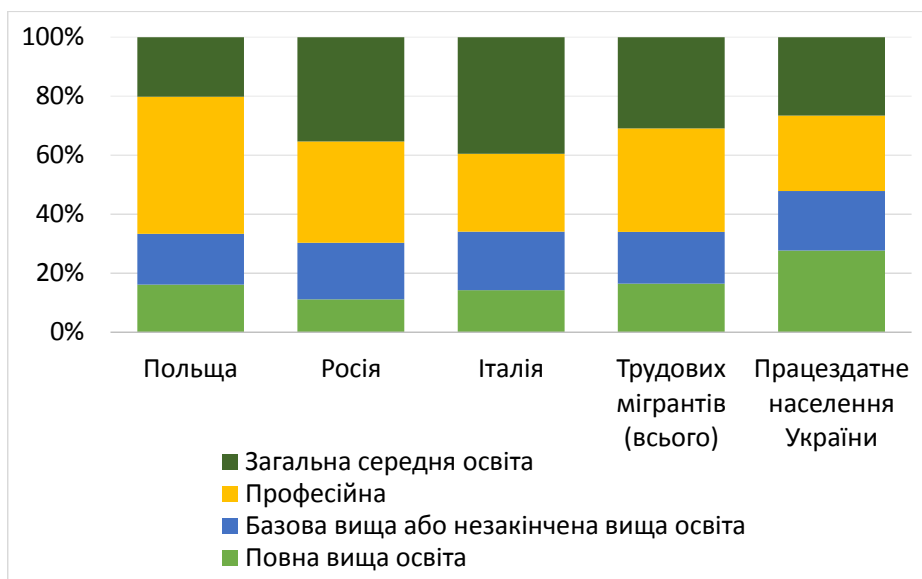

Рис. 1. Мігранти за рівнем освіти та країною призначення, 2017 р.

Джерело: складено за [9]

вих мігрантів в Україну сягнула 12 млрд дол. [6]. Вхідні потоки грошових переказів переважають порівняно з вихідними, що свідчить про те, що українські іммігранти здійснюють значно менше грошових переказів за кордон або у кількісному вимірі їх менше за емігрантів (рис. 2).

Найбільший обсяг грошових надходжень в Україну як через офіційні, так і неофіційні канали йде з країн Європи (Польща генерує майже 33% від загального обсягу переказів), за нею йде Росія з часткою у 9,8%. Станом на 2018 р. на країни ЄС припадає приблизно 65% надходжень від загального обсягу, тоді як на країни СНД – 11%. Слід зазначити, що з кожним

роком частка надходжень із країн СНД стає все меншою, а з країн ЄС – більшою.

Проте переважна кількість капіталу генерується в країнах Європейського Союзу (та Великобританії), які є основними донорами українського міграційного капіталу. Роль міграційного капіталу для України важко переоцінити, адже його масштаби досить значні, перевищують навіть інвестиції, спрямовані за кордон (за даними НБУ, обсяг прямих інвестицій за кордон у 2019 р. становив 648 млн дол. США) (рис. 3).

Щодо динаміки потоків прямих іноземних інвестицій в Україну, то у 2014–2015 рр. їх обсяг мав тенденцію до зменшення, що можна пояс-

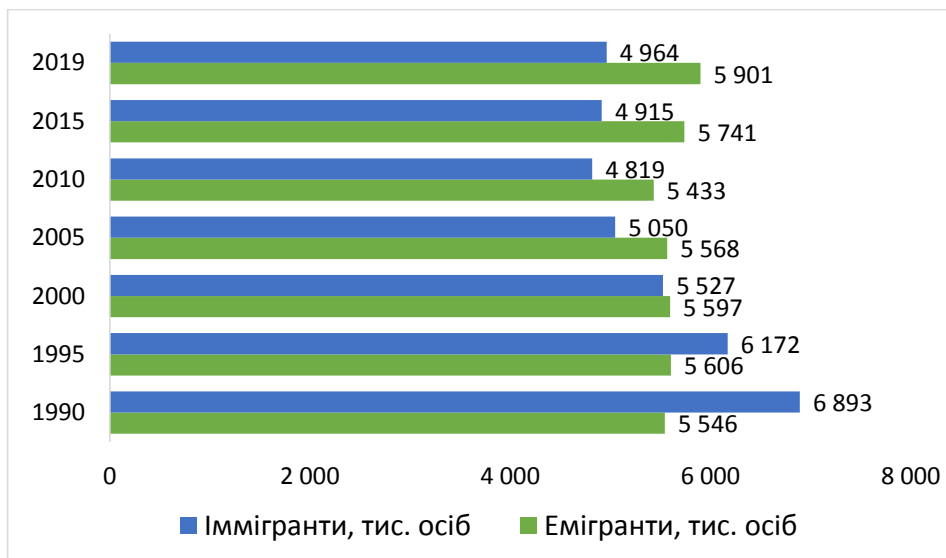

Рис. 2. Динаміка емігрантів з України та іммігрантів, які проживають на її території, 1990–2019, тис осіб

Джерело: складено за [10]

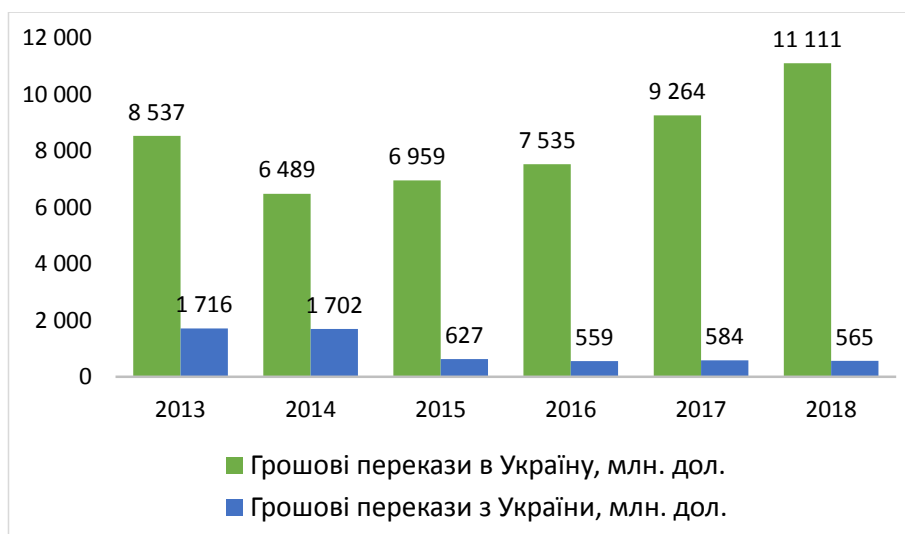

Рис. 3. Динаміка грошових переказів мігрантів, 2013–2018 рр., млн дол.

Джерело: систематизовано на основі [6; 7]

Грошові перекази в Україну за найвагомішими країнами

Країни	2015		2016		2017		2018	
	Млн дол. США	% до загального обсягу	Млн дол. США	% до загального обсягу	Млн дол. США	% до загального обсягу	Млн дол. США	% до загального обсягу
Надходження	6959	100.0	7535	100.0	9264	100.0	11111	100.0
Польща	1 329	19.1	1 991	26.4	3 116	33.6	3 649	32.8
Росія	1 835	26.4	1 396	18.5	1 292	13.9	1 091	9.8
Чехія	314	4.5	377	5.0	435	4.7	846	7.6
США	516	7.4	576	7.6	679	7.3	870	7.8
Великобританія	245	3.5	259	3.4	311	3.4	394	3.5
Італія	350	5.0	412	5.5	447	4.8	492	4.4
Німеччина	270	3.9	291	3.9	318	3.4	426	3.8
Кіпр	245	3.5	249	3.3	285	3.1	341	3.1
Ізраїль	108	1.6	171	2.3	280	3.0	337	3.0
Греція	191	2.7	179	2.4	178	1.9	191	1.7

Джерело: узагальнено на основі [8]

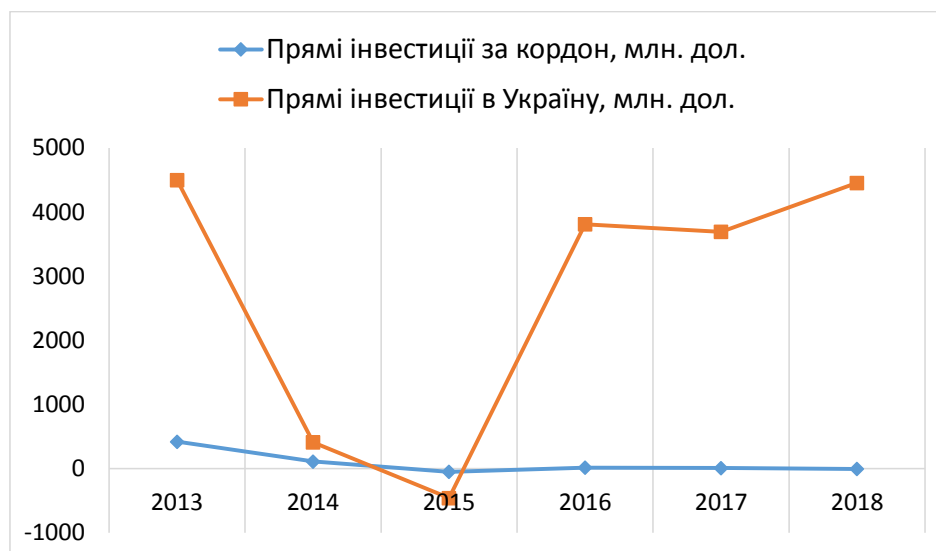

Рис. 4. Динаміка потоків прямих інвестицій за кордон та в Україну, 2013–2018 рр., млн дол.

Джерело: розроблено на основі [6]

нити політичними подіями в країні. З 2016 р. потоки прямих інвестицій в Україну збільшилися та стабілізувалися, за даними НБУ, їх обсяг у 2019 р. досяг майже 6 млрд дол. США [6].

Виходячи із цього, можемо відзначити, що міграційний капітал в Україні має значні перспективи, особливо зважаючи на його інвестиційний потенціал. По-перше, якщо правильно використовувати грошові трансферти, які надходять з-за кордону, то можна налагодити макроекономічну ситуацію в країні та зменшити фінансовий дефіцит, по-друге, частково компенсувати нестачу іноземної валюти [1]. Однак високий рівень міграції несе загрози для українського ринку робочої сили, оскільки може

призвести до зростання рівня заробітної плати, що позитивно для домогосподарств, проте має певні ризики для підприємств та роботодавців.

Звісно, процеси трудової міграції та міграційний капітал не повинні залишатися осторонь державної уваги, адже такі значні фінансові надходження можуть стати для України джерелом вирішення значної кількості проблем. Якщо безпосередньо звертатися до питання якості управління трудовими ресурсами, потрібно зазначити, що цей процес залежить від правильної оцінки ситуації. Передусім державне управління повинно бути реалізовано в царині управління міграційними процесами та власне міграційним капіталом. Управління міграційними проце-

сами повинно бути спрямоване на зменшення масштабів трудової міграції, з одного боку, а з іншого – на управління фінансовими ресурсами, що надходять у зворотному боці. Управління міграційними потоками може здійснюватися шляхом створення робочих місць та умов праці на території України, а також просвітницької діяльності та підвищення рівня освіченості щодо можливості саморозвитку та самозайнятості на території України. Оскільки держава не може забезпечити достатньої кількості робочих місць, високого рівня заробітних плат та соціального забезпечення, саме самозайнятість може стати тим інструментом, що спрямований на вирішення питання управління міграційними процесами.

Негативні наслідки трудової міграції для України проявляються через:

- відсутність наповнення пенсійних і соціальних фондів;
- молодь не бере участі у формуванні національного доходу;
- погіршення демографічного становища країни;
- нестабільність розвитку українських домогосподарств;
- формування негативного відношення до власної держави серед молодого населення через відсутність можливостей заробітку у власній країні.

Позитивними ж наслідками міграції українців за кордон можна назвати:

- зростання надходжень в Україну шляхом систематичного переведення коштів;
- підвищення частоти ввезення іноземної валюти на український ринок, що може сприяти стабілізації національної валюти.

В Україні слід налагоджувати ситуацію на власному ринку праці саме для того, щоб забезпечити перспективу розвитку економіки з метою її подальшої стабілізації. Створення додаткових робочих місць, формування культури самозайнятості, просвітницька діяльність, підвищення фінансової грамотності – усе це покликано зменшити потік мігрантів, однак кожне із цих питань потребує значної уваги держави та тривалого часу для реалізації.

Актуалізує питання трудової міграції і зменшення чисельності українського населення. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи НАН України, населення

країни зменшиться до 36 млн осіб до 2050 р. [4]. Демографічна проблема спричиняє низку інших соціально-економічних проблем усередині країни, що спонукає дивитися на ситуацію з управління міграційним капіталом з іншого боку. Вирішувати проблему функціонування міграційних потоків України потрібно дуже швидко і робити це необхідно у найближчі роки.

Для того щоб забезпечити стабільний розвиток наявних трудових ресурсів України і компенсувати їх втрату за рахунок сформованого міграційного трудового капіталу, необхідно дотримуватися певних рекомендацій. По-перше, актуальним буде створення спеціального центру організації зайнятості населення, який працюватиме з особами, котрі знаходилися за кордоном на заробітках. Його основними завданнями будуть формування і розвиток трудового потенціалу населення України шляхом підвищення заробітної плати для мігрантів (у рамках тієї роботи, яку вони виконували за кордоном), вирішення проблеми зайнятості громадян, мінімізація безробіття. Він повинен мати чітке нормативно-правове обґрунтування і не суперечити Конституції України. По-друге, українська влада повинна затвердити стратегію розвитку регіонів для трудового населення країни. Таке рішення допоможе мінімізувати втрати, спричинені міграційними процесами, і спонукатиме українців-заробітчани повертатися до України і будувати свою трудову кар'єру вдома. По-третє, в Україні потрібно сформувати єдину систему соціального страхування будь-якого працевлаштованого громадянина. Це потрібно для того, щоб люди розуміли, що їх трудовий ресурс захищений владою і має певні гарантії для виплат від держави.

Висновки. Актуальність проблеми трудової міграції для України є беззаперечною, вирішення проблем міграції є нагальним питанням для економіки України. Виважена державна політика повинна бути спрямована на мінімізацію негативних проявів міграційних процесів та на максимізацію позитивних характеристик, що проявляються в першу чергу у сформованих фінансових потоках, які перевищують інвестиційні потоки в Україну. Формування центру організації зайнятості населення може стати інструментом вирішення проблеми міграції або хоча б її пом'якшення та знаходження можливостей роботи з міграційним капіталом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гайдуцький А. Роль міграційного капіталу у забезпеченні макроекономічної стабільності країни. *Фінанси України*. 2007. № 7. С. 20–34.
2. Крамаренко Г.О., Чорна О.Є. Фінансовий менеджмент : навчальний посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 520 с.
3. Кривульченко О. Українська трудова міграція в Італії: умови праці та соціальне становище. *Аналітичні доповіді Центру миру, конверсії та зовнішньої політики України*. 2003. № 19. С. 6.
4. Розвиток людського капіталу: на шляху до реформ. *Центр Разумкова*. 2018. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf (дата звернення: 10.11.2020).

5. Orozco M. Remittances to Latin America and the Carribean issues and perspectives on development. Washington D.C. : Summits of the Americas, 2004. 41 p.
6. Статистика зовнішнього сектору України за 2019 рік / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#1> (дата звернення: 10.11.2020).
7. Trends in global remittance flows are available on World Bank's website. URL: <http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> (дата звернення: 10.11.2020).
8. Грошові перекази в Україну (2008–2020) / Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/2018/> (дата звернення: 10.11.2020).
9. Lücke M. Labour migration from Ukraine: Changing destinations, growing macroeconomic impact. German Advisory Group. 2019. URL: https://www.german-economic-team.com/ukraine/wp-content/uploads/sites/7/GET_UKR_PS_02_2019_en.pdf. (дата звернення: 10.11.2020).
10. Міжнародна організація з міграції. 2019. «Міграція в Україні: цифри і факти». URL: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf (дата звернення: 10.11.2020).

REFERENCES:

1. Gaiduckii A. (2007) Rolj mighracijnogho kapitalu u zabezpechenni makroekonomichnoji stabilnosti krajiny [The role of migration capital in ensuring macroeconomic stability of the country]. *Finance of Ukraine*, no. 7, pp. 20–34.
2. Kramarenko G.O., Chorna O.E. (2006) Finansovyj menedzhment [Financial Management]: navch. posib. Kyiv: Centr navchalnoji literatury, pp. 520.
3. Kryvulchenko O. (2003) Ukraijinsjka trudova mighracija v Italiji: umovy praci ta socialjne stanovyshhe [Ukrainian labor migration in Italy: working conditions and social situation]. *Analitychni dopovidi Centru myru, konversiji ta zovnishnjoji polityky Ukraijny*, no. 19, pp. 6.
4. Razumkov Center (2018) Rozvytok ljudskogho kapitalu: na shljakhu do reform [Human Capital Development: Towards Reform]. Available at: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_LUD_KAPITAL.pdf (accessed 10 November 2020).
5. Orozco M. (2004) Remittances to Latin America and the Carribean issues and perspectives on development. Washington D.C.: Summits of the Americas, pp. 41.
6. Nacionaljnij bank Ukraijny (2019) Statystyka zovnishnjogho sektoru Ukraijny za 2019 rik [Statistics of the external sector of Ukraine for 2019]. Available at: <https://bank.gov.ua/en/statistic/sector-external/data-sector-external#1> (accessed 10 November 2020).
7. Trends in global remittance flows are available on World Bank's website. Available at: <http://www.worldbank.org/en/topic/migrationremittancesdiasporaissues/brief/migration-remittances-data> (accessed 10 November 2020).
8. Ministerstvo finansiv Ukraijny (2020) Ghroshovi perekazy v Ukrajinu (2008–2020) [Money transfers in Ukraine (2008–2020)]. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/2018/> (accessed 10 November 2020).
9. Lücke M., Saha D. (2019) Labour migration from Ukraine: Changing destinations, growing macroeconomic impact. German Advisory Group. Available at: https://www.german-economic-team.com/ukraine/wp-content/uploads/sites/7/GET_UKR_PS_02_2019_en.pdf (accessed 10 November 2020).
10. International Organization for Migration (2019) Mighracija v Ukrajinu: cyfry i fakty [Migration in Ukraine: Facts and Figures]. Available at: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf (accessed 10 November 2020).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-4>

ДЖЕРЕЛО КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

SOURCE OF COMPETITIVE ADVANTAGE: THEORETICAL ASPECT

Вараксіна О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Полтавська державна аграрна академія

Григорова С.В.

студентка
Навчально-науковий інститут економіки,
управління, права та інформаційних технологій
Полтавської державної аграрної академії

Varaksina Elena

Poltava State Agrarian University

Hryhorova Svitlana

Scientific Institute of Economics,
Management, Law and Information Technology
Poltava State Agrarian University

Досліджено теоретичні питання сутності конкурентної переваги. Акцентовано увагу на базових чинниках забезпечення конкурентних переваг господарюючого суб'єкта та визначено, що для утримання лідерства в ринковому середовищі конкурентна перевага має відрізняти підприємство від конкурентів. Розглянуто основні наукові підходи до трактування економічної категорії «джерело конкурентної переваги». Наголошено, що набуття й утримання конкурентних переваг підприємствами залежать передусім від їх джерел. Узагальнено наукові погляди щодо класифікації джерел конкурентної переваги. Розглянуто концепції, що визначають головні джерела формування конкурентних переваг. Наголошено на тому, що для утримання першості в ринковому середовищі важливим є детальний та постійний аналіз джерел конкурентних переваг.

Ключові слова: конкурентна перевага, джерело конкурентної переваги, ключова компетенція, суттєва відмінність, конкурентне середовище.

Исследованы теоретические вопросы сущности конкурентного преимущества. Акцентировано внимание на базовых факторах обеспечения конкурентных преимуществ хозяйствующего субъекта и определено, что для удержания лидерства в рыночной среде конкурентное преимущество должно отличать предприятие от конкурентов. Рассмотрены основные научные подходы к трактовке экономической категории «источник конкурентного преимущества». Отмечено, что приобретение и удержание конкурентных преимуществ предприятиями зависят, прежде всего, от их источников. Обобщены научные взгляды на классификацию источников конкурентного преимущества. Рассмотрены концепции, определяющие главные источники формирования конкурентных преимуществ. Отмечено, что для удержания первенства в рыночной среде важен детальный и постоянный анализ источников конкурентных преимуществ.

Ключевые слова: конкурентное преимущество, источник конкурентного преимущества, ключевая компетенция, существенное отличие, конкурентная среда.

Taking into account economic and political situation in this country, the problem of competitiveness is becoming especially topical for economic subjects. Competitiveness of enterprise is based on competitive advantages, and the more economic subject has them, the more stable is his (her) position among competitors. Theoretical questions

of the essence of competitive advantages have been studied in the paper. Attention has been accentuated on base factors of ensuring competitive advantages of economic subject and it has been determined that in order to retain leadership in the market environment, competitive advantage is to distinguish the enterprise from its competitors. The main scientific approaches to interpret the economic category of "the source of competitive advantage" have been considered. It has been stressed that acquiring and holding competitive advantages by enterprises, first of all, depends on their sources. Scientific viewpoints concerning the classification of competitive advantage sources have been generalized. The following factors have been proposed as the basic sources of competitive advantage: manufacturing expenditures, investment policy, products' quality, factors of production, key competences, reputation, innovations, strategic assets, managerial skills, and differentiated product. It has been determined that competitive advantage, for the creation of which the enterprise's work is targeted, can correspond to the chosen source or it can be quite different. It has been stressed that in the market environment, the detailed and permanent analysis of competitive advantages' sources assisting in receiving reliable and non-prejudiced information concerning the position of economic subject in competitive environment, will ensure effective management. The concepts determining main sources of competitive advantages' formation have been considered. Significance of the moment of choosing the competitive advantage source and analyzing factors of the internal and external environments aimed at the possibility of using their influence on the creation of enterprise's advantage in the competitive market has been mentioned. It has been stressed that in order to hold the priority position in the market environment, the detailed and constant analysis of competitive advantages' source is important. It has been substantiated that competitive advantage is not permanent or long-term because of changing market situation; besides, the duration of life cycle results in decline or loss of competitive advantage, which requires the search of new sources of competitive advantages' formation.

Key words: competitive advantage, source of competitive advantage, key competence, significant difference, competitive environment.

Постановка проблеми. Зважаючи на економічне становище, політичну ситуацію в державі, для господарюючого суб'єкта особливої актуальності набуває проблематика конкурентоспроможності, адже в сучасних надскладних умовах підприємство повинно не лише вижити в конкурентній боротьбі, а й утримати лідируючі позиції у своєму сегменті. Конкурентоспроможність підприємства базується на конкурентних перевагах, і чим більше їх у господарюючого суб'єкта, тим стійкіша його позиція серед конкурентів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тему конкурентних переваг протягом багатьох десятиліть досліджували Г. Азоєв, І. Ансофф, А. Войчак, Р. Ж.-Ж. Ламбен, Ф. Котлер, М. Портер, А. Сміт, Й. Шумпетер, І. Должанський, Л. Лісо-вська та ін.

Автор теорії конкуренції М. Портер розглядав сутність конкурентної переваги з погляду ресурсного підходу і розумів її як сукупність чинників, що визначають успіх або неуспіх підприємства в конкуренції та продуктивність використання ресурсів [1, с. 191]. Б. Карлоф зазначав: «Конкурентна перевага – це те, на що спрямовані всі стратегії у сфері бізнесу; конкурентні переваги формуються численними чинниками: ефективним виробництвом, володінням патентами, рекламою, грамотним менеджментом, ставленням до споживачів» [2, с. 59].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак проблематика конкурентної переваги має багатовекторний характер і залишається актуальною та повністю дослідженою, а визначення джерела конкурентної переваги в умовах ринкової кон'юнктури вимагає подальшого дослідження.

Постановка завдання. Головною метою статті є визначення сутності джерела конку-

рентної переваги та спроба узагальнення основних видів джерел конкурентної переваги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Можливості забезпечення конкурентних переваг залежать від низки факторів:

- відмінної якості, що являє собою підвищену цінність для покупців або за рахунок зменшення їхніх затрат, або за рахунок підвищення ефективності продукції для задоволення потреб споживачів;
- ключових компетенцій – особливого навичку чи технології, що створюють унікальну цінність для споживачів;
- появи нових технологій;
- нових запитів покупців чи запитів, що змінилися;
- появи нового сегмента галузі за рахунок освоєння нової продукції;
- зміни вартості чи видів компонентів виробництва;
- зміни державного регулювання в таких напрямках, як стандарти, охорона навколишнього середовища;
- швидкості створення та реалізації інновацій;
- здатності відмовитися від існуючої конкурентної переваги на користь формування нової, більш ефективної;
- удосконалення власного виробництва;
- ефективного використання всіх видів ресурсів та їх оптимального структурного співвідношення [3, с. 69–70].

Для забезпечення позитивного результату у ринковому середовищі конкурентна перевага має відрізняти підприємство від конкурентів, підтримувати довгострокові перспективи господарюючого суб'єкта та бути гнучкою.

Довговічність конкурентної переваги залежить від швидкості, з якою знецінюються чи

застарівають ті ресурси та здібності, на яких вона побудована, причому здібності фірми більш довговічні, ніж її ресурси, оскільки підприємство може підтримувати їх шляхом заміни чи оновлення. Зрозумілість переваги пов'язана з можливістю конкурентів виявити здібності, що лежать в основі конкурентної переваги, визначити ресурси, які необхідні для набуття таких здібностей, та скопіювати їх [4, с. 350].

Набуття й утримання конкурентних переваг підприємствами залежать, перш за все, від їх джерел (рис. 1).

На думку М. Портера, «джерело конкурентної переваги підприємства полягає у способі, яким її види діяльності виконуються і посилюють один одного. До основних джерел стійкої конкурентної переваги відносяться: унікальна конкурентна позиція підприємства; ретельно підібрана система видів діяльності; ставлення до конкурентів (компроміси, співробітництво тощо); визначення ключових факторів успіху» [5, с. 94].

«Основними джерелами формування конкурентних переваг є: суттєве зниження собівартості продукції за рахунок зниження цін закупівлі матеріальних, трудових та фінансових ресурсів; збільшення обсягів діяльності, укрупнення підприємств, що дає змогу мінімізувати управлінські та умовно-постійні витрати; розгортання діяльності в сегментах із кращими умовами, наприклад із найкращим податковим кліматом», – зазначає Л. Лігоненко [6, с. 15].

Як зауважують науковці [7, с. 347–350], «до найбільш типових джерел створення конкурентних переваг можна віднести: нові технології; зміни структури і вартості окремих елементів у технологічному ланцюжку виробництва і реалізації товару; нові запити споживачів; появу нового сегмента ринку; зміни правил гри на ринку».

Ми поділяємо погляди науковців [8, с. 8], які наголошують на тому, що «конкурентна перевага формується завдяки будь-якій суттєвій відмінності, чи то власні активи, доступ до розподілу та постачання або на основі кваліфікації персоналу, його знань, компетентності та майстерності, які дають змогу одному підприємству краще забезпечувати потреби споживача, ніж інші».

Таким чином, узагальнюючи підходи різних учених, джерелами формування конкурентних переваг підприємства можуть бути будь-які чинники, що роблять свій внесок в існування чи розширення цих відмінностей (рис. 1).

На думку Ж. Ламбена [9, с. 369–371], «існують такі джерела конкурентних переваг підприємства, як якість продукції, тобто відмінні якості товару, котрі становлять підвищену цінність для споживача; витрати виробництва, які забезпечують переваги фірми в питаннях контролю над рівнем цін і витрат, адміністрування й управління товаром; ключові компетенції, тобто особливі навички або технології, які створюють унікальну цінність для споживача».

Таким чином, узагальнена класифікація джерел формування конкурентних переваг не є вичерпною, проте дає змогу більш широко проводити аналіз, який удосконалив наявні та сформує нові конкурентні переваги господарюючого суб'єкта. Набір конкретних переваг підприємства не має бути сталим, якщо підприємство хоче розвиватися та займати лідируючі позиції на конкурентному полі, адже середовище, в якому функціонує підприємство, постійно змінюється, тому пошук нових, унікальних відмінностей та утримання існуючих конкурентних переваг є одним із чинників ефективності підприємства.

Слід також зазначити, що в науковій літературі виділяють три концепції, що визначають головні джерела формування конкурентної переваги підприємства в сучасних умовах функціонування: інституційну, ринкову та ресурсну [12–14].

Інституційна концепція будується на тому, що джерелом конкурентної переваги є інтеграція підприємства в навколишнє бізнес-середовище, його інформаційне поле і систему галузевих і ринкових зв'язків.

У межах ринкової концепції успішність підприємства в конкуренції залежить від специфіки галузі, виду і масштабу конкурентної боротьби, а також від поведінки самого підприємства на ринку.

Ресурсна концепція базується на погляді, що джерелами конкурентної переваги підприємства є виняткове поєднання її ресурсів, як матеріальних, так і нематеріальних, а також управління ними.

Дослідження показали, що перелік джерел створення конкурентної переваги достатньо великий та різноманітний, але перш ніж розгортати роботу з формування конкурентних переваг на їх основі, підприємства мають визначити, наскільки реальним є використання того чи іншого джерела. Вибравши джерело конкурентної переваги, необхідно проаналізувати чинники внутрішнього та зовнішнього середовища з метою можливості використання їхнього впливу на створення переваги підприємства на конкурентному ринку [14].

Висновки. Отже, конкурентна перевага є запорукою сталого розвитку будь-якого господарюючого суб'єкта та й у цілому національної економіки. Для утримання першості в ринковому середовищі важливим є детальний та постійний аналіз джерел конкурентних переваг, адже досягнення лідируючих позицій призводить до зменшення активності щодо діагностики та моніторингу конкурентного середовища.

Конкурентна перевага не є постійною та тривалою в часі через зміни кон'юнктури ринку, крім того, тривалість життєвого циклу призводить до спаду чи втрати конкурентної переваги, а це вимагає пошуку нових джерел формування конкурентних переваг. Водночас представлена класифікація джерел формування конкурентних переваг забезпечить визначення резервів та перспектив господарюючого суб'єкта в конкурентному полі, дасть змогу визначити ключові компетенції, призведе до вдосконалення

фактори виробництва	<ul style="list-style-type: none"> природні ресурси, сприятливі умови для виробництва товарів, кваліфікована робоча сила
інвестиційна політика	<ul style="list-style-type: none"> ефективне інвестування в освіту, технології, ліцензії; створення нових видів продукції, виробничих процесів
якість продукції	<ul style="list-style-type: none"> відмінні якості товару, які мають підвищену цінність для споживача
витрати виробництва	<ul style="list-style-type: none"> переваги підприємства в питаннях контролю над рівнем цін і витрат, адміністрування й управління товаром
ключові компетенції	<ul style="list-style-type: none"> особливі навички або технології, які створюють унікальну цінність для споживача
структура	<ul style="list-style-type: none"> унікальна мережа внутрішніх і зовнішніх зв'язків організації, яка забезпечує їй високо-ефективну діяльність
репутація	<ul style="list-style-type: none"> якість продукту, його характеристики, дизайн, обслуговування тощо
інновації	<ul style="list-style-type: none"> досягнення у сфері наукових досліджень, проєктування нових розробок і маркетингової політики
стратегічні активи	<ul style="list-style-type: none"> природна монополія, патенти й авторські права, що обмежують конкуренцію, а також сприяють придбанню конкурентної переваги
управлінська майстерність	<ul style="list-style-type: none"> ефективність діючої системи менеджменту, швидке реагування на потреби ринку
диференційований продукт	<ul style="list-style-type: none"> маркетингові комунікації та стратегії просування

Рис. 1. Основні джерела формування конкурентних переваг господарюючих суб'єктів

Джерело: узагальнено авторами на основі [9–11]

власного виробництва та сприятиме утриманню лідируючої позиції.

Перспективі подальших досліджень слугуватимуть наукові розвідки щодо управління кон-

курентними перевагами та формування ефективної конкурентної політики, що забезпечить зростання конкурентоспроможності підприємства в довгостроковій перспективі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Портер М. Конкурентная стратегия: методика анализа отраслей и конкурентов. Москва : Альбина Бизнес Бук, 2006. 454 с.
2. Карлоф Б. Деловая стратегия: концепция, содержание, символы / пер. с англ. Москва : Экономика, 1991. 239 с.
3. Харчук Т.В. Підходи до визначення конкурентних переваг підприємства. *Економіка та управління*. 2011. № 6. С. 68–71.
4. Криворучко Я.Ю., Прийма Л.Р. Формування конкурентних переваг підприємства у контексті управління відносинами з бізнес-партнерами. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/59.pdf> (дата звернення: 07.11.2020).

5. Портер М. Конкуренция. Москва : Вильямс. 2005. 608 с.
6. Лігоненко Л.О. Підприємство в умовах глобалізації: усвідомлення нових реалій. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва в Україні* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. / відп. ред. А.А. Мазаракі. Київ : КНТЕУ, 2005. 310 с.
7. Василенко В.О., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління підприємством : навчальний посібник ; вид. 2-е, виправл. і доп. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 400 с.
8. Бройдо Е.А. Формирование конкурентных преимуществ компании путем развития инновационных возможностей : автореф. дис. ... канд. наук : 08.00.05. URL: <http://www.dissercat.kompanii-putem-razvitiya-innovatsionnykhvozmozhno> (дата звернення: 08.11.2020).
9. Ламбен Ж.-Ж. Менеджмент, ориентированный на рынок. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 800 с.
10. Шеховцева Л.С. Конкурентоспособность региона: факторы и метод создания. *Маркетинг в России и за рубежом*. 2001. № 4(24). С. 11–16.
11. Кэмпбелл Д., Стоунхаус Дж., Хьюстон Б. Стратегический менеджмент : учебник / пер. с англ. Н.И. Алмазовой. Москва : Проспект, 2003. 336 с.
12. Ткачова С.С. Сучасна концепція стійких конкурентних переваг підприємства: інтеграція та збалансування наукових підходів. *Ученые записки Таврического национального университета имени В.И. Вернадского. Серия «Экономика и управление»*. 2012. Т. 25(64). № 2. С. 160–168.
13. Лісовська Л.С. Сучасна парадигма конкурентоспроможності підприємства. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ekonomika/2009_640/20.pdf (дата звернення: 09.11.2020).
14. Селезньова Г.О. Формування конкурентних переваг підприємства в сучасних умовах господарювання. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 10. URL: <http://global-national.in.ua/issue-10-2016> (дата звернення: 09.11.2020).

REFERENCES:

1. Porter M. (2006) *Konkurentnaya strategiya : metodika analiza otrasley i konkurentov* [Competitive strategy: a methodology for analyzing industries and competitors]. Moscow: Albina Business Book. (in Russian)
2. Karlof B. (1991) *Delovaya strategiya: kontseptsiya, sodержaniye, simvoliy* [Business strategy: concept, content, symbols: trans. from English]. Moscow: Economy. (in Russian)
3. Kharchuk T.V. (2011) *Pidkhody do vyznachennia konkurentnykh perevah pidpriemstva* [Approaches to determining the competitive advantages of the enterprise]. *Economics and management*, no. 6, pp. 68–71.
4. Kryvoruchko YA.Yu., Pryma L.R. *Formuvannia konkurentnykh perevah pidpriemstva u konteksti upravlinnia vidnosynamy iz biznes-partneramy*. [Formation of the competitive advantages of the enterprise in the context of management of business partners]. Available at: <http://readera.org/article/formuvannia-konkurentnykh-perevah-pidpriemstva-ukonteksti-upravlinnia-10171982.html>. (accessed 07 November 2020).
5. Porter M. (2005) *Konkurentsiya* [Competition]. Moscow: Williams. (in Russian)
6. Ligonenko L.O. (2005) *Pidpriemstvo v umovakh hlobalizatsii: usvidomlennia novykh realii* [Enterprise in the context of globalization: awareness of new realities]. *Problems and prospects of entrepreneurship development in Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific-practical. conf.; resp. ed. A.A. Mazaraki*. Kyiv: KNTEU.
7. Vasylenko V.O., Tkachenko T.I. (2004) *Stratehichne upravlinnia pidpriemstvom: navch. posibnyk* [Strategic management of the enterprise: textbook. manual]. Kind. 2nd, corrected. and ext. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
8. Broido E.A. *Formirovaniye konkurentnykh preimushchestv kompanii putem razvitiya innovatsionnykh vozmozhnostey* [Formation of competitive advantages of the company through the development of innovative capabilities] (PhD Thesis). Available at: <http://www.dissercat.kompanii-putem-razvitiya-innovatsionnykhvozmozhno> (accessed 08 November 2020).
9. Lambin J.J. (2007) *Menedzhment, oriyentirovanny na rynek* [Market-oriented management]. St. Petersburg: Peter. (in Russian)
10. Shekhovtseva L.S. (2001) *Konkurentosposobnost' regiona: factory i metod sozdaniya* [Competitiveness of the region: factors and method of creation]. *Marketing in Russia and abroad*, no. 4 (24), pp. 11–16.
11. Campbell D., Stonehouse J., Houston B. (2003) *Strategicheskyy menedzhment: uchebnyk* [Strategic management: textbook]; per. from English. N.I. Almazova. Moscow: Prospect. (in Russian)
12. Tkachova S.S. (2012) *Suchasna kontseptsiia stiikykh konkurentnykh perevah pidpriemstva: intehtratsiia ta zbalansuvannia naukovykh pidkhodiv* [The modern concept of sustainable competitive advantages of the enterprise: integration and balancing of scientific approaches]. *Scientific notes of the Tauride National University named after V.I. Vernadsky. Economics and Management Series*. Т. 25 (64), no. 2, pp. 160–168.
13. Lisovska L.S. (2009) *Suchasna paradyhma konkurentospromozhnosti pidpriemstva* [Modern paradigm of enterprise competitiveness]. Available at: http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/vnulp/Ekonomika/2009_640/20.pdf (accessed 09 November 2020).
14. Seleznyova G.O. (2016) *Formuvannia konkurentnykh perevah pidpriemstva v suchasnykh umovakh hospodariuvannia* [Formation of competitive advantages of the enterprise in modern business conditions]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky* [Global and national economic problems] (electronic journal), no. 10. Available at: <http://global-national.in.ua/issue-10-2016> (accessed 09 November 2020).

МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

MODERNIZATION OF THE STRUCTURAL AND LOGICAL MODEL OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF GRAIN MARKET FUNCTIONING: METHODOLOGICAL DIMENSION

Казьмір В.А.

директор відокремленого структурного підрозділу
«Могилів-Подільський технолого-економічний фаховий коледж
Вінницького національного аграрного університету»,
Вінницький національний аграрний університет

Kazmyr Valentyna

Mohyliv-Podilskyi College of Technology and Economics
of Vinnytsia National Agrarian University,
Vinnytsia National Agrarian University,

У статті розроблено пропозиції щодо модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна на якісно новому науково-методичному підході, який враховує нові виклики та гострі запити сьогодення. Таким чином, побудована структурно-логічна модель організаційно-економічного механізму створює передумови для підвищення результативності функціонування ринку зерна, забезпечення переходу зернового комплексу до стабільного зростання на якісно новій платформі. У контурі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна використаний когнітивно-евентуальний підхід дасть змогу розробити, узгодити та своєчасно реалізувати комплекс конкретних збалансованих заходів інноваційного характеру, спрямованих на високу надійність, ефективність та комфортність, відповідно до окреслених стратегічних орієнтирів з огляду на особливості і стан зернового ринку та наявний рівень його субсистем за викликів зовнішнього середовища.

Ключові слова: ринок зерна, організаційно-економічний механізм функціонування ринку зерна, структурно-логічна модель, учасники ринку, пріоритетні напрями, модернізація.

В статье разработаны предложения по модернизации структурно-логической модели организационно-экономического механизма функционирования рынка зерна на качественно новом научно-методическом подходе, который учитывает новые вызовы и острые запросы современности. Таким образом, построенная структурно-логическая модель организационно-экономического механизма создает предпосылки для повышения результативности функционирования рынка зерна, обеспечения перехода зернового комплекса к стабильному росту на качественно новой платформе. В контуре организационно-экономического механизма функционирования рынка зерна использованный когнитивно-эвентуальный подход позволит разработать, согласовать и своевременно реализовать комплекс конкретных сбалансированных мер инновационного характера, направленных на высокую надежность, эффективность и комфортность, согласно определенным стратегическим ориентирам с учетом особенностей и состояния зернового рынка и существующего уровня его субсистем при вызовах внешней среды.

Ключевые слова: рынок зерна, организационно-экономический механизм функционирования рынка зерна, структурно-логическая модель, участники рынка, приоритетные направления, модернизация.

The article develops proposals for the modernization of the structural and logical model of the organizational and economic mechanism of the grain market on a qualitatively new scientific and methodological approach that takes into account the new challenges and acute demands of today. It is emphasized that the organizational and economic mechanism of the grain market should include the use of a system of measures, levers of influence, tools to overcome existing problems and guide the development of the entire grain complex in the direction of environmental

friendliness, innovation, technology and economy. The definition of hierarchical levels, subsystems and components of the organizational and economic mechanism of the grain market should be based on a platform of complexity, continuity and system, continuity (capacity), availability, which will ensure the production of the required quantity and quality and range of grain at reasonable prices. A mandatory tool of the organizational and economic mechanism of the grain market should be a system of monitoring, administration and control, which constantly monitors the processes, projects, activities implemented, and if necessary, make appropriate adjustments. Thus, the constructed structural and logical model of the organizational and economic mechanism creates preconditions for increase of efficiency of functioning of the grain market, maintenance of transition of a grain complex to stable growth on qualitatively new platform. The main strategic guidelines for the functioning of the grain market are aimed at increasing the production of high quality grain products, containment or leveling of destructive logistics processes, formation of a roadmap to increase competitive advantages and increase the export potential of the grain sector, climate, high-yielding seed varieties, etc. In the contour of the organizational and economic mechanism of the grain market used cognitive-potential approach will develop, agree and timely implement a set of specific balanced measures of an innovative nature, aimed at high reliability, efficiency and comfort, in accordance with the outlined strategic guidelines, taking into account the existing level of its subsystems in the face of environmental challenges.

Key words: grain market, organizational and economic mechanism of grain market functioning, structural-logical model, market participants, priority directions, modernization.

Постановка проблеми. Злет параметрів ринку зерна та валютних надходжень, які він генерує, звичайно, вважають, позитивним явищем, проте зростання експортних поставок відбувається на фоні зниження внутрішнього використання зернових, зерновідходів, особливо для потреб тваринницької галузі, виробництва біопалива. Таким чином, в умовах розширення міжнародних зв'язків, загострення конкурентної боротьби, пошуку нових ринків збуту, незбалансованості споживання та попиту, підвищення вимог до зернової продукції, поглиблення зон ризику актуальною є модернізація структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна на якісно новому науково-методичному підході, що дасть змогу підвищити його результативність, збалансувати потреби з пропозиціями на зернову продукцію, задовольнити запити учасників ринку, підвищити експортний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним базисом модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна на якісно новому науково-методичному підході можуть бути численні наукові публікації вітчизняних учених, серед яких варто виокремити таких дослідників, як І. Бланк, Л. Вдовенко, Л. Гуцаленко, М. Дем'яненко, А. Діброва, Г. Калетнік, В. Луцяк, В. Мазур, С. Мельник, В. Месель-Веселяк, В. Онегіна, Н. Правдюк, П. Саблук, І. Свиноус, Л. Худолій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Надзвичайно цінуючи їх наукові пропозиції, все ж таки зауважимо, що низка питань означеної проблематики залишається дискусійною і мало опрацьованою.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення пропозицій щодо модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна на якісно новому науково-методичному підході, який враховує нові виклики та гострі запити сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Зернові культури вважаються базисом продовольчої безпеки, водночас збільшення обсягів їх виробництва та реалізації, особливо на світові ринки, дасть змогу зміцнити економічний потенціал країни. Отже, розроблення пропозицій щодо модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна за умов гармонізації взаємозв'язків, дотримання послідовності імперативів субсистем, визначення пріоритетів, проблемних питань, загроз і ризиків дасть змогу враховувати наявний потенціал, можливість, підвищувати захищеність від ризику й поетапно реалізовувати бажані стратегічні альтернативи. Незбалансованість за окремими групами зернової продукції, що гарантують продовольчу безпеку країни та забезпечують споживчі запити населення, пояснюють необхідність глибокої ретельної діагностики усіх субсистем, взаємодій та логістичних ланцюгів організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна та структурних зрушень у зернопродовольчому комплексі. Окресливши проблему пошуку щодо необхідності узгодження інтересів усіх учасників ринку, підвищення результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, забезпечення збалансованості та активізації впливу його важелів та інструментів, доходимо висновку про те, що необхідна побудова нової структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, яка б враховувала нові виклики та гострі запити сьогодення, а також нарощувала конкурентні переваги для всіх учасників ринку.

Більшість науковців сходяться у думці [1; 3; 4; 7] про те, що організаційно-економічний механізм функціонування ринку зерна має передбачати використання певної системи заходів, важелів впливу, інструментів, які б сприяли вирішенню наявних проблемних завдань та орієнтували розвиток усього зернового комплексу в

напрямі екологічності, інноваційності, технологічності та ощадності. Це стосується передусім:

- розмежування функцій, повноважень відповідальності між державними та місцевими органами;
- гармонізації взаємодій між усіма учасниками ринку;
- обґрунтування пакета стратегічних сценаріїв та прогнозів функціонування ринку зерна;
- розроблення комплексних програм державної підтримки зерновиробників та опрацювання критеріїв її надання;
- формування інфраструктурного забезпечення функціонування ринку зерна;
- підвищення інвестиційної привабливості зерновиробників;
- залучення інвестиційних ресурсів для запровадження прогресивних ощадних технологій;
- розширення зовнішньоекономічного співробітництва;
- удосконалення фінансово-кредитного забезпечення функціонування ринку зерна;
- оптимізації логістичних ланцюгів;
- ефективного використання можливостей та ресурсів;
- підвищення якості зернової продукції;
- створення сприятливих умов для малих і середніх зерновиробників;
- формування сприятливого інвестиційного клімату;
- сприяння бізнесовим ініціативам;
- структурної перебудови організаційно-економічного механізму;
- створення нових екологічних ощадних виробничих потужностей;
- залучення інвестиційних ресурсів для інфраструктурних перетворень зернового ринку;
- активного входження до різноманітних міжнародних організацій та формувань;
- координації експортного потенціалу учасників ринку.

Головні стратегічні орієнтири функціонування ринку зерна спрямовані на зростання обсягів виробництва високоякісної зернової продукції, стримування чи нівелювання руйнівних логістичних процесів, формування дорожньої карти примноження конкурентних переваг та збільшення експортного потенціалу зернової сфери (для досягнення цієї мети наявні такі необхідні умови: родючі ґрунти, агротехнічна культура, сприятливий клімат, високоврожайні сорти насіння) [2; 5; 6].

Окремим стратегічним орієнтиром зернового ринку слід вважати розширення можливостей та зміцнення потенціалу щодо використання відходів зернопереробки для задоволення потреб біоенергетики, виробництва паливних брикетів. Недосконалість податкової політики негативно позначається на малих та середніх зерновиробниках, які за умов непередбачуваних інфляційних процесів, подорожчання матеріально-технічних засобів призводять до зниження рен-

табельності та, як наслідок, згортання виробництва зернових культур. Проблемою вважаємо також фактичну відсутність біржової торгівлі зерна. Подекуди спостерігається використання форвардних контрактів, однак ф'ючерсні інструменти використовуються зерновиробниками вкрай рідко, притому, що ф'ючерсні інструменти вважаються ефективними для хеджування цінних ризиків. Загострення конкурентної боротьби пояснює необхідність використання адекватної оцінки ризиків і загроз та посилення безпекових технологій.

Невирішеним питанням залишається потреба залучення інвестиційних ресурсів у розвиток мережеских утворень та логістичних ланцюгів [4; 6]. Занепокоєння викликають також диспропорції виробництва й внутрішнього споживання та експортних поставок зерна. Розгляд світових балансів зерна підтверджує збільшення загальних обсягів його споживання, особливо пшениці та кукурудзи. Такі світові тенденції вимагають обґрунтування структури використання зерна, впровадження постійного моніторингу й контролю, розроблення раціональної програми розвитку зернового комплексу.

Інфраструктурна логістика ринку зерна включає автотранспортні, залізничні, морські та річкові перевезення, що потребує збалансованості кількісних і якісних характеристик транспортних засобів, зниження цінних коливань щодо логістичних ланцюгів, впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних та безпекових технологій, гармонізації взаємодій між структурними компонентами логістичних утворень, правової, інформаційної, юридичної та технологічної підтримки.

Успішність функціонування ринку зерна нерозривно пов'язана з ціноутворенням, купівельною спроможністю населення, експортним потенціалом. Виробництво зернових культур як основа продовольчої безпеки країни має бути гарантованим і підтриманим державними інституціями, а цінова політика на зерно має бути збалансованою з інтересами зерновиробників та купівельною спроможністю споживачів.

Визначення ієрархічних рівнів, субсистем і складових частин організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна має базуватись на платформі комплексності, безперервності та системності, континууму (потужності сукупності), доступності, що забезпечить виробництво необхідної кількості та якості й асортименту зерна за прийнятними цінами [3; 6].

Оскільки означені проблемні завдання характеризуються складністю, багатоплановістю й низькою формалізацією, для модернізації організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна необхідно застосувати відповідні принципи, моделі й методи. За таких обставин доцільно побудувати структурно-логічну модель організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна з

використанням когнітивно-евентуального підходу. Когнітивно-евентуальний підхід дає змогу виявляти взаємозв'язок усіх субсистем організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, управляти подіями, виявляти вплив різноманітних чинників, а також має цільову спрямованість, дає змогу здійснити декомпозиційну діагностику та використовувати форсайтні технології.

Нова структурно-логічна модель організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна має включати сукупність взаємопов'язаних субсистем, дій, елементів, важелів, що забезпечать комплексність, системність взаємодій та обґрунтованість стратегічних заходів в кожному бізнес-контексті зернового ринку.

Стратегічна зорієнтованість побудови такої структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна полягає у синергетичному ефекті, широкому впровадженні інновацій у виробничі та логістичні процеси, гармонізації взаємодій функціональних субсистем, підвищенні рівня результативності, генеруванні додаткових конкурентних переваг для всіх учасників ринку.

При цьому в процесі модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна його субсистеми можуть змінюватися. До механізму можуть бути включені нові вертикальні, горизонтальні, мережеві чи інфраструктурні утворення, які будуть сприяти гармонізації нових взаємозв'язків, що проявляються між функціональними субсистемами, але найголовніше, щоб структурно-логічна модель механізму демонструвала реальний стан та результати функціонування ринку зерна незалежно від рівня адаптивності та інтегрованості кожного складового елементу. Саме це буде забезпечуватися когнітивно-евентуальним підходом до модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, за допомогою якого виявляються та оцінюються зміни стратегічних альтернатив, можливостей, потенціалу та результатів їх використання.

Вагому роль у підвищенні результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, безумовно, відіграє побудова адекватної структурно-логічної моделі. Її визначають вибрані стратегічна зорієнтованість і бажані параметри функціонування ринку зерна.

Помітне значення при цьому мають розмір, специфіка, обсяг та асортимент зернової продукції, низка інших чинників, тому структурно-логічна модель має бути характерною для конкретного часового періоду, необхідно лише акцентувати увагу на тому, що вона має органічно вбудовуватися в загальну організаційно-функціональну модель агропромислового комплексу.

Водночас важливо забезпечити координацію взаємодій усіх субсистем механізму на

різних рівнях, що відіграє важливу роль у реалізації різноманітних державних проєктів і програм як за окремими видами зернової продукції, так і за функціонуванням зернового комплексу загалом. Побудова структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна ґрунтується на визначенні стратегічних орієнтирів та проблемних завдань, які впливають на оцінку рівня її результативності. Подальший стратегічний сценарій функціонування ринку зерна та відповідні заходи щодо його реалізації окреслюються залежно від рівня готовності субсистем та ресурсного забезпечення. Обов'язковою умовою відбору стратегічного сценарію є наявність стратегічних альтернатив на перспективу у зрізі розвитку кожної субсистеми. Важливим аспектом формування стратегічного сценарію розбудови структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна є розроблення пакета проєктів і програм, який включає можливість використання наявних ресурсів, резервів та передбачає альтернативи щодо усунення перепон та обмежень, що дасть змогу своєчасно розробляти та реалізовувати відповідні раціональні заходи.

Отже, доцільно під час формування стратегічного сценарію модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна визначити пакет проєктів, програм з окресленням сильних та слабких сторін, перелік альтернатив, їх переваги та недоліки, обсяги необхідних ресурсів, розрахувати можливі втрати.

Водночас варто окреслити такі можливі перешкоди, що мають негативний вплив:

- перебої щодо залучення ресурсів, особливо фінансових;
- ненадійність постачальників, споживачів, інвесторів та інших контрагентів;
- нестабільність логістичних ланцюгів;
- протидія конкурентів, монополістів тощо.

Особливо ретельно варто складати бюджет модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, оскільки завдяки йому переплітаються всі організаційні та функціональні зв'язки учасників ринку, узгоджуються обсяги матеріальних, фінансових, трудових, інформаційних ресурсів, новітні технології, що необхідні для реалізації стратегічного сценарію, здійснюється координація окремих взаємодій, логістичних ланцюгів таким чином, щоб усі субсистеми та їх структурні елементи функціонували збалансовано для досягнення визначених орієнтирів.

Таким чином, бюджет дає змогу чітко розподілити організаційні та функціональні зв'язки між різними субсистемами та інституціями в процесі реалізації стратегічного сценарію; спрогнозувати наслідки, переваги й недоліки кожної сфери та субсистеми; налагодити інформаційні ланцюги та забезпечити гармонійну взаємодію

усіх структурних елементів субсистем; упровадити систему стимулювання та державної підтримки.

Ресурсне забезпечення модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна впливає на якість, ефективність та швидкість реалізації стратегічного сценарію, пакета проєктів, програм та альтернатив. Відмінність одного функціонального блоку субсистеми від іншого визначена унікальністю спектру ресурсів. Оскільки деякі з цих ресурсів залучаються поступово, вибір проєкту, програми чи альтернатив обмежується наявними ресурсами, резервами, можливостями та швидкістю, з якою можна їх залучити. Значення ресурсного забезпечення модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна полягає у своєчасному задоволенні запитів виробництва та гарантуванні ритмічності операційного циклу. Фактично вплив ресурсів на результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна визначається значенням ресурсу для досягнення стратегічних орієнтирів, можливостями його заміни, впливом цінових чинників на окремі види ресурсів та оцінюється за критеріями й індикаторами, що характеризують дієвість вкладення ресурсів та їх вплив на результати функціонування ринку зерна.

Доцільно виділити такі етапи ресурсного забезпечення модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна:

- 1) розрахунок потреби та обсягів ресурсів за їх видами;
- 2) визначення джерел надходження ресурсів;
- 3) залучення, нагромадження ресурсів та їх оцінювання;
- 4) формування й виконання бюджету;
- 5) накопичення резервів та формування запасів.

Взаємодія субсистем організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна здійснюється за допомогою інформаційних потоків, каналів обміну, інформаційно-комунікаційних ланцюгів. Нині результативність організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна залежить від широкого використання сучасних інноваційних телекомунікаційних технологій та систем. Наголошуємо на тому, що обов'язковою складовою частиною організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна має бути державна підтримка. До неї відносимо гармонізацію податкової системи, яка має сприяти учасникам ринку щодо реінвестування прибутку, стимулювання експортної активності, впровадження венчурного фінансування ощадноресурсних проєктів, надання інвестиційного податкового кредиту, державного замовлення, екологічного податку, розвитку екологічно чистої зернової продукції тощо.

Обов'язковим інструментом організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна має бути налагоджена система моніторингу, адміністрування й контролю, яка постійно відстежує процеси, проєкти, заходи, що реалізуються, і до якої за необхідності вносяться відповідні корективи.

Зерновиробники, особливо ті, які перейшли на розширене відтворення екологічно чистої зернової продукції, можуть потрапити у зону високих ризиків, тому додатково необхідно розробити інструменти захищеності від ризиків.

Формуючи пакет стратегічних сценаріїв, маємо визначити, наскільки перспективними є ті сценарії, взаємовплив яких сприяє нівелюванню ризиків пакета загалом. Дієвим інструментом зниження ризиків є диверсифікація стратегічних сценаріїв, яка дає змогу знизити ризик тих сценаріїв, які не жорстко між собою переплітаються, тобто кореляційна залежність для яких нижче одиниці. Це сприятиме компенсації збитків процесів на різних етапах за рахунок отриманих переваг від інших.

Інструментами страхування ризику також вважають обов'язкове сільськогосподарське страхування зернових культур, добровільне сільськогосподарське страхування зернових культур, венчурне фінансування, що здійснюється через спеціальні фонди.

Враховуючи вплив чинників, що зумовлені тенденцією зернових ринків до глобалізації та міжнародної інтеграції, маємо враховувати регламенти міжнародних стандартів і норм під час виробництва та переробки зернової продукції.

Відповідно до світового досвіду, найбільш прогресивним інструментом генерування конкурентних переваг для учасників ринку зерна є мережеві, інтеграційні, кооперативні утворення (стратегічні альянси, союзи, холдинги, кооперативи тощо). Іншими словами, це коаліційні об'єднання декількох учасників ринку, які формуються для досягнення стратегічних орієнтирів та забезпечення взаємовигідних інтересів. Ключовими перевагами таких об'єднань вважаються:

- отримання нових технологій або додаткових виробничих потужностей;
- додатковий доступ до нових каналів чи ринків збуту зернової продукції;
- зниження організаційних, політичних, економічних, інформаційних ризиків;
- нарощення конкурентних переваг.

Усі субсистеми організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна мають діяти у визначеній послідовності й координації, а також характеризуватися узгодженістю взаємодій та збалансованістю логістичних ланцюгів за умови збереження структурної цілісності.

Доцільно розраховувати інтегральний індикатор ефекту від здійснення заходів щодо нівелювання «слабких місць» та зміцнення «сильних сторін», що мають вплив на загальний рівень

результативності організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна.

За допомогою когнітивно-ементуального підходу доцільно розробити когнітивну карту щодо побудови структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна, яка дає змогу з використанням діагностики чинників впливу, стратегічних орієнтирів, взаємодій субсистем управляти ризиками, вживати превентивних заходів щодо запобігання зовнішньому руйнівному впливу та несанкціонованому втручання конкурентів і контрагентів. Ключовим аспектом результативності й стабільності функціонування ринку зерна є забезпечення ритмічності та прибутковості.

Перевагами розроблення когнітивної карти як інструменту побудови структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна є візуалізація причинно-наслідкових взаємозалежностей між субсистемами та можливість виявлення латентних впливів і зв'язків.

Розроблення когнітивної карти побудови структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна доцільно здійснювати у вільному просторі нечіткого когнітивного моделювання "FuzCogMap". Таке моделювання складається з таких автономних програмних модулів:

– модуль виявлення нечітких впливів та зв'язків, що передбачає здійснення аналізу та прогнозування розвитку ситуації;

– матричний модуль, що передбачає здійснення структурного аналізу, формування матриці, її візуалізації з використанням "PaJek".

Інструментом своєчасного виявлення латентних впливів та зв'язків і попередження завуальованих загроз може бути використання технологій зворотного зв'язку (англ. "feedback") чи оберненого зв'язку (WBS, "whistle blowing system"), що включає комплекс профілактичних процедур, які за допомогою безперервного моніторингу, мультимедійних засобів, зовнішнього інформаційно-комунікаційного ланцюга зворотного зв'язку в режимі реального часу накопичують та аналізують сигнали-індикатори про внутрішні процеси, стан, коливання, зміни всіх ключових взаємодій [4; 6]. Ці технології розвивають механізми саморегуляції системи та сприяють виявленню загроз і координації необхідних заходів.

Оцінювання нечітких латентних впливів та зв'язків можна проводити з використанням засобів "Fuzzy Logic Toolbox" на основі MatLab-простору.

Після виявлення латентних впливів та зв'язків між окремими субсистемами й чинниками доцільно окреслити структурно-логічні організаційні та економічні ланцюги для ухвалення обґрунтованих стратегічних заходів. Така структурно-логічна модель організаційно-еко-

мічного механізму функціонування ринку зерна, крім іншого, дає змогу своєчасно виявити проблеми, загрози, нівелювати їх чи розробити превентивні заходи щодо їх уникнення чи запобігання ним.

Узагальнення взаємодій, сукупності логістичних ланцюгів, засобів і методів регулювання, латентних впливів та зв'язків, урахування особливостей функціонування зернової галузі в умовах поглиблення глобалізаційних процесів та загострення конкурентної боротьби дали змогу модернізувати структурно-логічну модель організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна на основі когнітивно-ементуального підходу й стратегічних орієнтирів. За допомогою розроблених заходів, інструментів та важелів їх реалізації у стратегічному горизонті подій ементуальною є ідентифікація можливостей, потенційних та реальних альтернатив, загроз, ризиків, які в сучасних складних умовах потребують інноваційних та креативних дій.

Таким чином, побудована структурно-логічна модель організаційно-економічного механізму створює передумови для підвищення результативності функціонування ринку зерна, забезпечення переходу зернового комплексу до стабільного зростання на якісно новій платформі. У контурі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна використаний когнітивно-ементуальний підхід дасть змогу розробити, узгодити та своєчасно реалізувати комплекс конкретних збалансованих заходів інноваційного характеру, спрямованих на високу надійність, ефективність і комфортність, відповідно до окреслених стратегічних орієнтирів з огляду на особливості й стан зернового ринку та наявний рівень його субсистем за викликів зовнішнього середовища.

Висновки. У статті розроблені пропозиції щодо модернізації структурно-логічної моделі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна на якісно новому науково-методичному підході, який враховує нові виклики та гострі запити сьогодення. Таким чином, побудована структурно-логічна модель організаційно-економічного механізму створює передумови для підвищення результативності функціонування ринку зерна, забезпечення переходу зернового комплексу до стабільного зростання на якісно новій платформі. У контурі організаційно-економічного механізму функціонування ринку зерна використаний когнітивно-ементуальний підхід дасть змогу розробити, узгодити та своєчасно реалізувати комплекс конкретних збалансованих заходів інноваційного характеру, спрямованих на високу надійність, ефективність і комфортність, відповідно до окреслених стратегічних орієнтирів з огляду на особливості й стан зернового ринку та наявний рівень його субсистем за викликів зовнішнього середовища.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Калетнік Г., Климчук О., Мазур В. Перспективність та ефективність виробництва біодизельного палива в Україні з олійних культур. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2019. № 5. С. 7–17.
2. Лузан Ю. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: теоретико-методологічний аспект. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 3–12.
3. Погрищук Б. Організаційно-економічні засади ефективного функціонування зернопродуктового підкомплексу : монографія. Тернопіль : Джура, 2009. 370 с.
4. Правдюк Н., Ярославський А. Формування організаційно-економічного механізму управління економічною безпекою зернопереробних підприємств. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2019. № 8. С. 77–85.
5. Саковська О. Організація та функціонування регіонального ринку зерна. *Економіка АПК*. 2011. № 11. С. 45–50.
6. Сікало М. Ринок зерна як об'єкт державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 1 (56). С. 1–8.
7. Худолій Л. Економічний механізм формування та функціонування ринку зерна в Україні. Київ : ІАЕ УААН, 1998. 204 с.

REFERENCES:

1. Kaletnik H., Klymchuk O., Mazur V. (2019) Perspektyvnist ta efektyvnist vyrobnytstva biodyzelnoho palyva v Ukraini z oliinykh kultur [Prospects and efficiency of biodiesel production in Ukraine from oilseeds]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*, no. 5, pp. 7–17.
2. Luzan Yu. (2011) Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm zabezpechennia rozvytku ahropromyslovoho vyrobnytstva Ukrainy: teoretyko-metodolohichniy aspekt [Organizational and economic mechanism for ensuring the development of agro-industrial production of Ukraine: theoretical and methodological aspect]. *Ekonomika APK*, no. 2, pp. 3–12.
3. Pohryshchuk B. (2009) *Orhanizatsiino-ekonomichni zasady efektyvnoho funktsionuvannya zernoproduktovoho pidkompleksu: monohrafiia* [Organizational and economic principles of effective functioning of the grain sub-complex]. Ternopil: Dzhura. (in Ukrainian)
4. Pravdiuk N., Yaroslavskiy A. (2019) Formuvannya orhanizatsiino-ekonomichnoho mekhanizmu upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu zernopererobnykh pidpriemstv [Formation of organizational and economic mechanism for managing the economic security of grain processing enterprises]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment*, no. 8, pp. 77–85.
5. Sakovska O. (2011) Organizatsiia ta funktsionuvannya regionalnogo rinku zerna [Organization and functioning of the regional grain market]. *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 45–50.
6. Sikalo M. (2017) Rynok zerna yak ob'iekt derzhavnoho rehuliuвання [Grain market as an object of state regulation]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*, no. 1 (56), pp. 1–8.
7. Hudoliy L. (1998) *Ekonomichniy mehanizm formuvannya ta funktsionuvannya rinku zerna v Ukrayini* [Economic mechanism of formation and functioning of the grain market in Ukraine]. Kyiv. IAE UAAN. (in Ukrainian)

ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ЧИННИК СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

ECONOMIC COOPERATION AS A FACTOR OF STIMULATING THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Товт Т.Й.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту та управління економічними процесами,
Мукачівський державний університет

Tovt Tetyana

Mukachevo State University

У статті розглянуто європейський вектор економічного співробітництва України. Визначено його вплив на розвиток національної економіки через можливість пришвидшення модернізаційних зрушень в економіці на засадах подальшого розвитку конкурентних переваг і використання потенціалу ЄС для прискорення економічного зростання. Здійснено аналіз основних напрямів двосторонньої співпраці у сфері промислового розвитку, таких як управління структурними змінами, сприяння модернізації та реструктуризації окремих галузей промисловості; удосконалення інноваційної політики, сприяння кластерному розвитку та поліпшенню доступу до фінансових ресурсів; сприяння розширенню підприємницьких контактів, стимулювання експорту. За результатами досліджень запропоновано шляхи активізації розвитку взаємовигідних прогресивних форм співробітництва України з ЄС у сфері промислового розвитку в контексті євроінтеграційних процесів.

Ключові слова: економічне співробітництво, ЄС, стратегія смарт-спеціалізації, модель циркулярної економіки, інноваційна політика, цифровий ринок, кластерний розвиток.

В статье рассмотрен европейский вектор экономического сотрудничества Украины. Определено его влияние на развитие национальной экономики через возможность ускорения модернизационных сдвигов в экономике на основе дальнейшего развития конкурентных преимуществ и использования потенциала ЕС для ускорения экономического роста. Осуществлен анализ основных направлений двустороннего сотрудничества в сфере промышленного развития, таких как управление структурными изменениями, содействие модернизации и реструктуризации отдельных отраслей промышленности; совершенствование инновационной политики, содействие кластерному развитию и улучшению доступа к финансовым ресурсам; содействие расширению предпринимательских контактов, стимулирование экспорта. По результатам исследований предложены пути активизации развития взаимовыгодных прогрессивных форм сотрудничества Украины с ЕС в сфере промышленного развития в контексте евроинтеграционных процессов.

Ключевые слова: экономическое сотрудничество, ЕС, стратегия смарт-специализации, модель циркулярной экономики, инновационная политика, цифровой рынок, кластерное развитие.

The article the European vector of economic cooperation of Ukraine is considered. The relevance of his research is substantiated due to the possibility of accelerating modernization shifts in the national economy based on the further development of competitive advantages and using the EU's potential to accelerate economic growth. It is determined that the Association Agreement between Ukraine and the EU plays a leading role in strengthening the European integration course of the state. The main directions of bilateral cooperation in the field of industrial development are summarized: management of structural changes, promoting the modernization and restructuring of certain industries; improving innovation policy through the exchange of information and best practices on the commercialization of research and development work, promoting the development cluster and improving access to financial resources; assistance in expanding contacts between private enterprises, between these enterprises and the authorities of Ukraine and the EU, as well as stimulating exports. The analysis of the practical steps of Ukraine to deepen economic cooperation and further cooperation with the EU is carried out: implementation of the European concept of smart specialization of regions, taking into account the specific potential of their economic development and competitive advantages; use of the circular economy model in the field of energy saving, environmentally

friendly production, utilization and reuse of waste; implementation of the concept of digital economy development and promotion of digitalization of domestic industries; active cluster development; establishment of industrial dialogue between Ukraine and the EU, which is aimed at the participation of domestic enterprises in European value chains, industrial outsourcing, attracting Ukraine to European projects and programs, exchange of the latest technologies. According to the results of studies, ways of enhancing the development of mutually beneficial progressive forms of cooperation between Ukraine and the EU in the field of industrial development in the context of European integration processes are proposed.

Key words: economic cooperation, EU, smart specialization strategy, circular economy model, innovation policy, digital market, cluster development.

Постановка проблеми. В умовах посилення глобалізаційних викликів зростає необхідність наукового дослідження пріоритетів національної економіки задля визначення напрямів підвищення рівня її конкурентоспроможності та динамічності розвитку. Становлення економіки держави відбувається під впливом багатьох чинників, визначальними серед яких є пріоритети національного розвитку та векторність зовнішньої політики. З огляду на це актуальності набуває вивчення європейського напрямку економічного співробітництва України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми соціально-економічного розвитку національної економіки в умовах ринкових трансформацій висвітлені в працях В. Гейця [1; 2; 4], Я. Жаліла [3], Б. Кваснюка [2], А. Мазаракі [1], В. Семиноженка [2] та інших науковців. Значна увага приділена інтеграції України до Європейського Союзу, яку досліджували вітчизняні науковці, зокрема В. Геєць [4], А. Мельник [5], Т. Осташко [4], Ю. Палагнюк [6], В. Сіденко [7], О. Шнирков [8].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас вивчення зазначених джерел свідчить про те, що важливим та актуальним залишається обґрунтування практичних кроків щодо поглиблення економічного співробітництва та подальшої співпраці з ЄС, тому існує потреба в подальших теоретико-практичних дослідженнях у цьому напрямі.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз напрямів економічного співробітництва України з ЄС, їх впливу на розвиток національної економіки та визначення шляхів активізації в контексті євроінтеграційних процесів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вхідження України до світового економічного простору зумовлює необхідність її позиціонування на глобальному та європейському рівнях, зміцнення власних позицій у світовому економічному середовищі через реалізацію чіткої стратегічної політики, спрямованої на формування нової економічної структури. Динамічні зміни, що відбуваються у світовій економіці, вимагають вжиття заходів щодо забезпечення виходу вітчизняної економіки на якісно новий рівень розвитку.

Процес європейської інтеграції України, зокрема її економічні аспекти, є об'єктом постійних наукових дискусій, оскільки динаміка цього

процесу є складною і має комплексний характер. Серед досліджень із соціально-економічного розвитку національної економіки, де розглядалися економічні аспекти інтеграції України до Євросоюзу, виділимо праці таких науковців, як В. Геєць, Т. Осташко (поглиблення інтеграції України з ЄС, економічні виклики та нові можливості імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) [4], А. Мельник (відносини України з ЄС та процес європейської інтеграції української держави) [5], Ю. Палагнюк (особливості зовнішньоторговельних відносин України з ЄС) [6], В. Сіденко (проблеми вдосконалення інституційних механізмів європейської інтеграції України) [7], О. Шнирков (основні напрями економічної співпраці в межах Угоди про асоціацію між Україною та ЄС) [8].

За результатами дослідницького проєкту Центру Разумкова «Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна – ЄС», «пріоритет європейського вибору України об'єктивно зумовлений особливостями сучасного цивілізаційного процесу, що визначається глобалізацією, прогресуючим зростанням значущості гуманітарної сфери, високих інформаційних технологій, постіндустріальних принципів суспільного розвитку, підвищенням ролі інтелектуального капіталу та менеджменту, соціальних і гуманітарних чинників економічного прогресу, утвердженням пріоритетності базових засад стійкого розвитку, який сприяє не тільки економічному зростанню, але й справедливому розподілу його результатів, розширенню можливостей людей, їхньому збагаченню» [7, с. 75]. Погоджуючись із цією думкою, вважаємо за необхідне підкреслити, що цей вибір, поступово підтриманий в Україні суспільством, став на сучасному етапі незворотним.

Однією з головних конкурентних переваг вітчизняної економіки залишається потенційно потужний внутрішній ринок. Проте сьогодні ефективність його функціонування є дуже низькою. За даними Звіту про глобальну конкурентоспроможність (Global Competitiveness Index, GCI) Всесвітнього економічного форуму за 2018–2019 рр., Україна посідає 47 місце серед 141 країни світу за обсягом внутрішнього ринку. При цьому показник середньорічного зростання ВВП за 10 років перестав бути від'ємним і покращився з -2,1% до 0,1%, водночас приріст

прямих іноземних інвестицій за 5 років знизився з 2,7% ВВП до 2,3% ВВП [9].

Саме тому співпраця з країнами ЄС може стати позитивним стимулом для розвитку та розширення ринку, нарощування інвестиційного й споживчого попиту, структурних зрушень в економіці.

У зміцненні європейського вектору економічного співробітництва України провідну роль відіграє Угода про Асоціацію України з ЄС [10]. Шлях асоційованого члена ЄС, яким нині рухається Україна, означає можливість пришвидшення модернізаційних зрушень в економіці на засадах подальшого розвитку конкурентних переваг і використання потенціалу ЄС для прискорення економічного зростання.

Стратегічний вибір України щодо інтеграції до ЄС визначає необхідність розроблення відповідних механізмів державного управління для реалізації цього вибору. Особливо важливим у цьому контексті є економічне співробітництво між Україною та Європейським Союзом, що передбачає функціонування Зони вільної торгівлі, взаємовідкриття ринків, регуляторне та інституційне наближення України до економічних стандартів ЄС, реалізацію економічної складової частини Угоди про асоціацію. Це дасть можливість вивести співпрацю між Україною та ЄС на якісно новий рівень, суттєво наблизити економічну систему України до економічної системи Євросоюзу на основі взаємної лібералізації, вільного руху товарів, капіталів та послуг, гармонізації підходів та принципів, на яких будуються галузеві політики, закріпити Україну як конкурентоспроможного та інвестиційно привабливого учасника глобальної економіки.

Відповідно до ст. 343 Угоди про асоціацію з ЄС, Україна та ЄС сприятимуть процесу економічних реформ шляхом співробітництва в напрямі покращення розуміння фундаментальних принципів функціонування їхніх економік, а також формулювання й реалізації ринкової економічної політики. Задля цього сторони співпрацюватимуть у таких напрямках [10]:

- обмін інформацією щодо макроекономічних показників та перспектив, а також щодо стратегій розвитку;

- аналіз економічних питань, що становлять спільний інтерес, зокрема заходів економічної політики та інструментів для її імплементації, таких як методи економічного прогнозування й опрацювання документів стратегічної політики, задля посилення можливостей України у формуванні політики, яка відповідатиме принципам і практиці ЄС;

- обмін досвідом у сфері макроекономіки;

- обмін інформацією щодо принципів функціонування Європейського економічного та валютного союзу.

В цих умовах першочерговим завданням для нашої держави є активізація роботи в напрямі впровадження передбачених Угодою про Асо-

ціацію механізмів із доведеною ефективністю, що забезпечать можливості для економічного зростання.

Зокрема, основними напрямками співробітництва у сфері промислового розвитку та підприємництва мають бути такі:

1) Управління структурними змінами, сприяння модернізації та реструктуризації окремих галузей промисловості України та ЄС. Ще у квітні 2018 р. уряд оприлюднив для обговорення проєкт Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 р. [11], але її досі не прийнято. Основними завданнями цього напрямку є вдосконалення методів господарювання, розвиток нових видів діяльності з вищою доданою вартістю, посилення регіональних та інтеграції до світових ланцюгів виробництва, вирівнювання регіональних диспропорцій та розвитку промислового потенціалу регіонів України, впровадження ресурсоефективних технологій виробництва. За деякими з них наша держава вже здійснила окремі практичні кроки.

По-перше, розпочато впровадження в Україні європейської концепції смарт-спеціалізації регіонів, що дає змогу виявляти та реалізовувати унікальний потенціал їх економічного розвитку завдяки специфічним конкурентним перевагам. Зокрема, Закарпатська, Харківська, Черкаська та Чернігівська області є учасниками європейської платформи смарт-спеціалізації, що об'єднує регіони ЄС та інших країн, забезпечуючи їм підтримку в реалізації політики смарт-спеціалізації та співробітництва за напрямками (АПК, енергетика, промислова модернізація). У 2017 р. у Запорізькій, Одеській та Харківській областях розпочато спільно ініційовані МЕРТ та ЄС пілотні проєкти смарт-спеціалізації промисловості [12].

По-друге, важливим напрямом співробітництва з ЄС у сфері підвищення ресурсоефективності вітчизняної промисловості є впровадження моделі циркулярної економіки, а саме економічної моделі, заснованої на енергозбереженні, розвитку регенеративного екологічно чистого виробництва, обігу та споживання. У цій сфері актуальними для України є освоєння та розвиток альтернативних джерел енергії; створення виробничих потужностей із перероблення побутових та промислових відходів; розвиток виробництва органічної харчової продукції тощо. Перспективність цих напрямів обумовлена наявністю в ЄС містких ринків та значним попитом на ці види продукції з боку промислових підприємств і домогосподарств, а також системною підтримкою розвитку таких виробництв на рівні Європейської Комісії.

2) Удосконалення інноваційної політики шляхом обміну інформацією та передовим досвідом щодо комерціалізації науково-дослідних та проєктно-конструкторських робіт, сприяння клас-

терному розвитку та поліпшення доступу до фінансових ресурсів.

Країни ЄС як потужні виробники та експортери високотехнологічної продукції дотримуються курсу на впровадження промислових інновацій, тому адаптація підходів ЄС сприятиме розбудові в Україні інноваційно орієнтованих виробничих ланцюгів. Зокрема, актуальним для вітчизняної економіки є вжиття заходів у межах так званої моделі трикутника знань, яка відображає зв'язок «наука – освіта – інновації», метою яких є формування якісного людського капіталу, поєднання підприємницького й науково-освітнього потенціалів, інноваційної та інвестиційної компонент економічного зростання. Зокрема, складовими частинами цієї моделі є концепція підприємницьких закладів вищої освіти (ЗВО), згідно з якою регіональні ЗВО стають осередками розвитку інноваційного, технологічного, людського та підприємницького потенціалів регіонів завдяки розробленню та фінансуванню власних підприємницьких ініціатив; концепція платформ відкритих інновацій, тобто віртуальних майданчиків для самоорганізації всіх учасників інноваційного процесу в рамках виконання інноваційних проєктів з орієнтацією на розвиток зв'язків між університетською наукою і бізнесом, а також створення стартапів.

Важливими складовими частинами співробітництва у сфері розбудови інноваційної політики є економічна інтеграція України до цифрового ринку ЄС та сприяння цифровізації галузей вітчизняної промисловості, що забезпечується завдяки реалізації схваленої урядом Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр. [13].

Також у країнах ЄС реалізується політика створення та інтернаціоналізації ланцюгів виробництва й прискорення комерціалізації НДДКР завдяки активному кластерному розвитку. Проте в Україні впровадження цього інструменту стримується відсутністю системної державної підтримки на національному й регіональному рівнях. Отже, кластерний розвиток не є засобом структурних змін, оскільки більшість вітчизняних кластерів орієнтована на низько технологічні виробництва у галузях харчової, легкої та деревообробної промисловостей.

3) Сприяння розширенню контактів між приватними підприємствами України та ЄС, між цими підприємствами й органами влади України та ЄС, а також стимулювання експорту. У цьому напрямі важливою спільною ініціативою України і ЄС є розпочатий у березні 2017 р. Діалог високого рівня «Україна – ЄС» щодо горизонтальних питань та окремих секторів промисловості, який спрямований на участь вітчизняних підприємств у європейських ланцюгах створення доданої вартості, промисловий аутсорсинг, залучення України до програми «Horizon 2020» (до якої Україна приєдналась у 2015 р.) та європейської програми підтримки малого та середнього біз-

несу (COSME), обмін новітніми технологіями [14]. В рамках промислового діалогу відбуваються засідання робочих груп, присвячених, зокрема, питанням зниження технічних бар'єрів у торгівлі з ЄС; розвитку малого та середнього підприємництва; взаємовигідному доступу сторін на ринки публічних закупівель; розширенню співробітництва в космічній галузі; розвитку легкої промисловості, автомобілебудування.

Для активізації цього напряму двостороннього співробітництва з ЄС необхідно посилювати присутність України в європейських проєктах, зокрема здійснювати їх постійний моніторинг, заохочувати та забезпечувати інформаційний супровід вітчизняних підприємств та організацій, що є потенційними учасниками цих ініціатив.

Таким чином, задля активізації розвитку взаємовигідних прогресивних форм співробітництва України з ЄС у сфері промислового розвитку та підприємництва необхідно:

1) рекомендувати Мінекономрозвитку України затвердити Стратегію розвитку промислового комплексу на період до 2025 р. та розробити на її основі низку таких стратегічних документів за пріоритетними напрямами розвитку:

- концепція циркулярної економіки з використанням досвіду країн ЄС у сфері енергозбереження, екологічно чистого виробництва, утилізації та вторинного використання відходів;

- національна та регіональні стратегії смарт-спеціалізації з урахуванням ключових принципів концепції смарт-спеціалізації, а саме крос-секторального підходу до вибору пріоритетів розвитку та реалізації проєктів;

- проєкти розвитку нових видів продуктів та послуг, що об'єднують уже розвинені виробництва та інноваційні технології;

- врахування спеціалізації та пріоритетів розвитку сусідніх регіонів задля вибору власної ніші та розбудови ланцюгів доданої вартості національного та міжнародного масштабу;

2) сприяти налагодженню виробничих зв'язків вітчизняних виробників із провідними виробниками ЄС насамперед через посилення поінформованості провідних європейських корпорацій про виробничі можливості України;

3) стимулювати включення вітчизняних підприємств та організацій до процесів формування інноваційних виробничих ланцюгів та їх вихід на міжнародні ринки шляхом участі в проєктах та організаціях ЄС (The Enterprise Europe Network, The Enhanced European Innovation Council pilot, Платформа смарт-спеціалізації ЄС) [15];

4) забезпечити участь українських фахівців у міжнародних профільних заходах та асоціаціях і програмах у сфері кластерного розвитку (TCI Network (найбільша міжнародна мережа експертів у галузі кластерної політики), European Cluster Excellence Initiative, The European Cluster Collaboration Platform, Cluster managers club (EU) тощо);

5) активізувати співробітництво з ЄС щодо економічної інтеграції України до цифрового ринку ЄС, участі України у проєктах та програмах ЄС у сфері забезпечення технологічної та цифрової модернізації промисловості, стимулювання залучення вітчизняних ІТ-компаній до інтеграційних утворень у рамках реалізації цих проєктів та програм;

6) налагодити залучення експертів ЄС у сфері розбудови крос-секторальної співпраці задля апробації та впровадження в Україні концепції підприємницьких закладів вищої освіти, в якій мають бути сформульовані принципи та рекомендації щодо змін організаційної структури ЗВО з розширенням можливостей заснування на їхній базі підприємницьких та інноваційних структур.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків:

1) обґрунтовано, що у зміцненні європейського вектору економічного співробітництва України провідну роль відіграє Угода про Асоціацію України з ЄС;

2) визначено основні напрями співробітництва у сфері промислового розвитку та підприємництва між Україною та ЄС, такі як управління структурними змінами, сприяння модернізації та реструктуризації окремих галузей промисловості; удосконалення інноваційної політики шляхом обміну інформацією та передовим досвідом щодо комерціалізації НДДКР, сприяння кластерному розвитку та поліпшення доступу до фінансових ресурсів; сприяння розширенню контактів між приватними підприємствами, між цими підприємствами й органами влади держав, а також стимулювання експорту;

3) запропоновано шляхи активізації розвитку взаємовигідних прогресивних форм співробітництва України з ЄС у сфері промислового розвитку та підприємництва.

Аналіз тенденцій розвитку двостороннього економічного співробітництва дасть можливість визначити механізми інтеграції України до Євросоюзу, що може бути предметом подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Пріоритети національного економічного розвитку в контексті глобалізаційних викликів : монографія : у 2 ч. Ч. 2 / за ред. В. Гейця, А. Мазаракі. Київ : КНТЕУ, 2008. 273 с.
2. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України : монографія / за ред. В. Гейця, В. Семиноженка, Б. Кваснюка. Київ : Фенікс, 2007. 563 с.
3. Жаліло Я. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія. Київ : НІСД, 2009. 336 с.
4. Імплементация Угоди про асоціацію між Україною та ЄС: економічні виклики та нові можливості : наукова доповідь / за ред. В. Гейця, Т. Осташко. Київ : ДУ «ІЕП НАН України», 2016. 184 с.
5. Мельник А. Європейська інтеграція і Україна: радикальні економічні реформи. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. № 4. С. 34–42.
6. Палагнюк Ю. Державна євроінтеграційна політика України: теорія, методологія, механізми : монографія. Миколаїв : вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2014. 392 с.
7. Сіденко В. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна – ЄС. Київ : Заповіт, 2018. 214 с.
8. Шнирков О. Економічна асоціація України з ЄС та угоди з іншими країнами. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Міжнародні відносини»*. 2014. Вип. 1 (42). С. 54–58.
9. The Global Competitiveness Report 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 23.11.2020).
10. Угода про Асоціацію України з ЄС. URL: <http://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu> (дата звернення: 23.11.2020).
11. Про схвалення Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року : проєкт / Кабінет Міністрів України. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT4284.html (дата звернення: 23.11.2020).
12. У трьох регіонах України розпочнуться пілотні проєкти смарт-спеціалізації промисловості. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a43dbee5-485a-416f-9422-4c87d758303f&title=UTrokhRegionakhUkrainiRozpochnutsiaPilotniProektiSmartspetsializatsiiPromislovosti> (дата звернення: 23.11.2020).
13. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 23.11.2020).
14. Промислова політика як ключовий інструмент стратегії розвитку : науково-аналітична доповідь / ред. Л. Дейнеко. Київ : НАН України, ДУ «ІЕП НАН України», 2019. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/304.pdf> (дата звернення: 23.11.2020).
15. Платформа смарт-спеціалізації ЄС. URL: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu> (дата звернення: 23.11.2020).

REFERENCES:

1. Heiets V., Mazaraki A. (eds.) (2008) *Priorytety natsionalnoho ekonomichnoho rozvytku v konteksti hlobalizatsiynykh vyklykiv* [Priorities for national economic development in the context of globalization challenges]. Kyiv: KNTEU. (in Ukrainian)
2. Heiets V., Semynozhenko V., Kvasniuk B. (eds.) (2007) *Stratehichni vyklyky XXI stolittia suspilstvu ta ekonomitsi Ukrainy* [Strategic challenges of the XXI century to the society and economy of Ukraine]. Kyiv: Feniks. (in Ukrainian)
3. Zhalilo Ya. (2009) *Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy* [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state]. Kyiv: NISD. (in Ukrainian)
4. Heiets V., Ostashko T. (eds.) (2016) *Implementatsiia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS: ekonomichni vyklyky ta novi mozhlyvosti* [Implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU: economic challenges and new opportunities]. Kyiv: DU "IEP NAN Ukrainy". (in Ukrainian)
5. Melnyk A. (2016) Yevropeys'ka integratsiia i Ukrainy: radykal'ni ekonomichni reformy [European integration and Ukraine: radical economic reforms]. *Bulletin of Ternopil National Economic University*, no. 4, pp. 34–42. (in Ukrainian)
6. Palahniuk Yu. (2014) *Derzhavna yevrointehratsiina polityka Ukrainy: teoriia, metodolohiia, mekhanizmy* [State European integration policy of Ukraine: theory, methodology, mechanisms]. Mykolaiv: vyd-vo ChDU im. Petra Mohyly. (in Ukrainian)
7. Sidenko V. (2018) *Pereformatuvannia yevropeiskoi intehratsii: mozhlyvosti i ryzyky dlia asotsiatsii Ukraina-YeS* [Reformatting European integration: opportunities and risks for the EU-Ukraine association]. Kyiv: Zapovit. (in Ukrainian)
8. Shnyrkov O. (2014) Ekonomichna asotsiatsiia Ukrainy z YeS ta uhody z inshymy krainamy [Ukraine's Economic Association with the EU and agreements with other countries]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Series "International Relations"*, vol. 1 (42), pp. 54–58. (in Ukrainian)
9. The Global Competitiveness Report 2019. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (accessed 23 November 2020).
10. Uhoda pro Asotsiatsiiu Ukrainy z YeS. Available at: <http://eu-ua.org/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu> (accessed 23 November 2020).
11. Pro skhvalennia Stratehii rozvytku promyslovoho kompleksu Ukrainy na period do 2025 roku : proiekt / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT4284.html (accessed 23 November 2020).
12. U trokh rehionakh Ukrainy rozpochnutsia pilotni proekty smart-spetsializatsii promyslovosti. Available at: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=a43dbee5-485a-416f-9422-4c87d758303f&title=UTrokhRehionakhUkrainiRozpochnutsiaPilotniProektiSmartspetsializatsiiPromislovosti> (accessed 23 November 2020).
13. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku tsyfrovoy ekonomiky ta suspilstva Ukrainy na 2018–2020 roky ta zatverdzhennia planu zakhodiv shchodo yii realizatsii / Kabinet Ministriv Ukrainy. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text> (accessed 23 November 2020).
14. Deineko L. (ed.) (2019) *Promyslova polityka yak kliuchovyi instrument stratehii rozvytku: naukovo-analitychna dopovid* [Industrial policy as a key tool of development strategy]. Kyiv: NAN Ukrainy, DU "IEP NAN Ukrainy". Available at: <http://ief.org.ua/docs/sr/304.pdf> (accessed 23 November 2020). (in Ukrainian)
15. Smart Specialisation Strategy (S3) Platform. Available at: <https://s3platform.jrc.ec.europa.eu> (accessed 23 November 2020).

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 339.138

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-7>

МІСЦЕ ПЛАТФОРМИ ТІКТОК В МАРКЕТИНГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ УКРАЇНИ

THE PLACE OF THE TIK TOK PLATFORM IN MARKETING ACTIVITIES ON THE UKRAINIAN MARKET

Благу́н І.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і маркетингу,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Шурпа С.Я.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту і маркетингу,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»

Blahun Ivan

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

Shurpa Svitlana

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

У статті розглянуто платформу TikTok, її місце в маркетинговій діяльності на ринку України. Особливу увагу акцентовано на функціонуванні платформи в реаліях українського ринку. Визначено її місце у світі серед інших соціальних мереж. Окреслено кількість користувачів, які користуються соціальними платформами. На основі проаналізованих джерел розроблено рейтинг використання соціальних платформ за кількістю користувачів в Україні. Здійснено порівняння темпів росту користувачів платформи TikTok у світі з темпом росту користувачів платформи в Україні. Розраховано середньорічний абсолютний приріст користувачів. На основі проаналізованих джерел та проведеного дослідження здійснено порівняльну характеристику використання соціальних мереж за певними параметрами в Україні. За параметром «основна аудиторія» було відібрано певний вид аудиторії під певну соціальну мережу.

Ключові слова: TikTok, платформа, соціальна мережа, параметр, аудиторія.

В статье рассмотрена платформа TikTok, ее место в маркетинговой деятельности на рынке Украины. Особое внимание акцентировано на функционировании платформы в реалиях украинского рынка. Определено ее место в мире среди других социальных сетей. Определено количество пользователей, которые пользуются социальными платформами. На основе проанализированных источников разработан рейтинг использования социальных платформ по количеству пользователей в Украине. Рассчитан среднегодовой абсолютный прирост пользователей. Проведено сравнение темпов роста пользователей платформы TikTok в мире с темпом роста пользователей платформы в Украине. На основе проанализированных источников и проведенного исследования осуществлена сравнительная характеристика использования социальных сетей по определенным параметрам в Украине. По параметру «основная аудитория» отобран определен вид аудитории под определенную социальную сеть.

Ключевые слова: TikTok, платформа, социальная сеть, параметр, аудитория.

The article aims to highlight important issues related to the development of the social network Tik Tok in Ukraine. Tik Tok is one of the rapidly developing platforms in Ukraine and in the world. The study of this platform in Ukraine has not received due attention. More and more companies are facing various challenges such as economic, social

crises, pandemics and others. Their activities are directed to the Internet plane. An important step in the formation of marketing strategies can be the choice of social network when promoting the product. These networks will be included in the communication strategy of the enterprise. When forming the communication policy of the enterprise, a content strategy will be developed, which can be formed on the basis of certain parameters or comparative characteristics of social networks. An important aspect in the formation of such a strategy is to understand the performance of the social network. The Tik Tok platform, its place in marketing activities on the Ukrainian market is considered. Particular attention is paid to the functioning of the platform in the realities of the Ukrainian market. Its place in the world among other social networks has been determined. The number of users who use social platforms is outlined. Based on the analyzed sources, a rating of the use of social platforms by the number of users in Ukraine was developed. The growth rate of Tik Tok users in the world is compared with the growth rate of platform users in Ukraine. The companies pay a lot of attention to the formation of the target portrait of the consumer when choosing a certain social platform for communications. This will be facilitated by an overview, or a certain identification of social network users, namely, how many users use the Tik Tok platform, how much time the user is willing to spend on this platform. It will be useful for companies to know the age of users and be able to compare them with the age of users of other platforms. Thus, the article not only fills the gap concerning research aimed at analyzing, systematizing approaches to choice, social networks. It also provides a vector for research in terms of selecting specific platforms for product promotion.

Key words: Tik Tok, platform, social network, parameter, audience.

Постановка проблеми. Глобалізація у світі відбувається шаленими темпами. Кожного року світ стикається з новими викликами, такими як економічні кризи, пандемії, стихійні лиха та ін. Маркетинг переходить на новий рівень, і з'являється все більше можливостей для просування товарів. Велика кількість соціальних мереж захоплює все нові й нові ринки користувачів.

Однією з них є платформа TikTok, яка потребує особливої уваги. У сучасних умовах під час планування маркетингової компанії підприємства акцентують велику увагу на соціальних мережах. Винятком не стали і підприємства України. Наше географічне положення дає нам змогу бути учасником новітніх процесів діджиталізації і брати участь у розробленні маркетингових стратегій, ураховуючи, що платформи мають велику популярність як на Заході, так і на Сході. Важливим науковим завданням є дослідження функціонування кожної із цих платформ та їхнього місця в загальній сукупності. Підприємства в Україні під час планування маркетингових стратегій повинні чітко розуміти місце TikTok на ринку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Усе більше наукових праць присвячується вивченню Інтернет-маркетингу, соціальним мережам й Інтернет-платформам. Платформа TikTok викликає зацікавленість як закордонних, так і вітчизняних учених. Xu, Li, Xiaohui Yan, Zhengwu Zhang досліджують причини популярності TikTok та існуючі проблеми; Choudhary, Nilam, Chitra Gautam and Vivek Arya у своїх працях розглядають цифрові виклики та досліджують перехід користувачів на нові платформи комунікації; вітчизняні вчені І.В. Пономаренко, В. Пирог, О.І. Рибіна досліджують особливості функціонування платформ TikTok.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути особливості розвитку та функціонування соціальної мережі TikTok у сучасних умовах, визначити місце і платформи з-поміж інших

платформ на ринку України, проаналізувати охоплення населення даною мережею і перспективи її росту, розрахувати середньорічний абсолютний приріст користувачів, визначити конкурентні позиції TikTok серед інших платформ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою передумовою для огляду соціальних мереж є етапи їх створення, їх приналежність та їх функціонал. TikTok, відомий у Китаї як Douyin, є китайською службою соціальних мереж для обміну відео, що належить ByteDance [1]. Платформа соціальних медіа використовується для створення різноманітних короткоформатних відеороликів, таких як танці, комедія та освіта, тривалістю від 3 до 60 секунд [2]. У світі представлено велике різноманіття різних платформ і соціальних мереж, кожна з них займає певний сегмент. Згідно з даними Internet World Stats [4], число користувачів Інтернету у світі перевищує 4 млрд осіб. Щодо соціальних мереж, то, згідно з рейтингом DIGITAL – 2020, у загальній сукупності число користувачів соціальних мереж перевищуватиме 15 млрд користувачів, що пояснюється присутністю профілю користувачів одночасно в різних мережах. Це видно з рис. 1, де показано кількість користувачів соціальних платформ у світі.

Лідуючі позиції займають такі соціальні мережі, як Facebook, Youtube, Whatsapp, Fb messenger, Weixin/Wechat, Instagram, Douyin/TikTok, QQ, Qzone, Sina weibo, Reddit, Snapchat, Twitter, Pinterest, Kuaishou. Можливо, не всі соціальні мережі, представлені у цьому рейтингу, матимуть місце на ринку України або будуть представлені незначною кількістю споживачів. Аналіз останніх досліджень показав, що за популярністю соціальних мереж в Україні можна виділити такі, як Facebook, Youtube, Instagram, TikTok. Якщо розглядати місце соціальної мережі TikTok, то можна чітко побачити, що вона суттєво поступається за кількістю користувачів таким мережам, як Facebook, Instagram, але водночас її ріст за

останні роки дав змогу випередити такі мережі, як LinkedIn і Twitter (рис. 2).

Для вивчення закономірностей динаміки використовується система показників, які характеризують напрям та інтенсивність зміни у часі досліджуваної ознаки.

$$\bar{\Delta} = \frac{\sum \Delta n}{n-1} = \frac{y_n - y_0}{n-1} \quad (1)$$

На основі формули і даних табл. 1 розраховано середньорічний абсолютний приріст користувачів у світі.

Таблиця 1
Кількості користувачів TikTok у світі, млн осіб

2018	2019	2020
11	27	91

Джерело: складено авторами на основі [5; 7]

2019 р. $\Delta n = 27 - 11 = 16$, 2020 р. $\Delta n = 91 - 27 = 64$.
Середньорічний абсолютний приріст дорівнює

$$\bar{\Delta} = \frac{\sum \Delta n}{n-1} = \frac{y_n - y_0}{n-1} = \frac{16 + 64}{2} = \frac{91 - 11}{3 - 1} = 40 \pm 5\%$$

$\pm 5\%$ – середньоквадратичне відхилення кількості користувачів TikTok у світі.

На основі формули і даних з табл. 2 розраховано середньорічний абсолютний приріст користувачів в Україні.

Таблиця 2
Кількості користувачів TikTok в Україні, млн осіб

2018	2019	2020
10	25	10

Джерело: складено авторами на основі [5; 7]

2019 р. $\Delta n = 25 - 10 = 15$, 2020 р. $\Delta n = 57 - 25 = 32$

Рис. 1. Кількість користувачів соціальних платформ у світі [5]

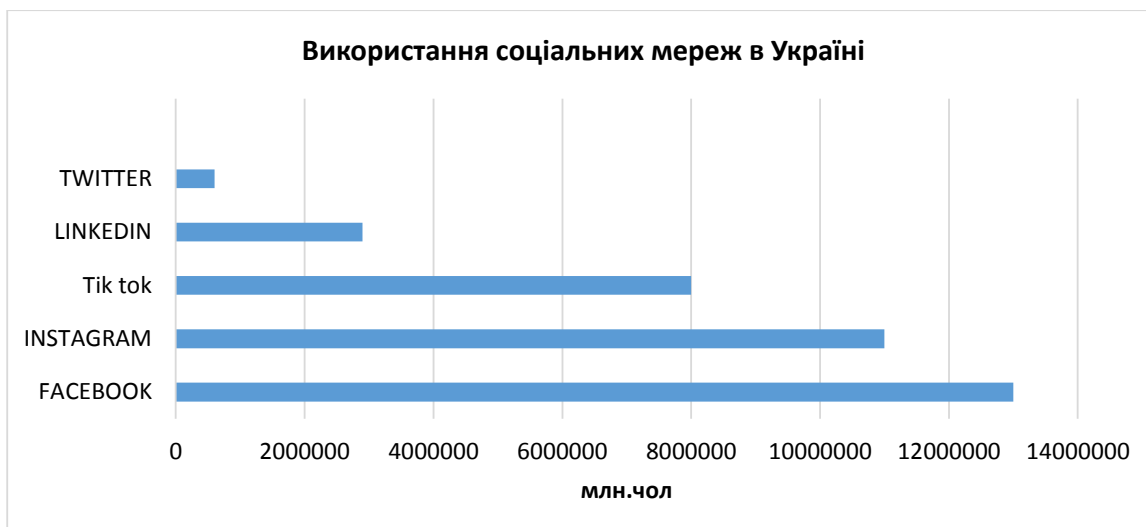

Рис. 2. Місце TikTok в Україні за кількістю користувачів соціальних мереж

Джерело: складено авторами на основі [5]

Середньорічний абсолютний приріст:

$$\bar{\Delta} = \frac{\sum \Delta n}{n-1} = \frac{y_n - y_0}{n-1} = \frac{15 + 32}{2} = \frac{57 - 10}{3-1} = 23,5 \pm 5\%$$

±5% – середньоквадратичне відхилення кількості користувачів TikTok в Україні.

Беручи до уваги розрахунки, можна зробити висновок, що кількість користувачів у світі за три роки зростає майже у дев'ять разів (рис. 3).

В Україні дане явище також мало місце, ріст відбувся більше ніж у п'ять разів.

Велика увага під час роботи із соціальними платформами прикута до їхніх можливостей. Під час просування товару підприємства звертають увагу на такі показники, як чисельність аудиторії, тип, середній час проведення у соціальній мережі (табл. 3).

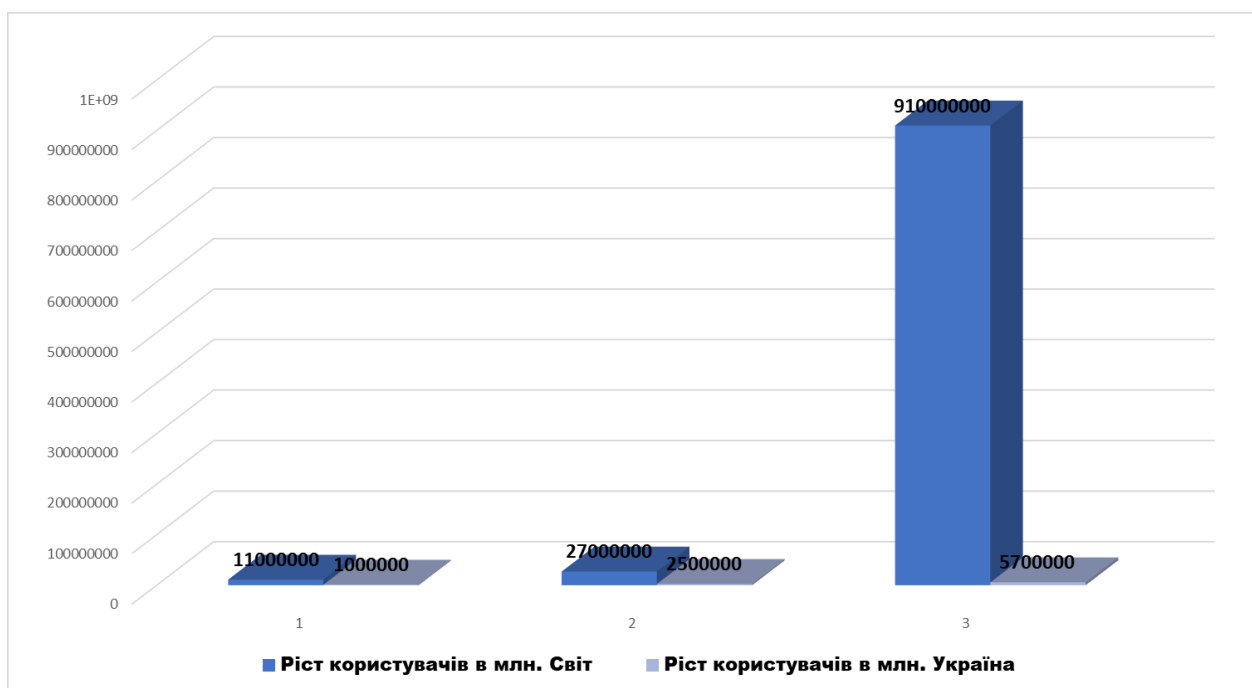

Рис. 3. Темпи росту кількості користувачів TikTok в Україні та світі за останні три роки
Джерело: складено авторами на основі [5; 6]

Таблиця 3

Порівняльна характеристика соціальних мереж

Назва параметру	Facebook	Instagram	TikTok
Чисельність аудиторії, млн	13	11	8
Основна аудиторія	Покоління X,Y,Z	Покоління Y,Z	покоління Z
Середній час проведення в додатку хвилин на день	37 хвилин	28 хвилин	50 хвилин
Звертання в день до програми кількість разів	8	6	6
Наявність рекламного кабінету	присутній	присутній	присутній
Створення контенту за видами	Інформаційний Розважальний Контент, який продає Навчальний	Інформаційний Розважальний Контент, який продає Навчальний	Інформаційний Розважальний Контент, який продає Навчальний
Формат повідомлення	Фотоповідомлення Відеоповідомлення	Відеоповідомлення 60 секунд із можливістю переходу в IGTV Фото повідомлення	Відеоповідомлення 15 секунд 60 секунд динамічний фотоколлаж

Джерело: складено авторами на основі [5; 7]

Порівняльна характеристика дає можливість зрозуміти, що кожна соціальна платформа має свою цільову аудиторію, яка поділена на покоління. Середній час перебування теж має певну специфіку і варіюється від тридцяти хвилин до години. За кількістю звертань до соціальних мереж на добу маємо теж певні відмінності [8]. Аналізуючи джерела, можна зустріти велику різноманітність контенту, яка притаманна тим чи іншим платформам. Також можна виокремити етап із погляду рекламних повідомлень, спільною рисою яких є формування фото- чи відеоповідомлень, відмінностями між мережами є їхня тривалість і формати їхнього завантаження.

Висновки. Отже, дослідження соціальних мереж із кожним роком набуватиме все більшу

актуальність, це зумовлено тим, що торгівля в Інтернет-площині набирає обертів. Підприємства завжди в пошуку комунікації зі споживачем. Невідомим каналом комунікації виступатимуть соціальні мережі. При цьому все більшої актуальності набуватиме дослідження саме тих соціальних мереж, які стрімко розвиваються. TikTok як елемент маркетингової комунікації є невід'ємною частиною завоювання підприємствами як ринку України, так і ринку світу. Проведене дослідження дало змогу встановити місце платформи TikTok з-поміж інших соціальних мереж на ринку України, окреслити темпи росту даної соціальної мережі, сформувати параметри порівняння даної соціальної мережі з іншими соціальними мережами, які функціонують на ринку України.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Isaac Mike U.S. Appeals Injunction Against TikTok Ban. *The New York Times*. ISSN 0362-4331. Retrieved 12 October 2020.
2. Schwedel Heather. A Guide to TikTok for Anyone Who Isn't a Teen. *Slate Magazine*. Archived from the original on 21 March 2020. Retrieved 18 March 2020.
3. Sensor Tower. URL: https://sensortower.com/ios/US/tiktok-pte-ltd/app/tiktok/835599320/category-rankings?search=&start_date=2020-08-31&end_date=2020-11-25&countries=UA&category=6016&chart_type=free&device=iphone&device=ipad&hourly=false&selected_tab=charts&date=2020-11-26 (дата звернення: 11.11.2020).
4. Internet World Stats. URL: <https://www.internetworldstats.com/top20.htm> (дата звернення: 15.11.2020).
5. DIGITAL 2020: October global statshot. URL: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-october-global-statshot> (дата звернення: 09.11.2020).
6. Наскільки сервіс TikTok популярний в Україні. І як в ньому представлені ритейлери? URL: <https://retailers.ua/uk/news/management/10153-na-skolko-servis-tiktok-populyaren-v-ukraine-i-kak-v-nem-predstavleniyi-riteyleryi> (дата звернення: 08.11.2020).
7. Статистика по Instagram, которую нужно знать к 2020 году. URL: <https://www.likeni.ru/analytics/statistika-po-instagram-kotoruyu-nuzhno-znat-k-2020-godu/> (дата звернення: 12.11.2020).
8. Пономаренко І.В. TikTok-маркетинг. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 36. С. 230–234. URL: <http://market-infr.od.ua/uk/36-2019> (дата звернення: 08.11.2020).

REFERENCES:

1. Isaac Mike. U.S. Appeals Injunction Against TikTok Ban. *The New York Times*.
2. Schwedel Heather (4 September 2018). "A Guide to TikTok for Anyone Who Isn't a Teen". *Slate Magazine*. Archived from the original on 21 March 2020. (accessed 18 March 2020).
3. The official site! Sensor Tower. Available at: https://sensortower.com/ios/US/tiktok-pte-ltd/app/tiktok/835599320/category-rankings?search=&start_date=2020-08-31&end_date=2020-11-25&countries=UA&category=6016&chart_type=free&device=iphone&device=ipad&hourly=false&selected_tab=charts&date=2020-11-26 (accessed 11 November 2020).
4. The official site! Internet World Stats. Available at: <https://www.internetworldstats.com/top20.htm> (accessed 15 November 2020).
5. The official site! (2020) Digital 2020: October global statshot. Available at: <https://datareportal.com/reports/digital-2020-october-global-statshot> (accessed 9 November 2020).
6. RETAILERS. How popular is the TikTok service in Ukraine? And how retailers are presented in it? Available at: <https://retailers.ua/uk/news/management/10153-na-skolko-servis-tiktok-populyaren-v-ukraine-i-kak-v-nem-predstavleniyi-riteyleryi> (accessed 8 November 2020).
7. SEO Digital Group. Instagram statistics you need to know by 2020?. Available at: <https://www.likeni.ru/analytics/statistika-po-instagram-kotoruyu-nuzhno-znat-k-2020-godu/> (accessed 12 November 2020).
8. Ponomarenko I.V. (2019) TikTok marketing. *Infrastruktura rynku*, vol. 36, pp. 230.

ОСОБЛИВОСТІ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА

PRODUCT POLICY ENTERPRISE'S FEATURES

Дячков Д.В.

доктор економічних наук, доцент,
професор кафедри менеджменту,
Полтавська державна аграрна академія

Потапюк І.П.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Полтавська державна аграрна академія

Яковенко І.О.

магістрант,
Полтавська державна аграрна академія

Diachkov Dmytro

Poltava State Agrarian Academy

Potapiuk Iryna

Poltava State Agrarian Academy

Yakovenko Ihor

Poltava State Agrarian Academy

Дана проблема є актуальною і потребує більш системного вивчення. Статтю присвячено менеджменту товарної політики та її впливу на ефективність діяльності підприємства у цілому. Визначено сутність поняття «політика». Установлено, що важливим інструментом є товарна політика підприємства, яка є частиною маркетингової політики та має значний вплив на результати його діяльності. З'ясовано, що товар займає основне місце в комплексі маркетингу: саме він задовольняє реальні потреби покупців. Обґрунтовано основні цілі та завдання товарної політики. Елементами товарної політики підприємства визначено асортиментну політику, політику у сфері якості та конкурентоспроможності товару, інформаційну і збутову політику, товарне ціноутворення, товарні інновації, управління товарним знаком, упаковкою та маркуванням, аналіз життєвого циклу товару та товарний сервіс.

Ключові слова: маркетингова діяльність, товар, комплекс маркетингу, товарна політика, товарна стратегія.

Данная проблема является актуальной и требует более системного изучения. Статья посвящена менеджменту товарной политики и ее влиянию на эффективность деятельности предприятия в целом. Определена сущность понятия «политика». Установлено, что важным инструментом является товарная политика предприятия, которая является частью маркетинговой политики и оказывает значительное влияние на результаты его деятельности. Выяснено, что товар занимает основное место в комплексе маркетинга: именно он удовлетворяет реальные потребности покупателей. Обоснованы основные цели и задания товарной политики. Элементами товарной политики предприятия являются ассортиментная политика, политика в области качества и конкурентоспособности товара, информационная и сбытовая политика, товарное ценообразование, товарные инновации, управление товарным знаком, упаковкой и маркировкой, анализ жизненного цикла товара и товарный сервис.

Ключевые слова: маркетинговая деятельность, товар, комплекс маркетинга, товарная политика, товарная стратегия.

Current conditions of Ukrainian market relations, which are characterized by increasing role of consumers, uncertainty of enterprise's operating conditions, increasing enterprise's dependence on the external environment, intensification of competition for markets, special importance was given to effective formation and management of enterprise policy. It was determined that the product occupies the main place in the marketing complex. It must meet

the real needs and needs of people, and marketing is designed to help each manufacturer to identify and ensure their satisfaction better than competitors do. Commodity policy plays an important role in the implementation of commercial and marketing activities of the enterprise in the market. The marketing aspect is a set of actions in the plane aimed at providing consumers with goods and services, and commercial is to achieve economic efficiency of the enterprise in the procurement and sale of products. It was found that product policy is not only the purposeful formation of the range and its management, but also taking into account internal and external factors influencing the product, its creation, production, market promotion and sale, legal support of such activities, pricing as a means of achieving strategic product policy goals, etc. The presence of a well-thought-out product policy allows the company to properly form the range to support successful products and remove obsolete products from the market, get the most out of the products, timely and effectively introduce new products. Assortment policy, product quality and competitiveness policy, information and sales policy, product pricing, product innovation, trademark management, packaging and labeling, product life cycle analysis and product service were defined as elements of the company's product policy. Effectively developed and consistently implemented product policy of the enterprise ensures market success, which was the main criterion for assessing the activities of enterprises. Entrepreneurial activity is effective when the product which was demand on market, and the satisfaction of certain needs of buyers through the purchase of this product is profitable.

Key words: marketing activity, product, marketing complex, product policy, product strategy.

Постановка проблеми. Успіх підприємства на ринку у сучасних умовах залежить від товару, який ним виготовляється, його переваг та особливостей. Відповідно, добре продумана і сформована товарна стратегія є ключовою у маркетинговій стратегії будь-якого суб'єкта господарювання. Особливості продукції підприємства визначають комплекс маркетингових інструментів, тому розроблення товарної (продуктової) стратегії у сучасних ринкових умовах є надзвичайно актуальним.

Актуальність питань щодо менеджменту товарної політики підприємств зумовлює доречність формування теоретичної науково обґрунтованої бази, яка націлена на вдосконалення аспектів і перегляд товарної політики підприємств з огляду на сьогоденне розуміння даного економічного поняття, напрямів розвитку суб'єктів господарювання у ринковому середовищі, яке постійно змінюється, та економічне становище в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У розвиток сучасної теорії та практики менеджменту товарної політики підприємства важливий внесок зробили вітчизняні вчені Л.В. Балабанова, М. Гергель, Н. Сербіненко, С.С. Гаркавенко, В.Я. Кардаш, Є.В. Крикавський, Д.Г. Лук'яненко, А.І. Майзель, А.С. Олійник, І.О. Соловйов, Н.І. Трішкіна та ін. Викладені в їхніх дослідженнях положення, наукові концепції, висновки і рекомендації займають вагому позицію в сучасній теорії менеджменту товарної політики підприємства та дають змогу найкращим чином усвідомити складність і важливість вирішення зазначеної проблеми.

Постановка завдання. Мета статті полягає у поглибленні теоретико-методологічних аспектів щодо особливостей менеджменту товарної політики підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні визначення поняття «політика» як інструмента господарської діяльності суб'єкта господарювання відтворюють різнобічність даного

терміну, запропоновані ж дефініції розглядають сутність політики як такої у площині прийняття певних управлінських рішень. Зокрема, У. Кінг, Д. Кліланд вважають, що «політика – це проголошення намірів підприємства; орієнтує процес прийняття рішень за напрямом, який забезпечує досягнення цілей організації»; М. Мескон – «загальний менеджмент діяльності і прийняття рішень, що полегшує досягнення цілей». В. Пастухова трактує це поняття як «систему чітко сформульованих, незалежних від часу принципів, під впливом яких рішення і повсякденна господарська діяльність підприємства набувають того чи іншого напрямку»; при цьому Є. Голубков визначає політику як «загальні орієнтири, яких слід дотримуватися під час прийняття рішень щодо досягнення намічених цілей» [1].

Загалом «політика» формує принципи, загальні орієнтири та цілі підприємства з метою прийняття управлінських рішень щодо господарської діяльності та намічених заходів. Основними інструментами поняття «політика» є завдання та цілі, засоби і методи щодо їх досягнення, принципи діяльності, орієнтири, наміри, яких необхідно дотримуватися у процесі прийняття управлінських рішень, тобто як у цілому, так і за окремими складниками, «політика» включає управлінські аспекти. Тому визначення сутності «товарної політики» як одного з основних маркетингових інструментів ґрунтується на сутності поняття «політика»

Будь-яке виробниче підприємство у своїй господарській діяльності реалізовує конкретні заходи, серед яких головним є розроблення комплексу маркетингових методів і засобів впливу на покупців та вибір цільового ринку. Найбільш суттєвим складником комплексу виступає товар, який становить основу товарного виробництва [2].

У процесі формування маркетингової стратегії підприємства одним із головних завдань є розроблення товарної політики, яка спроможна забезпечити результативну діяльність підпри-

емства у перспективі. Саме через задоволення потреб споживачів та продажу товару існує підприємство. В умовах маркетингової орієнтації основним завданням підприємства є визначення із видом і обсягами продукції, що має виготовлятися, а також коли, для кого й як ця продукція випускатиметься. Тому конкурентною перевагою підприємства є чітка і виважена маркетингова діяльність [3].

Важливим інструментом стає товарна політика підприємств, яка є частиною маркетингової політики, зокрема складається з розроблення певних стратегій оцінки номенклатури продукції, що випускається, і руху її до споживачів відповідних ринків. Вона включає аналіз діючих ринків за об'єктами дослідження, формування попиту і пропозиції, товарного асортименту, оцінку та регулювання конкурентоспроможності товару і виробництва, життєвого циклу продукту й умови переходу на випуск нових товарів.

За визначенням Н.В. Мурашкіна [4], товарна політика – це цілеспрямована діяльність із метою формування асортименту й управління ним, що передбачає врахування зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на продукт, його виробництво і продаж, а також юридичний супровід такої діяльності.

Б. Райзберг, Л. Лозовський, О. Стародубцева [5] у визначенні товарної політики звертають увагу на реалізацію атрибутивної функції товарів та оптимізацію товарного асортименту за рахунок брендингу, неймінгу та упаковки.

Н. Трішкіна [6] вважає, що товарна політика підприємства – це заходи, пов'язані з прийняттям оперативних, тактичних та стратегічних рішень у системі маркетингу щодо формування оптимального асортименту товарів і номенклатури супутніх послуг відповідно до потреб споживачів певного сегменту ринку, за допомогою яких досягаються реалізація поставлених цілей підприємством та оптимальний рівень рентабельності збутової діяльності.

Аналізуючи визначення даного поняття різними авторами, необхідно виділити той факт, що більшість науковців у своїх дослідженнях звертає увагу на функціональність товарної політики. Переважна більшість підходів до визначення товарної політики трактує зв'язок із маркетинговою діяльністю підприємства.

Таким чином, товарна політика – це комплекс управлінських рішень, який спричиняє створення оптимального асортименту товару, підтримку на належному рівні конкурентоспроможності товару, виведення його на ринок. Також варто відзначити односторонність даного підходу, оскільки товар як частина комплексу маркетингу – це набір інструментів, включаючи й асортимент.

Товарна політика підприємства здійснює чинить вплив на його розвиток, однак під час формування товарної політики враховуються маркетингова стратегія і господарська діяль-

ність, тобто вже виготовляється і пропонується покупцям певний товар, що розміщується в конкретних сегментах ринку і, відповідно, реалізується споживачам.

Варто зазначити, що основою для формування ефективної товарної політики є стабільні показники діяльності господарської діяльності підприємства: кількісні, якісні, натуральні та цінові, що дає змогу у подальшому здійснювати планування (бренд, просування, комунікації, клієнтська база, імідж).

Сучасний розвиток маркетингової діяльності дає можливість виділити основні завдання товарної політики (рис. 1).

Ураховуючи зазначене вище, основними цілями товарної політики можна визначити:

- одержання прибутку, що зумовлено збільшенням обсягів збуту після оптимізації асортименту;
- забезпечення конкурентних переваг підприємства за рахунок асортименту, що пропонується;
- формування іміджу підприємства, що забезпечується постійно удосконаленим (оновленим) асортиментом товарів;
- зростання частки ринку і завоювання нових ринків;
- удосконалення товарної політики підприємства, яка спрямована на задоволення потреб споживачів [8].

Оскільки переважна більшість виробників випускає на ринок не один, а декілька товарів, то в межах товарної політики рішення приймаються на трьох рівнях:

1) управління товарною номенклатурою – оптимізація товарного портфелю з елімінуванням асортиментних груп, які не є перспективними, та додавання нових перспективних товарних ліній, перерозподіл ресурсів між асортиментними групами;

2) управління товарним асортиментом – оптимізація товарного асортименту, прийняття рішень щодо його оновлення, вибір цільових сегментів ринку для товарної лінії;

3) управління торговими марками – вибір марочних стратегій, цільових сегментів ринку та позиціонування торгової марки, політика брендингу. Таким чином, можна виділити складники товарної політики, які можна об'єднати у три блоки: створення товару, його обслуговування та зняття з ринку застарілих товарів [9].

Пропонується до складників товарної політики відносити [7]: визначення оптимального асортименту товарів та його постійне оновлення, товарну марку, розроблення торговельного знаку, дизайн продукції, якість продукції, розроблення та здійснення упакування, обслуговування товарів (сервіс), міру відповідності критеріям споживачів, пошук оптимальних товарних ніш, підтримку конкурентоспроможності товарів, надання послуг із продажу та експлуатації товарів.

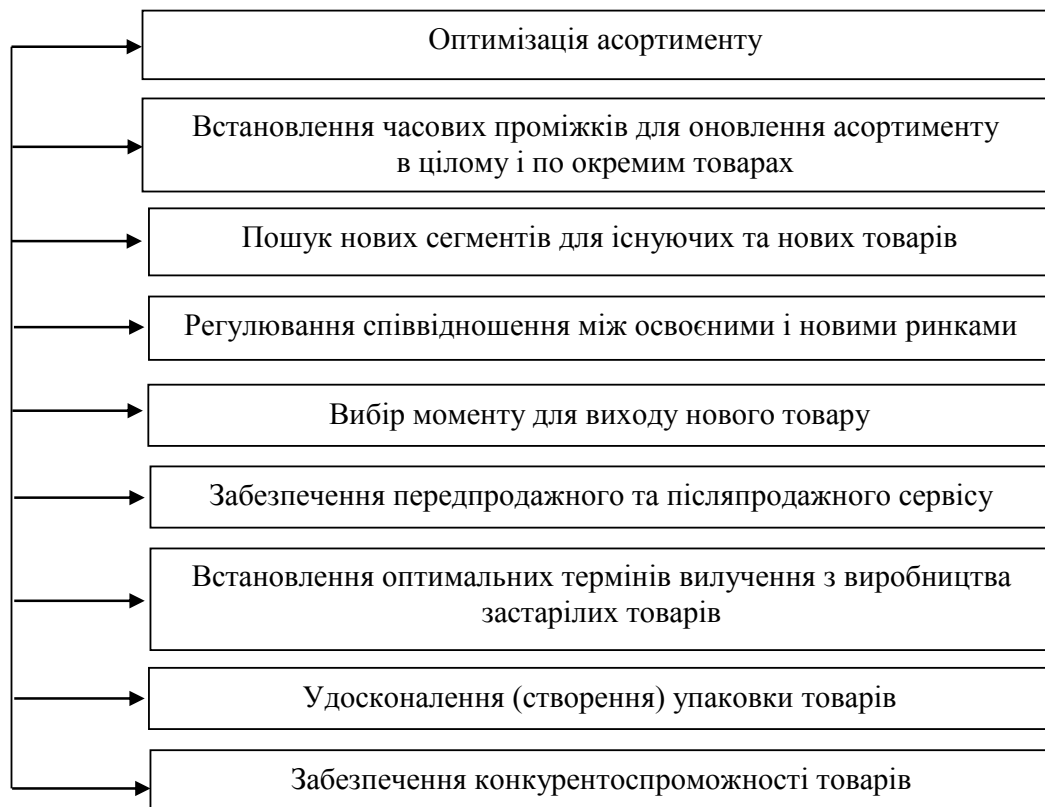

Рис. 1. Основні завдання товарної політики

Джерело: сформовано авторами на основі [7]

На практиці товарна політика підприємства поєднує у собі асортиментну і марочну політику.

Марочна політика визначає асортиментне наповнення, кількість торгових марок підприємства і позиціонування кожної з них на ринку. Якщо підприємство пропонує декілька торгових марок, то політика характеризує взаємне положення марок і фіксує за ними споживчі та цінові сегменти ринку, враховуючи той момент, що внутрішньої конкуренції між марками підприємства не повинно бути. Залежно від цілей підприємства і стадії життєвого циклу марочна політика дає змогу зосереджувати увагу на підтримці і заміні марок та просуванні.

Що стосується асортиментної політики, то вона формує і характеризує асортимент товарів, урахувуючи при цьому стратегічні цілі і фінансовий стан підприємства та потреби споживачів.

Отже, товарна політика охоплює усю маркетингову систему – від ідеї створення продукту до виведення його з ринку. Із метою застосування ефективної товарної політики варто діяти так:

1) на основі результатів маркетингових досліджень чітко сформулювати мету виробничої діяльності;

2) на основі ринкового та виробничого потенціалу співставити можливості й цілі підприємства;

3) спрямувати зусилля на перспективні напрямки розвитку товарної політики.

Таким чином, узагальнюючи дослідження теоретиків у даній сфері, основні елементи товарної політики демонструє рис. 2.

Забезпечення «хлібного» місця на ринку вимагає від підприємства гнучкої та швидкої реакції на зміни зовнішнього середовища. Формування та вибір ефективної товарної політики є основою для забезпечення цієї необхідності.

Товаровиробник має виготовляти тільки ті види продукції і в таких обсягах, які може реально реалізувати. Темпи зростання обсягу виробництва та реалізації продукції, зростання рівня якості практично впливають на суму витрат, прибуток і рентабельність підприємства, тому необхідно розвивати товарну діяльність підприємств, орієнтуючись на ринкову концепцію управління, що базується на комплексному вивченні ринків збуту, формуванні відповідного попиту, активних впливів на їхню кон'юнктуру.

Варто зазначити, що маркетингова стратегія включає найефективніші маркетингові заходи, які забезпечують реалізацію функціональних та конкурентних стратегій підприємства, а саме: товарну та цінову політику, просування товару на ринки, канали розподілу товару, форми стимулювання збуту, організацію реклами тощо [10].

Підсистемою маркетингової стратегії є товарна стратегія, яка передбачає аналіз, при-

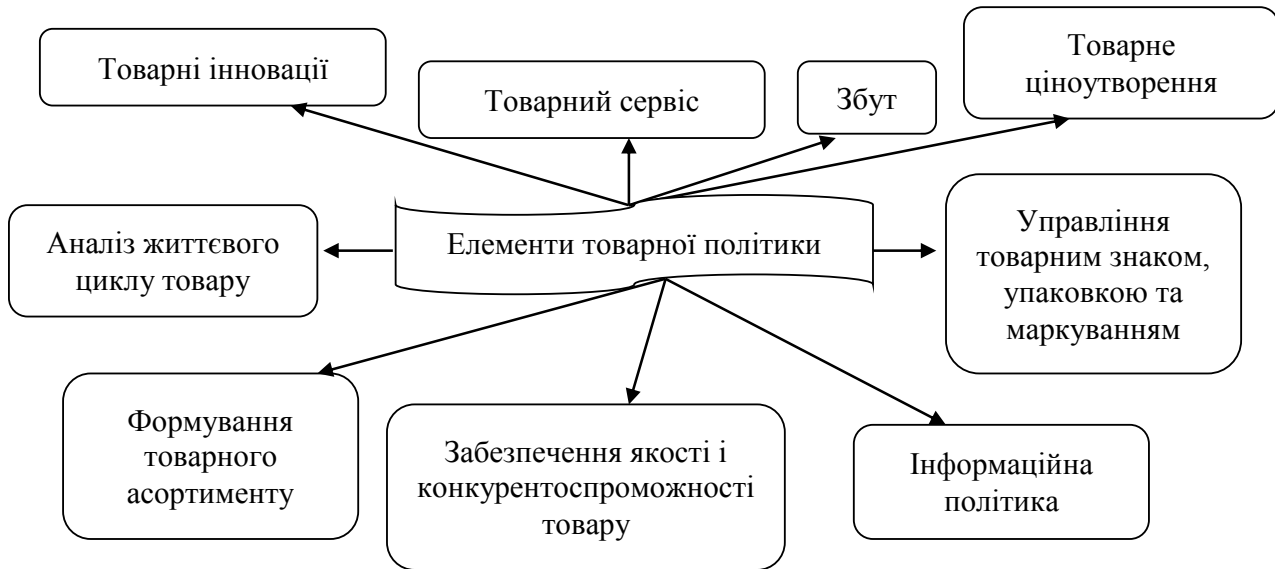

Рис. 2. Елементи товарної політики

Джерело: сформовано авторами

йняття рішень щодо номенклатури товарів, якості, обсягу продажу товарів, асортименту, збуту продукції на певних ринках.

Формування товарної стратегії підприємства відбуватиметься кількома етапами. Перший передбачає аналіз номенклатури товарів, що випускаються, та класифікацію продукції за номенклатурними групами. Другий етап передбачає формування таблиці стратегічних груп товарів. Третій етап включає постановку варіантів стратегічних рішень керівництва. Четвертий етап полягає у виборі конкретного варіанта товарної стратегії.

Товарна (продуктова) стратегія підприємства дає відповіді на питання щодо обсягів виробництва і реалізації виробів. Перевагою для підприємства, однозначно, є програма розвитку діяльності. Однак не варто забувати про те, для розроблення ефективної товарної стратегії необхідно здійснювати аналіз ринку й усіх характеристик підприємства, дотримуватися усіх правил формування й реалізації стратегії та кваліфікований підхід.

Таким чином, під час формування товарної політики використання стратегічного підходу дасть можливість підприємству зменшувати витрати, підвищувати конкурентоспроможність на ринку, знаходити потенціал для ефективного функціонування, задовольняти потреби споживачів та отримувати прибуток.

Висновки. В умовах ринкової економіки підвищується роль товарної політики, яка виступає інструментом підвищення конкурентоспроможності підприємства і визначає курс його дій із виробництва (або просування) певних видів товару; формування товарної номенклатури, заходів щодо її управління; заходів щодо формування конкурентних переваг товару; виробництво, просування, реалізація, вдосконалення товару; сервісне та передпродажне обслуговування; заходів із дослідження ринку, споживачів, конкурентів, прогнозування життєвого циклу товару; опрацювання питань упаковки товару, товарного знака, найменування товару.

Отже, товарна політика – це складний комплекс принципів діяльності і методів, узгоджених маркетингово-орієнтованих заходів, що спрямовані на створення, виробництво, збут і вивід із ринку застарілих товарів. Формування та вибір правильної товарної політики становлять основу реалізації цієї необхідності.

Ефективна товарна політика не тільки дасть можливість оптимізувати процес управління товарним асортиментом, а й стане для керівництва орієнтиром загального напрямку дій, який спрямований на управління поточним станом справ і формування стратегічних цілей на довгостроковий період. Без стратегічного курсу дії підприємства можуть викликати фінансові втрати.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Голубков Е.П. О некоторых основополагающих понятиях маркетинга. *Маркетинг в России и за рубежом*. 2005. № 2. URL: <http://www.mavriz.ru/articles/2005/2/3750.html> (дата звернення: 10.11.2020).
2. Сербіненко Н., Гергель М. Маркетингова товарна політика виробничого підприємства України. *Економіка та підприємництво. Держава та регіони*. 2007. № 3. С. 220–224.

3. Потапюк І.П., Івченко М.В., Склярук Р.В. Теоретико-методологічні аспекти розробки маркетингової стратегії підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2017. № 24. С. 81–84.
4. Маркетинг : учебное пособие / под общ. ред. проф. Н.В. Мурашкина. Псков, 2000. 361 с.
5. Современный экономический словарь / сост. Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. Москва : ИНФРА-М, 1998. 479 с.
6. Трішкіна Н.І. Товарна політика оптового підприємства в системі маркетингу : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.06.01. Київ, 2006. 22 с.
7. Зав'язлов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах : учебное пособие. Москва : ИНФРА-М, 2002. 496 с.
8. Потапюк І.П., Прокопенко О.В., Родько О.С. Особливості формування товарно-цінової політики сучасних підприємств. *Інфраструктура ринку*. 2019. № 36/2019. С. 254–259.
9. Дэй Д. Стратегический маркетинг. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2002. 640 с.
10. Олійник А.С., Тургеля Ю.С., Соколовська Ю.Є. Виробничо-маркетингові стратегії антикризового управління. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19–20. С. 110–116.

REFERENCES:

1. Golubkov E.P. (2005) O nekotorykh osnovopolagayushchikh ponyatiyakh marketinga [Some of the foundational concepts of marketing]. *Marketing in Russia and abroad*, no. 2. Available at: <http://www.mavriz.ru/articles/2005/2/3750.html> (accessed 10 November 2020).
2. Serbinenko N., Ghjergjelj M. (2007) Marketynghova tovarna polityka vyrobnychogho pidpryemstva Ukrainy [Marketing product policy of a production enterprise of Ukraine]. *Economics and entrepreneurship. State and regions*, no. 3, pp. 220–224.
3. Potapiuk I.P., Ivchenko M.V., Skljaruk R.V. (2017) Teoretyko-metodologichni aspekty rozrobky marketynghovoi strateghiji pidpryemstva [Theoretical and methodological aspects of developing a marketing strategy of the enterprise]. *Black Sea Economic Studies: a scientific journal*, no. 24, pp. 81–84.
4. Murashkin N.V. (2000) *Marketing* [Marketing]. Pskov. (in Russian)
5. Rayzberg B.A., Lozovskiy L.Sh., Starodubtseva E.B. (1998). *Sovremennyy ekonomicheskiy slovar'* [Modern Economic Dictionary]. Moscow: INFRA-M. (in Russian)
6. Trishkina N.I. (2006) *Tovarna polityka optovogho pidpryemstva v systemi marketynghu* [Product policy of a wholesale enterprise in marketing systems] (PhD Thesis), Kyiv.
7. Zav"yalov P.S. (2002) *Marketing v skhemakh, risunkakh, tablitsyakh* [Marketing in diagrams, figures, tables]. Moscow: INFRA-M. (in Russian)
8. Potapiuk I.P., Prokopenko O.V., Rodjko O.S. (2019) Osoblyvosti formuvannja tovarno-cinovoji polityky suchasnykh pidpryemstv [Features of formation of commodity-price policy of modern enterprises]. *Market infrastructure: Electronic scientific and practical journal*, no. 36/2019, pp. 254–259.
9. Dey D. (2002) *Strategicheskij marketing* [Strategic marketing]. Moscow: EKSMO-Press. (in Russian)
10. Olijnyk A.S., Turghelja Ju.S., Sokolovs'ka Ju.Je. (2020) Vyrobnycho-marketynghovi strateghiji antykrizovogho upravlinnja [Production and marketing strategies of crisis management]. *Investments: practice and experience*, no. 19–20, pp. 110–116.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ: ОСОБЛИВОСТІ ТА РУШІЙНІ СИЛИ

ENSURING THE COMPETITIVENESS OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES: FEATURES AND DRIVING FORCES

Каличева Н.Є.

доктор економічних наук, доцент,
Український державний університет залізничного транспорту

Зайцева К.О.

магістр,
Український державний університет залізничного транспорту

Маркелова К.В.

магістр,
Український державний університет залізничного транспорту

Kalicheva Natalia

Ukrainian State University of Railway Transport

Zaitseva Kateryna

Ukrainian State University of Railway Transport

Markyelova Krystyna

Ukrainian State University of Railway Transport

Стаття присвячена вирішенню актуальної проблеми управління конкурентною динамікою підприємств залізничного транспорту. Встановлено, що саме конкуренція дає змогу підвищити ефективність розвитку підприємств сфери. Розкрито сутність концептуальних положень управління конкурентоспроможністю підприємств сфери, які ґрунтуються на реальних та потенційних можливостях вступати в опосередковану взаємодію з іншими конкурентами для підвищення потенціалу мережевого розвитку. Визначено, що управління конкурентною динамікою підприємств залізничного транспорту має здійснюватися на базі вдосконалення підходів до управління конкурентними позиціями на ринку транспортних послуг. Сформовано методологічну базу управління конкурентоспроможністю підприємств залізничного транспорту, в основу якої покладено комплексний динамічний підхід до управління конкурентними перевагами.

Ключові слова: конкуренція, динаміка, підприємства залізничного транспорту, управління, конкурентні позиції, конкурентні переваги, ринок транспортних послуг.

Статья посвящена решению актуальной проблемы управления конкурентной динамикой предприятий железнодорожного транспорта. Установлено, что именно конкуренция позволяет повысить эффективность развития предприятий сферы. Раскрыта суть концептуальных положений управления конкурентоспособностью предприятий сферы, которые основываются на реальных и потенциальных возможностях вступать в косвенное взаимодействие с другими конкурентами для повышения потенциала сетевого развития. Определено, что управление конкурентной динамикой предприятий железнодорожного транспорта должно осуществляться на базе совершенствования подходов к управлению конкурентными позициями на рынке транспортных услуг. Сформирована методологическая база управления конкурентоспособностью предприятий железнодорожного транспорта, в основу которой положен комплексный динамический подход к управлению конкурентными преимуществами.

Ключевые слова: конкуренция, динамика, предприятия железнодорожного транспорта, управления, конкурентные позиции, конкурентные преимущества, рынок транспортных услуг.

In modern economic conditions, the formation of the concept of managing the competitive dynamics of enterprises is directly dependent on the economic vector of development of the national economy. After all, on the one hand, the conditions for the formation of competitive advantages of the enterprise determine the market and management of the enterprise, and on the other – the components of economic policy. Conversely, the ability of enterprises to compete in markets shapes the competitiveness of the country as a whole. Systematization of parameters and assessment of the components of the competitiveness of the enterprise create a basis for studying the dynamics of competitive advantage. Moreover, the management of enterprise competitiveness is a process of forming internal and external institutions of the enterprise, aimed at creating competitive advantages today and in the future through efficient use of resources and more attractive, compared to competitors, market positioning. When managing the competitive dynamics of railway transport enterprises, it is necessary to take into account the vector of their competitive behavior, which can be passive, active and adaptive. Determining the type of competitive behavior makes it possible to establish the influence of primary competition factors such as type, form, level of market dominance, type of competitive environment, etc. and to form generalized priorities of secondary factors of competition in the market. For the effective development of railway transport enterprises must constantly interact with other actors of competition, taking into account the existing vector of competitive development of the economic system at both national and international levels by reducing their own costs; increasing the motivation of employees in the industry; meeting the growing needs of consumers; improving service quality, speed and resilience in responding to changes in demand, etc. Competitive dynamics should become the main platform for the development of modern transport companies. It is based on the process of adaptation of participants in the competition in qualitative or quantitative change of components and transformation of the structure of the competitive market. After all, the development of railway transport enterprises is directly dependent on the socio-economic situation in the country, macroeconomic development of regions, internal indicators of enterprise development and other factors. All these factors should be studied comprehensively to form a vector of competitive development of the enterprise and already on their basis the management of the enterprise determines strategic decisions for further directions of development.

Key words: competition, dynamics, railway transport enterprises, management, competitive positions, competitive advantages, transport services market.

Постановка проблеми. Пришвидшення темпів економічних змін, циклічність виникнення кризових явищ та інтеграційна трансформація вітчизняної економічної системи приводять до необхідності перегляду методології управління конкурентними перевагами економічних систем.

Підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств транспортної сфери нині вимагає належно організованого, високоякісного та ефективного управління, адже загальноекономічні проблеми, серед яких основними є зниження рівня платоспроможності населення, інфляція, збільшення вартості ресурсів та певних видів послуг, порушення виробничо-збутових ланцюгів, призвели до ускладнення діяльності підприємств залізничного транспорту, які забезпечують динамічний розвиток економіки. Однак оскільки наявні моделі та методи управління конкурентоспроможністю підприємств залізничного транспорту не враховують динаміку змін конкурентних позицій транспортних підприємств, то потрібно розробити управлінську парадигму, засновану на динамічному підході до дослідження конкурентного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підвищення конкурентоспроможності підприємств залізничного транспорту досліджували такі вчені, як Ю.С. Бараш, Л.С. Головова, Х.М. Дорофєєва, М.М. Чеховська, Г.В. Оруч [1–5]. Зокрема, у своїх працях вони досить широко розкрили питання понятійного апарату проблем

забезпечення конкурентоспроможності у сфері транспорту. Також приділена значна увага проблематиці конкурентоспроможності вітчизняних підприємств залізничного транспорту на світовому ринку транспортних послуг, зокрема європейському.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Проте сьогодні є досить багато дискусійних питань щодо цієї проблематики. Зокрема, наявна значна кількість досліджень стосовно оцінювання рівня конкурентоспроможності підприємств транспорту, але відсутня чітка концепція управління конкурентною динамікою підприємств залізничного транспорту.

Постановка завдання. Мета статті полягає у вирішенні наукової проблеми управління конкурентною динамікою підприємств залізничного транспорту на базі вдосконалення підходів до управління конкурентними позиціями на ринку транспортних послуг у сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині світовий розвиток економіки ґрунтується на наявності жорсткої конкуренції, яка має глобальний характер. Це приводить до посилення нецінових форм конкуренції, за яких на перше місце виходять властивості товару чи послуги. За таких умов конкурентоспроможною стає продукція з підвищеними властивостями, що зумовлює динамічне зростання технічного прогресу, збільшення інтелектуальної складової частини у виробничому процесі, активує креативність та

творчість, орієнтує економічну систему на зміну основних векторів розвитку тощо [6].

З урахуванням специфічного характеру конкурентного процесу в транспортній сфері підприємства залізничного транспорту змушені запроваджувати нові науково обґрунтовані підходи до управління власними конкурентними позиціями, які ґрунтуються на аналізі ринку транспортних послуг і внутрішньому аналізі галузі, включають економічну діагностику та трансформацію бізнес-середовища [7].

В сучасних умовах господарювання формування концепції управління конкурентною динамікою підприємств має пряму залежність від економічного вектору розвитку національної економіки [8], адже, з одного боку, умови формування конкурентних переваг підприємства визначають ринок та керівництво підприємства, а з іншого боку, складові частини економічної політики держави. Навпаки, вміння підприємств конкурувати на ринках формує конкурентоспроможність країни загалом (рис. 1).

Методологія управління конкурентоспроможністю має спиратись на багатогранність та багатовимірність функціонування підприємства (рис. 2).

Конкурентоспроможність підприємства має ґрунтуватись на реальних та потенційних можливостях вступати в опосередковану взаємодію з іншими конкурентами для підвищення потенціалу мережевого розвитку [9], адже конкурентоспроможність підприємства має внутрішню базову складову частину, а саме її спроможність адаптуватись до впливу зовнішнього середовища, а також зовнішню складову частину, яка проявляється як наявність потенційних можливостей на ринку.

Систематизація параметрів та оцінювання складових частин конкурентоспроможності підприємства створюють основу дослідження динамічності конкурентних переваг. Тим більше, що управління конкурентоспроможністю підприємства є процесом формування внутрішніх і використання зовнішніх інститутів підприємства, спрямованих на створення конкурентних переваг сьогодні та в майбутньому за рахунок ефективного використання ресурсів і привабливішого порівняно з конкурентами ринкового позиціонування [10].

В рамках наведеної на рис. 2 методологічної бази відображається комплексний динамічний підхід до управління конкурентними перевагами, який ґрунтується на вдосконаленні традиційного підходу до аналізу конкурентної напруженості на ринку із застосуванням традиційних та модифікованих підходів до оцінювання конкурентоспроможності.

Задля забезпечення аналітичного підґрунтя для управлінських рішень щодо формування конкурентних переваг підприємств залізничного транспорту необхідно звернути увагу на діагностичний інструментарій, який виступає

у вигляді адаптації методів та моделей забезпечення конкурентоспроможного розвитку до окремих видів і форм конкурентної боротьби з урахуванням відмінностей конкурентної поведінки залежно від ситуації на ринку. Це дає змогу досліджувати конкуренцію в динаміці для уникнення серйозних тактичних прорахунків. За таких умов підвищення ефективності функціонування підприємств залізничного транспорту має базуватись на вивченні характеру конкуренції в галузі. Зокрема, специфіка функціонування підприємств сфери транспорту приводить до необхідності постійного пристосування їх до динаміки ринку через моніторинг змін, застосування принципів взаємодії, гнучкості тощо [11].

Під час управління конкурентною динамікою підприємств залізничного транспорту необхідно враховувати вектор їхньої конкурентної поведінки, який може бути пасивним, активним та адаптивними. Визначення типу конкурентної поведінки дає можливість встановити вплив первинних чинників конкуренції, таких як вид, форма, рівень домінування на ринку, тип конкурентного середовища, а також сформувати узагальнені пріоритети вторинних факторів конкурентної боротьби на ринку.

Для ефективного розвитку підприємства залізничного транспорту мають постійно взаємодіяти з іншими суб'єктами конкуренції з урахуванням наявного вектору конкурентного розвитку економічної системи як на національному, так і на міжнародному рівнях шляхом зниження власних витрат; підвищення мотивації працівників галузі; задоволення зростаючих потреб споживачів; зростання якості послуг, швидкості та еластичності під час реагування на зміну попиту [12].

Як уже було зазначено, конкурента динаміка має стати основною платформою розвитку сучасних транспортних підприємств. В її основу покладено процес адаптації учасників конкурентної боротьби за якісної чи кількісної зміни складових частин та трансформації структури конкурентного ринку, адже розвиток підприємств залізничного транспорту має пряму залежність від соціально-економічного стану в державі, макроекономічного розвитку регіонів, внутрішніх показників розвитку підприємств та інших чинників. Всі перераховані фактори мають вивчатися комплексно для формування вектору конкурентоспроможного розвитку підприємства, а вже на їхній базі керівництво підприємством визначає стратегічні рішення щодо подальших напрямів розвитку.

Висновки. Таким чином, управління конкурентною поведінкою підприємств залізничного транспорту є досить складним процесом, який враховує рівень зростання складності економічних систем та процесів, адже вивчення характеру конкурентної боротьби в умовах трансформації ринкового середовища дає змогу сформувати

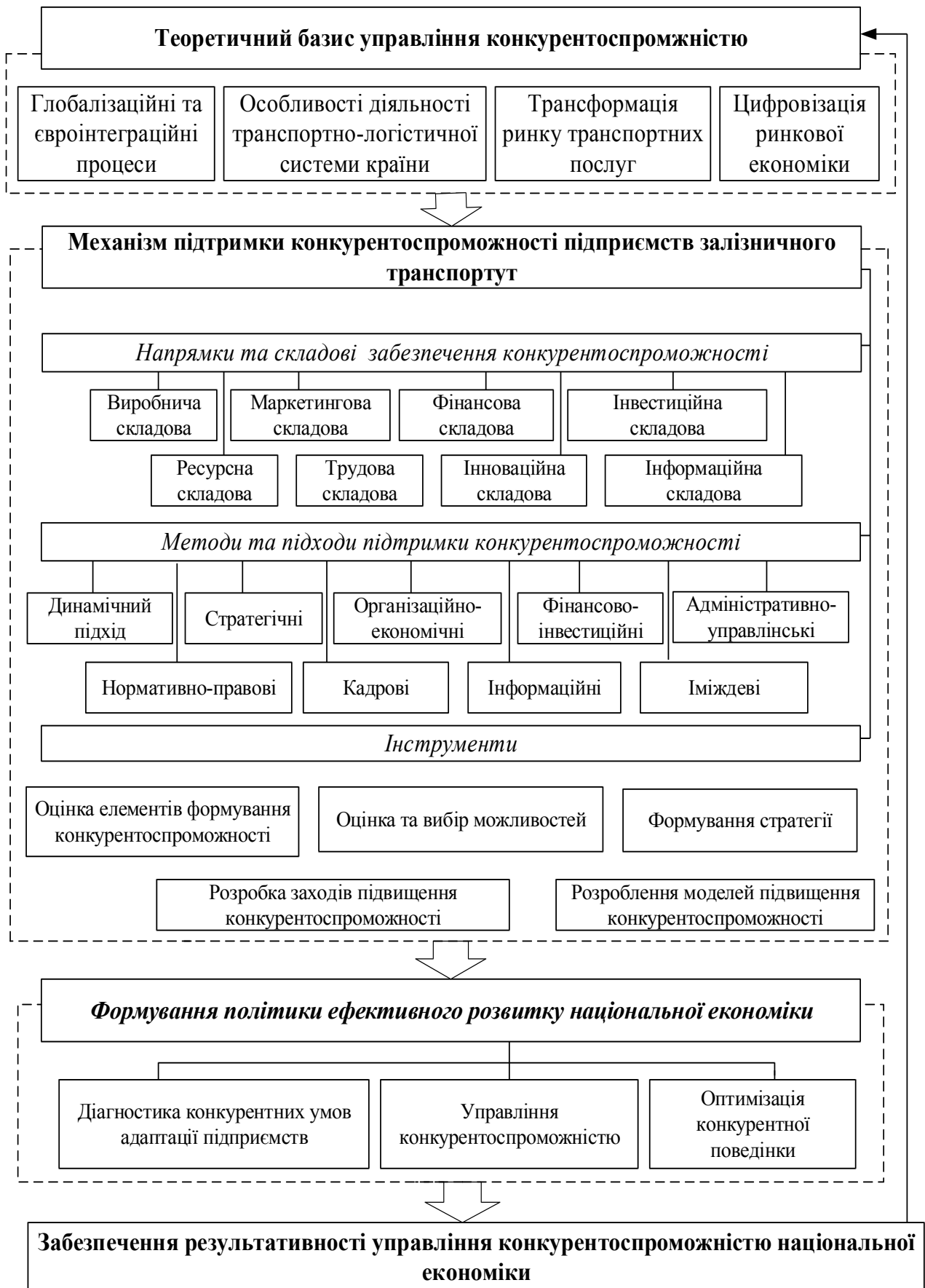

Рис. 1. Концепція управління конкурентоспроможністю підприємств залізничного транспорту

Рис. 2. Методологічна база управління конкурентоспроможністю підприємств залізничного транспорту

вектор динаміки конкуренції та зовсім по-новому оцінити вплив розвитку економічних систем на рівень конкурентоспроможності. Тим більше, що саме конкуренція сприяє розвитку підприємств,

дає їм змогу утримувати наявні конкурентні позиції, отримувати нові, підвищувати рівень своєї конкурентоспроможності як у поточному періоді, так і в подальшій перспективі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бараш Ю.С., Чаткіна Т.Ю. Управління конкурентоспроможністю залізничних пасажирських перевезень : монографія. Донецьк : ДНУЗТ, 2015. 184 с.
2. Головкова Л.С., Омельчак Г.В. Забезпечення конкурентоспроможності залізничного транспорту України в умовах євроінтеграції. *Проблеми економіки транспорту*. 2014. Вип. 7. С. 80–87.
3. Дорофєєва Х.М. Конкурентоспроможність транспортної інфраструктури України в умовах інтеграції до ЄС. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 30–35.
4. Чеховська М.М. Державна підтримка демонополізації та розвитку конкуренції на ринку залізничних перевезень. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 5. Т. 1. С. 56–60.
5. Обруч Г.В. Теоретичні аспекти підвищення конкурентоспроможності вагонобудівних підприємств України. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 52. С. 67–73.
6. Забезпечення конкурентоспроможності підприємств : підручник / В.Л. Дикань, Ю.Т. Боровик, О.М. Полякова, Ю.М. Уткіна. Харків : УкрДАЗТ, 2012. 415 с.
7. Каличева Н.Є. Підходи до управління конкурентними перевагами підприємств залізничного транспорту. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 21. С. 86–91.
8. Сич Є.М. Фактори підвищення конкурентоспроможності транспортних послуг залізниць. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія: Економічна*. 2001. № 512. С. 152–154.

9. Дикань В.Л. Обеспечение конкурентоустойчивости предприятия : монография. Харьков : Основа, 1995. 160 с.
10. Каличева Н.Є. Методологічні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств залізничного транспорту за рахунок управління конкурентними позиціями. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 27. Ч. 1. С. 139–142.
11. Токмакова І.В. Забезпечення гармонійного розвитку залізничного транспорту України : монографія. Харків : УкрДУЗТ, 2015. 403 с.
12. Овчиннікова В.О. Стратегічне управління розвитком залізничного транспорту України : монографія. Харків : УкрДУЗТ, 2017. 427 с.

REFERENCES:

1. Barash Yu.S., Chatkina T.Yu. (2015) Upravlinnya konkurentospromozhnisty zaliznychnykh pasazhyr'skykh perevezen': monohrafiya [Management of competitiveness of railway passenger transportation: monograph]. Donetsk: DNUZT. (in Ukrainian)
2. Gholovkova L.S., Omeljchak Gh.V. (2014) Zabezpechennja konkurentospromozhnosti zaliznychnogho transportu Ukrainy v umovakh jevointegraciji [Ensuring the competitiveness of Ukraine's rail transport in the context of European integration]. *Problems of transport economy*, vol. 7, pp. 80–87.
3. Dorofjejeva Kh.M. (2016) Konkurentospromozhnistj transportnoji infrastruktury Ukrainy v umovakh integraciji do JeS [Competitiveness of transport infrastructure of Ukraine in conditions of integration into the EU]. *Economics and Society. Mukacheve*, no. 7, pp. 30–35.
4. Chekhovs'jka M.M. (2011) Derzhavna pidtrymka demonopolizaciji ta rozvytku konkurenciji na rynku zaliznychnykh perevezenj [State support for demonopolization and development of competition in the railroad market]. *Bulletin of the Khmelnytsky National University*, no. 5, T. 1, pp. 56–60.
5. Obruch H.V. (2015) Teoretychni aspekty pidvyshchennja konkurentospromozhnosti vahonobudivnykh pidpryemstv Ukrainy [Theoretical aspects of increasing the competitiveness of car-building enterprises of Ukraine]. *Bulletin of Transport Economics and Industry*, no. 52, pp. 67–73.
6. Dy'kan' V.L., Borovy'k Yu.T., Polyakova O.M., Utkina Yu.M. (2011) Zabezpechennja konkurentospromozhnosti pidpryemstv [Ensuring the competitiveness of enterprises]. UkrDAZT. (in Ukrainian)
7. Kalicheva N.E. (2017) Pidkhody do upravlinnja konkurentnyvy perevaghamy pidpryemstv zaliznychnogho transportu [Approaches to managing the competitive advantages of rail transport enterprises]. *Black Sea Economic Studies: Scientific Journal*, vol. 21, pp. 86–91.
8. Sich Ye.M. (2001) Faktory pidvyshchennja konkurentospromozhnosti transportnykh poslugh zaliznycj [Factors for increasing the competitiveness of railway transport services]. *Herald of Kharkov National Untitled V.N. Karazin. Ser: Economic*, no. 512, pp. 152–154.
9. Dykanj V.L. (1995) *Obespechenye konkurentoustojchyvosty predpryatyja: monohrafiya* [Ensuring competitiveness of the enterprise: a monograph]. Kharkiv: Basis. (in Ukrainian)
10. Kalicheva N.E. (2017) Metodologichni aspekty pidvyshchennja konkurentospromozhnosti pidpryemstv zaliznychnogho transportu za rakhunok upravlinnja konkurentnyvy pozycijamy [Methodological aspects of increasing the competitiveness of railway companies through the management of competitive positions]. *Scientific Herald of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, vol. 27, no. 1, pp. 139–142.
11. Tokmakova I.V. (2015) Zabezpechennja gharmonijnogho rozvytku zaliznychnogho transportu Ukrainy: monohrafiya [Ensuring the harmonious development of rail transport in Ukraine: a monograph]. Kharkiv: Ukrainian State University of Railway Transport. (in Ukrainian)
12. Ovchynnikova V.O. (2017) *Strategichne upravlinnja rozvytkom zaliznychnogho transportu Ukrainy: monohrafiya* [Strategic management of the development of railway transport of Ukraine: a monograph]. Kharkiv: Ukrainian State University of Railway Transport. (in Ukrainian)

ІМПЕРАТИВИ НАРОЩЕННЯ ПРИБУТКУ В УМОВАХ АСИМЕТРИЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

THE IMPERATIVES OF INCREASING PROFITS IN THE CONDITIONS OF ASYMMETRIC DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

Купира М.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Луцький національний технічний університет

Шейко Ю.О.

кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Луцький національний технічний університет

Климчук О.А.

студент,
Луцький національний технічний університет

Kupyra Myroslava

Lutsk National Technical University

Sheiko Yulia

Lutsk National Technical University

Klymchuk Olena

Lutsk National Technical University

У статті систематизовано та досліджено теоретико-прикладний аспект імперативів нарощення прибутку в умовах асиметричного розвитку підприємства. Визначено, що ця проблематика охоплює питання щодо не лише виникнення прибутку, але й процесу його формування та капіталізації. Оскільки прибуток виступає генератором виробничого процесу, це спонукає підприємство здійснювати нововведення, стимулювати інвестиції, випуск продукції і зайнятість, задовольняти потреби та здійснювати видатки задля векторного виробництва. Подано розширене розуміння сутності прибутку через забезпечення векторної ефективності, модифікованого розбору його функцій; названо основні визначники в системі пошуку імперативів нарощення позитивного додатного фінансового результату. Окреслено основні етапи підвищення прибутковості через системний пошук імперативів нарощення прибутку.

Ключові слова: прибуток, прибутковість, витрати, максимізація прибутку, результативність, імперативи нарощення.

В статье систематизирован и исследован теоретико-прикладной аспект императивов наращивания прибыли в условиях асимметричного развития предприятия. Определено, что эта проблематика охватывает вопросы касательно не только возникновения прибыли, но и процесса ее формирования и капитализации. Поскольку прибыль выступает генератором производственного процесса, это побуждает предприятие осуществлять нововведения, стимулировать инвестиции, выпуск продукции и занятость, удовлетворяют потребности и осуществляют расходы в целях векторного производства. Подано расширенное понимание сути прибыли путем обеспечения векторной эффективности, модифицированного разбора его функций; названы основные определители в системе поиска императивов наращивания положительного прибыльного финансового результата. Определены основные этапы повышения прибыльности через системный поиск императивов наращивания прибыли.

Ключевые слова: прибыль, доходность, расходы, максимизация прибыли, результативность, императивы наращивания.

In the article systematizes and investigates the theoretical and practical aspect of the imperatives of profit growth in the conditions of asymmetric development of the enterprise. It is determined that this problem includes question not only related to the emergence of profit, but also the process of its formation and capitalization. As profit is a generator of the production process, it stimulate the enterprise to innovate, stimulate investment, production and employment, meet needs and make expenditures for vector production. An expanded understanding of the essence of profit through the provision of vector effectiveness, modified analysis of its functions and the main determinants in the system for the imperatives of increasing a positive financial result. Considered the scientific approaches to the concept under the profit of the enterprise in the conditions of asymmetric development we will understand the final profit result for which all-aggregate expenses are carried out, the financial risks are considered and preconditions for the further financial self-reproduction in the part of investment are created. The main stages of increasing profitability through a systematic search for the imperatives of increasing profits outlined. That is, the increase in problems in terms of inefficient management, old equipment with a high percentage of total costs and borrowing entails a decrease in profits. Thus, profitability defined as a stable economic phenomenon, which manifests itself as a proven ability of the enterprise to generate a positive financial result from both basic and general economic activities, which is to exceed income over expenses in an amount sufficient for effective further operation. On the one hand, profitability classically perceived as the ability to generate profit and operate profitably. But, on the other hand, modern economic realities have changed the management model and shifted priorities to ensure the solvency of the enterprise through an effective system of realization of existing opportunities and increase the potential of the enterprise through the introduction of innovative technologies able of developing the enterprise.

Key words: profit, profitability, costs, profit maximization, effectiveness, the increasing imperatives.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах асиметричного розвитку щодо управління, постає важливість питання пошуку імперативів нарощення прибутку задля формування тенденцій розвитку фінансово-економічної діяльності та побудови алгоритму перспективних можливостей, тому визначені подальші кроки мають відображати якісну результативність та фінансову ефективність, що набуває актуального системного значення, спонукає до пошуку нового смислового наповнення сутності цього поняття.

Саме прибуток виступає ключовим показником, що складає основу фінансово-економічної діяльності та задає векторний напрям щодо якісної результативності та ефективності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження економічної сутності, формування, аналізу та оцінювання займалися багато науковців, зокрема Л.Л. Лазебник, Г.П. Гацька, Ю.В. Волинчук, О.І. Купира, А.І. Орєхова, М.І. Купира, Є.Ю. Ткаченко, І.В. Олександренко.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, продуманий нами алгоритм теоретико-сутнісного розбору прибутку вимагає модифікованого окреслення категоріальних аспектів з подальшої побудовою рекомендаційних аспектів нарощення господарської діяльності.

Постановка завдання. Метою тактичного дослідження є систематизація та окреслення імперативів нарощення прибутку в умовах асиметричного розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблематика визначення прибутку в умовах посилення асиметричного розвитку підприємств та пошук діючих імперативів його нарощення привели до проведення теоретико-прикладних досліджень у цьому напрямі. Відсутність вива-

жених кроків на етапі отримання прибутку тягне за собою зниження ефективності загалом та втрати фінансової результативності зокрема, адже асиметричність у розвитку окреслюється недостатнім обсягом фінансових результатів в напрямі неспроможності підприємства забезпечити свою самоокупність та самофінансування.

Отже, важливими аспектами проведення подальших досліджень стосовно діагностики підприємства є системне визначення прибутку та пошук імперативів його нарощення щодо виявлення прихованих доходів та витрат.

«За своєю сутністю прибуток – це складна та багатогранна економічна категорія. Вона характеризує абсолютний вартісний ефект від господарської діяльності» [1, с. 75], що виступає підсумковим результатом та повністю відповідає меті нашого дослідження щодо змістовного наповнення категорії.

Результати дослідження показали, що переважно описані теорії прибутку в економічній думці XIX – початку XX ст. акцентують свою увагу на специфічних характеристиках прибутку, виходячи з мети та очікувань щодо майбутніх результатів [2, с. 159]. Загалом до XX ст. у західній економічній думці була відсутня самостійна теорія прибутку, а її виникнення пов'язане з обґрунтуванням кола чинників, під впливом яких формується прибуток.

Так, саме представниками політекономії було доведено, що прибуток є винагородою підприємцям за «продуктивну послугу», як заробітна плата є «винагородою за працю» [2, с. 161]. Задля доповнення сутності прибутку, окрім проаналізованого часового лагу, доцільно звернути увагу на трактування сутності сучасного етапу.

Згідно з Господарським кодексом України, «прибуток (дохід) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом

зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань» [3, с. 142].

На думку А.І. Орехової, «прибуток є основним джерелом розвитку підприємницької діяльності, доходом на вкладений капітал, який є винагородою підприємця за ризик, мотив його діяльності та розраховується як різниця між сукупним доходом та сукупними витратами» [4, с. 315]. Погоджуємось із трактуванням, оскільки в цьому аспекті закладено прибутковий результат, що створений безпосередньою працею та вмінням брати на себе ризики задля отримання максимальної винагороди.

Як продовження нашого системного наповнення сутності категорії визначаємо, що підприємство отримує прибуток тоді, коли виготовлена продукція буде реалізована та ліквідна на основі міркувань Є.Ю. Ткаченко, яка трактує, що «прибуток підприємства створюється живою працею у процесі виробництва за допомогою засобів праці та предметів праці й у грошовому вигляді виникає після реалізації продукції» [5]. Проте специфіка такого трактування унеможлиблює врахування мети підприємства в максимізації прибутку та забезпечення конкурентоспроможності через підвищення рівня інвестиційної привабливості.

Прибуток є основним показником фінансової діяльності та генератором виробничої діяльності щодо новацій, оновлення та ефективності, що, зрештою, працює на якісний результат.

Отже, враховуючи наукові підходи до визначення поняття стосовно смислового наповнення, під прибутком підприємства в умовах асиметричного розвитку будемо розуміти кінцевий прибутковий результат, за якого проведені всі сукупні витрати, враховані фінансові ризики та

створені передумови для подальшого фінансового самовідтворення щодо інвестування.

В окреслене визначення закладаємо процес капіталізації прибутку як найефективніший та найпростіший метод вектору фінансових результатів підприємства через дисконт своїх вигід, що має збільшити капітал підприємства та створити стабільне фінансове підґрунтя й безперебійний процес виробництва.

Такі напрями є дуже важливими для підприємств галузі, оскільки вони сьогодні потребують системної модернізації, оновлення, пошуку додаткових коштів задля забезпечення ефективного результату.

Прибуток будемо розглядати у двох аспектах: зовнішньому – як показник фінансово-економічної незалежності, позиціонування на ринку та рейтингування щодо фінансової стійкості, ліквідності, платоспроможності та привабливості для залучення додаткових фінансових ресурсів; внутрішньому – як показник, спрямований на стимулювання фінансово-господарської діяльності, забезпечення фінансової стабільності, соціально-економічних гарантій через створення балансу в системі «директор – працівник – населення». Отже, прибуток – це діапазон результативних показників, які працюють на ефективність у векторній площині (рис. 1).

Отже, спостерігається асиметричність в управлінні стосовно кінцевої мети, що викликає різні розбіжності, які посилюють дисперсію розвитку підприємства на сучасному етапі.

Розуміння сутності в такому аспекті характеризує напрям, через який розкривається головна мета діяльності підприємства, якою є забезпечення прибутковості через врахування точковості факторів впливу на діяльність.

Економічна сутність прибутку дає можливість обґрунтовувати його через функції, які виконує у господарській діяльності (рис. 2).

Враховуємо, що реалізація всіх функцій прибутку модифікованого розбору в системі фінансово-господарської діяльності працює лише в тісній взаємодії та системній послідовності, тому забезпечення повноцінного та безперебійного виконання прибутком усіх його функцій лягає в основу фінансово-економічної та соціальної стабільності підприємств, регіонів та країни загалом.

Оскільки «прибуток виступає генератором виробничого процесу, спонукає підприємство здійснювати нововведення, стимулювати інвестиції, випуск продукції і зайнятість» [2, с. 166], векторною площиною є його обсяг, який лишається на підприємстві після процесу розподілу та створює підґрунтя для розвитку. Важливо дослідити значення прибутку через окреслення основних визначників у системі

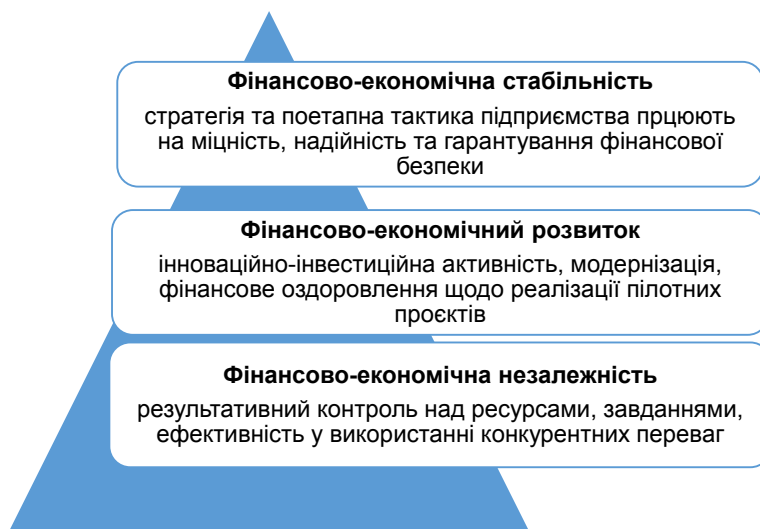

Рис. 1. Розуміння прибутку через забезпечення векторної ефективності

Джерело: розроблено авторами

пошуку імперативів нарощення позитивного додатного фінансового результату (рис. 3).

На векторний результат фінансової діяльності підприємства мають прямий вплив також зовнішні фактори щодо конкурентоспроможності продукції, наявності конкурентів, постачальників та споживачів, податкова, кредитна, бюджетна, валютна політики держави.

Отже, робота має плануватися щодо виявлення внутрішніх резервів збільшення прибутку

через системне підсилення фінансово-економічного потенціалу підприємства та вжиття заходів щодо мінімізації факторів негативного впливу на кінцевий показник ефективності.

Задля підвищення потенціалу підприємству доцільно запроваджувати практику розроблення системної стратегії імперативів нарощення прибутку в умовах асиметричного розвитку щодо стимулювання розвитку виробничого потенціалу через невиснажливість, багатофункціональність,

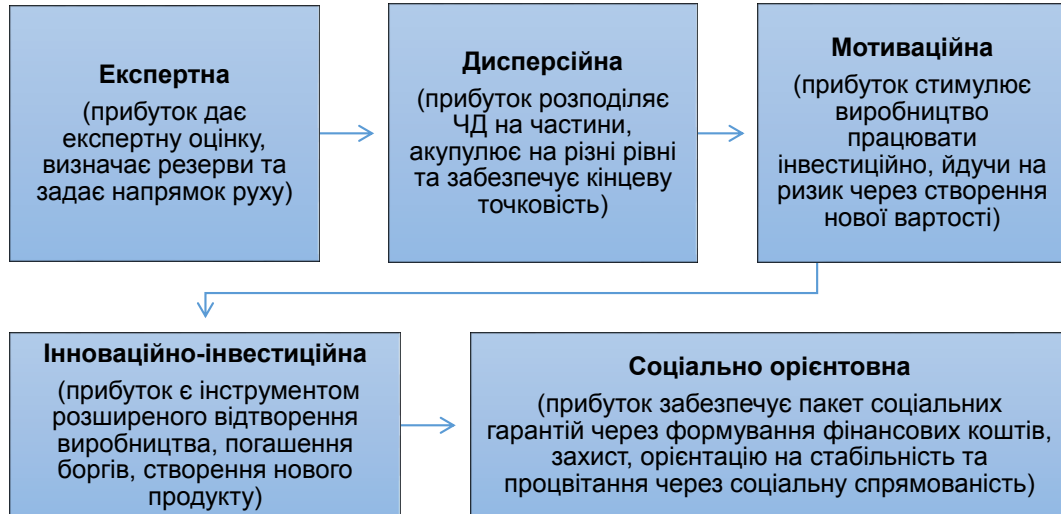

Рис. 2. Модифікований розбір функцій прибутку в системі фінансово-господарської діяльності

Джерело: розроблено авторами

Рис. 3. Імперативи нарощення прибутку в системі окреслених визначників симетричного розвитку

Джерело: розроблено авторами

раціональність, збалансованість та ефективність з постановкою логічних етапів стосовно застосування конкретних інструментів стимулювання.

Отже, напрацьований напрям окреслення значення прибутку є важливим етапом щодо нашого дослідження та переходу до системного аналітичного аналізу з побудовою прикладних кроків у вирішенні зазначених проблем.

Висновки. Отже, проведений теоретико-сутнісний розбір прибутку підприємства дав змогу виокремити його особливості та сутність в умо-

вах асиметричного розвитку. Так, прибуток генерує рентабельність, а з огляду на сучасні зміни підприємство потребує перегляду підходів до управління щодо ефективності задля забезпечення платоспроможності стосовно реалізації своїх можливостей та нарощення потенціалу через вбудовані імперативи.

Такі кроки дадуть змогу підприємству перейти до розроблення стратегічних важелів нарощення прибутку через аналітичну оцінку господарської діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лазебник Л.Л., Гацька Г.П. Методологічні імперативи прибутковості підприємства. *Економічний вісник*. 2017. № 2. С. 73–80.
2. Волинчук Ю.В. Купира О.І. Генезис теорій прибутку підприємства. *Економічний форум*. 2014. № 3. С. 159–166.
3. Господарський кодекс України. Документ 436-IV. 02.04.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page6> (дата звернення: 22.05.2020).
4. Орехова А.І. Економічна сутність категорії прибуток. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7 (45). С. 313–316.
5. Ткаченко Є.Ю. Управління формуванням прибутку в процесі господарської діяльності підприємств машинобудування : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». Запоріжжя, 2006. 20 с.

REFERENCES:

1. Lazebnyk L.L., Hats'ka H.P. (2017) Metodolohichni imperatyvy prybutkovosti pidpryyemstva [Methodological imperatives of enterprise profitability]. *Economic Bulletin*, no. 2, pp. 73–80.
2. Volynchuk Yu.V. Kupyra O.I. (2014) Henezys teoriy prybutku pidpryyemstva [Genesis theories profits of an enterprise]. *Economic forum*, no. 3, pp. 159–166.
3. Hospodars'kyi kodeks Ukrayiny (2020) [Economic Codex of Ukraine]. Document 436-IV. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page6> (accessed 22 March 2020).
4. Oryekhova A.I. (2013) Ekonomichna sutnist' katehoriyi prybutok [The economic essence of the category of profit]. *Innovative economy*, no. 7 (45), pp. 313–316.
5. Tkachenko Ye.Yu. (2006) *Upravlinnya formuvannyam prybutku v protsesi hospodars'koyi diyal'nosti pidpryyemstv mashynobuduvannya* [Management of profit formation in the process of economic activity of machine-building enterprises] (PhD Thesis), Zaporizhzhia.

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ DATA SCIENCE В ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ

FEATURES OF USING DATA SCIENCE IN INTERNET MARKETING

Пономаренко І.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної кібернетики та маркетингу,
Київський національний університет технологій та дизайну

Віннікова І.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри менеджменту,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

Ponomarenko Ihor

Kyiv National University of Technologies and Design

Vinnikova Inna

Kyiv National Economics University
named after Vadym Hetman

Статтю присвячено дослідженню особливостей обробки великих масивів даних у сфері інтернет-маркетингу в сучасних умовах за допомогою методів Data Science. Доведено необхідність застосування методів машинного навчання для оптимізації маркетингової стратегії компанії у цифровому середовищі, що сприятиме посиленню конкурентних позицій та розширенню контактів з потенційними клієнтами. Наведено основні напрями застосування інструментів обробки даних у сфері машинного навчання для задоволення потреб маркетингу. Розкрито передумови активного запровадження методів машинного навчання у сфері інтернет-маркетингу. Доведено важливість збору комплексної інформації для використання різноманітних підходів Data Science задля вдосконалення стратегій цифрового маркетингу компаній. Встановлено, що методи машинного навчання на основі великих масивів даних дають можливість визначити приховані взаємозв'язки та взаємозалежності, а отримані результати можуть бути використані для посилення комунікацій з цільовою аудиторією.

Ключові слова: Data Science, інтернет-маркетинг, інформація, нейронні мережі, оптимізація, комунікації, цільова аудиторія.

Статья посвящена исследованию особенностей обработки больших массивов данных в сфере интернет-маркетинга в современных условиях с помощью методов Data Science. Доказана необходимость применения методов машинного обучения для оптимизации маркетинговой стратегии компании в цифровой среде, что будет способствовать усилению конкурентных позиций и расширению контактов с потенциальными клиентами. Приведены основные направления применения инструментов обработки данных в сфере машинного обучения для удовлетворения нужд маркетинга. Раскрыты предпосылки активного внедрения методов машинного обучения в сфере интернет-маркетинга. Доказана важность сбора комплексной информации для использования различных подходов Data Science с целью совершенствования стратегий цифрового маркетинга компаний. Установлено, что методы машинного обучения на основе больших массивов данных дают возможность определить скрытые взаимосвязи и взаимозависимости, а полученные результаты могут быть использованы для усиления коммуникаций с целевой аудиторией.

Ключевые слова: Data Science, интернет-маркетинг, информация, нейронные сети, оптимизация, коммуникации, целевая аудитория.

The article is devoted to the study of the features of processing large data arrays in the field of Internet marketing in modern conditions using Data Science methods. The necessity of applying machine learning methods to optimize a company's marketing strategy in a digital environment has been proven, which will help to strengthen competitive positions and expand contacts with potential customers. The main directions of application of data processing

tools in the field of machine learning for marketing needs are given. The prerequisites for the active introduction of machine learning methods in the field of Internet marketing are revealed. The importance of collecting complex information for the use of various approaches of Data Science in order to improve the strategies of digital marketing of companies is proved. It has been established that machine learning methods on the main big data sets make it possible to determine hidden relationships and interdependencies, and the results obtained can be used to enhance communications with the target audience. Accumulation in the 24/7 mode of information about various processes of the company's activity and their complex analysis can be carried out within the framework of web analytics through the use of specialized services (Yandex.Metrica, Google Analytics, etc.). It should be noted that in modern conditions, significant progress has been made in the field of text generation using neural networks. Conducting frequency analysis of the use of certain words and phrases using Data Science methods makes it possible to form text appeals for certain groups of potential customers, taking into account the preferences of these categories of the population. That is, potential customers get the impression of a personalized appeal to each user. The presented approach has a positive effect on a large number of users, increasing the level of their loyalty to the respective brands and related information content. The effectiveness of the use of available information in modern conditions is achieved by many companies through the use of Data Science algorithms, which are gradually evolving and turning data analysis into a process of endless improvement of business processes. The outlined trends lead to increased use of the results of machine learning by specialists in the field of marketing.

Key words: Data Science, Internet marketing, information, neural networks, optimization, communications, target audience.

Постановка проблеми. Активізація процесів діджиталізації нерозривно пов'язана з поглибленням функціонування компаній у цифровому середовищі. В умовах посилення конкуренції між різними учасниками ринку мережа Інтернет розглядається як важливе середовище для налагодження комунікацій з цільовою аудиторією. Діджитал-середовище вимагає запровадження специфічних інструментів цифрового маркетингу задля оптимізації результатів електронної комерції. В окреслених умовах розроблення відповідних маркетингових стратегій передбачає використання комплексної інформації про досліджувані явища та процеси [1; 2]. Разом з отриманням повної та достовірної інформації у режимі реального часу для прийняття ефективних управлінських рішень необхідно використовувати методи Data Science, що дають змогу ідентифікувати приховані взаємозв'язки та взаємозалежності. Завдяки наявності великих масивів інформації та використанню алгоритмів машинного навчання, перш за все нейронних мереж, можна більш точно оцінити причинно-наслідкові зв'язки та відповідним чином трансформувати маркетингові стратегії у цифровому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань застосування Data Science в інтернет-маркетингу присвячено праці таких учених, як О. Артун, Т. Бленкхард, В. Вінстон, І. Катсов, Т. Міллер, Ю. Хванг, Х. Чапмен. Українські науковці вивчають різні аспекти використання методів економіко-математичного моделювання для задоволення потреб інтернет-маркетингу задля оптимізації діяльності компаній.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас активно розвиваються інструменти цифрового маркетингу, а також спостерігається вдосконалення методів машинного навчання, що є нерозривною складовою частиною Data Science. Особливу увагу доцільно приділити передовим напрям

мам застосування інструментів обробки даних у сфері машинного навчання для задоволення потреб маркетингу

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей запровадження підходів Data Science у сферу цифрового маркетингу задля оптимізації діяльності компаній у цифровому середовищі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інтенсивне запровадження інноваційних технологій впливає на соціально-економічний розвиток на глобальному й національному рівнях. Представлені процеси враховуються компаніями в процесі побудови відповідних маркетингових стратегій для оптимізації їх діяльності та отримання певних конкурентних переваг. Важливу роль у сучасних умовах відіграє мережа Інтернет, яка є середовищем для комунікацій між користувачами і компаніями завдяки використанню різноманітних гаджетів. В процесі розроблення ефективних управлінських рішень компаніям необхідно в онлайн-середовищі використовувати різноманітні інструменти цифрового маркетингу, співвідношення яких має базуватись на комплексній інформації. В сучасних умовах завдяки накопиченню великих масивів інформації, наявності потужного комп'ютерного обладнання та відповідного програмного забезпечення існує можливість реалізовувати підходи Data Science у сфері цифрового маркетингу [3]. Накопичення в режимі 24/7 інформації про різноманітні процеси діяльності компанії та їх комплексний аналіз може здійснюватися в рамках проведення веб-аналітики завдяки використанню спеціалізованих сервісів (Яндекс.Метрика, Google Analytics тощо). Проте Data Science надає більше можливостей для оброблення великих масивів інформації та побудови відповідних моделей [4].

Враховуючи наведені вище факти, проведемо дослідження основних напрямів застосування інструментів обробки даних у сфері

машинного навчання для задоволення потреб маркетингу (рис. 1).

Автоматизація маркетингу. В умовах накопичення великих масивів даних, які надходять через різноманітні цифрові канали, значного поширення набула концепція автоматизації маркетингу. Представлений підхід реалізовано такими платформами автоматизації маркетингу, як Marketo та HubSpot, а також популярним сервісом створення рекламних розсилок електронних листів MailChimp. Завдяки використанню автоматизованого маркетингу компанії мають можливість оптимізувати власні стратегії посилення комунікацій з цільовою аудиторією за різними каналами взаємодії. Використання спеціалізованих програмних продуктів мінімізує людський фактор та значно пришвидшує виконання певних дій в процесі вжиття маркетингових заходів. Запровадження алгоритмів машинного навчання дає можливість сегментувати потенційних клієнтів за різними соціально-демографічними, економічними та психологічними характеристиками. Для кожної цільової групи розробляється відповідний за змістом та оформленням контент, а також оптимальні канали цифрового маркетингу, які дають змогу отримати максимальний рівень конверсії. В продакшн виводиться продукт, який класифікує нових клієнтів та надає їм відповідний тематич-

ний контент завдяки застосуванню відповідних інструментів цифрового маркетингу.

Сучасний світ є дуже динамічним, і значна кількість користувачів мережі Інтернет, які є потенційними клієнтами окремих товарів та послуг, може відвідувати відповідні тематичні ресурси у режимі 24/7. Системи збирання та накопичення інформації в онлайн-середовищі дають можливість отримувати метрики, які характеризують рівень комунікабельності окремих клієнтів та часову модель відвідування ресурсів в глобальній мережі впродовж доби. На основі наведених даних алгоритмом машинного навчання вираховується індивідуальна частота надсилання рекламних повідомлень кожному клієнту, а також оптимальний час впродовж доби для контакту з потенційним клієнтом завдяки використанню відповідних каналів цифрового маркетингу.

Слід відзначити, що в сучасних умовах значні успіхи було отримано у сфері генерування тексту за допомогою нейронних мереж. Проведення частотного аналізу використання певних слів та словосполучень за допомогою методів Data Science дає можливість формувати текстові звернення для окремих груп потенційних клієнтів з урахуванням вподобань цих категорій населення, тобто у потенційних клієнтів створюється враження персоналізованого звернення до кожного користувача. Представлений підхід пози-

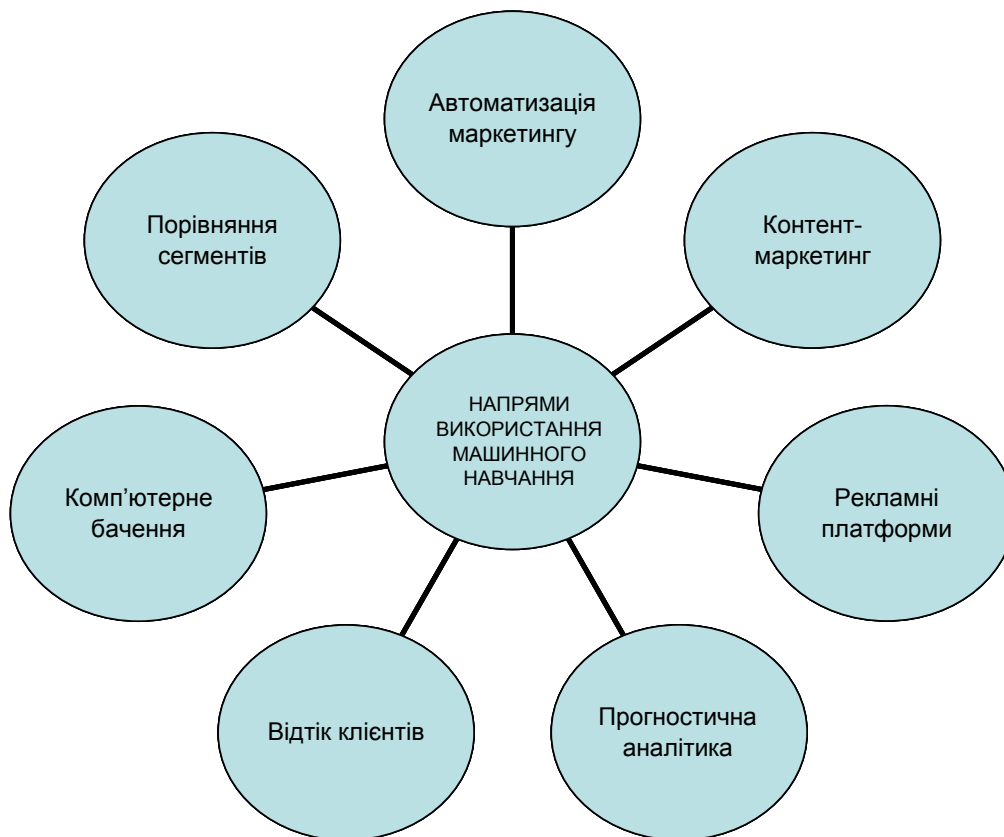

Рис. 1. Основні напрями застосування інструментів обробки даних у сфері машинного навчання для задоволення потреб маркетингу [5]

тивно впливає на велику кількість користувачів, збільшуючи рівень їх лояльності до відповідних брендів та супутнього інформаційного контенту.

Контент-маркетинг. Контент відіграє ключову роль у залученні та утриманні потенційних клієнтів у цифровому середовищі. З огляду на специфіку різних груп користувачів необхідно надавати їм різноманітні за вираженням та наповненням інформаційні повідомлення. Водночас необхідно постійно вирішувати проблему пошуку точок дотику між спеціалізованим контентом та цільовою аудиторією, оскільки в Інтернеті існує велика кількість веб-ресурсів, тому компанії часто дуже важко виділитись на фоні численних конкурентів. Одним з напрямів вирішення представленого завдання є реалізація комплексу заходів в рамках SEO-оптимізації задля виведення продукції компанії у топ-100, топ-50, топ-10. Для досягнення ефективних результатів необхідно визначати кількість та перелік ключових слів, які характеризуються одночасно популярністю та унікальністю в певних просторово-часових умовах. Визначені ключові слова вмонтовуються в опис різноманітного контенту або окремі елементи веб-ресурсів, що пов'язані з компанією або її продукцією. Окремо слід виділити вартість словників ключових слів для певних товарів та послуг, які постійно оновлюються та продаються спеціалізованими компаніями.

Завдяки застосуванню технологій машинного навчання можна використовувати для SEO-оптимізації комбінації ключових слів, що характеризуються певною унікальністю або вартістю їх придбання на постійній основі у складі актуалізованих словників. Завдяки алгоритмам Data Science можна оптимізувати пошук метаданих та особливості їх інтеграції в різноманітні ресурси компанії у цифровому середовищі задля покращення ключових показників, зокрема для зростання рівня конверсії, покращення лояльності клієнтів, підвищення позицій у пошуковій видачі [6].

Враховуючи постійну зміну вподобань цільової аудиторії, компанія має безперервно проводити трансформацію тематичного контенту, виходячи з особливостей його вираження (відео, аудіо, зображення, текст) та специфіки відповідних товарів чи послуг. Машинне навчання дає можливість компанії адаптувати наявний контент згідно з актуальними потребами ринку та перерозподілити інформаційні повідомлення згідно з рівнем популярності окремих каналів цифрових комунікацій. Ефективний рекомендаційний алгоритм виступає фактором забезпечення конкурентоспроможності компанії в окремому сегменті цифрового ринку в певних часових рамках.

Рекламні платформи. В процесі розроблення рекламних кампаній у цифровому середовищі компаніям необхідно знаходити оптимальний розподіл використання наявних грошових ресурсів між різними каналами комунікацій. До важливих метрик оцінювання ефективності онлайн-реклами належать рівень конверсії,

рейтинг кліків, релевантність копії інформаційного повідомлення. Водночас базовою характеристикою є вартість кліку, що здійснює потенційний клієнт у процесі ознайомлення з рекламним контентом. Завдання машинного навчання полягає в тому, щоби знайти на основі наявних масивів інформації рекламні повідомлення з оптимальною вартістю за клік, які дадуть змогу ефективно використати наявний бюджет на маркетингові кампанії у цифровому середовищі.

Прогностична аналітика. У багатьох сферах діяльності використовується прогностична аналітика, що дає змогу ідентифікувати наявні тенденції та зв'язки між факторами, які включаються до моделі. Завдяки виявленим закономірностям виникає можливість ідентифікувати ризики та потенційні можливості для різноманітних суб'єктів діяльності, зокрема йдеться про задоволення потреб маркетингу. Завдяки екстраполяції розвитку певних явищ на ринку функціонування компанії та прогнозуванню ключових показників поведінки потенційних клієнтів можна відповідним чином трансформувати маркетингові стратегії в оффлайн- та онлайн-середовищі задля максимізації ефективності бізнес-процесів.

Відтік клієнтів. Конкурентна боротьба у цифровому середовищі передбачає розроблення комплексу заходів, що орієнтовані на утримання клієнтів, які досить легко можуть переорієнтуватись з продукції одних компаній на товари та послуги конкурентів. Відповідно, існує потреба визначення факторів, що впливають на відтік клієнтів та залучення нових споживачів. На основі комплексної інформації про поведінку минулих клієнтів алгоритми машинного навчання дають змогу у поточній базі користувачів ідентифікувати осіб, які з високим рівнем ймовірності можуть перейти до конкурентів.

Комплексний аналіз факторів, що сприяють відтоку окремих клієнтів, дає можливість розробити комплексні маркетингові стратегії, що дають змогу мінімізувати рівень зниження лояльності користувачів та їх перехід до конкурентів. Одночасно здійснюється оцінювання тенденцій щодо відтоку наявних клієнтів та залучення нових користувачів.

Комп'ютерне бачення. Представлена технологія належить до важливих напрямів розвитку машинного навчання, оскільки дає змогу перетворювати графічні зображення на цифровий вираз і класифікувати їх за певними ознаками. Завдяки застосуванню комп'ютерного бачення компанії мають можливість ідентифікувати користувачів, що цікавляться певними графічними зображеннями, і на основі отриманих результатів знаходити цільову аудиторію.

Нині набуває популярності термін «візуальне соціальне прослуховування», який виник завдяки Snapchat та Instagram. Завдяки розпізнаванню методами машинного навчання фотографій та картинок на сторінках користувачів компанії мають можливість слідувати за від-

відувачами зазначених соціальних медіа та розробляти комплексні маркетингові стратегії, що орієнтовані на відповідну цільову аудиторію. На противагу застосуванню тегів, визначення потенційних клієнтів за графічними зображеннями та подальше налагодження комунікацій з ними є більш перспективним підходом.

Порівняння сегментів. В процесі проведення комплексних маркетингових стратегій доцільно здійснювати сегментацію клієнтів за різноманітними характеристиками. Можливість накопичувати великі обсяги інформації в реальному часі та наявність потужного комп'ютерного обладнання й відповідного програмного забезпечення дають змогу здійснювати сегментування за багатьма ознаками з виокремленням найрізноманітніших за розміром сукупностей користувачів. Серед методів машинного навчання у цьому разі доцільно звернути увагу на кластерний аналіз, що належить до методів без учителя та передбачає визначення прихованих зв'язків і взаємозалежностей без втручання з боку експериментатора [7; 8]. Завдяки застосуванню Data Science маркетологи досягли рівня мікросегментування та мають можливість розробляти спеціалізовані пропозиції для вузьких груп клієнтів.

Висновки. Діджиталізація є невід'ємним атрибутом сучасного життя суспільства та трансформує повсякденну поведінку великої кількості населення. Враховуючи зазначені обставини, компанії активно запроваджують у власну діяльність актуальні інструменти цифрового маркетингу задля отримання конкурентних переваг та максимізації прибутку у довгостроковій перспективі. Сучасне інформаційне середовище дає змогу накопичувати великі масиви даних, які виступають у ролі цінного ресурсу для компаній та можуть використовуватись для оптимізації їх маркетингових стратегій.

Ефективність використання наявної інформації в сучасних умовах досягається багатьма компаніями завдяки використанню алгоритмів Data Science, які поступово розвиваються та перетворюють аналіз даних на процес нескінченного вдосконалення бізнес-процесів. Окреслені тенденції приводять до посилення використання фахівцями у сфері маркетингу результатів машинного навчання.

Ефективність використання наявної інформації в сучасних умовах досягається багатьма компаніями завдяки використанню алгоритмів Data Science, які поступово розвиваються та перетворюють аналіз даних на процес нескінченного вдосконалення бізнес-процесів. Окреслені тенденції приводять до посилення використання фахівцями у сфері маркетингу результатів машинного навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Чубукова О.Ю., Ралле Н.В. Структурні інноваційної економіки – освіта, технологічні уклади, когнітивні технології. *Науковий вісник Полісся*. 2016. № 3 (7). С. 130–133.
2. Ślusarczyk B., Dziekański P. Marketing terytorialny wyzwaniem współczesnego samorządu – wybrane zagadnienia. *OSTRÓG. Ostrowiec Świętokrzyski*. 2014. S. 1–56.
3. The Benefits of Implementing Data Science in Digital Marketing. URL: <https://www.marktechpost.com/2019/06/10/the-benefits-of-implementing-data-science-in-digital-marketing> (дата звернення: 27.11.2020).
4. Data Science in Digital Marketing: Analytics on the Frontlines in 2020. URL: <https://www.upgrad.com/blog/data-science-in-digital-marketing> (дата звернення: 27.11.2020).
5. Guide to machine learning applications: 7 major fields. URL: <https://theappsolutions.com/blog/development/machine-learning-applications-guide> (дата звернення: 27.11.2020).
6. When to Use Data Science in SEO. URL: <https://www.searchenginejournal.com/data-science-seo/339277> (дата звернення: 27.11.2020).
7. Kaggle: Your Machine Learning and Data Science Community. URL: <https://www.kaggle.com> (дата звернення: 27.11.2020).
8. Machine Learning for Marketers. A comprehensive guide to machine learning. URL: <https://ipullrank.com/machine-learning-guide> (дата звернення: 27.11.2020).

REFERENCES:

1. Chubukova O.Yu., Ralys N.V. (2016) Skladovi innovatsiyanoi ekonomiky – osvita, tekhnolohichni układy, kohnityvni tekhnolohiyi [Components of innovative economy – education, technological way, cognitive technologies]. *Naukovyy visnyk Polissya*, vol. 3, no. 7, pp. 130–133.
2. Ślusarczyk B., Dziekański P. (2014) Marketing terytorialny wyzwaniem współczesnego samorządu – wybrane zagadnienia. *OSTRÓG. Ostrowiec Świętokrzyski*, pp. 1–56.
3. The Benefits of Implementing Data Science in Digital Marketing. Available at: <https://www.marktechpost.com/2019/06/10/the-benefits-of-implementing-data-science-in-digital-marketing> (accessed 27 November 2020).
4. Data Science in Digital Marketing: Analytics on the Frontlines in 2020. Available at: <https://www.upgrad.com/blog/data-science-in-digital-marketing> (accessed 27 November 2020).
5. Guide to machine learning applications: 7 major fields. Available at: <https://theappsolutions.com/blog/development/machine-learning-applications-guide> (accessed 27 November 2020).
6. When to Use Data Science in SEO. Available at: <https://www.searchenginejournal.com/data-science-seo/339277> (accessed 27 November 2020).
7. Kaggle: Your Machine Learning and Data Science Community. Available at: <https://www.kaggle.com> (accessed 27 November 2020).
8. Machine Learning for Marketers. A comprehensive guide to machine learning. Available at: <https://ipullrank.com/machine-learning-guide> (accessed 27 November 2020).

КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

QUANTITATIVE AND QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY

Слюсаренко А.В.

кандидат економічних наук,
в.о. доцента кафедри публічного управління
та адміністрування і міжнародної економіки,
Миколаївський національний аграрний університет

Sliusarenko Andrii

Mykolayiv National Agrarian University

У статті проведено кількісний та якісний аналіз результатів зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору з формуванням висновків щодо доцільності посилення контролю над активністю підприємств сектору в сенсі нарощування обсягів експорту та імпорту. Сформовано висновок стосовно наявності в національній економіці тенденцій аграрного централізму через збільшення частки вартісних обсягів виробництва продукції сільського господарства в структурі валового внутрішнього виробництва. Нині частка експорту аграрної продукції в загальному обсязі загальнодержавного експорту є домінуючою, що визначає сектор як експортоорієнтований та центральний у формуванні національного прибутку. Визначено, що якість зовнішньоекономічної діяльності в розрізі аграрного сектору є позитивною в силу переважання експорту над імпортом та наявності позитивного значення сальдо торговельної діяльності. Сформовано висновок щодо недостатності нормативно-правового забезпечення контролю над зовнішньоекономічною активністю аграрних товаровиробників і відсутності механізмів аналізу та забезпечення зовнішньоекономічної безпеки підприємств та сектору загалом, що передує наявності проблем у формуванні якісних показників.

Ключові слова: експорт, імпорт, зовнішньоекономічна діяльність, зовнішньоекономічна безпека, аграрний сектор.

В статье проведен количественный и качественный анализ результатов внешнеэкономической деятельности аграрного сектора с формированием выводов о целесообразности усиления контроля над активностью предприятий сектора в части наращивания объемов экспорта и импорта. Сформирован вывод о наличии в национальной экономике тенденций аграрного централизма из-за увеличения доли стоимостных объемов производства продукции сельского хозяйства в структуре валового внутреннего производства. На данный момент доля экспорта аграрной продукции в общем объеме общегосударственного экспорта доминирует, что определяет сектор как экспортоориентированный и центральный при формировании национального дохода. Определено, что качество внешнеэкономической деятельности в разрезе аграрного сектора является положительным в силу преобладания экспорта над импортом и позитивного значения сальдо торговой деятельности. Сформирован вывод о недостаточности нормативно-правового обеспечения контроля над внешнеэкономической активностью аграрных товаропроизводителей и об отсутствии механизмов анализа и обеспечения внешнеэкономической безопасности предприятий и сектора в целом, предшествующего наличию проблем в формировании качественных показателей.

Ключевые слова: экспорт, импорт, внешнеэкономическая деятельность, внешнеэкономическая безопасность, аграрный сектор.

The article considers the state and the main trends in foreign economic activity of the domestic agricultural sector. The research was conducted in terms of quantitative and qualitative analysis because the absolute values of physical and value volumes of exports and imports of agricultural products do not give unanimous conclusions about the effectiveness of foreign economic activity for the national economy in general. An analysis of the openness of the agricultural sector with the formation of conclusions on the feasibility of strengthening control over foreign economic

activity of agricultural producers in order to improve the quality of trade and guarantee default development while maintaining resource potential and increasing it in future periods. A conclusion was drawn regarding fluctuations in the performance of enterprises in the sector due to a change in the state strategy in terms of foreign economic relations with a shift of emphasis towards strengthening integration processes with the European Union, which in turn affected the results of export-import activities. The experience of a certain crisis period by national producers of agricultural products, which took place precisely due to changes in the vectors of foreign economic activity, is noted. There is a positive trend in terms of covering imports by exports, which defines the agricultural sector as one that is budget-generating in the structure of the national economy. At present, attention is focused on the expediency of control over foreign economic activity within the agricultural sector due to the increasing influence of external factors on domestic producers in particular and the state economy in general. Excessive level of foreign economic activity precedes the imbalance between quantitative and qualitative results and can be a threat to the foreign economic security of a particular agricultural enterprise, sector or economy as a whole. A conclusion was drawn on the lack of regulatory and legal support for the processes of guaranteeing and ensuring foreign economic security in terms of the agricultural sector and its enterprises, which poses a threat to the Ukrainian economy in general because agriculture is becoming a driver in the national economy.

Key words: export, import, foreign economic activity, foreign economic security, agricultural sector.

Постановка проблеми. Українська економіка набуває виразних ознак держави з аграрним центризмом, адже з роками результати діяльності аграрного сектору зростають і питома вага аграрного сектору в загальному обсязі валового внутрішнього продукту невпинно зростає. За підсумками 2019 р. сільське господарство займає 9-відсоткову частку в структурі національного валового внутрішнього продукту, поступаючись лише таким видам економічної діяльності, як оптова та роздрібна торгівля і переробка промисловість. У випадку з обсягами державного експорту спостерігається винятково домінування аграрної галузі, адже 44,2% становить саме продукція сільського господарства [1]. Проте фактичне зростання фізичних та вартісних обсягів виробництва і реалізації продукції аграрного виробництва вимагає додаткового осмислення в частині виявлення якості даного зростання. Нині актуальним є питання визначення конкурентоспроможності експорту вітчизняної продукції аграрного виробництва. Більше того, доцільно зважити на ступінь впливу чинників зовнішнього середовища на стан зовнішньоекономічної безпеки держави загалом та сільськогосподарського сектору зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку аграрного сектору є доволі актуальною в умовах українського сьогодення. Зокрема, досить дискусійними є питання розвитку зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств, що підтверджується широким ареалом науково-практичних досліджень, зокрема в авторстві таких науковців, як С.М. Кваша, П.І. Гайдуцький, Ю.Д. Вітко та ін. Проте дослідженню якісних характеристик експортно-імпоротної діяльності в розрізі аграрного виробництва приділяється менше уваги, і в межах даної наукової праці увага зосереджується на трактуваннях та думках таких науковців, як Л.О. Лісова [2], С.А. Надвигиничний [3], Т.О. Зінчук [4], А.В. Ключник [5]. Досі не вирішеними є питання формування механізмів контролю якості зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів

аграрної діяльності та гарантування високих показників зовнішньоекономічної безпеки, які б передували розвитку аграрного сектору зі збереженням та нарощуванням ресурсного потенціалу. Розрізненість точок зору в контексті означеної проблематики у вітчизняному науковому просторі підтверджує актуальність та зумовлює необхідність проведення більш глибоких наукових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є проведення кількісного та якісного аналізу сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору України з означенням позитивних та негативних тенденцій у розрізі забезпечення його розвитку та гарантування зовнішньоекономічної безпеки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У контексті дослідження сучасного стану зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектору економіки України доцільно прийняти до уваги пропонувану Л.О. Лісовою систему оцінки, яка являє собою вдале поєднання кількісних та якісних показників (рис. 1). Пропонований підхід є обґрунтованим та логічним. У контексті базису для оцінки в межах даного дослідження система є доречною і доцільно прийняти її за основу.

Власний підхід до оцінки є аналогічним пропонуваному Л.С. Лісовою, але під час відображення кількісних характеристик убачається за необхідне використовувати лише показники вартісних обсягів експорту, імпорту та зовнішньоторговельного обороту, а також розмірів експортної та імпоротної квот. Першочергово доцільно звернути увагу на динаміку збільшення обсягів національного експорту загалом та сільського господарства зокрема. Аналогічною є потреба визначення співставності обсягів у розрізі імпорту, що відображено в табл. 1.

Першочерговим, виходячи з представлених у табл. 1 даних, є висновок щодо галополюючих темпів приросту аграрного експорту, адже загальний обсяг державного експорту в 2019 р. є нижчим від рівня 2010 р. – 50 054,6 млн дол. США. Натомість вартісний обсяг національного ім-

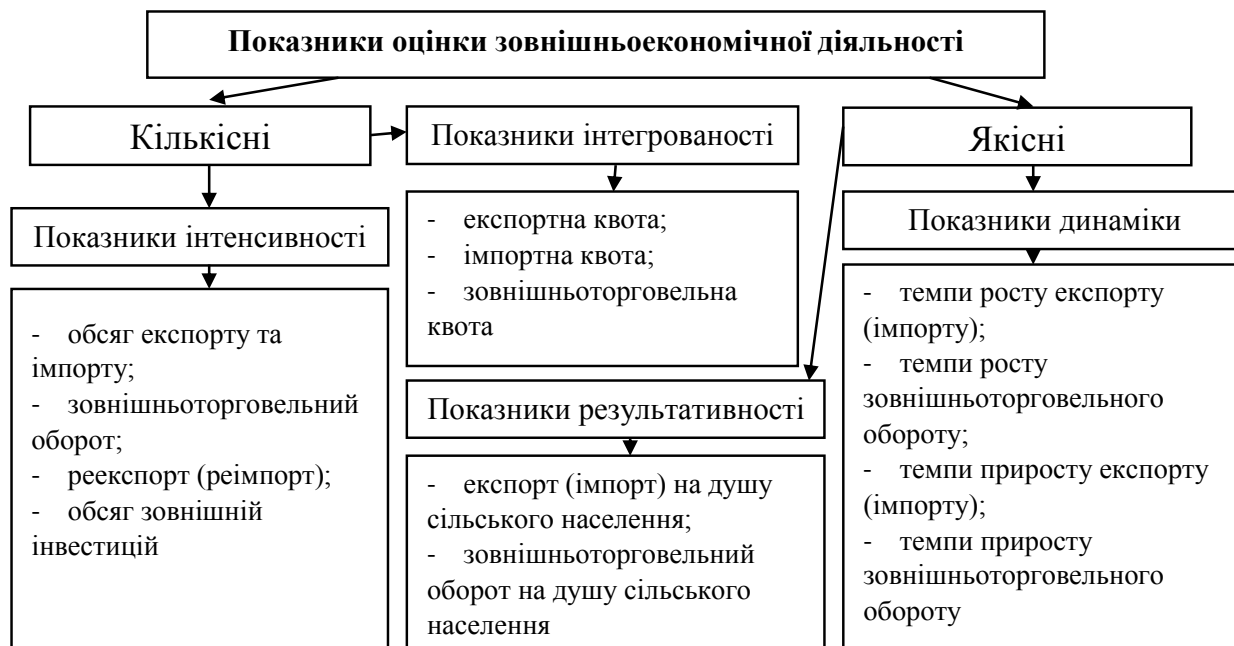

Рис. 1. Система оцінки зовнішньоекономічної діяльності [2, с. 6]

порту у підсумку того ж 2019 р. дещо перевищує розмір 2010 р. Що ж стосується експорту аграрної продукції, то його обсяг у 2019 р. перевищує розмір 2010 р. більше ніж у два рази. Своєю чергою, імпорт аграрного експорту в 2019 р. становив 5 736,0 млн дол. США, що є меншим від розміру 2010 р. на 27,5 млн дол. США [1]. Прослідковується певна залежність у тенденціях та коливаннях вартісних обсягів експорту та імпорту на рівні держави та в розрізі аграрної галузі за низкою досліджуваних років (відповідне порівняння темпів приросту обсягів експорту та імпорту на рівні держави та в розрізі сільськогосподарського виробництва представлено на рис. 2 та рис. 3). Отже, фактичним є зменшення зовнішньоекономічної активності у 2015 р., що пояснюється змінами в пріоритетах державної політики та векторах зовнішньоекономічних зв'язків і розвитку. Проте в розрізі аграрного сектору

визначальним є значне переважання експорту над імпортом, що є визначником ефективності та позитивної якості результатів зовнішньоекономічної діяльності сектору.

У продовження раніше сформованих тверджень щодо залежності результатів аграрного сектору від стану експортної політики держави варто звернути увагу на дані рис. 2, який візуалізує зниження обсягів експорту як на рівні держави, так і сектору в 2015 р. Проте взагалі темпи приросту обсягів реалізації виробленої сільськогосподарської продукції за кордон у межах досліджуваного періоду є вищими від загальнонаціональних показників.

Аналогічною рис. 2 є ситуація в розрізі імпорту, адже спостерігається зниження імпортової активності у тому ж 2015 р. (рис. 3). Загалом досліджуваний період знову ж таки доводить залежність результатів зовнішньоекономічної

Таблиця 1
Динаміка абсолютних та відносних показників обсягу експорту та імпорту сільськогосподарської продукції України у 2010–2018 рр.

Показники	Роки								
	2010	2012	2014	2015	2016	2017	2018	2019	
Експорт, млн дол	51405,2	68809,8	53901,7	38127,1	36361,7	43264,7	47335,0	50054,6	
Імпорт, млн дол	60742,2	84658,1	54428,7	37516,4	39249,8	49607,2	57187,6	60800,2	
Експорт с/г продукції, млн дол	9935,9	17880,5	16668,9	14563,1	15281,8	17756,8	18611,8	22144,1	
Імпорт с/г продукції, млн дол	5763,5	7519,6	6059,2	3484,4	3891,1	4301,2	5055,4	5736,0	
Питома вага експорту с/г продукції, %	19,3	26,0	30,9	38,2	42,0	41,0	39,3	44,2	
Питома вага імпорту с/г продукції, млн дол	9,5	8,9	11,1	9,3	9,9	8,7	8,8	9,4	

діяльності аграрного сектору від тенденцій у розрізі держави. Передусім це пояснюється реалізацією аграрними підприємствами стратегій та політик, які приймаються на державному рівні. Зокрема, українські реалії характеризуються проведенням глибоких змін у системі міжнародних зв'язків та зміною торговельних пріоритетів на користь Європейського Союзу. Зміна торговельних пріоритетів на міжнародних ринках вимагає від вітчизняних товаровиробників аграрної продукції певної адаптації, що стало передумовою і підставою зменшення обсягів експорту та імпорту в 2014–2015 рр.

Нині досить актуальним залишається питання якості долучення вітчизняної економіки до світогосподарських процесів. Варто заува-

жити, що в сучасних умовах жодна країна не може функціонувати та розвиватися ізольовано. Проте необхідно зважати на рівень відкритості економіки, адже збільшення ступеня відкритості збільшує ступінь впливу чинників зовнішнього порядку. Дана проблематика набуває виняткової ваги у випадку з аграрним сектором, адже результати зовнішньоекономічної діяльності є значними виходячи з вартісних обсягів експортно-імпоротної діяльності. Загалом варто погодитися з висловлюваннями С.А. Надвничного, який зазначає, що економічний розвиток аграрного сектору в умовах глобалізації неможливий без стратегії, яка, своєю чергою, має ґрунтуватися на проведенні аналізу її можливостей та вимагає глибокої оцінки параметрів

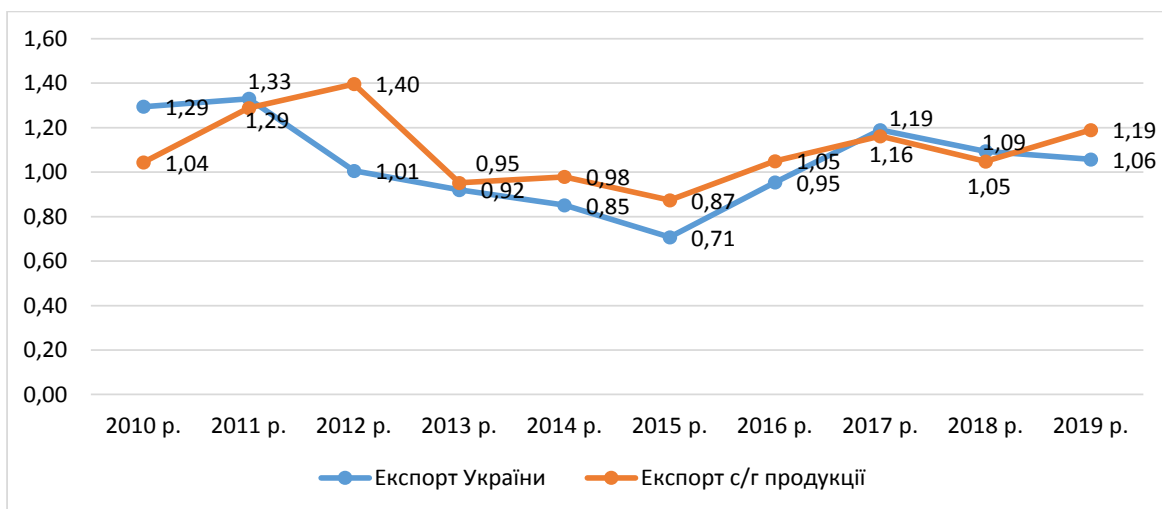

Рис. 2. Індекси приросту обсягів державного експорту загалом та продукції сільського господарства зокрема

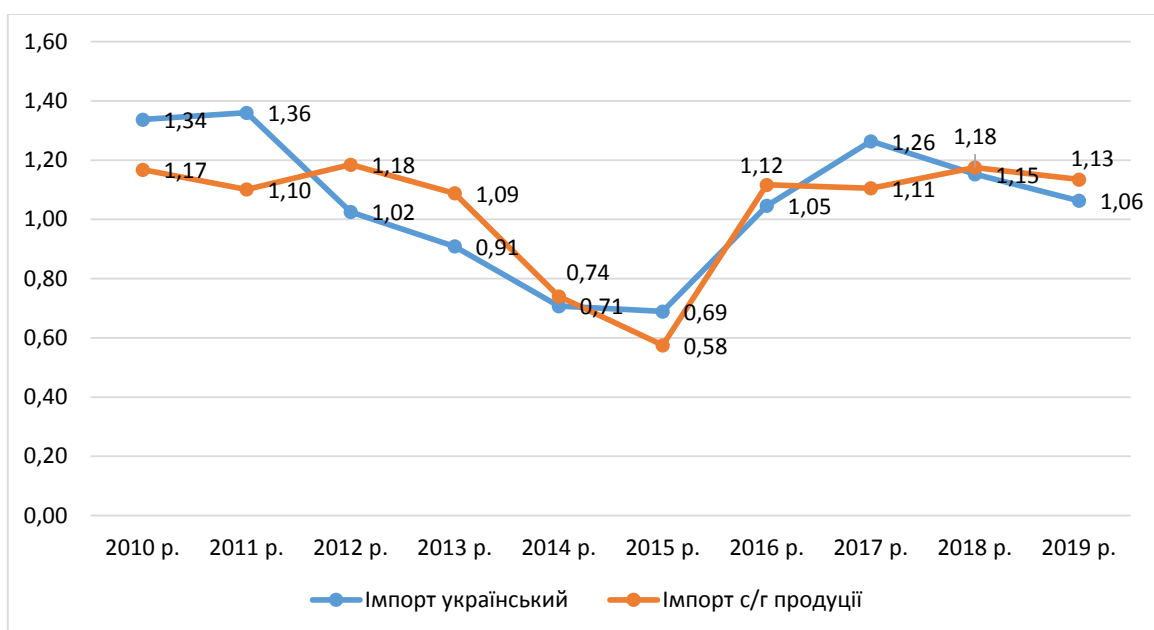

Рис. 3. Індекси приросту обсягів імпорту, 2010–2019 рр.

діючої системи [3]. Відповідні показники відкритості вітчизняного аграрного сектору представлено в табл. 2.

Аграрний сектор демонструє дійсно галопуючі темпи нарощування зовнішньоекономічної активності, що, здавалося б, є безумовною перевагою для національної економіки. Проте варто звернути увагу на якісні характеристики даної активності, адже підвищення рівня відкритості економіки передувє збільшенню впливу зовнішніх чинників на національну економіку загалом та аграрний сектор зокрема. Фактичним є значне зростання зовнішньоторговельного обороту в 2015 та 2019 рр. згідно з приведеними в табл. 2 даними. Позитивна якість зростання зовнішньоекономічної діяльності є доведеною, адже сальдо зовнішньоторговельної діяльності має позитивне значення протягом досліджуваного періоду, що свідчить про прибутковість сектору для державної економіки загалом. Підтвердженням високої якості зовнішньоекономічної діяльності в межах аграрного сектору України є зростання показника покриття імпорту експортом, який відображає динаміку зростання та значне переважання реалізації виготовленої українськими товаровиробниками сільськогосподарської продукції за кордон над увезенням на територію держави продукції іноземного походження. Відповідно, зростаючими є показники часток експорту та зовнішньоторговельного обороту на душу сільського населення. Проте у випадку з останніми зазначеними показниками доцільно зважати не лише на зростаючі обсяги експортно-імпоротної діяльності, а й на скорочення чисельності сільського населення протягом останніх років. Досить позитивною є відносна стабільність коефіцієнта міжнародної конкурентоспроможності протягом останніх п'яти років, значення якого варіюється в межах 0,28–0,3.

Сьогодні у вітчизняній практиці пропагуються ідеї прямої залежності ступеня економічного розвитку від рівня відкритості економіки

та долучення до міжнародних інтеграційних процесів. У цьому разі варто погодитися з твердженнями Т.О. Зінчук, яка виправдано зазначає, що функціонування та розвиток українського аграрного сектору вже неможливо розглядати поза контекстом європейської інтеграції та глобального простору, які відкривають нові можливості й дають значні шанси для освоєння глобального простору. Проте у взаємній торгівлі на принципах абсолютного ринку практика вказує на цілу низку проблем, пов'язаних із прискоренням адаптації вітчизняної агропродовольчої продукції до вимог та норм зовнішніх ринків [4]. У певному сенсі український товаровиробник знаходиться у стані дискримінації в силу недосконалості нормативно-правового забезпечення у сфері зовнішньоекономічної діяльності, недостатнього рівня конкурентоспроможності та ін. Водночас іноземні товаровиробники без перешкод потрапляють на український ринок, маючи суттєві переваги фінансового та технологічного характеру. Авторка робить досить слушні висновки, адже українська дійсність характеризується сприйняттям глобалізації як «феномену ХХІ сторіччя» та «безумовної» запоруки успіху, тоді як передові економіки світу сформували здатність дефрагментарного сприйняття даного процесу і реалізації тільки тих важелів, які є доречними в сенсі ефективності та корисного ефекту. Дійсно, доречно сформулювати розуміння того, що глобальний простір керується правилами ринку, які не визнають недосконалості економічної системи та не шкодують ані національних інтересів, ані суспільних. Доцільно провести глибинний аналіз стану та готовності вітчизняного аграрного виробництва до функціонування в умовах ринку та глобального простору з формуванням висновків щодо меж відкритості національної економіки загалом та аграрного сектору зокрема з метою збереження національних безпекових позицій.

Загалом рівень зовнішньоекономічної активності в межах аграрного сектору є досить висо-

Таблиця 2

Рівень відкритості аграрного сектору України

Показники	Роки			Індекс 2019 р до	
	2010	2015	2019	2010	2015
Зовнішньоторговельний оборот, тис дол. США	7553,11	10489,28	17057,66	2,26	1,63
Зовнішньоторговельне сальдо, тис дол. США	1942,31	8794,92	11325,44	5,83	1,29
Експортна квота, %	37,35	83,08	50,02	1,34	0,60
Імпортна квота, %	22,07	16,01	10,10	0,46	0,63
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	1,69	5,19	4,95	2,93	0,95
Коефіцієнт міжнародної конкурентоспроможності	0,25	0,30	0,28	1,12	0,93
Частка експорту на душу сільського населення, дол. США	328,83	663,46	1100,42	3,35	1,66
Частка імпорту на душу сільського населення, дол. США	194,31	127,82	222,24	1,14	1,74
Зовнішньоторговельний оборот на душу сільського населення, дол. США	523,14	791,27	1322,66	2,53	1,67

ким, проте варто зважати не лише на досягнення очікуваних вартісних та кількісних показників, а й якісних. У випадку з українськими реаліями доцільно зважати на умови конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств. По-друге, варто приймати до уваги той факт, що разом зі збільшенням рівня відкритості національної економіки загалом та аграрного сектору зокрема збільшуються й перелік та сила впливових чинників зовнішнього порядку, що несе в собі вже певні загрози та деструктиви з погляду зовнішньоекономічної безпеки. Отже, схилиємося до думки, що доречним буде сформулювати чіткі правила та методи контролю зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних аграріїв і не тільки за допомогою експортних та імпорتنих квот. Має бути розроблена система стимулювання виробництва аграріями тих видів сільськогосподарської продукції, які з тих чи інших причин є менш привабливими для зовнішніх партнерів. Водночас має задовольнятися вимога обмеження виробництва таких видів продукції, які чинять негативний вплив на ресурсний потенціал сектору загалом. Таким чином, матимемо можливість досягнення цілісної національної системи стимулювання якісного розвитку зовнішньоекономічної діяльності в межах аграрного сектору, яка має на меті гарантування високих показників зовнішньоекономічної безпеки.

У межах досліджуваної тематики представлено динаміку експорту та імпорту продукції сільського господарства (рис. 4 та 5). Дані рисунків відображають стрімку динаміку зростання вартісних обсягів експорту протягом досліджуваного періоду. Натомість динаміка імпорту є не такою вираженою, і це є позитивною характеристикою для вітчизняних підприємств, адже дає змогу зробити висновок стосовно успішної

реалізації механізмів імпортозаміщення на рівні національної економіки.

Під час формування висновків щодо якості зростання вартісних обсягів аграрного експорту доцільно зауважити, що обсяги валового виробництва сільськогосподарської продукції також збільшуються (рис. 6). Проте негативним є збільшення обсягів виробництва та експорту технічних культур за роками, що призводить до певного порушення в системах сівозмін та передує загрозам збереження ресурсного потенціалу і родючості українських ґрунтів.

Що ж стосується імпорту аграрної продукції, то динаміка нарощування обсягів є більш урівноваженою, адже темпи приросту не перевищують 10–15% в останні п'ять років. Загалом у структурі імпорту переважає продукція рослинного походження, але за підсумками 2019 р. частки імпорту продукції рослинництва та тваринництва практично вирівнюються – 55,74% та 44,26% відповідно. Зокрема, найбільшу частку займає імпорт їстівних плодів та горіхів, вона є відносно стабільною протягом досліджуваного періоду і варіюється в межах 23–27% від загального обсягу імпорту продукції сільського господарства.

Загалом аграрне виробництво переважає в економіці багатьох країн світу. Виваженим та безперечним є висловлювання А.В. Ключник, яка зазначає, що від розвитку аграрного сектору залежать нормальне функціонування всього національного господарства і добробут людей, адже він становить основу продовольчої та економічної безпеки держави. Авторка виправдано наголошує на тому, що невід'ємним складником розвитку аграрного сектору є забезпечення ефективної зовнішньоекономічної діяльності. Ефективна зовнішньоекономічна діяльність сприятиме відтворенню експортного потенціалу

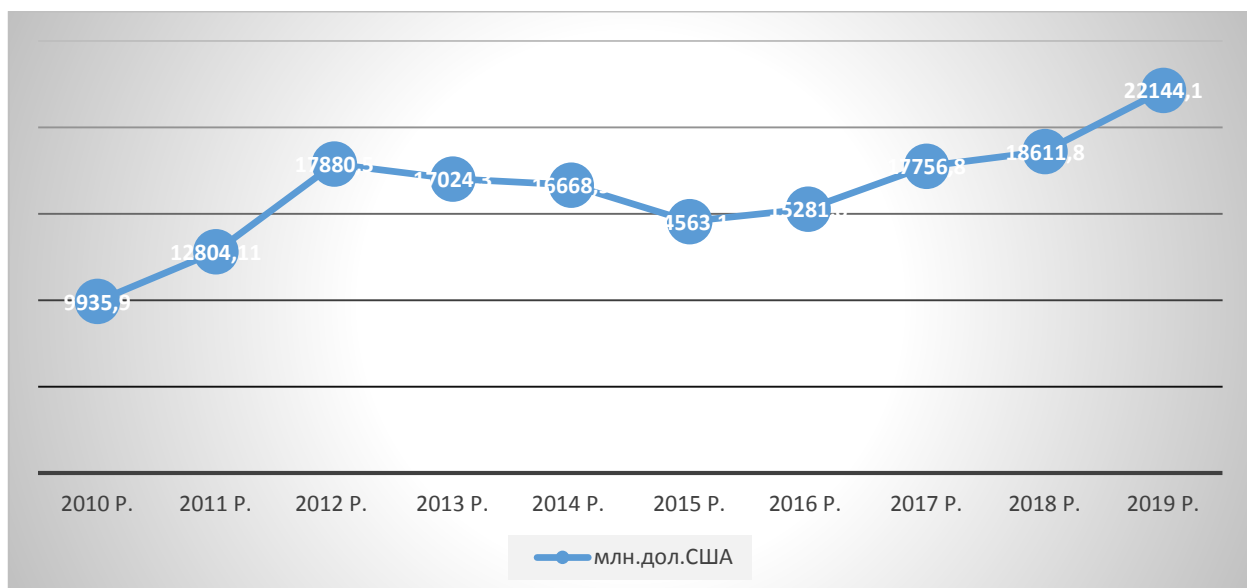

Рис. 4. Динаміка експорту сільськогосподарської продукції, млн дол. США

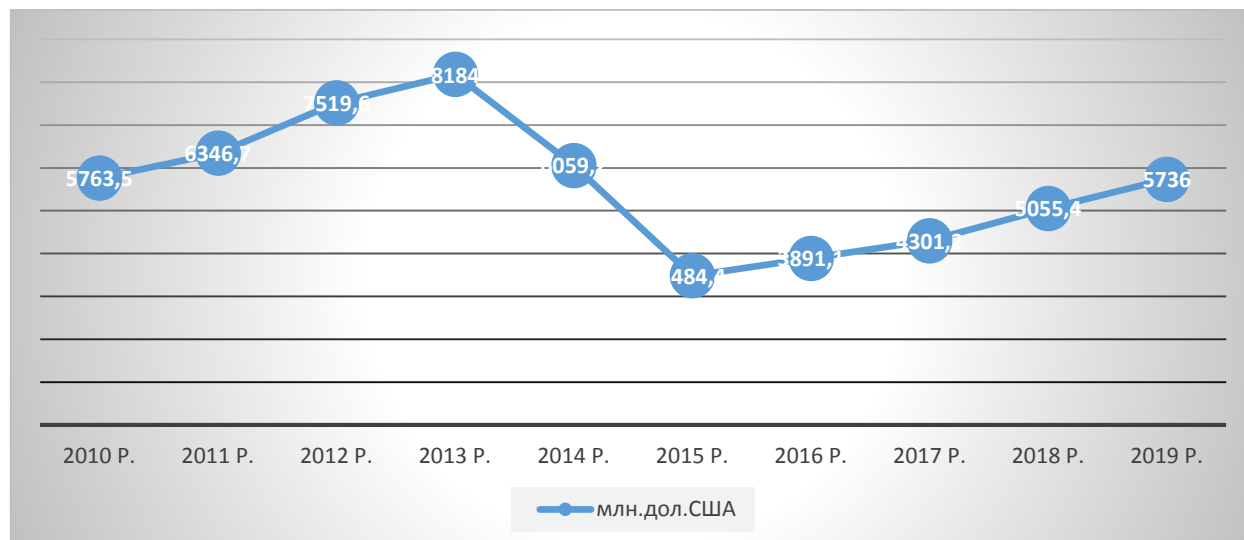

Рис. 5. Динаміка імпорту сільськогосподарської продукції, 2010–2019 рр., млн дол. США

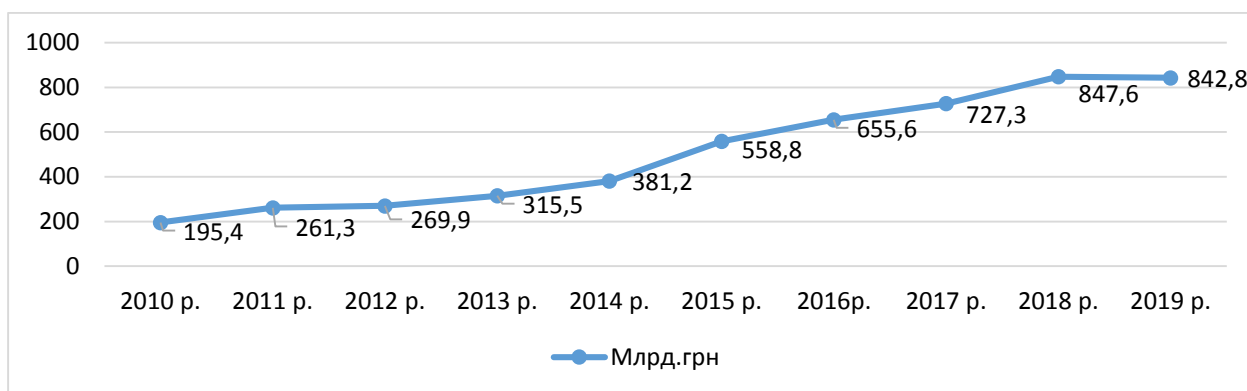

Рис. 6. Динаміка обсягів збільшення обсягів валового виробництва продукції сільського господарства, 2010–2019 рр., млрд грн

країни, підвищенню конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на світових ринках, формуванню раціональної структури експорту й імпорту, залученню іноземних інвестицій на взаємовигідних умовах, забезпеченню економічної безпеки України [5]. Проте, як зазначалося раніше, доцільно встановлювати певні межі зовнішньоекономічної активності, які б координували стан кількісно-якісної рівноваги і передували гарантуванню зовнішньоекономічної безпеки.

Висновки. Варто погодитися з даними Capital Times, за змістом яких маємо абсолютне переважання частки виробництва продукції сільського господарства в структурі валового внутрішнього продукту в 2022 р. [6]. Тож аграрний сектор дійсно набуває ознак драйвера української економіки, займаючи першість в обсягах виробництва та експорту. Досить дискусійним є такий шлях та стратегія розвитку вітчизняної економіки, адже країни з високою часткою сільського господарства мають ознаки

низького ступеню розвитку за традиційними концепціями та теоріями. Проте сьогодні варто зважати на важливість аграрного сектору для національної економіки та прийняти всі необхідні міри для підвищення якості аграрної діяльності. Доцільно розробити необхідні заходи для забезпечення та гарантування розвитку вітчизняних аграрних товаровиробників. Чи не найважливішим є питання створення та успішної практичної апробації системи та механізму сприяння ефективній зовнішньоекономічній діяльності, яка має на меті досягнення високих вартісних показників та якості у вигляді гарантування зовнішньоекономічної безпеки для держави загалом та підприємств сектору зокрема. На разі питання гарантування зовнішньоекономічної безпеки в розрізі аграрного сектору є малодослідженими і вимагають значних доопрацювань. Що ж стосується підприємств сектору, то вони залишаються незахищеними, адже відсутнє нормативно-правове підґрунтя для регулювання процесів гарантування висо-

ких безпекових характеристик. Таким чином, кількісні характеристики зовнішньоекономічної діяльності є позитивними з огляду на зростаючу динаміку обсягів експорту. Позитивними є характеристики якісні, які визначені позитив-

ним значенням експортно-імпортного сальдо. Проте сумнівною є якість з огляду на стратегічне бачення розвитку аграрного сектору та інституту аграрного підприємства з позицій збереження ресурсного потенціалу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний вебсайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.10.2020).
2. Лісова Л.О. Розвиток зовнішньоекономічної діяльності підприємствами АПК Сумської області : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Суми, 2008. 225 с.
3. Надвиничний С.А. Економічний розвиток аграрної сфери України : дис. ... докт. екон. наук : 08.00.03. Миколаїв, 2019. 515 с.
4. Зінчук Т.О. Проблеми адаптації аграрного сектору економіки до умов Угоди про зону вільної торгівлі Україна – ЄС. *Економіка АПК*. 2015. № 5. С. 79–87.
5. Ключник А.В. Регулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності аграрного сектора в умовах євроінтеграційних процесів України. *Інноваційна економіка*. 2014. № 4 (42). С. 11–14.
6. Аналіз динаміки структури ВВП України: Прогноз на 2020–2022 рр. *Capital Times* : вебсайт. URL: <https://www.capital-times.com/analysis-of-ukraines-gdp-dynamics> (дата звернення: 28.10.2020).

REFERENCES:

1. *Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy* [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 28 October 2020).
2. Lisova L.O. (2008) *Rozvytok zovnishnjoeconomichnoji dijalnosti pidpryjemstvamy APK Sumsjkoji oblasti* [Development of foreign economic activity by agro-industrial enterprises of Sumy region] (PhD Thesis). Sumy: Sumy National Agrarian University.
3. Nadvinichny S.A. (2019) *Ekonomichnyj rozvytok aghrarnoji sfery Ukrainy* [Economic development of the agricultural sector of Ukraine] (PhD Thesis). Nikolaev: Nikolaev National Agrarian University.
4. Zinchuk T.O. (2015) *Problemy adaptaciji aghrarnogho sektoru ekonomiky do umov Ughody pro zonu viljnoji torghivli Ukrainy-ES* [Problems of adaptation of the agricultural sector of the economy to the terms of the EU-Ukraine Free Trade Agreement]. *Economics of agro-industrial complex*, vol. 5, pp. 79–87.
5. Klyuchnik A.V. (2014) *Reghuljuvannja rozvytku zovnishnjoeconomichnoji dijalnosti aghrarnogho sektora v umovakh jevrintegracijnykh procesiv Ukrainy* [Regulation of the development of foreign economic activity of the agricultural sector in the conditions of European integration processes of Ukraine]. *Innovative economy*, vol. 4, no. 42, pp. 11–14.
6. Capital Times (2020) *Analiz dynamiky struktury VVP Ukrainy: Proghnoz na 2020–2022 rr.* [Analysis of the dynamics of Ukraine's GDP structure: Forecast for 2020–2022]. Available at: <https://www.capital-times.com/analysis-of-ukraines-gdp-dynamics> (accessed 28 October 2020).

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF EFFICIENCY EVALUATION OF UKRAINE'S STATE-OWNED ENTERPRISES

Яскал І.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Яскал О.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Панчук К.В.

магістрант,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Yaskal Ihor

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Yaskal Oksana

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Panchuk Kateryna

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

Особливість господарювання державних підприємств зумовлюється поставленими перед ними не лише економічними, а й соціальними завданнями. У зв'язку із цим оцінка ефективності їхньої діяльності істотно ускладнена, що пояснюється обмеженістю статистичної інформації. Дані офіційної статистики свідчать про зростання кількості прибуткових державних підприємств протягом останніх років. Незважаючи на це, скорочення кількості державних підприємств України відбулося не за рахунок скорочення неефективних та малоефективних підприємств. Окрім того, офіційна інформація не відображає повною мірою ефективність діяльності ні як окремо взятого підприємства, ні всіх державних підприємств України у цілому. Ефективність функціонування державних підприємств пропонується визначати за двома показниками: віддача податків на 1 грн бюджетного фінансування та віддача чистого прибутку на 1 грн бюджетного фінансування.

Ключові слова: державне підприємство, результати діяльності, максимізація ефективності, оцінка ефективності, Україна.

Особенность хозяйствования государственных предприятий обусловлена поставленными перед ними не только экономическими, но и социальными задачами. В связи с этим оценка эффективности их деятельности существенно затруднена в связи с ограниченностью статистической информации. Данные официальной статистики свидетельствуют о росте количества прибыльных государственных предприятий. Несмотря на это, сокращение количества государственных предприятий Украине произошло не за счет сокращения неэффективных и малоефективных предприятий. Кроме того, официальная информация не отражает в полной мере эффективность деятельности ни как отдельно взятого предприятия, ни всех государственных предприятий Украины в целом. Эффективность функционирования государственных предприятий предлагается определять по двум показателям: отдача налогов и отдача чистой прибыли на 1 грн бюджетного финансирования.

Ключевые слова: государственное предприятие, результаты деятельности, максимизация эффективности, оценка эффективности, Украина.

The peculiarity management of state-owned enterprises has determined set before them, not only economic but also much wider social tasks than to private enterprises. Due to this, it has significantly more difficult to assess the efficiency of state-owned enterprises. The purpose of the study has to study the effectiveness of state-owned enterprises in Ukraine and determine the main indicators for assessing the effectiveness of their activities. The problem of reliable assessment of the efficiency of state-owned enterprises has complicated by the limited statistical information. According to official statistics of Ukraine, the number of profitable and unprofitable state-owned enterprises has been growing in recent years. There is also an increase in the total net financial result of state-owned enterprises in the country. Nevertheless, the reduction in the number of state-owned enterprises in Ukraine was not due to the reduction of the most efficient and inefficient enterprises. In addition, official information does not fully reflect the effectiveness of either the individual enterprise or all state-owned enterprises in Ukraine as a whole. World scientific opinion has proposed to analyse two areas of evaluating the efficiency of state-owned enterprises: reducing budget expenditures and maximizing the efficiency of resources used. According to the authors, the "direct" effect of the functioning of state enterprises has taken into account in the revenues of the State budget and local budgets, i.e. in the taxes paid and in the amounts of received budget funding. The authors have proposed to determine the efficiency of state-owned enterprises by two main indicators. The introduction of indicators such as the return of taxes on UAH 1 of budget financing and the return of net profit on UAH 1 of budget financing to the constant statistical monitoring will identify the most efficient state-owned enterprises and ways to improve the efficiency of the least efficient enterprises. Tools for improving the efficiency of state-owned enterprises should be used very carefully, comprehensively and systematically, given the systemic and political crises and the ambiguity of the positions of international partners on the military conflict.

Key words: state-owned enterprise, activity results, efficiency maximization, efficiency assessment, Ukraine.

Постановка проблеми. Державні підприємства та державне підприємництво відіграють значну роль у будь-якій національній економіці. Останнім часом спостерігається посилення уваги до ефективності функціонування державних підприємств в українській економіці. Неоднорідність складу державного підприємництва зумовлюється різноманітністю функцій держави в сучасній ринковій економіці, для реалізації яких воно створює різні структури. Мета створення державних і комунальних підприємств, як правило, зумовлена вирішенням визначених соціальних завдань, а не отриманням прибутку. Окрім того, в їхній діяльності присутні певні обмежувачі у виборі методів господарювання, що підтверджує їх неринковий характер створення та діяльності. Оскільки дані підприємства орієнтовані на соціальний ефект, то з урахуванням даного факту оцінка ефективності їх діяльності істотно ускладнена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток практики управління в державному підприємстві формує нові підходи до організації діяльності підприємств. Прихильники концепції New Public Management (нового державного управління) акцентують увагу на двох факторах – ефективності й економічності. Обмеженість ресурсів розвитку державного сектору вимагає застосування найкращих практик управління, що забезпечують ефективність і результативність діяльності. Д. Осборн і Т. Геблер визначають New Public Management як «концепцію, орієнтовану на результативність процесу державного управління в усіх його формах – економічній, соціальній, організаційній» [1, с. 58]. За М. Консідінім традиційна бюрократична система управління (Pubic Administration) меншою мірою враховувала «ресурсні можливості й обмеження у прийнятті рішень, що призводить до зростання

витрат управління, зниження ефективності керуючої системи. Це є однією з причин «поганого управління» (maladministration). Традиційна бюрократія починає поступово замінюватися новою моделлю, в якій присутні елементи ринкових механізмів. У процесах такої трансформації значно посилюється роль громадянина як заявника та одержувача державних послуг (customers role)» [2, с. 10]. Саме поняття «клієнт державної організації» означає необхідність забезпечити індивідуалізованість послуг, підвищити їх якість, а отже, якість управління.

На початку практики оцінювання державних підприємств на перший план виходять завдання «скорочення бюджетних витрат і максимізації ефективності ресурсів («витрат»). Цьому етапу відповідають оцінки соціальної ефективності (effectiveness) і економічної ефективності (efficiency). Даний підхід принципово відрізняється змістовною орієнтацією на поточну діяльність конкретного підприємства чи процесу» [3, с. 10]. Тоді як традиційний акцент на «ефективність витрат належав до сфери відповідальності зовнішнього оцінювання (політична місія якого зводилася переважно до скорочення дорогих бюджетних проєктів «політики загального добробуту»), нові напрями і види оціночної активності захопили сферу внутрішнього оцінювання, сконцентрованого, в першу чергу, на завданнях управління за результатами, розвитку процедур поточного аналізу і самооцінки в рамках конкретних державних агентств і програм. Ці методи і процедури оцінювання поряд з інструментарієм контракування, аутсорсингу, агентифікації та ін. стали інтегральною частиною того, що прийнято називати «пакетом нового державного менеджменту» [4, с. 18].

Водночас в Україні, як зазначає А.І. Старух, у найближчі кілька років «перезавантаження

державного підприємництва відбуватиметься за 18 напрямками, затвердженими у 2014 р. Національною радою реформ України і представленими у численних документах стратегічного значення (ключове значення серед яких відводиться Стратегії підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки), що виступають гарантією невідворотності задекларованих трансформацій, проте знову, як і у попередні роки, спостерігається відсутність детальної покрокової «інструкції до дій», що зумовило необхідність формування власного бачення шляху проведення ребредингу державного підприємства» [5, с. 87].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ситуація достовірної оцінки результативності кожного окремого державного підприємства та сукупності державних підприємств у цілому ускладнюється обмеженою статистичною інформацією та чітких індикаторів оцінки ефективності їх діяльності. Тривале ігнорування необхідності трансформації державного підприємництва в Україні призвело до того, що сьогодні його фундамент формують неефективні об'єкти державної власності.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення ефективності діяльності державних підприємств в Україні та визначення основних індикаторів оцінки ефективності їхньої діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, у більшості видів економічної діяльності частка державного сектору економіки України скоротилася протягом 2015–2019 рр. за винятком сфери будівництва (частка державного сектору збільшилася із 0,6% у 2015 р. до 0,66% у 2019 р.); сфери інформації та комунікації (із 3% у 2015 р. до 4% у 2019 р.); сфери адміністративного та допоміжного обслуговування (із 0,5% у

2015 р. до 0,64% у 2019 р.) та сфери мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (із 12,7% у 2015 р. до 14,3% у 2019 р.). Питома вага державного сектору залишалася протягом 2015–2019 рр. на рівні або вище середнього значення для економіки у цілому у таких сферах, як транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність, професійна, наукова та технічна діяльність та промисловість.

Основні показники результативності фінансово-господарської діяльності державних підприємств України представлено в табл. 1.

Як бачимо з табл. 1, чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) державних підприємств України зростав протягом 2015–2019 рр. та становив 825,06 млрд грн у 2019 р. Чистий фінансовий результат державних підприємств є позитивним протягом усього періоду, що досліджувався, тобто величина отриманого прибутку була більша, ніж отриманий збиток.

Щодо динаміки показників результативності фінансово-господарської діяльності державних підприємств, то за період 2015–2019 рр. відбулися такі зміни:

– чистий дохід від реалізації продукції зріс на 99,9 млрд грн у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 230 млрд грн – у 2017 р. порівняно з 2016 р., на 92,2 млрд грн – у 2018 р. порівняно з 2017 р. та скоротився на 43,4 млрд грн у 2019 році порівняно з 2018 р.;

– собівартість реалізованої продукції зросла на 51,8 млрд грн у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 225,8 млрд грн – у 2017 р. порівняно з 2016 р., на 90,3 млрд грн – у 2018 р. порівняно з 2017 р. та скоротився на 34,6 млрд грн у 2019 р. порівняно з 2018 р.;

– валовий прибуток зріс на 48,1 млрд грн у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 4,1 млрд грн – у 2017 р. порівняно з 2016 р., на 1,9 млрд грн – у 2018 р. порівняно з 2017 р. та скоротився на 8,8 млрд грн у 2019 р. порівняно з 2018 р.;

Таблиця 1

Динаміка показників результативності фінансово-господарської діяльності державних підприємств за 2015–2019 рр., млрд грн

Назва	2015	2016	2017	2018	2019
Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	446,39	546,26	776,21	868,45	825,06
Собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	372,76	424,57	650,41	740,72	706,11
Валовий прибуток/збиток	73,63	121,69	125,81	127,73	118,95
Фінансовий результат від операційної діяльності	29,78	71,28	96,75	59,09	92,69
Фінансовий результат до оподаткування	5,80	51,06	74,22	41,39	74,64
Чистий фінансовий результат	1,45	44,89	54,34	27,56	51,85
Прибуток	48,72	66,26	92,24	70,19	91,99
Збиток	47,27	21,37	37,90	42,63	40,14
Усього доходів	601,36	622,09	897,47	938,00	957,80
Усього витрат	599,91	577,20	843,13	910,44	905,95

Джерело: складено на основі [6]

– чистий фінансовий результат зріс на 43,4 млрд грн у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 9,5 млрд грн – у 2017 р. порівняно з 2016 р., скоротився на 26,8 млрд грн у 2018 р. порівняно з 2017 р. та зріс на 24,3 млрд грн у 2019 р. порівняно з 2018 р.;

– доходи зросли на 20,7 млрд грн у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 275,4 млрд грн – у 2017 р. порівняно з 2016 р., на 40,5 млрд грн – у 2018 р. порівняно з 2017 р. та на 19,8 млрд грн – у 2019 р. порівняно з 2018 р.;

– витрати скоротилися на 22,7 млрд грн у 2016 р. порівняно з 2015 р., зросли на 265,9 млрд грн у 2017 р. порівняно з 2016 р., на 67,3 млрд грн – у 2018 р. порівняно з 2017 р. та скоротилися на 4,5 млрд грн у 2019 р. порівняно з 2018 р. (табл. 2).

Наведені дані свідчать, що величина отриманого збитку державними підприємствами протягом 2017–2019 рр. становить близько 40 млрд грн щорічно, а величина отриманого прибутку коливається в межах 70–79 млрд грн за цей же період (рис. 1).

Таким чином, кількість державних підприємств, які працювали прибутково, зростає про-

тягом 2015–2019 рр. (із 69,08% у 2015 р. до 71,06% у 2019 р.), а кількість державних підприємств, які працювали збитково, скорочувалася протягом 2015–2018 рр. (із 26,37% у 2015 р. до 23,6% у 2018 р.), а в 2019 р. дещо зросла і становила 23,96%. Кількість державних підприємств, які працювали на межі беззбитковості, коливається в межах 4–5% (рис. 2).

Ще одним індикатором ефективності діяльності державних підприємств є показники рентабельності та фінансової стійкості. Розрахунок цих показників представлено в табл. 3.

Основні якісні показники діяльності державних підприємств свідчать про те, що чіткої тенденції не спостерігалось. Так, у 2016 р. спостерігалось поліпшення, а в 2017–2018 рр. – відносно погіршення показників діяльності, у 2019 р. – знову незначне поліпшення. Дещо краще розуміння змін розрахованих показників дають відхилення якісних показників діяльності державних підприємств України в 2015–2019 рр. (табл. 4).

Характеризуючи динаміку якісних показників діяльності державних підприємств за період 2015–2019 рр., варто відзначити, що:

Таблиця 2

Динаміка відхилення показників результативності фінансово-господарської діяльності державних підприємств за 2015–2019 рр.

Назва	Відхилення (+/-)				Відхилення (%)			
	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2019/ 2018	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2019/ 2018
Чистий дохід від реалізації продукції	99,9	230,0	92,2	-43,4	122,37	142,10	111,88	95,00
Собівартість реалізованої продукції	51,8	225,8	90,3	-34,6	113,90	153,19	113,89	95,33
Валовий прибуток / збиток	48,1	4,1	1,9	-8,8	165,27	103,38	101,53	93,12
Фінансовий результат від операційної діяльності	41,5	25,5	-37,7	33,6	239,33	135,73	61,07	156,87
Фінансовий результат до оподаткування	45,3	23,2	-32,8	33,2	880,98	145,36	55,77	180,31
Чистий фінансовий результат	43,4	9,5	-26,8	24,3	3100,9	121,06	50,71	188,15
Прибуток	17,5	26,0	-22,1	21,8	136,01	139,21	76,09	131,06
Збиток	-25,9	16,5	4,7	-2,5	45,21	177,33	112,49	94,15
Усього доходів	20,7	275,4	40,5	19,8	103,45	144,27	104,52	102,11
Усього витрат	-22,7	265,9	67,3	-4,5	96,21	146,07	107,98	99,51

Джерело: складено на основі табл. 1

Таблиця 3

Динаміка якісних показників діяльності державних підприємств за 2015–2019 рр.

Назва	2015	2016	2017	2018	2019
Рентабельність діяльності, %	0,32	8,22	7,00	3,17	6,28
Рентабельність активів, %	0,08	2,10	2,57	1,44	2,79
Рентабельність власного капіталу, %	0,11	3,00	4,01	2,24	4,35
Коефіцієнт фінансової стійкості	2,35	2,33	1,82	1,81	1,71
Коефіцієнт зносу основних засобів	0,70	0,54	0,50	0,57	0,54

Джерело: побудовано на основі даних [5]

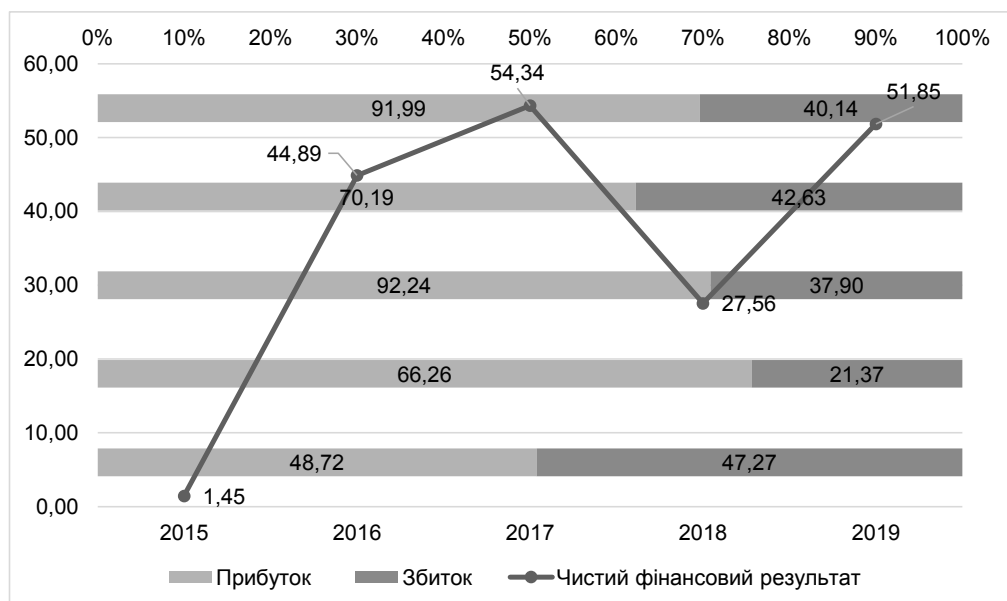

Рис. 1. Динаміка фінансового результату державних підприємств України за 2015–2019 рр.

Джерело: побудовано на основі табл. 1

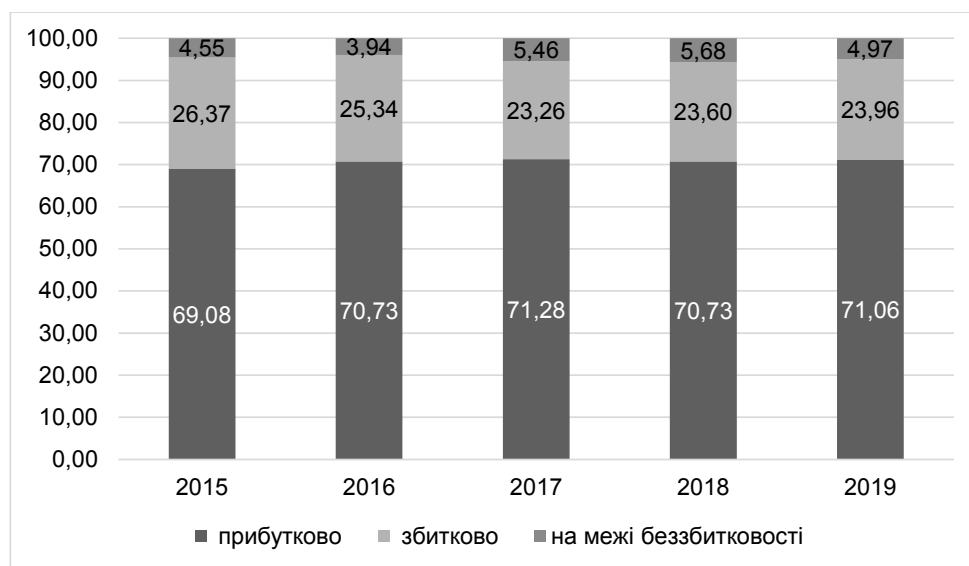

Рис. 2. Динаміка кількості державних підприємств України, які працювали збитково та прибутково

Джерело: побудовано на основі даних [5]

Таблиця 4
Динаміка відхилення якісних показників діяльності державних підприємств за 2015–2019 рр.

Назва	Відхилення (+/-)			
	2016/ 2015	2017/ 2016	2018/ 2017	2019/ 2018
Рентабельність діяльності	7,9	-1,2	-3,8	3,1
Рентабельність активів	2,0	0,5	-1,1	1,4
Рентабельність власного капіталу	2,9	1,0	-1,8	2,1
Коефіцієнт фінансової стійкості	-0,02	-0,5	-0,01	-0,1
Коефіцієнт зносу основних засобів	-0,2	-0,03	0,1	-0,04

Джерело: складено на основі табл. 3

– рентабельність діяльності зросла на 7,9% у 2016 р. порівняно із 2015 р., скоротилася на 1,2% – у 2017 р. порівняно з 2016 р., на 3,8% – у 2018 р. порівняно з 2017 р. та зросла на 3,1% у 2019 р. порівняно з 2018 р.;

– рентабельність активів зросла на 2% у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 0,5% – у 2017 р. порівняно з 2016 р., скоротилася на 1,1% у 2018 р. порівняно з 2017 р. та зросла на 1,4% у 2019 р. порівняно з 2018 р.;

– рентабельність власного капіталу зросла на 2,9% у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 1% – у 2017 р. порівняно з 2016 р., скоротилася на 1,8% у 2018 р. порівняно з 2017 р. та зросла на 2,1% у 2019 р. порівняно з 2018 р.;

– коефіцієнт фінансової стійкості скоротився на 0,02 у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 0,5 – у 2017 р. порівняно з 2016 р., на 0,01 – у 2018 р. порівняно з 2017 р. та на 0,1 – у 2019 р. порівняно з 2018 р.;

– коефіцієнт зносу основних засобів скоротився на 0,2 у 2016 р. порівняно з 2015 р., на 0,03 – у 2017 р. порівняно з 2016 р., зріс на 0,1 у 2018 р. порівняно з 2017 р. та скоротився на 0,04 у 2019 р. порівняно з 2018 р..

Так, коефіцієнт фінансової стійкості державних підприємств перебуває у межах значно вище (близько 2), ніж оптимальне значення (0,7–0,8), що свідчить про недостатню активність державних підприємств та далеко не оптимальну структуру довгострокових та поточних зобов'язань.

На нашу думку, «безпосередній» ефект від функціонування підприємств державного сек-

тору України враховується в доходах бюджету, тобто в обсязі сплачених податків. Окрім того, що державні підприємства є платниками податків до державного та місцевих бюджетів, вони отримують бюджетне фінансування. Динаміку бюджетного фінансування державних підприємств України за 2015–2019 рр. представлено на рис. 3.

Так, лівову частку у структурі джерел фінансування державних підприємств становлять власні кошти (близько 70%), проте частка бюджетного фінансування збільшилася з 1,5% у 2015 р. до 5,2% у 2019 р., що свідчить про збільшення видатків на утримання державних підприємств в Україні. Відповідно, вважаємо за доцільне обов'язково враховувати обсяги бюджетного фінансування під час оцінювання рівня ефективності державних підприємств.

Ефективність функціонування державних підприємств пропонуємо визначати за двома показниками: віддача податків на 1 грн бюджетного фінансування та віддача чистого прибутку на 1 грн бюджетного фінансування (рис. 4).

Віддача податків на 1 грн бюджетного фінансування зростала протягом 2015–2016 рр. (із 220,03 до 530,2), а потім знижувалася протягом 2017–2019 рр. (зі 183,73 до 51,25), а віддача чистого прибутку на 1 грн бюджетного фінансування зростала протягом 2015–2016 рр. (із 3,28 до 185,71), а потім знижувалась протягом 2017–2019 рр. (із 54,19 до 12,25). Це свідчить про те, що, незважаючи на скорочення кількості державних підприємств, ефективність їх діяльності погіршується.

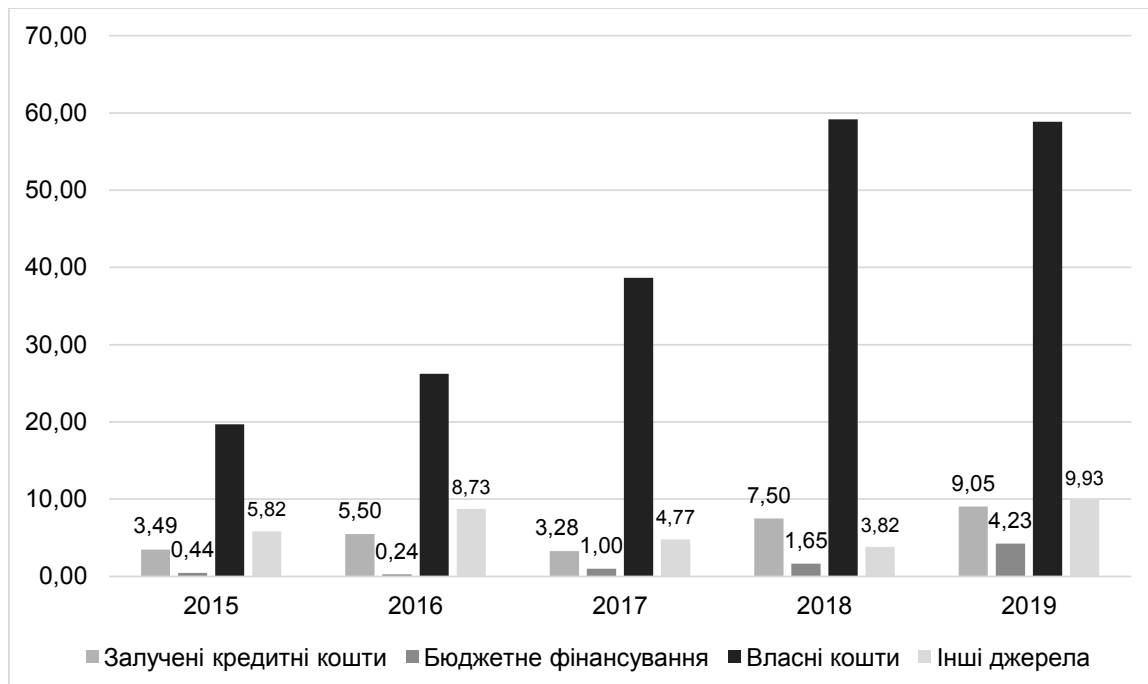

Рис. 3. Динаміка джерел капітальних інвестицій державних підприємств України за 2015–2019 рр.

Джерело: побудовано на основі даних [5]

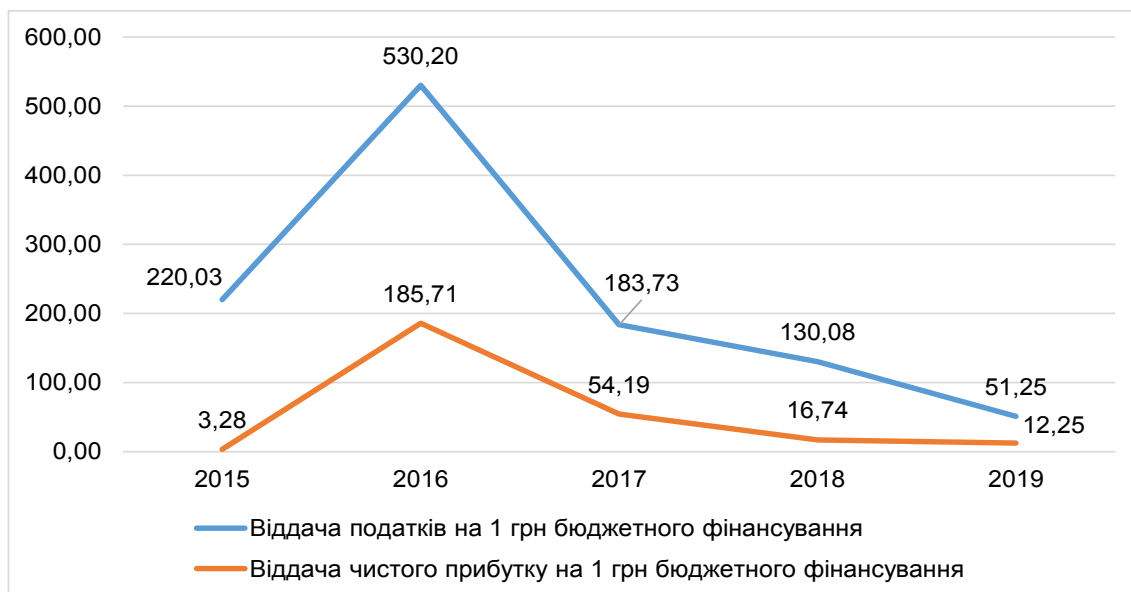

Рис. 4. Динаміка ефективності використання бюджетних коштів на фінансування державних підприємств України за 2015–2019 рр.

Джерело: побудовано на основі власних розрахунків

Висновки. На нашу думку, необґрунтоване зменшення кількості державних підприємств в Україні може поглибити соціально-економічні проблеми. Приватизація виявилася недостатньо ефективною для зміцнення позицій державного підприємництва, яке повинно слугувати локомотивом трансформаційних змін в економіці. Зважаючи на військовий конфлікт на Сході України, системні кризи та неоднозначність позицій міжнародних партнерів, використовувати інструменти підвищення ефективності функціонування державних підприємств в Україні слід украй виважено, комплексно та системно. Традиційні показники (чистий дохід від реалізації продукції, чистий фінансовий результат, рента-

бельність, кількість прибуткових та збиткових підприємств) не відображають повністю ефективність діяльності ні окремо взятого підприємства, ні всіх державних підприємств України у цілому. З огляду на сказане, пропозицією авторів є впровадження до постійного статистичного моніторингу (як доповнення до традиційних показників) таких показників, як віддача податків на 1 грн бюджетного фінансування та віддача чистого прибутку на 1 грн бюджетного фінансування. Пропоновані показники дадуть змогу виявити найбільш ефективно працюючі державні підприємства, з одного боку, та визначити шляхи підвищення ефективності діяльності найменш ефективно працюючих підприємств – з іншого.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

- Osborne D., Gaebler T. Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector. New York, 1992. 630 p.
- Considine M. The corporate management framework as administrative science: a critique. *Australian Journal of Public Administration*. 1988. Vol. 47. № 1. P. 4–18.
- Wollmann H. Evaluation in public-sector reform: Toward a 'third wave' of evaluation? Cheltenham/Northampton, 2003. 98 p.
- Bozeman B., Straussman J. Public Management Strategies: Guidelines for Managerial Effectiveness. San Francisco, 1991. 111 p.
- Старух А.І. Механізм трансформації міжбюджетних відносин з урахуванням пріоритетів розвитку підприємництва у державному секторі економіки України. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 12. С. 82–90.
- Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=UpravlinniaDerzhavnimSektoromEkonomikils> (дата звернення: 01.07.2020).

REFERENCES:

- Osborne D., Gaebler T. (1992) Reinventing Government. How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector. New York.

2. Considine M. (1988) The corporate management framework as administrative science: a critique. *Australian Journal of Public Administration*, vol. 47, no. 1, pp. 4–18.
3. Wollmann H. (2003) Evaluation in public-sector reform: Toward a 'third wave' of evaluation? Cheltenham/Northampton.
4. Bozeman B., Straussman J. (1991) *Public Management Strategies: Guidelines for Managerial Effectiveness*. San Francisco.
5. Starukh A.I. (2016) Mekhanizm transformatsiyi mizhbyudzhethnykh vidnosyn iz urakhuvannyam priorytetiv rozvytku pidpryyemnytstva u derzhavnomu sektori ekonomiky Ukrainy [The mechanism of transformation of inter-budgetary relations taking into account the priorities of business development in the public sector of the economy of Ukraine]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*, vol. 12, pp. 82–90.
6. Ofitsiyyny sayt Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta sil's'koho hospodarstva Ukrainy [The official website of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=UpravlinniaDerzhavnimSektoromEkonomikiIs> (accessed 01 June 2020).

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 620.952

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-14>

АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА РИНКУ БІОПАЛИВА

ANALYSIS OF PRICING FACTORS ON THE BIOFUEL MARKET

Денисенко В.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Очеретнюк Є.В.

кандидат фізико-математичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних дисциплін
та прикладного матеріалознавства,
Черкаський державний технологічний університет

Denysenko Viktoriya

Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

Ocheretnyuk Eugen

Cherkasy State Technological University

Статтю присвячено аналізу факторів ціноутворення на ринку біопалива та визначенню ключових чинників впливу. Виявлено, що основними факторами ціноутворення на ринку біопалива є співвідношення та взаємодія попиту і пропозиції у короткостроковій перспективі, вартість традиційних енергоносіїв, ціни на сировину, державна політика. Доведено, що розвиток біопаливного виробництва має двоякий вплив на аграрний сектор. Розглянуто поняття біопалива та його місце в структурі поновлюваних джерел енергії. Також розглянуто види біопалива й типи поколінь рослинної сировини для виробництва біопалива. Визначено світових лідерів з виробництва біопалива. Проаналізовано зарубіжний досвід у сфері політики стимулювання виробництва та споживання біопалива. Запропоновано напрями подальших наукових пошуків та досліджень, присвячених цій тематиці.

Ключові слова: біопаливо, види біопалива, фактори впливу, ціноутворення, поновлювані джерела енергії.

Стаття посвящена аналізу факторов ценообразования на рынке биотоплива и определению ключевых факторов влияния. Выявлено, что основными факторами ценообразования на рынке биотоплива являются соотношение и взаимодействие спроса и предложения в краткосрочной перспективе, стоимость традиционных энергоносителей, цены на сырье, государственная политика. Доказано, что развитие биотопливного производства имеет двоякое влияние на аграрный сектор. Рассмотрены понятия биотоплива и его место в структуре возобновляемых источников энергии. Также рассмотрены виды биотоплива и типы поколений растительного сырья для производства биотоплива. Определены мировые лидеры по производству биотоплива. Проанализирован зарубежный опыт в сфере политики стимулирования производства и потребления биотоплива. Предложены направления дальнейших научных поисков и исследований, посвященных этой тематике.

Ключевые слова: биотопливо, виды биотоплива, факторы влияния, ценообразование, возобновляемые источники энергии.

Dependence on imports of energy resources significantly restrains the development and stability of the Ukrainian economy. Such dependence affects national and energy security, and the use of oil products as energy sources carries a significant environmental hazard. This dependence stimulates an intensive search for alternative energy sources. It should be noted that the balance of the combination of rational prices for raw materials and measures of regulating the environmental and social risks is of particular importance. The production and use of biofuels is con-

sidered among the ways to solve this problem. It has been determined that the production of biofuels is proceeding at an accelerated pace. This trend unfolds within the framework of the course "towards sustainable development and ensuring the construction of an economically, socially and environmentally sustainable future for our planet, for present and future generations". In this paper, we analyze the pricing factors in the biofuel market and identify the key influencers. It is established that the main factors of pricing in the biofuel market are the ratio and interaction of supply and demand in the short term, the cost of traditional energy carriers, prices for raw materials, and government policy. It is shown that the development of biofuel production has a twofold impact on the agricultural sector. The concepts of biofuel and its place in the structure of renewable energy sources are considered. The types of biofuels and types of generations of plant raw materials for biofuel production are also considered. The world leaders in biofuel production are identified. The foreign experience in the field of policies the stimulating of the production and consumption of biofuels is analyzed. It is proven that Ukraine has significant potential and conditions for biofuel production. However, given the current ratio of prices for energy and biofuel feedstock, biofuel production in Ukraine is not profitable. To stimulate the use of biofuels, it is necessary to develop and implement a system of incentives and introduce strict controls that provide the fines for emissions of harmful components into the atmosphere. The directions of further scientific research devoted to this topic are proposed.

Key words: biofuel, types of biofuels, influencing factors, pricing, renewable energy sources.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших особливостей розвитку сучасного світу є підвищена увага світової спільноти до проблем раціональності та ефективності використання енергоресурсів, впровадження технологій енергозбереження та пошуку поновлюваних джерел енергії. В сучасних умовах поглиблення проблем світової економіки розвиток поновлюваної енергетики у світі набуває особливої актуальності. Швидше за все, протягом найближчого десятиліття закладена тенденція не просто збережеться, але й матиме висхідну динаміку. З одного боку, процеси глобального масштабу обумовлені обмеженістю та вичерпанням геологічних запасів основних видів паливних ресурсів, а саме нафти й газу, що призводить до неминучого зростання цін на них. З іншого боку, зростає негативний вплив екологічних факторів, викликаних наслідками господарської діяльності людства. Сьогодні вплив наростаючої екологічної кризи відчувається з усе більшою гостротою. Основна екологічна загроза пов'язана з глобальною зміною клімату: це парниковий ефект, який формується переважним чином за рахунок видобутку, переробки і спалювання вугільних видів палива, а саме вугілля, нафти й газу. У зв'язку з цим завдання задоволення наростаючих потреб населення світу в паливі, електричній та тепловій енергії разом із забезпеченням екологічної безпеки зумовлює необхідність розвитку поновлюваної енергетики.

Біопаливо посідає особливе місце в структурі поновлюваних джерел енергії (ПДЕ). Будучи одним з небагатьох видів альтернативного палива в транспортному секторі, біопаливо розглядається як важливий ресурс для диверсифікації джерел енергії та забезпечення енергетичної безпеки, а також для пом'якшення наслідків зміни клімату шляхом скорочення викидів парникових газів. У зв'язку з цим початок XXI століття став періодом активного становлення та розвитку ринку біопалива, в процесі якого закладається майбутня модель енергетичної системи світу. При цьому економічні, екологічні

та соціальні ефекти від використання біопалива залишаються предметом дискусій. Так, стрімке зростання попиту на сировину для біопалива сприяє підвищенню цін на сільськогосподарську продукцію. Виробництво біопалива на сучасному етапі розвитку науки й техніки в більшості країн світу має більш високу собівартість порівняно з традиційним паливом. Ці фактори можуть стати суттєвою перешкодою розвитку ринку біопалива, отже, вимагають поглибленого аналізу процесів ціноутворення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами розвитку біоенергетичної галузі в контексті економічного, соціального, екологічного та нормативно-правового регулювання займається багато вчених, зокрема Г. Гелетуха [1, с. 70], Г. Калетнік [2, с. 98], Є. Олійник [3, с. 112], А. Шпичак [1, с. 15].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Останніми роками все більше уваги приділяється розвитку енергетики на базі поновлюваних джерел, зокрема з використанням біопалива. Проте недостатньо дослідженими сьогодні залишаються питання ціноутворення на ринку біопалива.

Постановка завдання. Метою статті є визначення факторів ціноутворення на ринку біопалива.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біопаливом називають продукт переробки біомаси, що виготовляється з рослинної або тваринної сировини, а також з органічних відходів промисловості та відходів життєдіяльності.

Серед видів біопалива розрізняють такі три основні [5, с. 56]: газоподібне біопаливо (біоводень, біогаз, метан); тверде (брикети, гранули, пелети, тріска тощо); рідке (метанол, диметилловий ефір, біоетанол, біодизель). Кожний тип біопалива має свою специфіку. Крім того, всю сировину, яка використовується для біомаси, прийнято розподіляти на декілька поколінь. До першого покоління рослинної сировини для біопалива належать сільськогосподарські культури, в яких міститься високий відсоток жиру

й крохмалю (кукурудза, рапс, соя). Під час згоряння така сировина виділяє велику кількість енергії. Оскільки вирощування таких культур призводить до виснаження ґрунтів, а зменшення їх кількості на ринку впливає на ціноутворення продуктів харчування, то намагаються використовувати інші види біомаси.

До другого покоління рослинної сировини для біопалива входять деревина, трава, неїстівні частини сільськогосподарських рослин. Головною цінністю такої сировини є високий вміст лігніни та целюлози. Сировину другого покоління можна або використовувати відразу, або переробляти в газ. Недоліком біомаси другого покоління є необхідність використання значних територій для вирощування сировини.

Джерелом третього покоління рослинної сировини для біопалива є водорості. Перевагами цього виду сировини є відсутність необхідності використовувати земельні ресурси для вирощування, швидке відтворення цього ресурсу.

Слід зазначити, що з 2001 р. виробництво біопалива значно збільшилось (рис. 1).

Світовими лідерами з виробництва біопалива є США (рис. 2), котрі значно випереджають найближчих конкурентів, а саме Бразилію та Індонезію.

Лідерами з виробництва біопалива є не лише сільськогосподарські країни, але й країни, в яких діють національні програми підтримки виробництва біопалива (європейські країни).

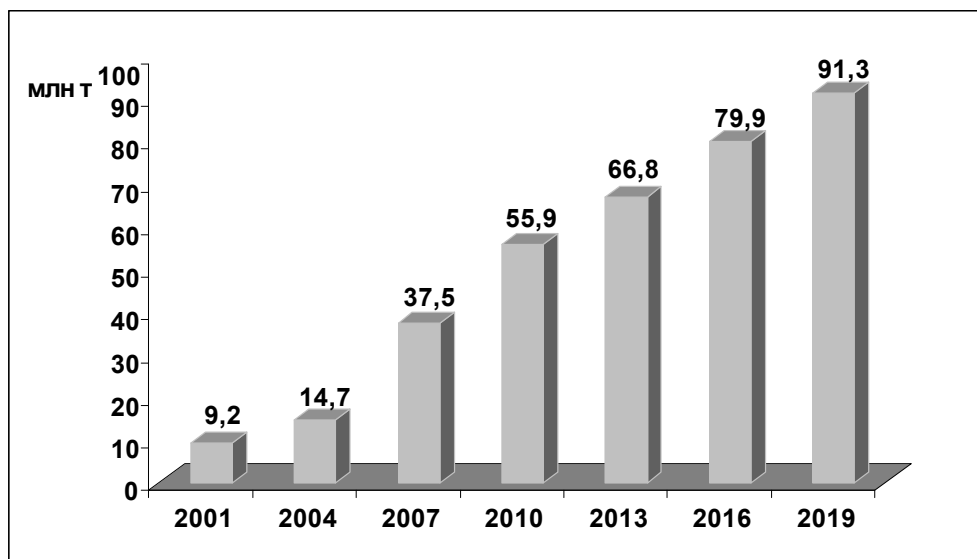

Рис. 1. Світове виробництво біопалива, млн. т

Джерело: складено авторами на основі джерела [6]

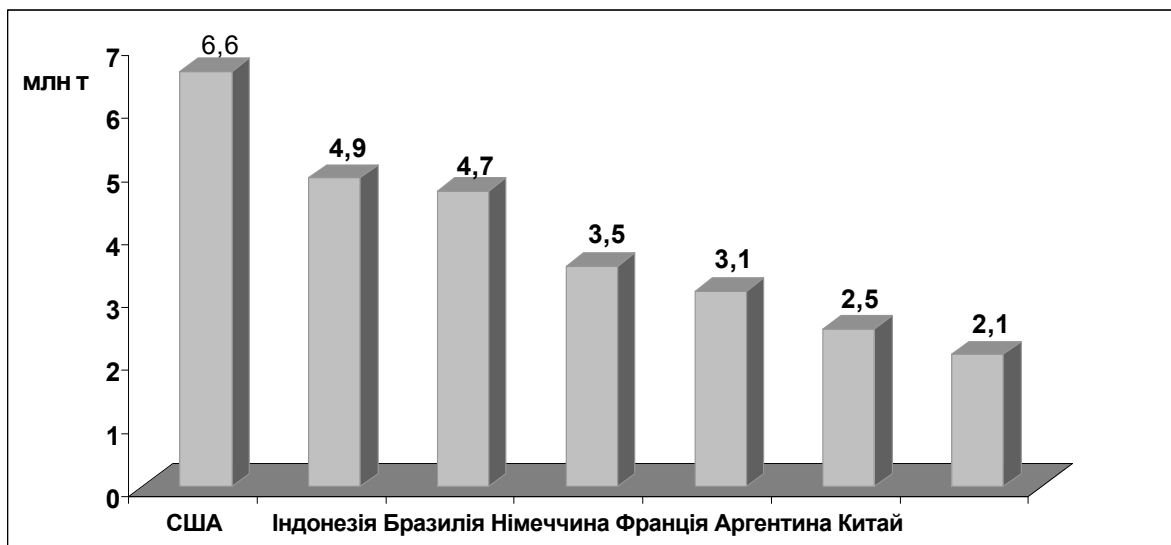

Рис. 2. Світові лідери з виробництва біопалива, млн. т

Джерело: складено авторами на основі джерела [6]

Загальна частка біопалива у світовому споживанні енергії становить 14%, з них тільки 4% припадають на сучасні види, такі як біоетанол, біодизель, паливні пелети. Решта – це традиційні дрова, деревне вугілля тощо. В деяких регіонах, наприклад у Центральній Африці, частка традиційного біопалива в загальному енергетичному балансі перевищує 60%, а в країнах Південно-Східної Азії вона залишається на рівні 20–25%. Для порівняння, частка таких джерел енергії в Європі становить лише 0,3%, у США – 0% [6].

Світовим лідером з використання біологічних джерел енергії є Швеція. Частка різного виду біопалива в загальному обсязі виробництва енергії становить близько 35%. З них більше третини складає промислове використання.

Незважаючи на помітний прогрес у виробництві біопалива, можна відзначити високий ступінь волатильності цього сектору. Перспективи розвитку ринку біопалива безпосередньо пов'язані зі світовими трендами цін на нафту та сільськогосподарську сировину (90% вартості біопалива припадають на вихідний продукт). Ідеальним поєднанням для цієї галузі були б низькі ціни на сільгосппродукти за високих цін на основні види паливних ресурсів.

Ціноутворення на ринку біопалива перебуває під впливом багатьох факторів. Найважливішими, як і на будь-якому ринку, є співвідношення та взаємодія попиту й пропозиції у короткостроковій перспективі. Так, попит на біопаливо в Західній Європі вже більше 10 років поспіль значно перевищує пропозицію. Споживання паливних гранул протягом одного року дорівнює сумі їх виробництва та імпорту. Зростання обсягів випуску біопалива в Західній Європі істотно обмежується сировинною базою, яка постійно скорочується. У більшості західно-європейських країн лісозаготівля здійснюється в невеликих обсягах, а деревообробні виробництва поступово переміщуються ближче до сировинної бази, зокрема в Росію, Україну, Білорусь [7, с. 21].

Наступним фактором ціноутворення на ринку біопалива є вартість традиційних енергоносіїв. Стосовно вищезазначеного фактору існує дві позиції. Одні вчені дотримуються думки про те, що ціна біопалива не залежить від ринку нафти, оскільки нафтопереробки цей вид палива не стосується [8].

Проте існує протилежна позиція, згідно з якою існує прямий зв'язок між вартістю біопалива та цінами на традиційні енергоресурси. На нашу думку, падіння ціни на нафту є негативним фактором для виробництва біопалива, адже за низьких цін на нафту біопаливо не може конкурувати за ціною з традиційними енергоресурсами. Однак попит підтримується за рахунок довгострокових підписаних контрактів, довгострокових цілей компаній, наприклад авіакомпанія "Boeing" в умовах підтримки уря-

дом США розробляє біопаливо та займається його комерціалізацією, тобто поки собівартість біопалива не стане нижчою за собівартість традиційних енергоресурсів, конкурувати за приблизно однакової собівартості буде складно, а шлях досягнення цього поки що тільки один: зниження собівартості біопалива за рахунок зростання врожайності та продуктивності праці в сільському господарстві.

Отже, наступним фактором, що впливає на формування вартості біопалива, є ціни на сировину. Оскільки потенційними постачальниками сировини для виробництва біопалива є фермерські господарства, то очевидно, що вартість сировини, яку вони постачають, прямо впливає на вартість біопалива. Рішення про використання сировини для виробництва біопалива чи для експорту виробник приймає на основі інформації про вартість сировини на світових ринках. Так, високі світові ціни на пальмову олію й цукрову тростину у 2009–2011 рр. стали серйозним аргументом на користь переважного розвитку експорту сировини на противагу постачанню на біопаливні фабрики. В результаті цього виробничі потужності біопаливної промисловості простоювали незавантаженими в Бразилії, Індії, Індонезії, Китаї та інших країнах.

Щодо України, то в багатьох регіонах склалася сприятлива ситуація для вирощування сировини для біопалива. Проте більшість господарств орієнтується на високі світові ціни на сировину й приймає рішення на користь переважного розвитку експорту сировини замість розвитку біопаливної галузі всередині країни, адже здебільшого виграють ті підприємства, для яких біопаливний бізнес є додатковим та ґрунтується на власній сировинній базі. Однак якщо сировину везти на більшу відстань, то ціна значно зростає, що суттєво збільшує собівартість готової продукції і робить бізнес малих і середніх заводів нерентабельним, тому ціна на сільськогосподарські відходи як сировину для біоенергетики значно залежить від умов логістики [9, с. 39].

Слід відзначити, що розвиток біопаливного виробництва має двоякий вплив на аграрний сектор. З одного боку, якщо оснастити підприємства необхідним обладнанням та навчити фахівців, вітчизняні аграрії зможуть хоча б частково вийти на самозабезпечення паливом для своїх сільгоспробіт, що позитивно позначиться на ціні на готову продукцію та підвищить конкурентоспроможність підприємства. Ще однією важливою перевагою виробництва біопалива є стабілізація сільськогосподарського ринку загалом, похитнути кон'юнктуру якого можуть як погодні катаклізми, що знижують урожай, так і сприятливі для врожаю роки, коли високі валові збори по сільгоспкультурах впливають на зниження цін на них. Так, наприклад, у Бразилії за світового зниження цін на цукор влада стимулює переробку надлишків цукрового очерету в біоетанол.

З іншого боку, більшість рослин, з яких можна отримати біопаливо, сильно виснажує ґрунт. З рослин, придатних для виготовлення біопалива, в Україні найбільша посівна площа у пшениці та соняшнику. Вирощуються також ріпак, соя, кукурудза й цукровий буряк. Майже всі ці рослини (крім сої та пшениці) становлять небезпеку для ґрунту, тому деякі сучасні дослідники [10] засуджують переробку потенційних харчових продуктів, особливо сировини, на енергетичні продукти (в будь-якому вигляді), навіть незважаючи на те, що існує світовий тренд до переходу на енергію з поновлюваних джерел, а економічну та екологічну доцільність виробництва біопалива вважають загалом коректною та етичною виключно з відходів сировини, харчових продуктів або глибокої переробки рослинної целюлози (найдорожчий варіант переробки сьогодні).

На нашу думку, наявність біологічних видів палива в енергетичному балансі кожної країни стає все більш актуальним питанням у контексті енергетичної та екологічної безпеки. Сільське господарство стає джерелом сировини не тільки для харчової промисловості, але й для енергетичної галузі. З огляду на великий аграрний потенціал наша країна могла б частково забезпечити себе власними біоенергетичними ресурсами, що сприяло би зменшенню залежності від імпорту енергоносіїв та поліпшенню довкілля. Зокрема, Україна може стимулювати внутрішнє виробництво, налагодивши випуск біопаливних добавок до бензину та дизельного палива. Для цього є всі передумови.

Також на вартість біопалива впливає державна політика. Без відповідних стимулів і субсидій ця галузь не може витримати конкуренції з традиційними джерелами енергії. Уряди країн, як правило, здійснюють значні бюджетні витрати, розвиваючи альтернативну енергетику як стратегічно важливий напрям зі зменшення енергетичної залежності власної економіки, зменшення ризиків, пов'язаних з транспортуванням палива в умовах різкого подорожчання фрахту, мінімізації ефектів шкідливих викидів.

Наприклад, у Бразилії уряд проводить послідовну політику стимулювання виробництва та споживання біопалива. У 2002 р. була прийнята програма з виробництва та використання біодизеля. Велику роль відіграє закон про обов'язкове використання автомобільним транспортом домішок біопалива.

Аналогічні програми прийняті в Аргентині, де обов'язкова частка вмісту біоетанолу в бензині

повинна становити не менше 5%, у Венесуелі та Колумбії – не менше 10%. Уряд Аргентини ввів податкові пільги для національних виробників та продавців біопалива, а також розподіл щорічних квот з податковими преференціями для фермерів – постачальників сировини на біопаливні фабрики.

У Китаї підприємства з виробництва біопалива перебувають у власності держави та отримують суттєву фінансову підтримку. Згідно із законодавством, частка біоетанолу в бензині повинна становити не менше 10% [11].

У Малайзії також законодавчо закріплено використання біопалива в бензині в пропорції 10%. Державні субсидії на підтримку цього сектору оцінюються у 133 млн. дол. США.

У країнах ЄС виробництво біопалива теж, як правило, збиткове через постійно зростаючі ціни на сільгосппродукцію. Проте уряди країн через механізми субсидіювання підтримують як фермерів – постачальників сировини, так і біопаливні компанії.

У країнах ЄС пріоритет віддається інвестиціям та субсидіям в «зелену» енергію. У всьому світі лідери галузі, політики та захисники довкілля охарактеризували нафтову кризу й різке порушення економічного статусу-кво, викликане COVID-19, як рідкісну можливість створити «новий енергетичний порядок». Поновлювана енергія перетворилась на особливо багатобічній та економічно обґрунтований сектор економіки для створення робочих місць та відновлення економіки після пандемії.

Висновки. Таким чином, ринок біопалива є частиною енергетичного ринку, що базується на альтернативних джерелах енергії. Нині триває активна фаза його формування й подальшого розвитку. Виробництво біопалива створює нові можливості в аграрному секторі, знижує залежність країни від імпорту енергоресурсів, зменшує навантаження на довкілля, допомагає зберегти невідновлювані мінеральні ресурси. Очевидно, що за сучасного рівня розвитку технологій біопаливо не зможе найближчим часом замінити традиційні джерела енергії. Проте в перспективі таке заміщення є можливим за умови державної підтримки цієї галузі, а виробництво біопалива на базі зернових та олійних культур може бути рентабельним тільки в умовах високих світових цін на мінеральне паливо і до того часу, поки розвиток технологій не дасть змогу налагодити виробництво біопалива другого й третього покоління.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гелетуха Г., Железна Т., Драгнев С., Баштовий А. Перспективи використання біомаси від обрізки та видалення багаторічних сільськогосподарських насаджень для виробництва енергії в Україні. *Промислова теплотехніка*. 2018. Т. 40. № 1. С. 68–74.
2. Калетнік Г. Біопаливо. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України : монографія. Київ, 2010. 516 с.
3. Олійник Є., Антоненко В. та ін. Проведення комплексного дослідження ринку котлів, що працюють на біомасі в Україні. Київ, 2016. 212 с.

4. Шпичак О., Боднар О., Пашко С. Виробництво біопалива в Україні в контексті оптимального вирішення енергетичної проблеми. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 13–30.
5. Талавиря М., Барановська О., Добрівська М. та ін. Розвиток та застосування різних видів біоенергетики : монографія. Ніжин, 2012. 180 с.
6. The EU biodiesel industry. Statistics. European Biodiesel Board. URL: <http://www.ebb-eu.org/stats.php> (дата звернення: 13.10.2020).
7. Гальчинська Ю. Розвиток вітчизняного потенціалу виробництва біогазу. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 5. С. 19–27.
8. Скорук О., Коваль О. Перспективи розвитку ринку біопалива в Україні. URL: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Ecologia/2_96085.doc.htm (дата звернення: 15.10.2020).
9. Гальчинська Ю. Проблеми енергетичного забезпечення економіки України. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2019. № 23. С. 30–42.
10. Биотопливо и сельское хозяйство: рука об руку. АПК-XXI. URL: <http://www.agroxxi.ru/arhiv-novostei/biotoplivo-i-selskoe-hozjaistvo-ruka-ob-ruku.html> (дата звернення: 21.11.2020).
11. China Biofuels Annual 2019 Report. URL: www.usda.gov.org (дата звернення: 12.11.2020).

REFERENCES:

1. Geletukha G., Zhelezna T., Dragnev S., Bashtovy A. (2018) Perspektyvy vykorystannia biomasy vid obrizky ta vydalennia bahatorichnykh silskohospodarskykh nasadzen dla vyrobnytstva enerhii v Ukraini [Prospects of biomass use from pruning and removal of perennial agricultural plantations for energy production in Ukraine]. *Pro-myslova teplotekhnika*, no. 40 (1), pp. 68–74.
2. Kaletnik G. (2010) Biopalyvo. Prodovolcha, enerhetychna ta ekolohichna bezpeka Ukrainy [Biofuels. Food, energy and environmental security of Ukraine]. Kyiv.
3. Oliynyk E., Antonenko V. and others. (2016) Provedennia kompleksnoho doslidzhennia rynku kotliv, shcho pratsiuiut na biomasi v Ukraini [Carrying out of complex research of the market of the boilers working on biomass in Ukraine]. Kyiv.
4. Shpychak O., Bodnar O., Pashko S. (2019) Vyrobnytstvo biopalyva v Ukraini v konteksti optymalnoho vyrishennia enerhetychnoi problemy [Production of biofuels in Ukraine in the context of the optimal solution of the energy problem]. *Економіка АПК*, no. 3, pp. 13–30.
5. Talavyria M., Baranovska O., Dobrivska M. and others (2012) Rozvytok ta zastosuvannia riznykh vydiv bioenerhetyky [Development and application of different types of bioenergy]. Nizhyn.
6. The EU biodiesel industry. Statistics. European Biodiesel Board. Available at: <http://www.ebb-eu.org/stats.php> (accessed 13 October 2020).
7. Galchinskaya Y. (2018) Rozvytok vitchyznianoho potentsialu vyrobnytstva biohazu [Development of domestic potential for biogas production]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya "Ekonomichni nauky"*, no. 5, pp. 19–27.
8. Skoruk O., Koval O. Perspektyvy rozvytku rynku biopalyva v Ukraini [Prospects for the development of the biofuel market in Ukraine]. Available at: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Ecologia/2_96085.doc.htm (accessed 15 October 2020).
9. Galchinskaya Y. (2019) Problemy enerhetychnoho zabezpechennia ekonomiky Ukrainy [Problems of energy supply of Ukraine's economy]. *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu*, no. 23, pp. 30–42.
10. Byotoplyvo y selskoe khoziaistvo: ruka ob ruku. АПК-XXI [Biofuels and agriculture: hand in hand. АПК-XXI]. Available at: <http://www.agroxxi.ru/arhiv-novostei/biotoplivo-i-selskoe-hozjaistvo-ruka-ob-ruku.html> (accessed 21 November 2020).
11. China Biofuels Annual 2019 Report. Available at: <http://www.usda.gov.org> (accessed 12 November 2020).

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОРУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ УНАСЛІДОК НЕЗАКОННОГО ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ

ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF DISTURBED LANDS REHABILITATION DUE TO ILLEGAL AMBER MINING

Качановський О.І.
заступник директора,
ВСП «Рівненський коледж
Національного університету біоресурсів
і природокористування України»

Kachanovskyi Oleh
Rivne College of National University
of Bioresources and Nature Management of Ukraine

Процес незаконного видобування бурштину призводить до погіршення соціального клімату в північно-західних районах Полісся, завдає серйозних економічних утрат державі та суспільству, а також призводить до деградації значних площ земель сільськогосподарського та лісгосподарського призначення. Оскільки порушені ландшафти не можуть відновитися у первісному стані природним шляхом, без утручання людини, вони потребують рекультивації. Законодавство, що регулює суспільні відносини у сфері рекультивації порушених земель, потребує внесення подальших змін, адже, переважна більшість нормативно-правових актів указує на здійснення рекультивації або відповідальність за її нездійснення особами, що проводять гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, що передбачають механічне пошкодження ґрунтового покриву. Недосконалість законодавчої бази та політична нестабільність сприяють розвитку даного виду тіньового бізнесу, отже, проблема незаконного видобутку бурштину є нагальною і потребує якомога швидшого вирішення.

Ключові слова: незаконний видобуток бурштину, порушені землі, рекультивація, непроведення рекультивації земель, еколого-економічна ефективність.

Процесс незаконной добычи янтаря приводит к ухудшению социального климата в северо-западных районах Полесья, наносит серьезные экономические потери государству и обществу, а также приводит к деградации значительных площадей земель сельскохозяйственного и лесохозяйственного назначения. Поскольку нарушенные ландшафты не могут восстановиться в первоначальном состоянии естественным путем, без вмешательства человека, они нуждаются в рекультивации. Законодательство, регулирующее общественные отношения в сфере рекультивации нарушенных земель, требует внесения дальнейших изменений, ведь подавляющее большинство нормативно-правовых актов указывает на осуществление рекультивации или ответственность за ее неосуществление лицами, которые проводят горнодобывающие, геологоразведочные, строительные и другие работы, предусматривающие механическое повреждение почвенного покрова. Несовершенство законодательной базы и политическая нестабильность способствуют развитию данного вида теневого бизнеса, следовательно, проблема незаконной добычи янтаря является насущной и требует скорейшего решения.

Ключевые слова: добыча янтаря, нарушенные земли, рекультивація, непроведення рекультивації земель, еколого-економічна ефективність.

The process of illegal amber mining leads to a deterioration of the social climate in the north-western regions of Polisia, causes serious economic losses to the state and society, and also results in the degradation of large agricultural and forestry land areas. Since the disturbed landscapes cannot be restored to their original state without human intervention, they need to be rehabilitated. Legislation which regulates public relations in the field of disturbed lands rehabilitation requires further changes to be made. After all, the vast majority of regulations indicate the implementation of rehabilitation or liability for its failure by persons carrying out mining, exploration, construction and other works

involving mechanical damage to the soil. Failure to rehabilitate the disturbed lands is an offense that causes damage to legal owners and users of land, the local community and the state. A violator of land legislation, who does not implement a set of organizational, technical and biotechnological measures aimed at restoring soil cover, improving the condition and productivity of disturbed lands in accordance with the approved land management documentation, receives illegal income from the use of funds for other purposes, which according to the estimates approved in the land management projects should be aimed at rehabilitation of the disturbed lands. The researches that cover the agenda include the issues of monitoring and determination of locations of lands disturbed due to illegal amber mining as well as the use and classification of lands disturbed as a result of mining industry's activities. Introduction of economic and legal mechanism for compensation by violators for damages caused by illegal amber mining, failure to perform land rehabilitation works after completion of mineral deposits, will provide more effective protection of the state and territorial communities interests, the rights of owners and users of land, will have a positive impact on reducing offenses in the field of land use. Imperfect legal framework and political instability contribute to the development of shadow business, so the problems of illegal extraction and rehabilitation of disturbed lands are urgent and need to be addressed as soon as possible.

Key words: *illegal amber mining, disturbed lands, rehabilitation, failure to perform lands rehabilitation, ecological and economic efficiency.*

Постановка проблеми. В умовах фінансово-економічної кризи в Україні значного поширення набула проблема незаконного видобування бурштину. Натепер відсутні дані про обсяги матеріальної шкоди, заподіяної державі внаслідок незаконної діяльності з використання надр, також не досліджується оцінка впливу незаконного видобутку на екологічний стан, тому актуальним є вивчення даного питання, адже відшкодування незаконно отриманих доходів не звільняє порушника від необхідності відшкодування реальних збитків, тобто здійснення за власний рахунок усього комплексу заходів із рекультивації порушених земель, що передбачено законодавством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До наукових робіт, що привертають увагу дослідників до проблем раціонального використання земель, еколого-економічних аспектів рекультивації та вибору технологічних схем відновлення земельних угідь належать праці Д.С. Добряка [1], В.О. Мандрика [2; 3], А.Г. Мартина [4], Р.М. Панаса [5], Л.В. Моторіної [6], В.А. Овчиннікова [7] та ін. Процес досліджень із використання даних дистанційного зондування для виявлення місць незаконного видобування бурштину висвітлено у наукових працях В.Є. Філіповича [8], С.С. Ковалевського [9].

Одним із напрямів утручання у ситуацію з боку державних органів та громадськості є діяльність із практичної реалізації реабілітації порушених ділянок. Із цією метою Кабінет Міністрів ухвалив постанову від 30.11.2016 № 1063 [10], якою затверджено «Порядок реалізації пілотного проєкту рекультивації земель лісгосподарського призначення, порушених унаслідок незаконного видобування бурштину». На виконання цієї Постанови прийнято низку супровідних документів, зокрема «Перелік земель лісгосподарського призначення, у межах яких є частини, які порушені внаслідок незаконного видобування бурштину і потребують рекультивації», затверджений Наказом Держлісагентства України від 21.04.2017 № 138 [11]. Даний перелік включає

2 046 порушених ділянок; площа порушених земель унаслідок незаконного видобування бурштину становить 30 037,6 га; сумарна площа лісових виділів у межах цих кварталів, на яких є порушені площі, – 9 816,9 га; сумарна площа власне порушених угідь – 4 385,45 га.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Механізм відшкодування збитків, що завдані невиконанням робіт із рекультивації земель, після завершення видобутку корисних копалин залишається недостатньо дослідженим, тому важливим залишається питання розроблення нового та вдосконалення чинного законодавства щодо діяльності з видобування бурштину та рекультивації порушених земель.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка впливу незаконної діяльності використання надр на екологічний стан території Рівненської області та економічна оцінка розміру шкоди, заподіяної незаконним видобуванням коштовного каміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реабілітація (rehabilitate) – придатність, спроможність, поновлення (префікс re – зворотність). Цим заходом мається на меті вилучення з інтенсивного землеробського використання деградованих та малопродуктивних ґрунтів на певний час для мінімізації або припинення деградаційних процесів чи навіть відновлення втрачених ґрунтами властивостей.

Рекультивація земель – комплекс робіт, спрямованих на відновлення продуктивності і господарської цінності порушених земель, а також на поліпшення умов довкілля. Роботи з рекультивації порушених земель виконують поетапно і поділяють на три основних етапи робіт: підготовчий, гірничотехнічний (інженерний, технічний) і біологічний. Реалізація проєктів рекультивації широко застосовується в провідних країнах світу. Так, США є однією з передових країн щодо законодавчого забезпечення вирішення та врегулювання правовідносин у сфері рекультивації земель [12]. Рекультивацією земель у США

займаються федеральне агентство OSMRE [13], служба охорони ґрунтів, лісова та геологічна служба, інші відомства штатів. Відповідно до Закону «Про відтворення порушених земель гірничими роботами» (Surface Mining Control and Reclamation, 1977) запроваджено програми щодо регулювання активних шахт та рекультивації земель покинутих шахт [13]. Підприємство, діяльність якого пов'язана з порушенням земель, під час отримання ліцензії на проведення видобутку корисних копалин має внести заставу за ділянку, яка згідно з проектною діяльністю підлягає порушенню [14]. При цьому якісний стан рекультивованої ділянки має зберігатися постійним упродовж декількох років. У разі невиконання цих вимог підприємство втрачає свою заставу і право на проведення видобувних робіт та отримання ліцензій на інший видобуток корисних копалин.

Для вирішення проблем реабілітації порушених земель у США прийнято програму резервування територій (Conservation Reserve Program), відповідно до якої землекористувачі уклада-

ють із державою контракт, за яким вони зобов'язані на певний час вилучити із землеробства частину своїх земель, схильних до деградації, з метою відновлення природної екосистеми (рис. 1).

В Україні земля є особливо цінним видом природних ресурсів (Конституція України, стаття 14). Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [15].

Відповідно до статті 166 Земельного кодексу України від 25.10.2001 № 2768-III [16], рекультивація порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель. Рекультивація здійснюється шляхом пошарового нанесення на малопродуктивні земельні ділянки або ділянки без ґрунтового покриву знятої ґрунтової маси, а в разі потреби – і материнської породи в порядку, який забезпечує найбільшу продуктивність рекультивованих земель [17].

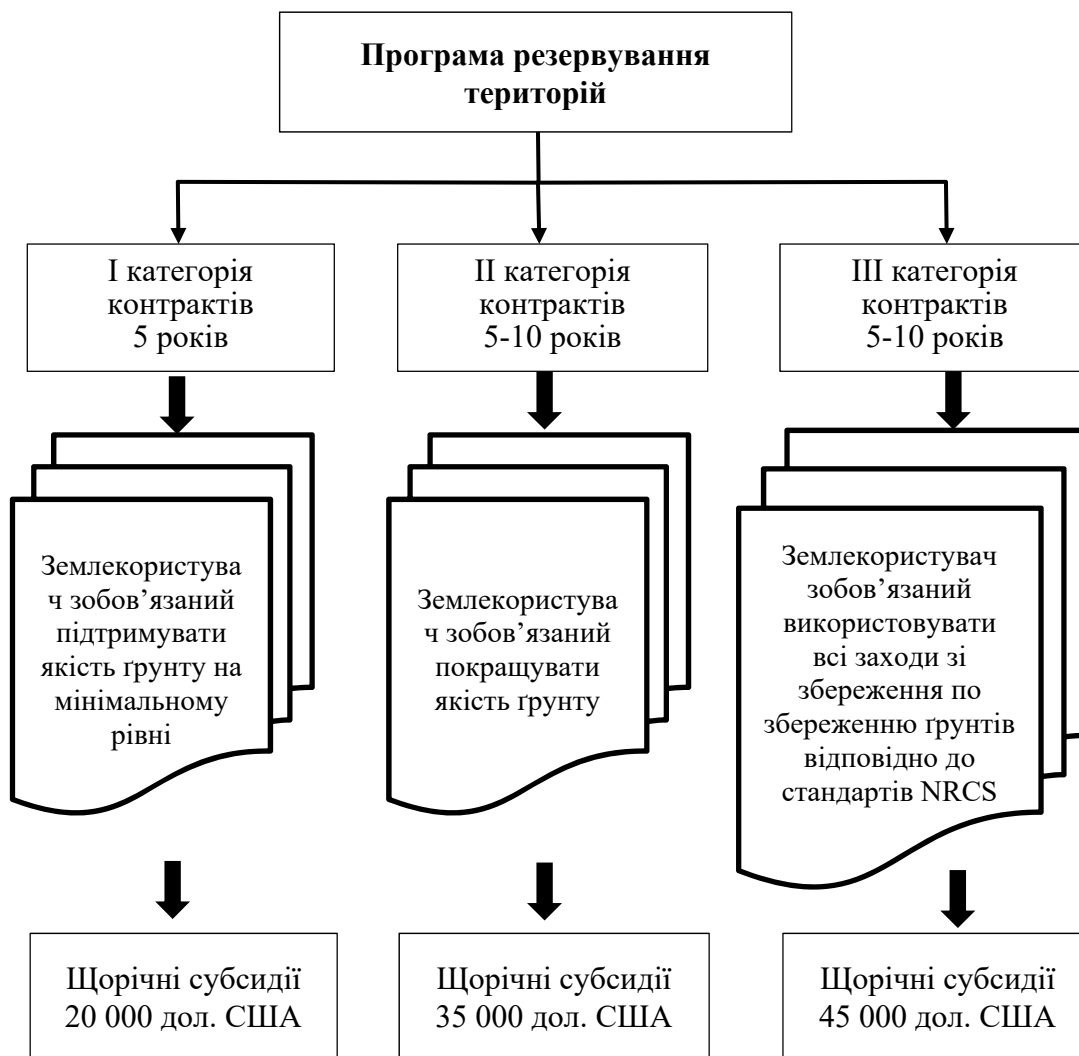

Рис. 1. Механізм реалізації Програми резервування територій США

Шляхи рекультивациі залежно від природно-господарських особливостей території та інших чинників можуть бути різними. Проте, вибираючи напрям рекультивациі порушених територій, необхідно враховувати комплекс економічних, екологічних та соціальних вимог, що у підсумку сприятиме раціональному перерозподілу територій між різними видами господарського використання.

Статтею 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 № 963-IV [18] визначено, що непроведення рекультивациі порушених земель – це невиконання комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою.

Згідно зі статтею 54 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X [19], непроведення рекультивациі порушених земель тягне за собою накладення штрафу на громадян від п'яти до десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і на посадових осіб – від десяти до тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Водночас, згідно зі статтею 56 Закону України «Про охорону земель» від 19.06.2003 № 962-IV [17], юридичні і фізичні особи, винні в порушенні законодавства України про охорону земель, несуть відповідальність згідно із законом, а застосування заходів дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від відшкодування шкоди, заподіяної земельним ресурсам. Сама ж шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства України про охорону

земель, підлягає відшкодуванню в повному обсязі.

Відшкодування незаконно одержаних доходів, одержаних порушенням земельного законодавства, не звільняє порушника від необхідності відшкодування реальних збитків, тобто здійснення за власний рахунок усього комплексу заходів із рекультивациі порушених земель, що передбачені затвердженою документацією із землеустрою.

Гірничодобувна галузь промисловості найбільш негативно впливає на земельні ресурси Рівненської області. За інформацією Департаменту екології на природних ресурсів обласної державної адміністрації, кількісний показник площ рекультивованих земель коливається від 0 до 0,1 тис га, це вказує на недостатню увагу до рекультивациі земель на місці відпрацьованих відкритим способом родовищ корисних копалин. Площа рекультивованих земель незначна порівняно з площами порушених земель (рис. 2).

Досвід рекультивациі порушених земель Рівненської області передбачає застосування після повернення родючого шару ґрунту на поверхню висівання багаторічного люпину та жита.

Оскільки під час незаконного добування бурштину родючий шар ґрунту не зберігався взагалі, а тільки знищувався, то повернення його на вирівняну поверхню ділянок не вбачається можливим. Тобто середовище для створення первинного рослинного покриву є у цілому несприятливим.

У методичному відношенні розмір доходу, що був одержаний унаслідок іншого використання коштів, аніж передбачене робочим проєктом рекультивациі порушених земель, може бути визначений виходячи з таких показників:

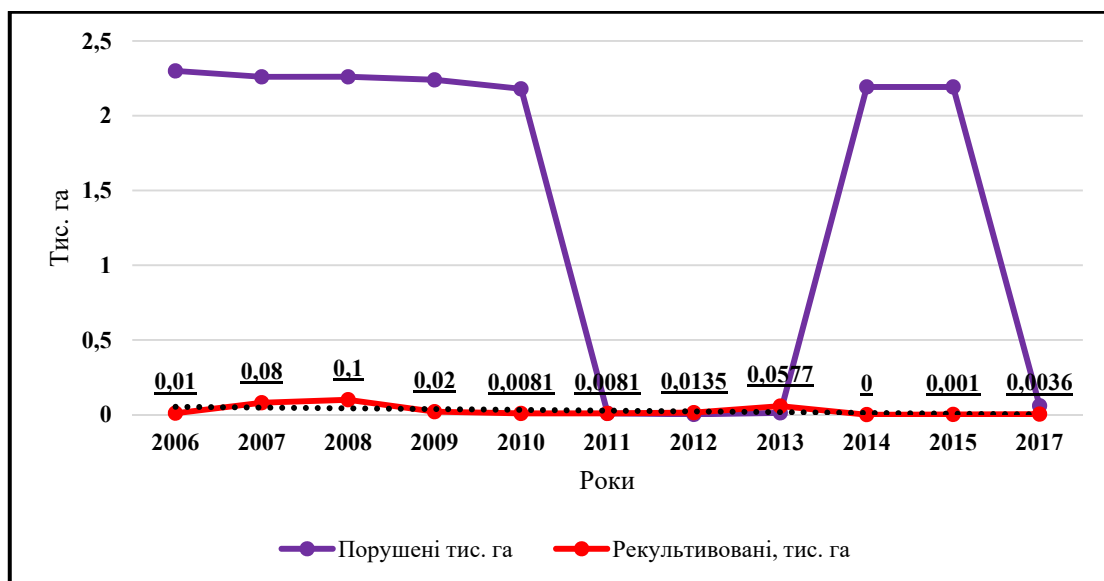

Рис. 2. Відношення площ порушених земель до площ рекультивованих земель у Рівненській області

1) кошторисної вартості комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель відповідно до затверджені документації із землеустрою;

2) індексу цін на будівельно-монтажні роботи у добувній промисловості, який характеризує зміни у часі вартості будівельно-монтажних робіт із рекультивації земель, порівняно з періодом, на який розроблявся робочий проєкт землеустрою;

3) облікової ставки Національного банку України, що, відповідно до статті 1 Закону України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV, є орієнтиром ціни на гроші;

4) строку непроведення рекультивації порушених земель, обраховується починаючи з наступного місяця після закінчення проєктного строку реалізації робочого проєкту землеустрою щодо рекультивації порушених земель, до місяця, що передував виявленню порушення включно, і, відповідно до статті 1 Закону України «Про землеустрій» від 22.05.2003 № 858-IV, не може перевищувати трьох років (після завершення проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, що призвели до порушення земель).

Місяцем виявлення порушення слід уважати місяць, у якому було здійснено перевірку дотримання вимог земельного законодавства, яка виявила порушення, відповідно до статті 9 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» від 19.06.2003 № 963-IV[18].

Визначення та застосування понять «строк» та «термін» здійснюється відповідно до статті 251-254 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV[20].

Алгоритм визначення розміру збитків, завданих невиконанням робіт із рекультивації земель, є таким:

1) визначення приведеної кошторисної вартості комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель на дату проведення перевірки під час здійснення державного контролю над використанням та охороною земель шляхом множення її на індекс цін на будівельно-монтажні роботи у добувній промисловості, який характеризує зміни у часі вартості будівельно-монтажних робіт із рекультивації земель порівняно з періодом, на який розроблявся робочий проєкт землеустрою;

2) визначення середньорічного доходу порушника від непроведення рекультивації порушених земель шляхом множення приведеної кошторисної вартості комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених

земель на облікову ставку Національного банку України;

3) визначення загального розміру завданих непроведенням рекультивації порушених земель збитків шляхом множення середньорічного доходу порушника від непроведення рекультивації порушених земель на строк непроведення рекультивації порушених земель.

Таким чином, загальна формула визначення розміру збитків, завданих невиконанням робіт із рекультивації земель, матиме вигляд:

$$\frac{\text{дефіцит сектору загальнодержавного управління} - \text{дефіцит зведеного бюджету}}{\text{ВВП}} \times 100 \quad (1)$$

де Z_p – розмір збитків, гривень;

BK – кошторисна вартість комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель відповідно до затверджені документації із землеустрою, гривень;

I – добуток помісячних індексів цін на будівельно-монтажні роботи за даними Держкомстату України за термін непроведення рекультивації порушених земель;

C – облікова ставка Національного банку України на дату визначення розміру збитків, %;

T – строк непроведення рекультивації порушених земель, місяців.

У разі повторного невиконання робіт із рекультивації земель після завершення експлуатації родовища корисних копалин із розміру збитків, визначених за запропонованою формулою, має бути вилучена сума раніше відшкодованих збитків, оскільки подвійне покарання за одне й те саме правопорушення не допускається [4].

Приклад розрахунку збитків, завданих невиконанням робіт із рекультивації земель після завершення експлуатації родовищ корисних копалин наведено у табл. 1.

Таким чином, економічним виразом збитків, що завдані невиконанням робіт із рекультивації порушених земель власнику земельної ділянки або землекористувачу, є упущена вигода, яка, відповідно до статті 22 Цивільного кодексу України від 16.01.2003 № 435-IV [20], не може бути менше (прирівнюється) до доходу, одержаного правопорушником. Ефективне попередження правопорушень, пов'язаних із непроведенням рекультивації земель у перспективі, може також здійснюватися шляхом уведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності осіб, що здійснюють гірничодобувні, геологорозвідувальні, будівельні та інші роботи, які призводять до порушення земель [20].

Висновки. Проведення рекультивації земель спрямоване на відновлення не лише ґрунтового покриву, а й продуктивності порушених земель, поліпшення їх стану, тому шляхи рекультивації залежно від природно-господарських особливостей території та інших чинників можуть бути різними. Проте, вибираючи напрям рекультивації порушених територій, необхідно враховувати

Таблиця 1

Розрахунок збитків унаслідок непроведення рекультивациі порушених земель

№	Назва показника	Одиниця виміру	Позначення показника	Джерело одержання показника	Значення показника
1	Кошторисна вартість комплексу організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель відповідно до затвердженої документації із землеустрою	Гривень	ВК	Зведений кошторис робочого проекту землеустрою щодо рекультивациі порушених земель	2496930
2	Термін завершення проектного строку реалізації документації із землеустрою щодо рекультивациі порушених земель	Дата	Др	Календарний план робочого проекту землеустрою щодо рекультивациі порушених земель	01 травня 2023 року
3	Термін виявлення непроведення рекультивациі порушених земель	Дата	Дн	Акт перевірки дотримання вимог земельного законодавства	01 грудня 2018 року
4	Строк непроведення рекультивациі порушених земель	Місяців	Т	Дн – Др	53
5	Добуток помісячних індексів цін на будівельно-монтажні роботи за термін непроведення рекультивациі порушених земель	–	І	Дані Держкомстату України	2,751
6	Облікова ставка Національного банку України	відсотків	С	Дані Національного банку України	18,0
7	Розмір збитків, завданих невиконанням робіт із рекультивациі земель після завершення експлуатації родовища корисних копалин	Гривень	Зр	$Zp = BK \times I \times (C / 100) \times (T / 12)$	5460898,28

комплекс економічних, екологічних та соціальних вимог, що у підсумку сприятиме раціональному перерозподілу територій між різними видами господарського використання.

У результаті проведених досліджень удосконалено методику еколого-економічної оцінки

завданих державі збитків унаслідок нелегального видобування бурштину шляхом імплементації в розрахунки показників площ порушених земель; проведено розрахунки завданих державі фінансових збитків унаслідок нелегального видобування бурштину.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Добряк Д.С., Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві. Київ : Урожай, 2004. 136 с.
2. Мандрик В.О. Еколого-економічні проблеми відтворення порушених земель у контексті вимог екологічної політики. *Науковий вісник: Екологізація економіки як інструмент сталого розвитку в умовах конкурентного середовища*. 2005. Вип. 15.6. С. 482–488.
3. Мандрик В.О. Відтворення порушених земель: зарубіжний досвід, механізм фінансування. *Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України*. 2005. Вип. 5.3. С. 208–212.
4. Мартин А. Визначення збитків унаслідок непроведення рекультивациі земель. *Землевпорядний вісник*. 2008. № 4. С. 46–50.
5. Панас Р.М. Раціональне використання та охорона земель : навчальний посібник. 2008. С. 352.
6. Моторина Л.В. Промышленность и рекультивация земель. Москва, 1975. 240 с.
7. Моторина Л.В., Овчинников В.А. Рекомендации по рекультивации земель, нарушенных открытыми горными работами. Москва, 1975. 240 с.
8. Філіпович В.Є. Оперативний контроль поширення нелегального видобутку бурштину та оцінка збитків заподіяних державі за матеріалами багатозональної космічної зйомки. *Екологічна безпека та природокористування*. 2015. Вип. 20(4). С. 71–78.

9. Ковалевський С.С. Виявлення осередків добування бурштинових копалин на території лісових масивів України. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2019. Т. 29. № 6. С. 40–44.

11. Про затвердження Порядку реалізації пілотного проєкту рекультиватії земель лісгосподарського призначення, порушених унаслідок незаконного видобування бурштину : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 листопада 2016 р. № 1063. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-2016-%D0%BF> (дата звернення: 03.11.2020).

12. The Office of Surface Mining Reclamation and Enforcement (OSMRE). URL: <https://www.osmre.gov> (дата звернення: 03.11.2020).

13. Surface Mining Control and Reclamation Act of 1977. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Surface_Mining_Control_and_Reclamation_Act_of_1977 (дата звернення: 03.11.2020).

14. Швець О.Г., Дребот О.І. Напрями підвищення ефективності використання агроресурсного потенціалу в регіонах техногенно порушених земель з урахуванням світового досвіду. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 18. С. 54–58.

15. Конституція України: офіційний текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.

16. Земельний кодекс України : Закон України від 25.10.2001 № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27. Дата оновлення: 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 05.11.2020).

17. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 № 962-IV. Дата оновлення: 18.12.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (дата звернення: 05.11.2020).

18. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19.06.2003 № 963-IV. Дата оновлення: 28.12.2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15> (дата звернення: 05.11.2020).

19. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Постанова Верховної Ради Української РСР від 07.12.84 № 8074-10. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122. Дата оновлення: 19.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 05.11.2020).

20. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. Дата оновлення: 16.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 05.11.2020).

21. Качановський О.І. Економічні передумови відшкодування збитків, спричинених непровадженням рекультиватії земель. *Збірник наукових праць Українського державного університету залізничного транспорту*. Вип. 190. С. 46–54. URL: <http://csw.kart.edu.ua/article/view/214166> (дата звернення: 19.11.2020).

REFERENCES:

1. Dobriak D.S., Tykhonov A.H., Hrebenuk N.V. (2004) Teoretychni zasady staloho rozvytku zemlekorystuvannia u silskomu hospodarstvi [Theoretical basis of the sustained development of the land use within the agricultural sector]. Kyiv: Urozhai.

2. Mandryk V.O. (2005) Ekoloho-ekonomichni problemy vidtvorennia porushenykh zemel u konteksti vymoh ekolohichnoi polityky [Ecological and economic issues of recovering of disturbed lands in the context of environmental policy requirements]. *Naukovyi visnyk: Ekolohizatsiia ekonomiky yak instrument staloho rozvytku v umovakh konkurentnoho seredovyscha* [Scientific bulletin: Ecodesign of economy as a tool for sustainable development in a competitive environment]. Issue. 15.6, pp. 482–488.

3. Mandryk V.O. (2005) Vidtvorennia porushenykh zemel: zarubizhnyi dosvid, mekhanizm finansuvannia [Reproduction of disturbed lands: foreign experience, financing mechanism]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho lisotekhnichnoho universytetu Ukrainy* [Reproduction of disturbed lands: foreign experience, financing mechanism. Scientific bulletin of the National Forestry Engineering University of Ukraine]. Issue 5.3, pp. 208–212.

4. Martyn A. (2008) Vyznachennia zbytkiv unaslidok neprovedennia rekultyvatsii zemel [Determining the losses as a result of failure to conduct land recultivation]. *Zemlevporiadnyi visnyk* [Land management]. Bulletin № 4, pp. 46–50.

5. Panas R.M. (2008) Atsionalne vykorystannia ta okhrona zemel [Rational use and protection of lands]. Tutorial guide. 352 p.

6. Motorina L.V., Ovchinnikov V.A. (1975) Promyshlenost i rekultivatciia zemel [Land industry and recultivation]. Moscow. 240 p.

7. Motorina L.V., Ovchinnikov V.A. (1975) Rekomendatcii po rekultivatcii zemel, narushenykh otrkrytymi gornymi robotami [Recommendations on recultivation of lands disturbed by open mining operations]. Moscow. 240 p.

8. Filipovych V. Ye. (2015) Suputnykovyi Monitorynh Terytorii Nezakonnoho Vydobutku Burshtynu [Satellite monitoring of territories for illegal amber mining]. *Ukrainian Journal of Remote Sensing of the Earth*, no. 6, pp. 4–7.

9. Kovalevskiy S.S. (2019) Vyiavlennia oseredkiv dobuвання burshtynovykh kopalyn na terytorii lisovykh masyviv Ukrainy [Detection of circuit focus of amber minerals on the territory of forests of Ukraine]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy* [Scientific Bulletin of UNFU], vol. 29, no. 6, pp. 40–44.

10. Pro zatverdzhennia Poriadku realizatsii pilotnoho proektu rekultyvatsii zemel lisohospodarskoho pryznachennia, porushenykh vnaslidok nezakonnoho vydobuvannia burshtynu: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On approval of the Procedure for Implementation of the Pilot Project for Restoration of Forest Lands Disrupted as a result of Illegal Amber Mining] № 1063 (30.11.2016).

11. Perelik zemel lisohospodarskoho pryznachennia, u mezhakh yakykh ye chastyny, yaki porusheni vnasli-dok nezakonnoho vydobuvannia burshtynu i potrebuiut rekultyvatsii: Nakaz Derzhlisahentstva [Order of the State Agency of Forest Resources of Ukraine List of forest lands within which there are parts that have been damaged by illegal amber production and in need of reclamation] № 138 (21.04.2017). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063-2016-%D0%BF> (accessed 03 November 2020).
12. The Office of Surface Mining Reclamation and Enforcement (OSMRE). Available at: <https://www.osmre.gov/> (accessed 03 November 2020).
13. Surface Mining Control and Reclamation Act of 1977. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Surface_Mining_Control_and_Reclamation_Act_of_1977 (accessed 03 November 2020).
14. Shvets O.H., Drebot O.I. (2015) Napriamy pidvyshchennia efektyvnosti vykorystannia ahroresursnoho potentsialu v rehionakh tekhnogenno porushenykh zemel z vrakhuvanniam svitovoho dosvidu [Directions for improving the efficiency of agricultural resource potential use in the regions of anthropogenic disturbed lands, taking into account international experience]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience]. № 18/2015.54-58.
15. Konstytutsiia Ukrainy (2013) [The Constitution of Ukraine].
16. Zemelnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Land code of Ukraine] № 2768-III (25.10.2001). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (accessed 05 November 2020).
17. Pro okhoronu zemel: Zakon Ukrainy. [Law of Ukraine on land protection] № 962-IV (19.06.2003) Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15> (accessed 05 November 2020).
18. Pro derzhavnyi kontrol za vykorystanniam ta okhoronoiu zemel: Zakon Ukrainy [Law of Ukraine on state control of land use and protection] № 963-IV (19.06.2003). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-15> (accessed 05 November 2020).
19. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine about administrative offenses] № 8074-10 (07.12.1984). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (accessed 05 November 2020).
20. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy [Civil Code of Ukraine] № 435-IV (16.01.2003). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (accessed 05 November 2020).
21. Kachanovskiy O.I. (2020) Ekonomichni peredumovy vidshkoduвання zbytkiv sprychynenykh neproveden-niam rekultyvatsii zemel [Economic rationale for recovery of damages caused by the failure to recultivate lands] *Collection of Scientific Works of the Ukrainian State University of Railway Transport*, no. 190, pp. 46–54. Available at: <http://csw.kart.edu.ua/article/view/214166> (accessed 19 November 2020).

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 330

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-16>

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС

ANALYSIS OF THE LABOR MARKET OF UKRAINE AND EUROPEAN UNION COUNTRIES

Борданова Л.С.

кандидат економічних наук, старший викладач,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8159-3909>

Рощина Н.В.

кандидат економічних наук, доцент,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2035-8846>

Наверська В.В.

студентка,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7531-1119>

Bordanova Lyudmila

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Roshchina Nadezhda

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Naverska Valeria

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

Основною метою статті є проведення аналізу статистичних показників ринку праці в гендерному розрізі і порівняння результатів України з даними середніх показників країн Європейського Союзу. Визначено загальні тенденції змін показників упродовж п'яти років для рівня зайнятості та рівня безробіття населення України та Європи. Розглянуто статистичні показники у вікових групах, окремо для рівня зайнятості та рівня безробіття для молоді у віці 15–24 років та населення працездатного віку в межах 15–64 років. Проведено окремий аналіз змін залежно від розподілу населення за віковими групами та статтю. На основі цих даних визначено динаміку змін і чинників, що вплинули на них. Представлено співставлення рівня безробіття в Україні та кожній із 28 країн Європейського Союзу. Статистичні показники взяті станом на 2019 р. Здійснено аналіз результатів та визначено стабільність і тенденції змін на ринку праці цих країн.

Ключові слова: аналіз, ринок праці, рівень зайнятості, рівень безробіття, статистика, порівняння показників.

Основной целью статьи является проведение анализа статистических показателей рынка труда в гендерном разрезе и сравнение показателей Украины с данными показателями стран Европейского Союза. Представлены общие тенденции изменений показателей уровня занятости и уровня безрабо-

тиці населення України і Європи в течение пяти лет. Рассмотрены статистические показатели в возрастных группах, отдельно для уровня занятости и уровня безработицы для молодежи в возрасте 15–24 лет и населения трудоспособного возраста в пределах 15–64 лет. Проведен отдельный анализ изменений в зависимости от распределения населения по возрастным группам и полу. На основе этих данных определена динамика изменений и факторов, повлиявших на них. Сопоставлен уровень безработицы в Украине и в каждой из 28 стран Европейского Союза. Статистические показатели взяты по состоянию на 2019 г. Осуществлен анализ результатов и определены стабильность и тенденции изменений на рынке труда этих стран.

Ключевые слова: анализ, рынок труда, уровень занятости, уровень безработицы, статистика, сравнение показателей.

The main factors of the labor market that affect not only the economic but also the political situation in different countries are the level of employment and unemployment. The relevance of the analysis of labor market indicators is indisputable. Because based on its results prediction and further plans of development of the labor market of the countries are built. The main content of this article is to analyze the statistical indicators of the labor market in the gender context and compare the results of Ukraine with the data of the average indication of the European Union. It makes it possible to determine the level of economic development of Ukraine in comparison with the countries of the European Union. Gender delimitation of indicators indicates the socio-economic situation of the population. The article identifies the general trends of changes in indicators over five years for the level of employment and unemployment in Ukraine and Europe. The author considers statistical indicators in age groups, separately for the level of employment and unemployment for young people aged 15–24, and the working-age population in the range of 15–64. Indicators indicate different levels of activity of the populace of countries depending on belonging to the relevant age categories. A separate analysis of changes in indications for sundry age groups by sex. Based on these data, the dynamics of changes and factors influencing them are determined. Separately, the author compares the unemployment rate for the population of Ukraine and the countries of the European Union. The figures shown are not average European statistic data, but indicators for each country separately. The statistical indicators areas of 2019. The collected data revealed trends and changes in the labor market in many countries, which is of great importance for the further development of these countries. A steady decline in unemployment indicates an increase in the stock market. This article will be useful for international economists; students studying economics, statistics, international relations, human resources management; as well as for people involved in the analysis of statistics.

Key words: analysis, the labor market, employment rate, the unemployment rate, statistics, comparison of indicators.

Постановка проблеми. Ринок праці є невід'ємною частиною економічної системи, оскільки саме на ринку праці відбувається формування, розподіл та відтворення робочої сили. Нині, коли одним із вирішальних чинників розвитку будь-якої економіки стає людський капітал, питання ефективного функціонування ринку праці набувають дедалі більшої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вивчення ринку праці України, його стану та можливостей розвитку досліджували такі видатні науковці, як Л.С. Будякова, А.В. Кашепов, О.А. Колот, О.Ю. Кратт, А.М. Лісогор, А.С. Малчинов, С.С. Сулакшин, В.П. Супян, О.В. Фінагіна, Ю.Б. Чернявська, М.В. Шаленко та ін.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження змін на ринку праці, виявлення тенденцій зміни рівня зайнятості та безробіття залежно від гендерного та вікового розподілу населення методом аналізу і порівняння статистичних показників України та країн ЄС.

Вклад основного матеріалу дослідження. В умовах трансформації та структурної перебудови економіки України особливої актуальності набуває розвиток ринку праці як інституту, який регулює зайнятість і забезпечує соціальну стабільність у країні.

«Поняття «ринок праці» – одне з дискусійних питань у вітчизняній науці», – вважають економісти А.В. Кашепов, С.С. Сулакшин, А.С. Малчинов. Вони розглядають ринок у широкому розумінні як систему суспільних відносин, соціальних норм та інститутів, що забезпечують на основі дотримання загальноприйнятих прав і свобод людини формування, обмін за ціною, визначеною співвідношенням попиту і пропозиції, та використання робочої сили. Згідно з вузьким визначенням, ринок праці – це сфера, в якій протистоять один одному, з одного боку, особи, що шукають роботу, у тому числі безробітні, з іншого – працедавці, що мають незайняті робочі місця на підприємствах, в організаціях, між якими укладено трудові договори, визначається рівень заробітної плати [1, с. 18–19].

А.М. Колот у монографії «Соціально-трудова відносина: теорія і практика регулювання» характеризує ринок праці як найскладніший елемент ринкової економіки [2, с. 184].

О.А. Кратт та О.Ю. Будякова у статті «Гносеологія поняття «ринок праці» зазначили, що ринок праці може бути поданий як універсальний механізм розвитку людства, демонструючий надіндивідуальний порядок соціального буття, закономірності якого неможливо пояс-

нити, ґрунтуючись на розумінні індивідуальностей суб'єктів, представлених на цьому ринку, або суті відносин між ними [3, с. 34].

Л.С. Лісогор стверджує, що формування, функціонування і розвиток ринку праці як невід'ємного структурного елемента загально-економічного ринкового механізму підпорядковані загальним законам та тенденціям розвитку ринкової економіки [4, с. 9].

Ю.Б. Чернявська вважає, що купити чи продати на ринку праці можна і послуги робочої сили, тобто право на тимчасове розпорядження трудовим потенціалом [5, с. 157].

М.В. Шаленко стверджує, що ринок праці – це особливий, властивий товарно-грошовим відносинам спосіб їх включення в економічну систему [6, с. 12].

О.В. Фінагіна ринок праці визначає або як соціально-економічну форму руху трудових ресурсів, відповідну ринковій економіці, або як спосіб організації трудової діяльності, умови якої залежать від купівлі-продажу товару «робоча сила» за критерієм найбільшої ефективності [7, с. 127].

В.П. Супян вважає, що ринок робочої сили – «важлива і багатопланова сфера економічного і соціально-економічного життя суспільства. Тут виявляється один з етапів відтворювального процесу – продаж робочої сили капіталу – й отримує ринкову оцінку її вартості» [8, с. 22–23].

У даній статті аналізуються показники ринку праці в гендерному розрізі і порівнюються результати України з даними середніх показників країн Європейського Союзу за період 2015–2019 рр. Показники рівня зайнятості вітчизняного ринку праці є стабільно висхідними, зростання рівня зайнятості серед чоловіків України пропорційне зростанню показників ЄС; аналогічна ситуація і для зростання рівня зайнятості серед жінок.

Загальні показники статистичних даних України перевищують показники країн ЄС у середньому на 3%, що свідчить про високий рівень зайнятості в країні та можливість подальшого економічного розвитку, але така ситуація розкриває й деякі проблеми. Україна має вищі показники через те, що людям старшого віку доводиться працювати, щоб забезпечити своє існування. Розглянемо показники рівня зайнятості населення у віці 15–64 років в Україні та країнах Європейського Союзу за статтю.

За даного рівня зайнятості ми простежимо поступове зростання усіх показників. Хоча показники країн ЄС мають дещо вищі темпи зростання, ніж українські. Це можна побачити, дослідивши лінії трендів за п'ять років. Розрив у показниках становить приблизно 5% для жінок і 6,9% – для чоловіків. Для гендерного розділу розрив становить приблизно 10%.

Ми бачимо значне перевищення показників Європи над Україною, причому обох статей. Зростання рівня зайнятості серед чоловіків країн ЄС у віці 15–24 років проходить надзвичайно стабільно: за п'ять років показники зросли на 2,9%. Майже така сама ситуація розвитку зайнятості і серед жіночої частини населення: за п'ять років показники зросли на 2,5%.

Темпи зростання рівня зайнятості серед чоловіків України ще швидші, зафіксовано зростання на 3%. А от серед жінок за п'ять років хоча і простежується зростання на 2%, але за лінією тренда можна простежити менш стрімкі зміни.

Такі показники, можливо, зумовлюються тим, що для молоді у країнах ЄС з їх фаховою вищою освітою, зосередженням на основних для спеціальності предметах учбовий тиждень або навантаження значно нижче за показники України (наприклад, у Польщі студенти деяких вишів учаться лише 3–4 дні на тиждень, а

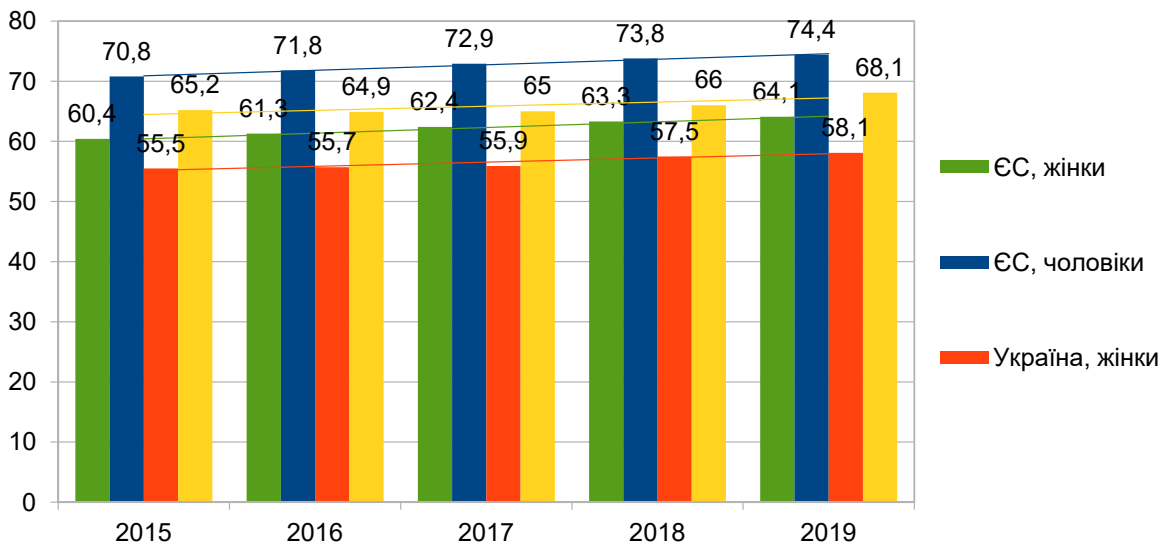

Рис. 1. Рівень зайнятості за статтю у віці 15–64 років в Україні та ЄС

Джерело: побудовано авторами за [9; 10; 13]

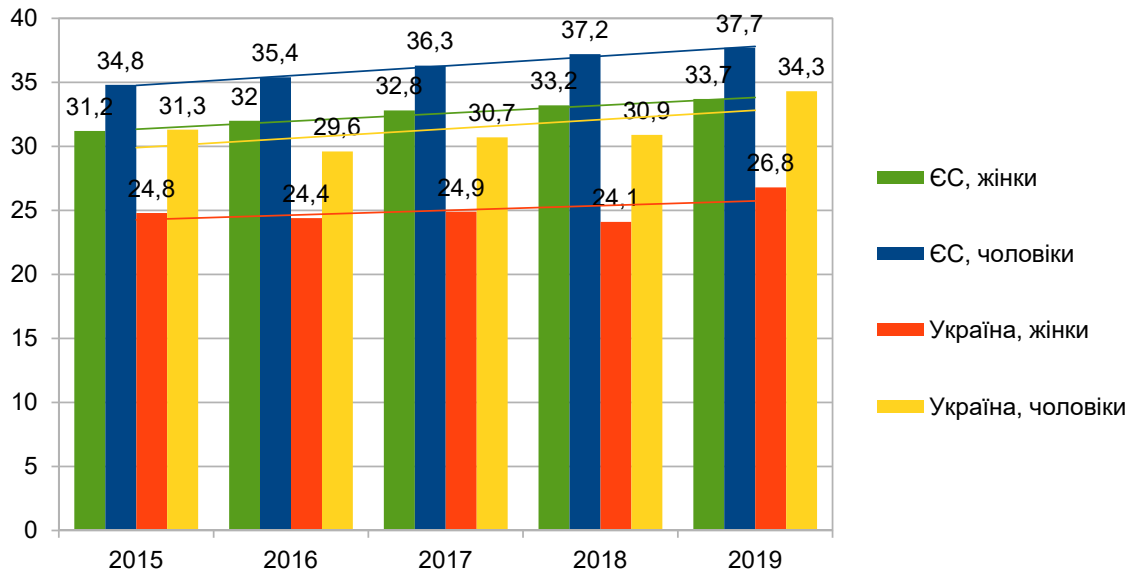

Рис. 2. Рівень зайнятості населення у віці 15–24 років в Україні та країнах Європейського Союзу за статтю

Джерело: побудовано авторами за [9; 10]

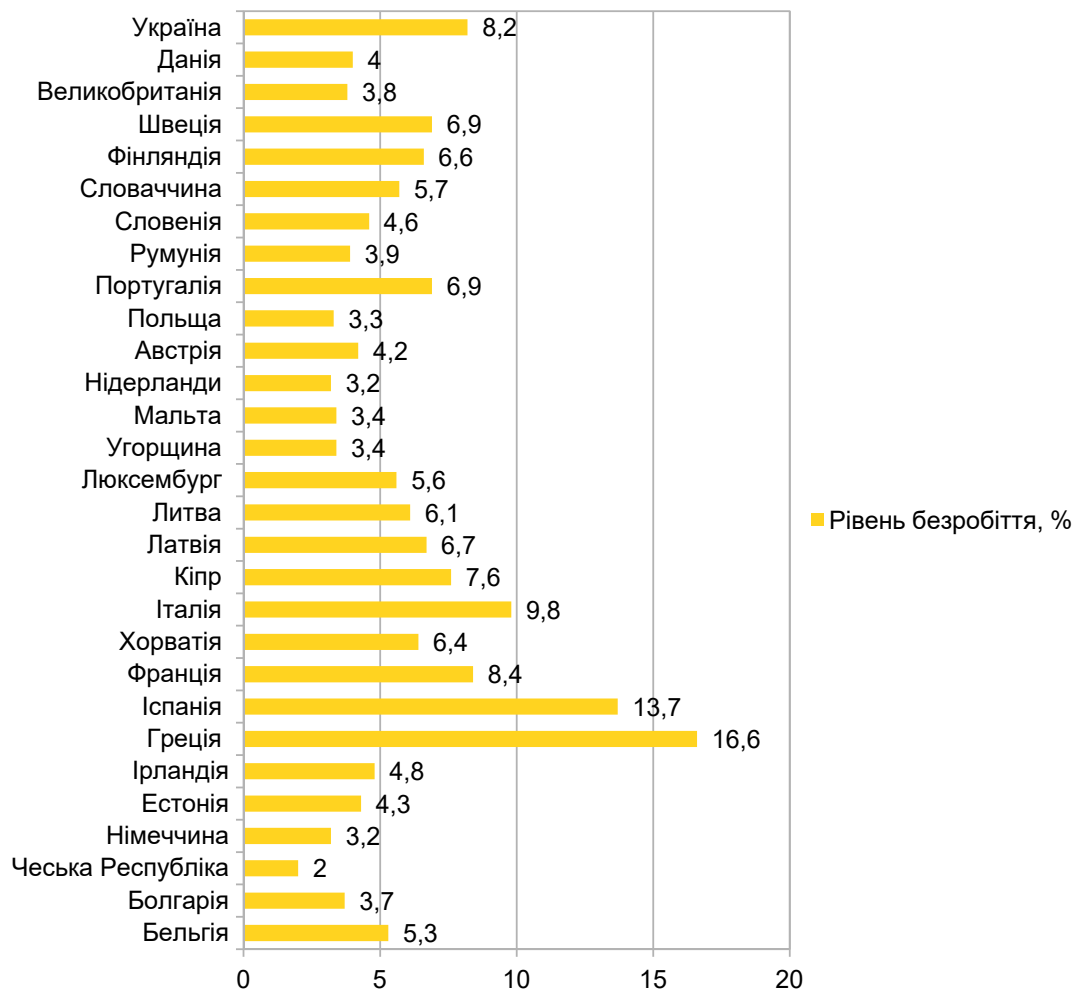

Рис. 3. Рівень безробіття населення в Україні та країнах Європейського Союзу (28 країн) у 2019 р., %

Джерело: побудовано авторами за [12]

не 5–6), де студенти вивчають дисципліни «розгорнуто». Тому молодь Європи має значно більше шансів на пошук роботи.

Серед країн ЄС найнижчий рівень безробіття виявився в Чехії (2%), Німеччині (3,2%), Нідерландах (3,2%). Наприклад, у Чехії кількість відкритих вакансій у 1,5 рази перевищує кількість безробітних [12].

Найвищий рівень безробіття, як і раніше, в Греції (16,6%) та Іспанії (13,7%), третє місце посідає Італія (9,8%). Зниження безробіття зафіксовано в 21 державі ЄС. У Греції за рік цей показник знизився з 18,5% до 16,6%, у Болгарії – з 4,7% до 3,7%, у Хорватії – з 7,3% до 6,4%. Перераховані країни стали рекордсменами зі зниження безробіття. У деяких країнах ситуація дещо погіршилася: на Кіпрі – із 7,4% до 7,6%, у Словенії – із 4,4% до 4,6%, у Португалії – із 6,6% до 6,9%, у Литві – із 5,8% до 6,1%, у Швеції – із 6,5% до 6,9% і Люксембурзі – із 5,2% до 5,6% [12].

Показники рівня безробіття в Україні значно перевищують середні показники країн Європейського Союзу, що пояснюється станом економіки та політикою нашої країни. Україна потребує уваги з боку держави задля зменшення рівня безробіття.

Бачимо ситуацію у гендерному розрізі для України та країн ЄС. У Європейському Союзі простежується дуже планомірне скорочення рівня безробіття серед чоловіків у віці 15–64 років. Це вказує на налагоджену систему політики країн ЄС. Для жіночого безробіття ситуація аналогічна, з деякими відхиленнями упродовж п'яти років, але зі збереженням тенденції скорочення

рівня безробіття. Тренд європейських показників майже повністю співпадає.

Для України тенденції значно відрізняються від Європи. Показники безробіття серед жінок у віці 15–64 років за п'ять років мали мінімальні зміни, простежується спад і з 2018 р. – зростання, але у цілому показники залишилися незмінними. Для чоловіків дані кардинально відрізняються. У період 2015–2017 рр. простежується досить стрімке зростання рівня безробіття, а вже з 2017 р. спостерігається ще більш стрімке скорочення показників.

Хоча показники України та країн ЄС мали невелику різницю між собою у 2015 р., вони мали значний розрив у 2017 р. На кінець 2019 р. розрив скоротився, проте все ще постає різниця у майже 2%.

Серед молоді до 25 років середній рівень безробіття по ЄС становив 14,1% від працездатного населення. Загальна кількість безробітних серед молоді до 25 років – 3,16 млн осіб. Найнижчий показник у Чехії (4,3%), Німеччині (5,8%) і Нідерландах (6,7%), а найвищий – у Греції (35,6%), Іспанії (30%) та Італії (28,9%) [12].

Рівень безробіття в країнах Європейського Союзу скорочуються рівномірно для обох статей (показники безробіття серед жінок та чоловіків ЄС майже однакові). Для України ж характерні статистичні коливання. Проаналізувавши ці показники і розглянувши лінії тренду, можна виявити, що рівень безробіття серед чоловіків в Україні скорочується набагато стрімкіше за рівень жіночого безробіття у віці до 25 років.

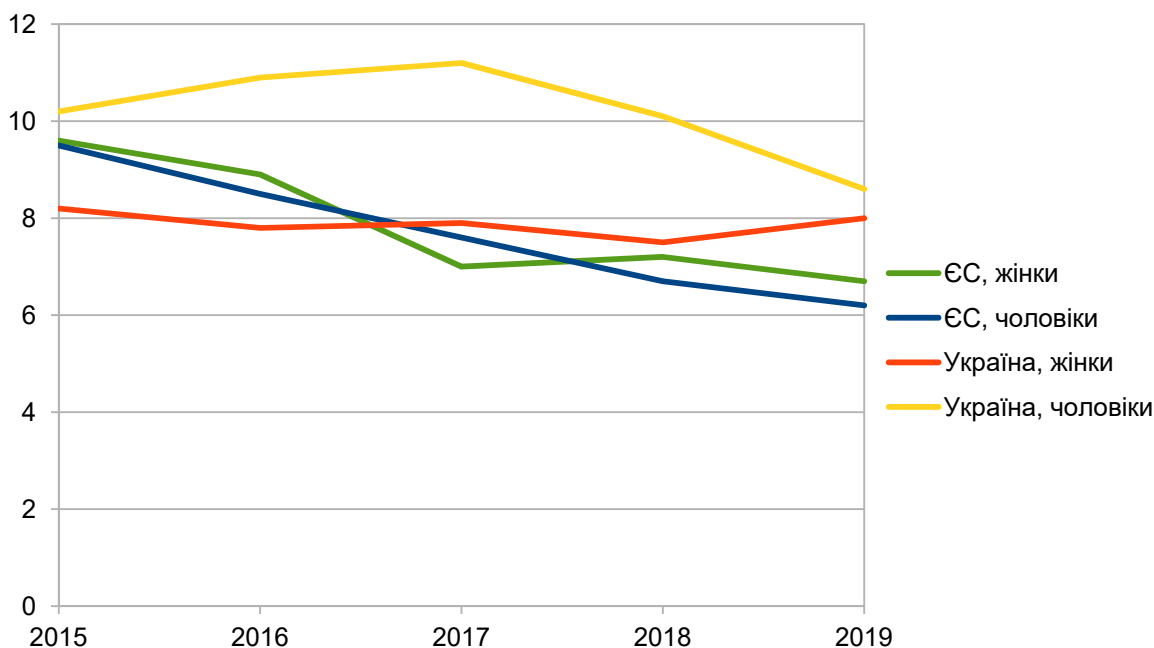

Рис. 4. Рівень безробіття населення у віці 15–64 років в Україні та країнах Європейського Союзу за статтю, %

Джерело: побудовано авторами за [13]

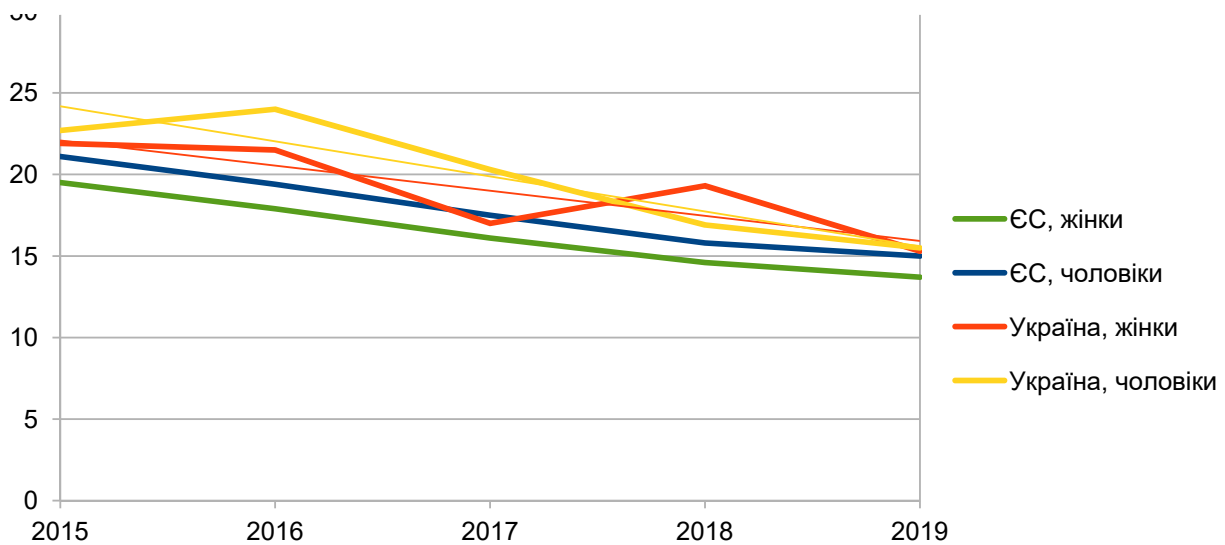

Рис. 5. Рівень безробіття населення у віці 15–24 років в Україні та країнах Європейського Союзу за статтю, %

Джерело: побудовано авторами за [13]

Показники безробіття у 2019 р. наглядно вказують на досягнення відповідності показників безробіття в Україні (серед жінок та чоловіків до 25 років) із показниками молоді країн ЄС.

За таких даних Україна повинна впроваджувати стабілізуючі заходи для зниження рівня безробіття в помірних темпах (без високих коливань значень із року в рік).

Висновки. Хоча Україна за показниками рівня зайнятості у вікових групах 15–64 та 15–24 років й має значний розрив із показниками статистичних даних країн Європейського Союзу на їхню користь, але темпи розвитку майже однакові. Тобто зростання рівня зайнятості і в Україні, і в Європі в середньому однакове, що свідчить про стабільне функціонування політики зайнятості у цих вікових групах.

Але якщо розглядати ситуацію у цілому, не обмежуючись верхнім віком, динаміка показників змінюється. У загальній статистиці показники зайнятості населення України за гендерним розподілом переважають показники Європи, що свідчить про значний відсоток працюючого населення старшого віку.

Щодо рівня безробіття, то у віковій групі 15–64 років показники безробіття країн ЄС стабільно скорочуються, проте в Україні рівень жіночого безробіття залишається майже незмінним, а рівень безробіття чоловіків хоча і знижується, але існує досить великий розрив у 2,4% з показниками Європи. Серед молоді (15–24 років) ситуація дещо інша: рівень безробіття падає планомірно для обох сторін.

Рівень безробіття у цілому в Європі стабільно скорочується на відміну від українських показників, де рівень жіночого безробіття залишився майже незмінним, а чоловічого за п'ять років коливався з тенденцією до зниження.

Між показниками безробіття в Україні та країнах ЄС пролягає досить чуттєвий розрив (чоловіки – 2,9%, жінки – 1,3%). Але зберігається стабільний темп зниження рівня безробіття порівняно із середньоєвропейським за умови, що Україна посідає п'яте місце з високого рівня безробіття з-поміж 29 країн (після Греції, Іспанії, Італії та Франції). Тому Україна у цілому має всі шанси до наближення до середньоєвропейського рівня ринку праці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кашепов А.В., Сулакшин С.С., Малчинов А.С. Рынок труда: проблемы и решения : монография. Москва : Научный эксперт, 2008. 232 с.
2. Колот А.М. Соціально-трудові відносини: теорія і практика регулювання : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 230 с.
3. Кратт О.А., Будякова О.Ю. Гносеологія поняття «ринку праці». *Економіка промисловості*. 2007. № 3(38). С. 32–36.
4. Лісогор Л.С. Формування ринку праці в Україні. Київ, 2003. 296 с.
5. Чернявська Ю.Б. Теоретико-методологічні аспекти дослідження ринку праці. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2006. Вип. 12(67). С. 155–158.
6. Шаленко М.В. Рынок занятости в концепции региональной организации трудовых ресурсов / препр. Киев, 1990. 38 с.

7. Фінагіна О.В. Ринкова трансформацій в регіоні: особливості розвитку та діагностування : монографія / НАН України ; Ін-т економіко-правових досліджень. Донецьк : Юго-Восток, Лтд, 2005. 228 с.
8. Супян В.П. Наемный труд в США на новом этапе НТР: качественная эволюция и проблемы использования. Москва, 1990. С. 22–23.
9. Державна служба статистики України : вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 14.11.2020).
10. Eurostat/ Employment rates by sex, age and citizenship (%) : вебсайт. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_ergan/default/table?lang=en (дата звернення: 15.11.2020).
11. Unemployment rates by sex, age and citizenship (%) : вебсайт. URL: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_ergan (дата звернення: 18.11.2020).
12. Уровень безработицы в странах Европы ЕС: итоги 2019 : вебсайт. URL: <https://ultramodern-home.ru/2020/02/uroven-bezraboticy-v-stranax-evropy-es-itogi-2019/> (дата звернення: 14.11.2020).
13. Робоча сила України – 2019 : статистичний збірник / Державна служба статистики України.
14. Державний центр зайнятості : вебсайт. URL: <https://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 20.11.2020).
15. Журнал «Кадровик.уа» : вебсайт. URL: <https://www.kadrovik.ua/> (дата звернення: 20.11.2020).

REFERENCES:

1. Kashepov A.V., Sulakshyn S.S., Malchinov A.S. (2008) *Rynok truda: problemy i resheniya* [Labour market: problems and decisions]. Moscow: Nauchnyi expert. (in Russian)
2. Kolot A. M. (2005) *Socialno-trudovi vidnosyny: teoriya i praktyka regulyuvannya* [Social and labor relations: theory and practice of regulation]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
3. Kratt O.A., Budiakova O.Yu. (2007) Gnoseologiya ponyattya «rynok praci» [Epistemology of the concept of «labor market»]. *Industrial economics*, vol. 3, no. 38, pp. 32–36.
4. Lisohor L.S. (2003) *Formuvania rynku praci v Ukraini* [Formation of labour market in Ukraine]. Kyiv. (in Ukrainian)
5. Chernyavska Yu. B. (2006) Teoretyko-metodologichni aspekty doslidzhennya rynku praci [Theoretical and methodological aspects of labor market research]. *Formation of market relations in Ukraine*, vol. 12, no. 67, pp. 155–158.
6. Shalenko M.V. (1990) *Rynok zanyatosti v kontsentsii regionalnoi organizatsii trudovykh resursov* [Employment market in the concept of regional organisation of labour resources]. Kyiv. (in Russian)
7. Finagina O.V. (2005) *Rynkova transformatsiya v regioni: osoblyvosti rozvytku ta diagnostuvannya* [Market transformation in the region: peculiarities of development and diagnostics]. Donetsk: LLC «Yugo-Vostok». (in Ukrainian)
8. Supian V.P. (1990) *Naemnyi trud v SShA na novom etape NTR: kachestvennaya evolyutsia i problemy ispolzovaniya* [Wage labor in the USA at a new stage of scientific and technological revolution: qualitative evolution and problems of use]. Moscow. (in Russian)
9. State Statistics Service of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 14 November 2020).
10. Eurostat: Employment rates by sex, age and citizenship (%). Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/lfsa_ergan/default/table?lang=en (accessed 15 November 2020).
11. Eurostat: Unemployment rates by sex, age and citizenship (%). Available at: https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfsa_ergan (accessed 18 November 2020).
12. Unemployment rate in Europe EU: results of 2019. Available at: <https://ultramodern-home.ru/2020/02/uroven-bezraboticy-v-stranax-evropy-es-itogi-2019/> (accessed 14 November 2020).
13. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019) *Robocha syla Ukrainy 2019* [Labor force of Ukraine 2019].
14. Derzhavny centr zaynatosti. Available at: <https://www.dcz.gov.ua/> (accessed 20 November 2020).
15. Ghurnal «KADROVIK.UA». Available at: <https://www.kadrovik.ua/> (accessed 20 November 2020).

УДК 005.35

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-17>

ИЗУЧЕНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

STUDY OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE

Ралко А.С.

кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры административного менеджмента
и внешнеэкономической деятельности,
Национальный университет биоресурсов
и природопользования Украины

Ralko Oleksandra

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

В статье приведены результаты проведенного исследования учреждений высшего образования Украины по вопросам изучения корпоративной социальной ответственности (КСО). Исследование является частью проекта «Обучение и исследования КСО в школах бизнеса, менеджмента и экономики Центральной и Восточной Европы» (“CSR Teaching and Research in Central and Eastern Europe School of Business, Management and Economics”) при поддержке International Association for Business and Society. В рамках исследования построены гипотезы о связи степени изучения КСО с профилем учреждения высшего образования, уровнем трудоустройства выпускников, спросом со стороны международных компаний, количеством иностранных студентов, включением учреждения высшего образования в глобальные рейтинговые системы, степенью развитости международной деятельности. Промежуточные результаты исследования показали, что изучение КСО, как правило, развито в государственных университетах с активной международной деятельностью как классического, так и специализированного направлений. Выяснено, что международные компании и коммерческий сектор Украины пока не заинтересованы в вопросах изучения КСО.

Ключевые слова: корпоративная социальная ответственность, учреждения высшего образования, учебные заведения, университеты, международный бизнес.

У статті наведено результати проведеного дослідження навчальних закладів вищої освіти України з питань вивчення корпоративної соціальної відповідальності (КСВ). Дослідження є частиною проекту «Навчання та дослідження КСВ у школах бізнесу, менеджменту та економіки Центральної та Східної Європи» (“CSR Teaching and Research in Central and Eastern Europe School of Business, Management and Economics”) за підтримки International Association for Business and Society. В рамках дослідження побудовано гіпотези про зв'язки ступеня вивчення КСВ з профілем закладу вищої освіти, рівнем працевлаштування випускників, попитом з боку міжнародних компаній, кількістю іноземних студентів, включенням навчального закладу вищої освіти у глобальні рейтингові системи, ступенем розвитку міжнародної діяльності. Проміжні результати досліджень показали, що вивчення КСВ, як правило, розвинене в державних університетах з активною міжнародною діяльністю як класичного, так і спеціалізованих напрямів. З'ясовано, що міжнародні компанії та комерційний сектор України поки не зацікавлені в питаннях вивчення КСВ.

Ключові слова: корпоративна соціальна відповідальність, заклади вищої освіти, навчальні заклади, університети, міжнародний бізнес.

In Ukraine at the moment, the inclusion of corporate social responsibility (CSR) as a discipline or at least an element of the traditional course is fragmentary. Many people associate the study of CSR with a certain charitable activity of the company, which significantly narrows the interest in studying this area in the conditions of unstable external environment of economic entities and falling living standards. In fact, CSR is based primarily on the responsibility, the company's responsibility to all stakeholders. Proper understanding of the basics will allow society to build a qualitatively new module of entrepreneurship, which will reach the highest level of economic development in Ukraine. This understanding, first of all, should be laid down at the level of education. The article presents the results of a study of higher education institutions in Ukraine on the involvement of corporate social responsibility.

This study is part of the project "CSR Teaching and Research in Central and Eastern Europe School of Business, Management and Economics" with the support of the International Association for Business and Society. The study hypothesized the relationship between the degree of CSR and the profile of higher education, the level of employment of graduates, demand from international companies, the number of foreign students, the inclusion of higher education in global ranking systems, and the development of international development. Interim results of the study showed that the study of CSR, as a rule, is developed in public universities with active international activities, both classical and specialized types. It turned out that international companies and the commercial sector of Ukraine are not yet interested in the study of CSR. Also, it was hypothesized that the training programs of higher education institutions that teach groups of foreign students are likely to contain elements of CSR in the curriculum, but this hypothesis was only partially true, since it depended very much on the student's country of origin. Thus, students from African countries were generally not interested in studying courses in the direction of CSR, at the same time; students from Asian countries were interested in the presence of CSR in training programs, especially at the master's level.

Key words: corporate social responsibility, higher education institutions, educational institutions, universities, international business.

Постановка проблеми. Последние десятилетия все чаще поднимается вопрос о необходимости изучения корпоративной социальной ответственности бизнеса. В американской литературе широко распространилась критика действующих программ обучения в бизнес-школах, которые не уделяют внимания этой сфере. В Украине на данный момент включение корпоративной социальной ответственности (КСО) как дисциплины или хотя бы элемента традиционного курса носит точечный характер. Изучения КСО у многих ассоциируется с некой благотворительной деятельностью компании, что значительно сужает интерес к изучению этого направления в условиях неустойчивой внешней среды деятельности субъектов хозяйствования и падения уровня жизни населения. На самом деле КСО основывается в первую очередь на ответственности, а именно ответственности компании касательно всех заинтересованных лиц. Правильное понимание основ позволит построить качественно новую модель предпринимательства, которая позволит выйти на наивысший уровень развития экономики в Украине. Это понимание в первую очередь должно закладываться на уровне образования.

Анализ последних исследований и публикаций. Корпоративной социальной ответственности в Украине посвящено значительное количество научных публикаций. Так, сущность КСО проанализирована в статьях Г.Р. Абрамова [1], Л.С. Белявского [2], А.Ю. Березина [3]. Особенности украинской модели реализации корпоративной социальной ответственности посвящены труды А.А. Гришнова [4], М.И. Карлина [5], Л.В. Петрашко [6]. Результаты социологических опросов общественного мнения относительно понимания и отношения к социальной ответственности бизнеса представлены в статьях А.Н. Балакиреевой [7]. Среди зарубежных работ стоит выделить труды таких ученых, как Дж. Барни [8; 9], Л.Дж. Буржуа [10], А. Кэрролл [11], Л.Дж. Кристенсен, Э. Пирс, Л.П. Хартман, В.М. Хоффман [12]. В целом вопросам корпоративной социальной ответственности в зарубежной литературе посвящено много трудов, а

в Украине это направление пока находится на стадии формирования.

Выделение не решенных ранее частей общей проблемы. Несмотря на наличие исследований по вопросам КСО в отечественной науке, исследований корпоративной социальной ответственности в образовании Украины на данный момент практически нет. Зарубежными учеными был проведен ряд исследований по изучению корпоративной социальной ответственности в образовании Восточной Европы, но их количество незначительно, как и масштаб охвата.

Постановка задания. Целью статьи является освещение результатов исследования, которое посвящено вопросам изучения корпоративной социальной ответственности в учреждениях высшего образования Украины и бизнес-школах. Исследование является частью проекта «Обучение и исследования КСО в школах бизнеса, менеджмента и экономики Центральной и Восточной Европы» ("CSR Teaching and Research in Central and Eastern Europe School of Business, Management and Economics") при поддержке International Association for Business and Society.

Изложение основного материала исследования. Украина сейчас находится в состоянии масштабных экономических реформ, которые предусматривают построение качественно новых отношений между государством, обществом и бизнесом. Стратегией устойчивого развития Украины задекларирована социальная ответственность делового сообщества, компаний и отдельных представителей бизнеса, а также мера этой ответственности и ее содержание. Однако обществом корпоративная социальная ответственность воспринимается крайне узко и сводится по сути к определенной благотворительной деятельности, которой занимается бизнес. Такое восприятие во многом обусловлено отсутствием как знаний в этой области, так и позитивного опыта общества в целом, ведь так сложилось исторически, что большую часть функций социального обеспечения когда-то выполняло государство, а

теперь должны выполнять все: и государство, и корпоративный сектор, но этого не происходит. В условиях обоюдного возрастания недоверия между обществом, институтами власти и коммерческими структурами сложно построить модель взаимоотношений, основанных на ответственности. Необходим приход к пониманию того, что корпоративная социальная ответственность бизнеса позволит выйти на качественно новый уровень взаимоотношений с обществом и партнерами, который приведет и к увеличению прибыли, и к устойчивому положению на рынке, даже в условиях нестабильной окружающей среды, как результат, позволит выйти экономике страны на качественно новый уровень и преодолеть те кризисные тенденции, который наблюдаются в последние годы. В условиях кризиса доверия к институтам власти, к социальной инфраструктуре, к коммерческим организациям возможность построения новой модели будет у нового поколения управленцев, которые со временем придут на руководящие должности. В понимании эффективности построения подобной модели решающую роль могут сыграть учебные заведения.

В связи с этим инициировался проект по исследованию уровня изучения корпоративной социальной ответственности и смежных с ней сфер в учреждениях высшего образования стран Восточной Европы. Регион выбран не случайно, ибо страны относительно схожи исторически и находятся примерно на одном уровне развития корпоративной социальной ответственности. Нашей целью является демонстрация первых результатов исследования, проведенного в Украине.

С целью исследования была разработана анкета, которая состояла из таких двух блоков:

– общие сведения об учреждении высшего образования (год создания, профиль, форма собственности и т. д.);

– блок, посвященный непосредственно вопросам изучения корпоративной социальной ответственности в учреждении высшего образования.

Второй блок, посвященный вопросам изучения корпоративной социальной ответственности, включал выяснение наличия подобным тем в составе дисциплин, наличия отдельных дисциплин, учебных планов, специальностей, диссертаций, научных исследований, национальных и международных проектов, любых событий (конференций, круглых столов, вебинаров и т. д.).

Перед началом исследования делались такие гипотезы:

1) вероятнее всего, вопросами корпоративной социальной ответственности в большей мере занимаются бизнес-школы, «молодые» государственные университеты и частные университеты, ибо они должны в полной мере соответствовать современным глобальным требованиям и стандартам менеджмента;

2) учреждения высшего образования Украины, которые входят или собираются входить в глобальные рейтинги, например QS World University Rankings, вероятнее всего, активно занимаются вопросами внедрения корпоративной социальной ответственности и смежных с ней сфер в учебные планы;

3) учреждения высшего образования Украины, которые активно занимаются вопросами корпоративной социальной ответственности, имеют более высокий уровень трудоустройства выпускников;

4) учреждения высшего образования Украины, которые имеют специальности, ориентированные на дальнейшее трудоустройство выпускников в международных компаниях, наверняка активно внедряют КСО в учебный процесс.

В результате проведенного исследования выяснилось, что первое предположение ошибочно, а именно:

– в Украине на данный момент практически нет международных аккредитованных бизнес-школ, те бизнес-школы, которые есть, в основном предлагают обучение, которое соответствует потребностям внутреннего рынка; таким образом, поскольку у бизнеса и у отдельных потребителей нет запроса на изучение корпоративной социальной ответственности, подобные программы не предлагаются;

– «молодых» государственных университетов практически нет, в основном это смешанная собственность, а именно государственная и частная, но направленность их также идет под спрос населения; поскольку культура КСО не является широко распространенной, подобных программ и отдельных дисциплин практически нет;

– крупные государственные классические и специализированные университеты, напротив, имеют гораздо большее распространение КСО как в программах отдельных дисциплин, так и в направлениях исследований и конференций.

В результате проведенного исследования выяснилось, что второе утверждение подтвердилось, но таких учреждений высшего образования в Украине всего 5 состоянием на 2019 год.

Опрос как руководства, так и педагогического состава учреждений высшего образования показал ошибочность третьего утверждения. Ввиду нераспространенности КСО в Украине и отсутствия сформированного спроса у компаний на знания в этом направлении наличие или отсутствие изучения КСО не влияет на данный момент на уровень трудоустройства выпускников в Украине.

Четвертое утверждение оказалось сложно как опровергнуть, так и подтвердить. По результатам исследования было выявлено, что выпускники со специальностями, которые, как правило, предполагали дальнейшее трудоустройство в международных компаниях, редко фактически трудоустроивались в такие

компанії. Тільки 1% випускників подібних спеціальностей в подальшому працювали в міжнародних компаніях. Також було зроблено припущення, що програми підготовки установ вищої освіти, які навчають групи іноземних студентів, швидше за все, будуть містити елементи КСО в навчальних планах, але це твердження виявилось правильним лише частково, оскільки дуже сильно залежало від країни походження студента. Так, студенти з країн Африки в цілому не зацікавлені в вивченні дисциплін в напрямку КСО, тоді як студентів з країн Азії цікавило наявність КСО в програмах навчання, особливо на рівні магістратури.

Окреме увагу приділимо саме державним установам освіти України та поширеності впровадження ними КСО в освітній процес. Саме ці установи IV рівня акредитації стали локомотивом при впровадженні КСО в навчальний процес. За результатами дослідження не була виявлена суттєва різниця між рівнем впровадження КСО в класичних та спеціалізованих університетах.

В ході дослідження стало помітним зв'язок між рівнем розвитку міжнародної діяльності університету та вивченням КСО. Так, виявилось, що установи вищої освіти, які були учасниками міжнародних проєктів співпраці за останні 10 років, активно впроваджують КСО та суміжні сфери в освітні програми, проводять тематичні конференції, круглі столи, вебінари, обирають КСО як напрям для досліджень. Чим краще розвинуто міжнародне співробітництво, тим вище рівень вивчення КСО на всіх рівнях, в тому числі і в публікаціях педагогічного складу, і в дисертаційних дослідженнях.

В цілому слід відзначити, що в частині гіпотези про вплив сили вивчення КСО результати по країнах Східної Європи розійшлися. Причина розходження криється в рівні інтернаціоналізації національного бізнесу. Так, нагадаємо третю та четверту гіпотези, згідно з якими передбачалась зв'язок між рівнем зайнятості випускників та вивченням КСО і рівнем зайнятості випускників в міжнародних компаніях за спеціальностями, які пред-

бачали роботу останніх в міжнародних компаніях. На жаль, на даний момент рівень поширеності КСО в комерційних структурах України дуже низький. Кількість великих міжнародних компаній в Україні також невелика, крім того, при оцінці впливу на поширення КСО необхідно враховувати країну походження компанії. Так, європейські та американські міжнародні компанії приділяють значущу увагу питанням КСО і, відповідно, вимагають від випускників знань в цій області, на запитання відповідають установи вищої освіти, вносячи в навчальні плани вивчення КСО та суміжних сфер, тому для країн Східної Європи, де широко представлений європейський та американський бізнес, характерно підтвердження висловлених гіпотез.

Хотілось би повірити в те, що в Україні рушійною силою по вивченню КСО стане саме освітня система, а не міжнародний бізнес, який з часом все ширше буде представлений в країні, оскільки справжнє розуміння важливості та значення КСО для розвитку бізнесу допоможе нашим національним компаніям вийти на якісно новий рівень взаємодії з усіма зацікавленими сторонами та побудувати стійку, вигідну та ефективну модель ведення бізнесу.

Висновки. Рівень вивчення КСО в установах вищої освіти України залишається достатньо низьким. Головною причиною цього є відсутність попиту на національному ринку на подібну освіту. Важливість КСО як системи взаємодії між державою, населенням та комерційним сектором, закріплена в Стратегії розвитку України, носить поки декларативний характер, тому основною рушійною силою для розвитку КСО в освіті є міжнародна діяльність установ вищої освіти. На даний момент проведені лише перші етапи дослідження рівня вивчення КСО та суміжних сфер в Україні, результати дослідження показали, що також необхідно врахувати громадські організації, які займаються питаннями розвитку КСО, як потенційних постачальників знань в цій сфері. Також варто глибоко розібратися в факторах, які сприяють впровадженню КСО в освітній процес установ вищої освіти України.

БІБЛІОГРАФІЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Абрамов Г.Р. Корпоративна соціальна відповідальність як приклад організаційного ізоморфізму в умовах глобалізації. *Журнал досліджень соціальної політики*. 2005. № 3. С. 327–346.
2. Белявська К.С. Соціальна відповідальність бізнесу: еволюція поглядів на проблему. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. № 1. С. 228–334.
3. Березіна О.Ю. Сучасні моделі корпоративної соціальної відповідальності. *Економічний простір : збірник наукових праць*. № 41. Дніпропетровськ : ПДАБА, 2010. С. 194–202.
4. Грішнова О.А. Соціальна відповідальність у контексті подолання системної кризи в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 1. С. 39–47.

5. Карлін М.І., Звонар В.П. Корпоративна соціальна відповідальність у контексті перспектив соціальної політики України. *Демографія та соціальна економіка*. 2007. № 1. С. 184–194.
6. Петрашко Л.В. Корпоративна соціальна відповідальність в українській бізнес-практиці. *Міжнародна економічна політика*. 2011. Вип. 1–2. С. 115–141.
7. Балакірєва О.М., Галустян Ю.М. Соціально відповідальний бізнес в Україні: поняття та основні чинники. *Український соціум*. 2007. № 5–6. С. 99–109.
8. Barney J. Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*. № 17 (1). P. 99–120.
9. Barney J. Resource-based theories of competitive advantage: A ten-year retrospective on the resource-based view. *Journal of Management*. № 27 (6). P. 643–650.
10. Bourgeois L.J. On the measurement of organizational slack. *Academy of Management Review*. № 6 (1). P. 29–39.
11. Carroll A.B. Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct. *Business Society*. № 38 (3). P. 268–295.
12. Christensen L.J., Peirce E., Hartman L.P., Hoffman W.M., Carrier J. Ethics, CSR, and sustainability education in the Financial Times top 50 global business schools: Baseline data and future research directions. *Journal of Business Ethics*. № 73 (4). P. 347–368.
13. Ралко О.С. Досвід впровадження бізнес моделі соціальної відповідальності. *Участь молоді у розвитку економіки та суспільства України* : матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, м. Київ, 14–15 березня 2015 року. Київ : НУХТ, 2015. С. 300–304.
14. Ралко О.С., Слюз Р.Б. Сталій розвиток соціально-економічної системи. *Національні особливості та світові тенденції соціально-економічного розвитку країни* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Дніпро, 18-19 листопада 2016 року. Дніпро, 2016. С. 82–84.
15. Ралко О.С. Особливості реалізації соціальної політики ЄС. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету Серія: Економіка і менеджмент*. 2016. № 21. С. 37–40.

REFERENCES:

1. Abramov G.R. (2005) Korporativnaya sotsial'naya otvetstvennost' kak primer organizatsionnogo izomorfizma v usloviyakh globalizatsii [Corporate social responsibility as an example of organizational isomorphism in the context of globalization]. *Zhurnal issledovaniy sotsial'noy politiki*, no. 3, pp. 327–346.
2. Beljavska K.S. (2011) Socialjna vidpovidalnistj biznesu: evolucija pogljadiv na problemu [Corporate social responsibility: the evolution of views on the problem]. *Visnyk Khmeljnyckjogho nacionalnogho universytetu*, no. 1, pp. 228–334.
3. Berezina O.Ju. (2010) Suchasni modeli korporativnoji socialjnoji vidpovidalnosti [Modern models of corporate social responsibility]. *Ekonomichnyj prostir*, no. 41, pp. 194–202.
4. Ghrishnova O.A. (2011) Socialjna vidpovidalnistj u konteksti podolannja systemnoji kryzy v Ukraini [Social responsibility in the context of overcoming the systemic crisis in Ukraine]. *Demografija ta socialjna ekonomika*, no. 1, pp. 39–47.
5. Karlin M.I., Zvonar V.P. (2007) Korporativna socialjna vidpovidalnistj u konteksti perspektiv socialjnoji polityky Ukrainy [Corporate social responsibility in the context of social policy prospects of Ukraine]. *Demografija ta socialjna ekonomika*, no. 1, pp. 184–194.
6. Petrashko L.V. (2011) Korporativna socialjna vidpovidalnistj v ukrajinskij biznes-prakticy [Corporate social responsibility in Ukrainian business practice]. *Mizhnarodna ekonomichna polityka*, no. 1–2, pp. 115–141.
7. Balakirjeva O.M., Ghalustjan Ju.M. (2007) Socialjno vidpovidalnjy biznes v Ukraini: ponjattja ta osnovni chynnyky [Socially responsible business in Ukraine: concepts and main factors]. *Ukrajinskijy socium*, no. 5–6, pp. 99–109.
8. Barney J. (1991) Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, no. 17 (1), pp. 99–120.
9. Barney J. (2001) Resource-based theories of competitive advantage: A ten-year retrospective on the resource-based view. *Journal of Management*, no. 27 (6), pp. 643–650.
10. Bourgeois L.J. (1981) On the measurement of organizational slack. *Academy of Management Review*, no. 6 (1), pp. 29–39.
11. Carroll A.B. (1999) Corporate social responsibility: Evolution of a definitional construct. *Business Society*, no. 38 (3), pp. 268–295.
12. Christensen L.J., Peirce E., Hartman L.P., Hoffman W.M., Carrier J. (2007) Ethics, CSR, and sustainability education in the Financial Times top 50 global business schools: Baseline data and future research directions. *Journal of Business Ethics*, no. 73 (4), pp. 347–368.
13. Ralko O.S. (2015) Dosvid vprovadzhenja biznes modeli socialjnoji vidpovidalnosti [Experience in implementing a business model of social responsibility]. *Proceedings of the VI Vseukrajinskjoi naukoivo-praktyčnoji konferenciji studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh "Uchastj molodi u rozvytku ekonomiky ta suspiljstva Ukrainy"*, m. Kyiv, 14–15 bereznja 2015. Kyiv: NUKhT, pp. 300–304.
14. Ralko O.S., Sliuz R.B. (2016) Stalij rozvytok socialjno-ekonomichnoji systemy [Sustainable development of the socio-economic system]. *Nacionaljni osoblyvosti ta svitovi tendenciji socialjno-ekonomichnogho rozvytku krajiny* : *Mizhnarodna naukoivo-praktyčna konferencija, Dnipro, 18–19 lystopada 2016*, Dnipro, 2016, pp. 82–84.
15. Ralko O.S. (2016) Osoblyvosti realizaciji socialjnoji polityky JeS [Peculiarities of the EU social policy implementation]. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogho universytetu Serija: Ekonomika i menedzhment*, no. 21, pp. 37–40.

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

УДК 336.143

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-18>

БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

BUDGET SECURITY AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE STATE FINANCIAL SECURITY

Західна О.Р.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансового менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Петик Л.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри фінансового менеджменту,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Гаврецька І.І.

студентка,
Львівський національний університет імені Івана Франка

Zakhidna Oksana

Ivan Franko National University of Lviv

Petyk Lyubov

Ivan Franko National University of Lviv

Havretska Iryna

Ivan Franko National University of Lviv

У статті досліджено сутність понять економічної, фінансової та бюджетної безпеки держави з метою поглиблення понятійного апарату економічної науки. Виділено основні теоретичні підходи до визначення поняття «фінансова безпека». Відображено структуру міжнародної безпеки і місця у ній бюджетної безпеки держави. Відповідно до затверджених на законодавчому рівні Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, розглянуто індикатори стану бюджетної безпеки, подано формули їх обчислення, проаналізовано стан кожного з індикаторів бюджетної безпеки держави за останні роки та на їх основі здійснено загальну оцінку стану бюджетної безпеки держави на сучасному етапі. Виділено основні проблеми та потенційно можливі ендогенні та екзогенні загрози бюджетній безпеці України. Подано шляхи подолання проблем завдяки використанню запропонованих пріоритетів зміцнення бюджетної політики.

Ключові слова: фінансова безпека, бюджетна безпека, індикатори стану бюджетної безпеки, бюджетна політика, екзогенні та ендогенні загрози бюджетній безпеці держави.

В статье исследована сущность понятий экономической, финансовой и бюджетной безопасности государства с целью углубления понятийного аппарата экономической науки. Выделены основные теоретические подходы к определению понятия «финансовая безопасность». Отображены структура международной безопасности и место в ней бюджетной безопасности государства. В соответствии с утвержденными на законодательном уровне Методическими рекомендациями по расчету уровня экономической безопасности Украины, рассмотрены индикаторы состояния бюджетной безопасности, даны формулы их вычисления, проанализировано состояние каждого из индикаторов бюджетной безопасности государства за последние годы и на их основе осуществлена общая оценка состояния бюджетной безопасности государства на современном этапе. Выделены основные проблемы и потенциально воз-

можные эндогенные и экзогенные угрозы бюджетной безопасности Украины. Поданы пути преодоления проблем благодаря использованию предложенных приоритетов укрепления бюджетной политики.

Ключевые слова: финансовая безопасность, бюджетная безопасность, индикаторы состояния бюджетной безопасности, бюджетная политика, экзогенные и эндогенные угрозы бюджетной безопасности государства.

In the context of globalization and economic turbulence, the issue of ensuring the security of the country as a whole is becoming increasingly important for Ukraine. The state of financial and in particular budgetary security has a significant impact on the state security. The implementation of economic policy is impossible without proper financial support and improvement of economic and financial security in the country. Ineffective fiscal policy stimulates negative processes in the functioning and development of the country's economy, which significantly affects the financial performance of businesses and citizens, and hence the level of macroeconomic parameters. Risks in the field of financial security of the state do not allow to ensure the required level of economic growth, hinder economic reform, negatively affect trade and foreign economic activity of Ukraine, create obstacles to improving the components of the economic system, in particular, the budget system. In the current crisis, Ukraine faces the task of creating a system of warning about the approaching state of financial danger, developing a system of measures aimed at ensuring the financial security of the state. The article examines the essence of the concepts of "security", "financial security", "economic security" and "budget security" in order to deepen the conceptual apparatus of economics. The main theoretical approaches to the definition of "financial security" are highlighted. To understand the impact of budget security on the financial security of the state, which in turn affects the security of higher levels, reflects the structure of international security and the place of budget the state security. The most important criteria of budget security of the state are allocated. In accordance with the Methodological recommendations approved at the legislative level for calculating the level of economic security of Ukraine, the indicators of the state of budget security and the formulas for their calculation are considered. The state of each of the budget security indicators is assessed and a conclusion is made about their impact on the financial security of the state. The main problems, existing and potentially exogenous and endogenous threats to Ukraine's budget security are highlighted. Based on the analysis, ways to overcome the problems through the use of the proposed priorities to strengthen fiscal policy are presented.

Key words: financial security, budgetary security, budget security indicators, budget policy, exogenous and endogenous threats to the state budget security.

Постановка проблеми. Із часом усе більшої актуальності в Україні набуває питання забезпечення безпеки діяльності не лише суб'єктів підприємництва, а й країни у цілому, що є порівняно новим і складним явищем для всіх суб'єктів економічних відносин. Підтримання відповідного рівня економічної безпеки та національних інтересів держави виступає найважливішою функцією держави, виконання якої покликане підвищувати її позиції на світовій арені. Основою стабільного функціонування національної економіки у цілому й фінансової системи зокрема є бюджетна система.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині питання фінансової безпеки держави та бюджетної безпеки, зокрема, набуває все більшої уваги. Дослідженням бюджетної безпеки держави займалися багато вчених, зокрема: Є. Бушмін, М. Каленський, С. Колодій, Л. Лисяк, І. Луніна, С. Лушин, І. Лютий, В. Мортіков, В. Опарін, В. Федосов, Ю. Харазішвілі, І. Чугунов, А. Чухно, С. Юрій та ін. Питання бюджетної безпеки як складника фінансової безпеки держави висвітлили З.С. Варналій, І.О. Данюк, В.М. Мельник та О.М. Савастеева. Проблеми бюджетної безпеки як складника бюджетної політики держави дослідили М.М. Петричко, Н.В. Корень, О.Я. Колесник, О.А. Музика-Стефанчук та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сфері бюджетної без-

пеки держави як важливого складника фінансової безпеки здійснено багато теоретичних та практичних напрацювань. Проте варто зауважити, що в контексті сучасних економічних змін дане питання є недостатньо дослідженим і потребує подальшого аналізу.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення теорії і методології бюджетної безпеки як важливого складника фінансової безпеки держави, а також об'єктивного явища і категорії макроекономіки; обґрунтування значущості її стану як чинника стабільного розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У державних стандартах України, зокрема в ДСТУ 2293-99, термін «безпека» визначається як стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди [1].

У книзі В.А. Липканя «Безпекознавство» формулювання цього терміна подається так: «Безпека характеризує конкретний стан захищеності будь-якої держави і її можливість протистояти змінам умов функціонування як таким, які мають характер, що передбачається і/чи спонтанний. Безпека – це гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і забезпеченість життєво важливих інтересів об'єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз» [1].

Е.О. Човушян та М.А. Сидоров стверджують, що практично канонізованим у світовій науковій літературі є таке визначення: «Без-

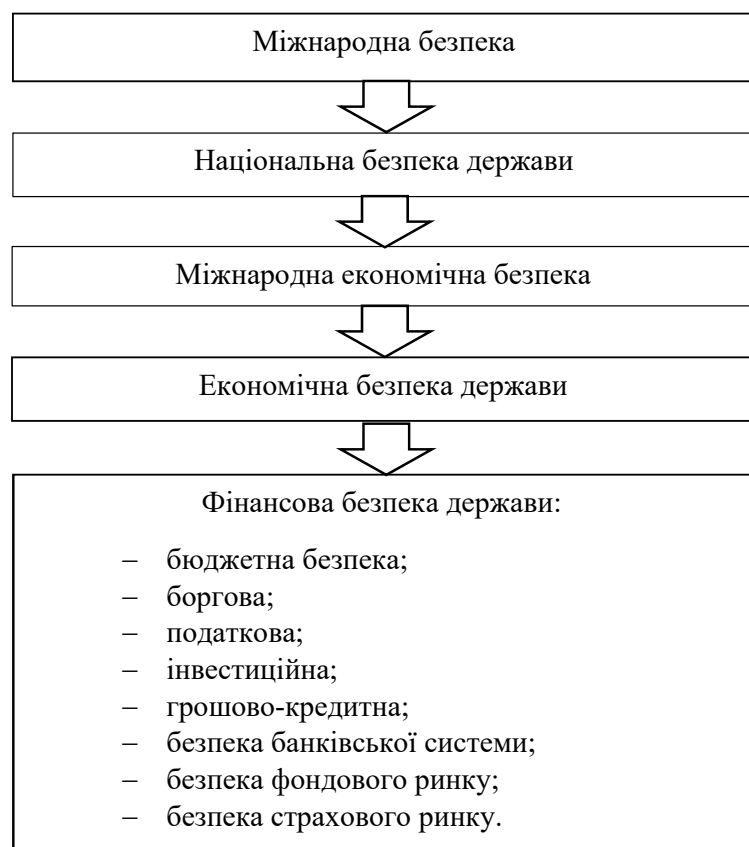

Рис. 1. Місце бюджетної безпеки держави у системі міжнародної безпеки

Джерело: складено авторами на основі [5]

пека – стан захищеності кожної окремої особи і навколишнього середовища від надмірної небезпеки» [1].

Фінансова безпека держави – це ступінь захищеності фінансових інтересів держави, стан фінансової, грошово-кредитної, бюджетної, податкової, валютної, банківської, інвестиційної, митно-тарифної, розрахункової та фондової систем, що характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, спроможністю держави ефективно формувати та раціонально викорис-

товувати фінансові ресурси, достатні для задоволення її потреб, шляхом виконання зобов'язань і забезпечення соціально-економічного розвитку [2].

У сучасних умовах поняття «фінансова безпека» трактується як створення умов сталого, надійного функціонування фінансової системи країни, держави, регіону, які запобігають виникненню фінансової кризи, дефолту, деструкції фінансових потоків, збоїв у забезпеченні основних учасників економічної діяльності фінансовими ресурсами, порушенню стабільності грошового обігу.

Таким чином, фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів на всіх рівнях фінансових відносин; певний рівень незалежності, стабільності та стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних чинників, що становлять загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання.

Забезпечення фінансової безпеки, з одного боку, залежить від взаємозв'язку її складників, з іншого – від економічної безпеки, складовою частиною якої вона є. Порушення у цій системі створює загрозу економічній безпеці держави та призводить до негативних наслідків.

Економічна безпека – це спроможність національної економіки отримувати свій вільний, незалежний розвиток і утримувати стабільність громадянського суспільства та його інститутів, а також достатній оборонний потенціал країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій, здатність Української держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх і внутрішніх загроз [4].

Для розуміння впливу бюджетної безпеки на фінансову безпеку держави, яка, своєю чергою, впливає на безпеку вищих рівнів, важливим є

Таблиця 1

Підходи до визначення поняття «фінансова безпека»

Правовий підхід	Створення умов функціонування фінансової системи за яких: – фактично відсутня можливість спрямовувати фінансові потоки в не закріплені законодавчими нормативними актами сфери їх використання; – знижена до мінімуму можливість зловживання фінансовими ресурсами
Ресурсно-функціональний підхід	Захист фінансових інтересів господарюючих суб'єктів на всіх рівнях фінансових відносин
Статистичний підхід	Стан фінансової, грошово-кредитної, валютної, банківської, бюджетної, податкової, інвестиційної, митно-тарифної і фондової систем, які характеризуються збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних впливів, здатністю попередити зовнішню фінансову експансію, забезпечити ефективне функціонування та зростання національної економічної системи

Джерело: складено на основі [3]

відображення структури міжнародної безпеки і місця у ній бюджетної безпеки держави.

Отже, система фінансової безпеки відіграє роль надсистеми, водночас вона є й підсистемою економічної безпеки держави (яка, своєю чергою, є складником національної безпеки держави та міжнародної економічної безпеки). Бюджетна безпека держави є складовою частиною фінансової безпеки (рис. 1).

Бюджетна безпека являє собою стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів.

До найважливіших критеріїв бюджетної безпеки можна віднести:

- забезпечення стійкості основних параметрів платіжно-розрахункової системи;
- реальність цілей бюджетної політики та її відповідність національним інтересам;
- розширення можливостей держави здійснювати зовнішню і внутрішню політику на основі забезпечення достатніми фінансовими ресурсами;
- найбільш оптимальне залучення та використання позикових коштів для фінансування бюджетних видатків;
- попередження порушення бюджетного законодавства з метою сприяння стійкому соціально-економічному розвитку держави [6].

Практична імплементація моніторингу економічної безпеки України бере свій початок у 2007 р., коли наказом Міністерства економіки України було затверджено методику розрахунку рівня економічної безпеки України. Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується Міністерством економіки для інтегральної оцінки рівня економічної безпеки країни у цілому по економіці та за окремими сферами діяльності [7].

Відповідно до Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, виділяють шість блоків індикаторів для оцінки різних структурних складників фінансової безпеки держави. Так, бюджетна безпека визначається на основі чотирьох показників [8].

Множина індикаторів залежно від економічного змісту поділена на три типи:

Індикатор типу С є стимулятором, тобто наявний прямий зв'язок між показником-стимулятором та інтегральною оцінкою.

Індикатор типу В є дестимулятором, коли між показником-дестимулятором та інтегральною оцінкою наявний зворотний зв'язок.

Найбільш поширеним серед множини індикаторів є змішаний тип А, який до певного значення показника є стимулятором, а в разі подальшого збільшення перетворюється на дестимулятор складника/субіндексу стану економічної безпеки [8].

Отже, для оцінювання рівня бюджетної безпеки (як головного складника фінансової безпеки держави) на основі Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [8] використовуються такі індикатори:

1. Індикатор І1, який характеризує відношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП (%).

2. Індикатор І2 – дефіцит/профіцит бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління (% до ВВП), який обраховується за такою формулою:

$$\frac{\text{обслуговування державного боргу} + \text{погашення державного боргу}}{\text{доходи державного бюджету}} \times 100$$

3. Індикатор І3 – рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет (%), який обчислюється як відношення доходів зведеного бюджету до обсягу ВВП держави.

4. Індикатор І4 – відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету (%).

Формула розрахунку:

$$\frac{\text{обслуговування державного боргу} + \text{погашення державного боргу}}{\text{доходи державного бюджету}} \times 100$$

Найважливішим індикатором бюджетної безпеки держави є рівень бюджетного дефіциту, тому однією з основних загроз є перевищення реального бюджетного дефіциту над запланованим. Даний показник дає можливість оцінити фінансову позицію держави, а також вплив бюджетно-податкової політики на обсяги внутрішнього попиту, стан платіжного балансу і грошово-кредитної системи.

Оцінивши співвідношення дефіциту/профіциту державного бюджету до ВВП, можна спостерігати, що до 2020 р. дефіцит державного бюджету у відсотках до ВВП перебував у межах норми (менше 3%) (рис. 2).

Однак наявність дефіциту завжди є негативним явищем для економіки країни, зокрема й для фінансової безпеки, оскільки таке явище посилює вплив інших загроз для економіки України, порушуючи її стабільність.

Показник протягом досліджуваного періоду має від'ємне значення, тобто спостерігається дефіцит державного бюджету. Оптимальним вважається значення цього показника на рівні 3%, а перевищення 10% свідчить про критичний стан державного бюджету. За аналізований період значення показника коливаються від оптимального до небезпечного стану, що свідчить про значну незбалансованість державних фінансів країни. Однак за останні п'ять років прослідковується позитивна тенденція, і стан індикатора має оптимальне значення, тобто бюджетний дефіцит знизився (табл. 2).

Нижньою межею даного показника є значення -3, а верхньою – 5, тобто перевищення цих значень свідчить про критичний стан індикатора, а оптимальний стан індикатора знаходиться у межах 0%. Значення даного показника

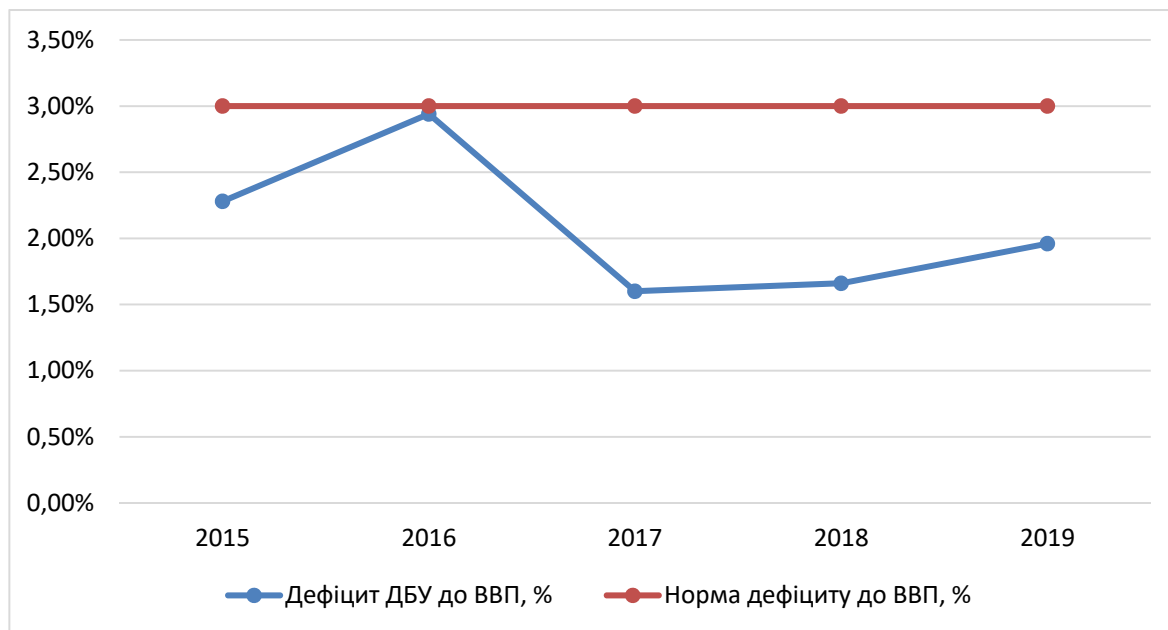

Рис. 2. Співвідношення дефіциту/профіциту державного бюджету у відсотках до ВВП за 2015–2019 рр.

Джерело: побудовано на основі [9]

Таблиця 2

Відношення дефіциту/профіциту державного бюджету України до ВВП, %

Рік	Дефіцит державного бюджету, млн грн	ВВП, млн грн	Показник, %	Стан індикатора
2010	-64265,5	1082569	-5,94	Незадовільний
2011	-23557,6	1316600	-1,79	Оптимальний
2012	-53445,2	1408889	-3,79	Задовільний
2013	-64707,6	1454931	-4,45	Задовільний
2014	-78052,8	1566728	-4,98	Задовільний
2015	-45167,5	1979458	-2,28	Оптимальний
2016	-70262,1	2383182	-2,94	Оптимальний
2017	-47849,6	2982920	-1,60	Оптимальний
2018	-59247,9	3558706	-1,66	Оптимальний
2019	-78049,5	3974564	-1,96	Оптимальний

Джерело: розраховано авторами на основі [8; 9]

Таблиця 3

Частка дефіциту бюджетних та позабюджетних фондів сектору загальнодержавного управління у ВВП у 2015–2019 рр.

Роки	Дефіцит сектору загальнодержавного управління, млн грн	Дефіцит зведеного бюджету, млн грн	ВВП, млн грн	Показник, %	Стан індикатора
2015	-33168,8	-30898,2	1979458	-0,11%	Задовільний
2016	-51668,8	-54682,6	2383182	0,13%	Задовільний
2017	-41289,8	-42093,8	2982920	0,27%	Задовільний
2018	-75118,8	-67788,5	3558706	-0,21%	Задовільний
2019	-84515,9	-84316,4	3974564	0	Оптимальний

Джерело: розраховано авторами на основі [8–11]

протягом 2015–2019 рр. коливається несуттєво і перебуває у задовільному стані. Це свідчить про те, що бюджетна політика у секторі загальнодержавного управління є виваженою (табл. 3).

Наступним індикатором бюджетної безпеки є рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет. Даний показник відображає обсяг фінансових ресурсів держави, які перерозподіляються через систему державних фінансів, і свідчить про рівень централізації фінансової системи держави.

Перевищення даного показника 37% і падіння його нижче 18% свідчить про критичний стан індикатора. Оптимальним значенням індикатора є діапазон 25–28%. Стан індикатора протягом 2015–2019 рр. коливається від небезпечного до незадовільного стану. Із цього можна зробити висновок про те, що державна політика щодо перерозподілу ВВП є неефективною (табл. 4).

Перерозподіл ВВП має бути оптимальним і суспільно ефективним. Тобто існує гранична межа, перевищення якої негативно впливає на ділову активність суб'єктів господарювання, спричиняє скорочення їхніх фінансових можливостей до відтворення виробництва, зростання масштабів ухилення від сплати податків, погіршення інвестиційного клімату, що, своєю чергою, призведе до зниження темпів економічного розвитку.

Оптимальне значення цього індикатора знаходиться у межах 6%, а про критичний стан свідчить перевищення межі 16%. Із таблиці видно, що у доходах державного бюджету України має місце дуже велика частка боргових зобов'язань, тобто стан індикатора постійно значно перевищує критичний рівень (табл. 5).

Якщо порівнювати даний індикатор із попередніми індикаторами стану бюджетної безпеки держави, то можна зробити висновок, що саме він несе найбільшу загрозу для бюджетної безпеки держави, що, своєю чергою, негативно впливає на стан фінансової безпеки країни у цілому.

За наявності негативного впливу чинників відбувається формування потенційно можливих або реальних загроз, які породжують фінансово-економічні проблеми.

Ураховуючи різноманітні види загроз бюджетній безпеці держави, їх можна згрупувати на екзогенні (зовнішні) та ендегенні (внутрішні).

Можна виділити такі основні проблеми, наявні та потенційно можливі екзогенні загрози бюджетній безпеці України:

- залежність внутрішніх бюджетно-фінансових процесів від стану світового фондового ринку;
- неефективність світових фінансових інститутів та неспроможність регулювати несприятливі фінансові процеси на світовому фінансовому ринку;

Таблиця 4

Рівень перерозподілу ВВП через зведений бюджет у 2015–2019 рр.

Роки	Доходи зведеного бюджету, млн грн	ВВП, млн грн	Показник, %	Стан індикатора
2015	652031,0	1979458	32,94%	Незадовільний
2016	782748,5	2383182	32,84%	Незадовільний
2017	1016788,3	2982920	34,09%	Небезпечний
2018	1184278,1	3558706	33,28%	Небезпечний
2019	1289779,8	3974564	32,45%	Незадовільний

Джерело: розраховано авторами на основі [8–11]

Таблиця 5

Відношення обсягу сукупних платежів з обслуговування та погашення державного боргу до доходів державного бюджету в 2015–2019 рр.

Роки	Обслуговування державного боргу, млн грн	Погашення державного боргу, млн грн	Доходи державного бюджету, млн грн	Показник, %	Стан індикатора
2015	84505,4	416585,5	534694,8	93,7	Абсолютно небезпечний
2016	95794,2	111410,0	616274,8	33,6	Абсолютно небезпечний
2017	110456,1	363501,3	793265,0	59,7	Абсолютно небезпечний
2018	115431,2	234467,8	928108,3	37,7	Абсолютно небезпечний
2019	119247,6	345212,6	998278,9	46,5	Абсолютно небезпечний

Джерело: розраховано авторами на основі [8–11]

- зростання транснаціональних корпорацій та іноземних інвесторів у національній економіці;
- залежність від іноземних кредитів та перевищення критичного рівня зовнішнього боргу;
- інтернаціоналізація світового господарства, відкритість та залежність національної економіки;
- світові економічні кризи;
- зміна умов зовнішньої торгівлі та кон'юнктури світових цін [12].

До ендогенних загроз бюджетній безпеці належать:

- невиконання юридичними особами-резидентами зобов'язань за іноземними кредитами, одержаними під гарантії органів місцевого управління;
- недосконалість нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу;
- несвоєчасне ухвалення державного бюджету України та затвердження звітів щодо його виконання;
- прорахунки в бюджетному плануванні;
- непрозорість видатків державного і місцевих бюджетів;
- нестабільність надходжень доходів до бюджету;
- недостатнє або несвоєчасне наповнення джерел покриття бюджетного дефіциту;
- незаконне та неефективне використання бюджетних коштів;
- неефективність системи контролю над надходженнями і витратами бюджетних коштів;
- бюджетна розбалансованість;
- недосконалість системи обліку і виконання бюджетів;
- проблеми міжбюджетних відносин і фінансового вирівнювання;

– надмірний рівень дефіциту державного бюджету та недостатнє і несвоєчасне наповнення джерел його покриття [12; 13].

Висновки. Отже, якщо брати до уваги незадовільний рівень фінансової і, зокрема, бюджетної безпеки держави, можна зробити висновок про те, що існує велика потреба в удосконаленні її основних індикаторів.

Потребують значного контролю рівень бюджетного дефіциту та рівень доходів держави. Зокрема, ураховуючи результати аналізу показників індикаторів стану бюджетної безпеки, найбільшої уваги потребує процес погашення державного боргу країни, особливо в сучасних умовах посилення кризових процесів у зв'язку з негативним впливом на всі сфери економіки пандемії коронавірусу. Ураховуючи значний розрив між обсягами державних запозичень та платежів із погашення державного боргу, можна стверджувати, що в майбутньому боргове навантаження на державний бюджет України лише посилюватиметься та негативно вплине на боргову, бюджетну, а отже, і фінансову безпеку країни у цілому.

Позбутися проблем у сфері бюджетної безпеки можна шляхом оптимізації структури державного боргу у частині співвідношення між короткостроковими та довгостроковими запозиченнями, підвищення ефективності управління державним боргом, недопущення формування «прихованого» дефіциту державного бюджету та непрогнозованого зростання державного боргу, вдосконалення нормативно-правового забезпечення бюджетного процесу, підвищення ефективності системи контролю над надходженнями і витратами бюджетних коштів, а також удосконалення системи обліку і виконання бюджетів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Заплатинський В.М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття «безпека». *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини*. 2012. № 5. С. 90–97.
2. Оспіщева В.І. Фінанси: Курс для фінансистів : навчальний посібник / за ред. В.І. Оспіщева. Київ, 2008.
3. Нешко Р. Фінансова безпека держави та методика її оцінки. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2016. № 2.
4. Концепція економічної безпеки України / Ін-т економ. прогнозування ; кер. проєкту В.М. Геєць. Київ : Логос, 1999. С. 56.
5. Ермошенко М.М., Горячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємство : монографія. Київ, 2010.
6. Зверук Л.А., Білик О.Г. Бюджетна безпека як важливий пріоритет розвитку бюджетної системи України. *Інтернаука*. 2017. № 2 (2). С. 35–39.
7. Рудик Н.В. Фінансова безпека в системі управління державними фінансами. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. С. 128–133.
8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/218014_218079 (дата звернення: 03.11.2020).
9. Міністерство фінансів України : офіційний вебсайт. URL: <https://minfin.com.ua> (дата звернення: 03.11.2020).
10. Державна служба статистики України : офіційний вебсайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 03.11.2020).

11. Державна казначейська служба України : офіційний вебсайт. URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (дата звернення: 03.11.2020).
12. Проказюк О.В. Бюджетна безпека держави: сутність та основні загрози. *Фінансовий простір*. 2016. № 3 (23). С. 39–45.
13. Ладюк О.Д. Фінансова безпека: характеристика складників. *Ефективна економіка*. 2016. № 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_11_59. (дата звернення: 03.11.2020).

REFERENCES:

1. Zaplatyns'kyi V.M. (2012) Lohiko-determinantni pidkhody do rozuminnya ponyattya "bezpeka" [Logical-determinant approaches to understanding the concept of "security"]. *Bulletin of Kamyanets-Podilsky National University named after Ivan Ogiienko [Physical education, sports and human health]*, pp. 90–97.
2. Ospishcheva V.I. (2008) *Finansy: Kurs dlya finansystiv* [Finance: A course for financiers]. Kyiv: Znannya. (in Ukrainian)
3. Neshko R., Matviychuk V. (2016) Finansova bezpeka derzhavy ta metodyka yiyi otsinky [Financial security of the state and methods of its assessment]. *Ekonomiko-pravova paradyhma rozvytku suchasnoho suspil'stva (electronic journal)*, no. 2.
4. Kontsepsiya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [The concept of economic security of Ukraine]. Institute of Economics and Forecasting; Project Manager Heyets' V.M. Lohos. 1999. P. 56.
5. Yermoshenko M.M., Goryacheva K.S. (2010) Finansova skladova ekonomichnoyi bezpeky: derzhava i pidpryyemstvo [The financial component of economic security: the state and the enterprise]. National Academy of Management. Scientific monograph. Kyiv.
6. Zveruk L.A., Bilyk O.G. (2017) Byudzhetna bezpeka yak vazhlyvyi priorytet rozvytku byudzhetnoyi systemy Ukrayiny [Budget security as an important priority for the development of the budget system of Ukraine]. *Internauka (International scientific journal)*, vol. 2, no. 2, pp. 35–39.
7. Rudyk N.V. (2014) Finansova bezpeka v systemi upravlinnya derzhavnymy finansamy [Financial security in the public financial management system]. *Scientific Bulletin of Kherson State University (electronic journal)*, vol. 4, no. 5, pp.128–133.
8. Pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrayiny [Approval of the Methodological Recommendations on Computation of the Economic Security Level in Ukraine]: Order of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine from 29.10.2013 No 1277. Available at: https://zakononline.com.ua/documents/show/218014_218079 (accessed 03 November 2020).
9. Ministerstvo finansiv Ukrainy [The Ministry of Finance of Ukraine]: Available at: <https://minfin.com.ua> (accessed 03 November 2020).
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State Statistics Service of Ukraine]: Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 03 November 2020).
11. Derzhavna kaznacheiska sluzhba Ukrainy [The State Treasury Service of Ukraine]: Available at: <https://www.treasury.gov.ua/ua> (accessed 03 November 2020).
12. Prokazyuk O.V. (2016) Byudzhetna bezpeka derzhavy: sutnist' ta osnovni zahrozy [Budget security of the state: essence and main threats]. *Finansovyy prostir [Financial space] (electronic journal)*, vol. 23, no. 3, pp. 39–45.
13. Ladyuk O.D. (2016) Finansova bezpeka: kharakterystyka skladnykiv [Financial security: characteristics of components]. *Efektivna ekonomika [Efficient economy] (electronic journal)*, no. 11. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_11_59 (accessed 03 November 2020).

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОХОДІВ І ВИТРАТ БАНКУ

STATISTICAL ANALYSIS OF THE BANK'S INCOME AND EXPENSES

Корват О.В.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри банківської справи і фінансових послуг,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Філіпченко К.О.

магістрант,
Харківський національний економічний університет
імені Семена Кузнеця

Korvat Olena

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

Filipchenko Kateryna

Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics

У статті узагальнено теоретико-методичні засади статистичного аналізу доходів і витрат банківської установи; обґрунтовано доцільність проведення статистичного аналізу доходів та витрат банку на базі даних бухгалтерського обліку для співставлення наявної статистичної інформації; зроблено порівняння складових частин характеристик доходів і витрат за сутнісним змістом, розглянуто підходи до класифікації доходів і витрат за планом рахунків бухгалтерського обліку, за видами діяльності банку, за активами та зобов'язаннями, за видами банківських операцій; наведено перелік методів статистичного аналізу доходів і витрат банківської установи та розглянуто особливості їх застосування; узагальнено перелік статистичних показників для аналізу доходів і витрат; проведено їх групування за типами показників.

Ключові слова: статистичний аналіз, доходи, витрати, бухгалтерський облік, класифікація, методи аналізу, статистичний показник.

В статье обобщены теоретико-методические основы статистического анализа доходов и расходов банковского учреждения; обоснована целесообразность проведения статистического анализа доходов и расходов банка на базе данных бухгалтерского учета для сопоставления имеющейся статистической информации; сделано сравнение составляющих характеристик доходов и расходов по сущностному содержанию, рассмотрены подходы к классификации доходов и расходов по плану счетов бухгалтерского учета, по видам деятельности банка, по активам и обязательствам, по видам банковских операций; приведен перечень методов статистического анализа доходов и расходов банковского учреждения и рассмотрены особенности их применения; обобщен перечень статистических показателей для анализа доходов и расходов; проведена их группировка по типам показателей.

Ключевые слова: статистический анализ, доходы, расходы, бухгалтерский учет, классификация, методы анализа, статистический показатель.

In the period of the crisis and the loss of the economic situation, the management of the bank, investors, state organizations, clients, and international organizations will require a qualitative statistical analysis of income and expenses of the bank. The need for such an analysis is caused by controlling the process of formation of the bank's financial result. The purpose of the article is to generalize the theoretical and methodological principles of statistical analysis of income and expenses of a banking institution. The article the expediency of conducting a statistical analysis of income and expenses of the bank on the basis of accounting data is substantiated. This is necessary to compare statistical information when analyzing income and expenses. The definitions of the terms "income" and "expenses" are analyzed. A comparison of the component characteristics of income and expenses on the essential content is made. Approaches to the classification of income and expenses are considered: by the chart of accounts, by types of bank activities, by assets and liabilities, by types of banking operations. The list of methods of statistical analysis of income and expenses of a banking institution is given: time series analysis, structural analysis, factor

analysis, correlation-regression analysis, cluster analysis, comparative analysis, and graphical method. A brief description of each method of statistical analysis is given. Peculiarities of application of these methods and possible combinations of methods are considered. The list of statistical indicators for the analysis of incomes and expenses is generalized. They are grouped by types of indicators: absolute indicators, ratios, rates, averages, coefficients, indicators of time series, indicators of variation, and qualitative indicators of expert assessments. It is emphasized that the depth of the study of the processes of income and expenses of the bank is determined by the purpose of the study and the range of significant tasks that have practical and theoretical significance for the disclosure of the content of processes and relationships between factors.

Key words: *statistical analysis, income, expenses, accounting, classification, methods of analysis, statistical indicator.*

Постановка проблеми. Комерційний банк, як і будь-який інший суб'єкт господарювання, здійснює свою діяльність на власний ризик задля отримання прибутку. Чинники формування прибутку для подальшого ефективного управління можна виявити перш за все на базі інформації щодо доходів і витрат.

Банки щоденно накопичують детальну статистику щодо своїх операцій. Дані про обороти та залишки на рахунках щомісячно подаються до Національного банку України (далі – НБУ) [1], який оприлюднює оборотно-сальдові баланси за кожною банківською установою на своєму сайті [2]. Це дає змогу не лише власникам і керівництву досліджувати тенденції змін у банківській діяльності та виявляти резерви для досягнення її вищої результативності. Всі зацікавлені особи (інвестори, державні органи, клієнти, міжнародні установи) можуть аналізувати процеси формування фінансових результатів банку на основі даних наглядової статистики НБУ. Необхідність виявлення факторів прибутковості банку існує завжди, проте в періоди криз і погіршення економічної ситуації проблема якісного статистичного аналізу доходів і витрат набуває особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато наукових праць присвячено управлінню прибутковістю банку щодо аналізу та планування доходів і витрат. Серед вітчизняних учених, що займалися цим питанням, слід відзначити С.Є. Борисову [3], Л.В. Діденко [4], О.В. Добровольську [5], О.Г. Кирик [6], О.А. Криклій [7], К.Л. Ларіонову [8], Ю.П. Макаренко [9; 10], Є.А. Ящука [11]. Методичні підходи до статистичного аналізу банківської діяльності розглядаються І.В. Беловою [12], А.В. Головачем [13], О.С. Доценко [14]. Якщо у наукових роботах з банківського менеджменту [3–11] для аналізу доходів і витрат застосовуються окремі статистичні методи, то в працях з банківської статистики [12; 13] аналізуються лише певні види доходів і витрат, але їх комплексний аналіз не здійснюється.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення теоретико-методичних засад статистичного аналізу доходів і витрат банківської установи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківські установи ведуть облік доходів і витрат,

а Національний банк оприлюднює відповідні статистичні дані згідно з Правилами бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України (далі – Правила бухгалтерського обліку) [15]. Для співставлення статистичної інформації під час аналізу доходів і витрат доцільно використовувати переважно бухгалтерські дані. Правила бухгалтерського обліку визначають терміни «дохід» як «збільшення економічних вигід протягом звітного періоду у формі надходжень чи поліпшення активів або зменшення зобов'язань, результатом чого є збільшення власного капіталу, за винятком збільшення, пов'язаного з внесками учасників», а «витрати» – «зменшення економічних вигід протягом облікового періоду у вигляді вибуття чи амортизації активів або у вигляді виникнення зобов'язань, результатом чого є зменшення власного капіталу, за винятком зменшення, пов'язаного з виплатами учасникам» [15]. Порівняння складових частин двох термінів «доходи» та «витрати» представлено на рис. 1.

Таким чином, проведене порівняння складових частин характеристик доходів і витрат (рис. 1) показує їх протилежність за сутнісним змістом.

Банк обліковує доходи й витрати за принципом нарахування на рахунках класів 6 та 7 Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України [16]. Відповідно до нього, доходи поділяються на процентні, комісійні, результат від переоцінки та від операцій купівлі-продажу, інші операційні доходи, інші доходи, повернення списаних активів, а витрати – на процентні, комісійні, інші операційні витрати, загальні адміністративні витрати, інші витрати відрахування в резерви, податок на прибуток. Наведена класифікація використовується НБУ для агрегування статистичних даних доходів і витрат за банківським сектором [2].

Доходи та витрати додатково можна групувати за видами діяльності (операційна, фінансова та інвестиційна), відносити до певних видів активів чи зобов'язань (кредитів, депозитів, цінних паперів тощо) або певних видів операцій (платіжні, кредитні, депозитні, валютно-обмінні, лізингові, факторингові, операції з готівками, банківськими металами, платіжними картками, міжбанківські тощо). Доходи та витрати за необхідності доречно додатково класифікувати за

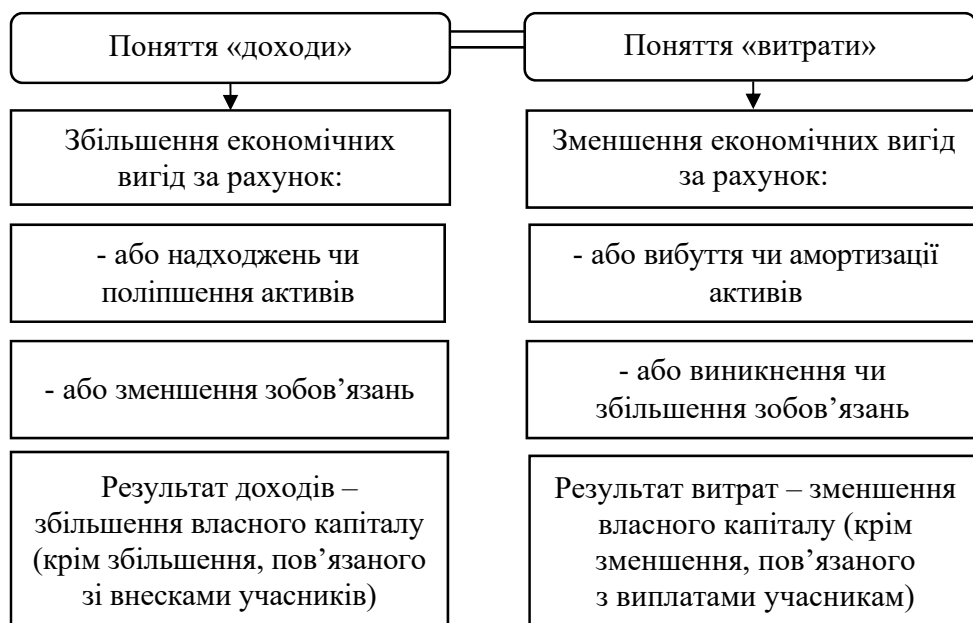

Рис. 1. Порівняння складових частин понять «доходи» та «витрати»

складовими частинами нижчого рівня. Наприклад, доходи від кредитів можна структурувати за кредитами, наданими фізичним та юридичним особам, кредитами за рівнем ризику, строками або напрямками кредитування. Схематично підходи до класифікації доходів і витрат банку наведені на рис. 2.

Класифікації, наведені на рис. 2, є прикладами розподілу доходів і витрат на групи. На практиці банківська установа чи інша зацікавлена в аналізі особа може здійснювати групування доходів і витрат іншим чином, дотримуючись принципу цілісності та єдності класифікаційних категорій.

Відомо, що доходи та витрати в абсолютному вимірі є інтервальними показниками, тобто

показниками, отриманими за певний період часу. У зв'язку з цим об'єктом статистичного аналізу доходів і витрат слід вважати процес формування фінансового результату, розкладений на такі два підпроцеси: отримання доходів і здійснення витрат. Для аналізу вищезазначених банківських процесів застосовується широкий спектр статистичних методів, сутність яких стисло представлена в табл. 1.

Для застосування методів статистичного аналізу, наведених у табл. 1, щодо доходів і витрат банківської установи слід навести декілька зауважень. Для побудови часових рядів (рядів динаміки) доходів і витрат важливо вибирати однакові за тривалістю періоди (день, декада, місяць, квартал, рік).

Таблиця 1

Методи статистичного аналізу

Метод аналізу	Сутність методу
Аналіз часових рядів	Аналіз зміни процесу чи розвитку явища у часі для виявлення тенденцій і закономірностей, зокрема аналіз інтенсивності розвитку, коливань, виділення тренду, циклічної і сезонної складової частини динамічного ряду показників
Структурний аналіз	Аналіз питомої ваги складових елементів у сукупності, пропорційності розподілу, концентрації, локалізації
Факторний аналіз	Виявлення основних факторних ознак та вимірювання сили їх впливу на результативну ознаку
Кореляційно-регресійний аналіз	Виявлення та встановлення форми зв'язків між досліджуваними ознаками
Кластерний аналіз	Упорядкування об'єктів у схожі (порівняно однорідні) групи за декількома ознаками
Порівняльний аналіз	Порівняння властивостей і характеристик декількох явищ або процесів на базі абсолютних чи відносних показників
Графічний метод	Візуальний аналіз статистичних показників, розташованих на графіках, діаграмах тощо

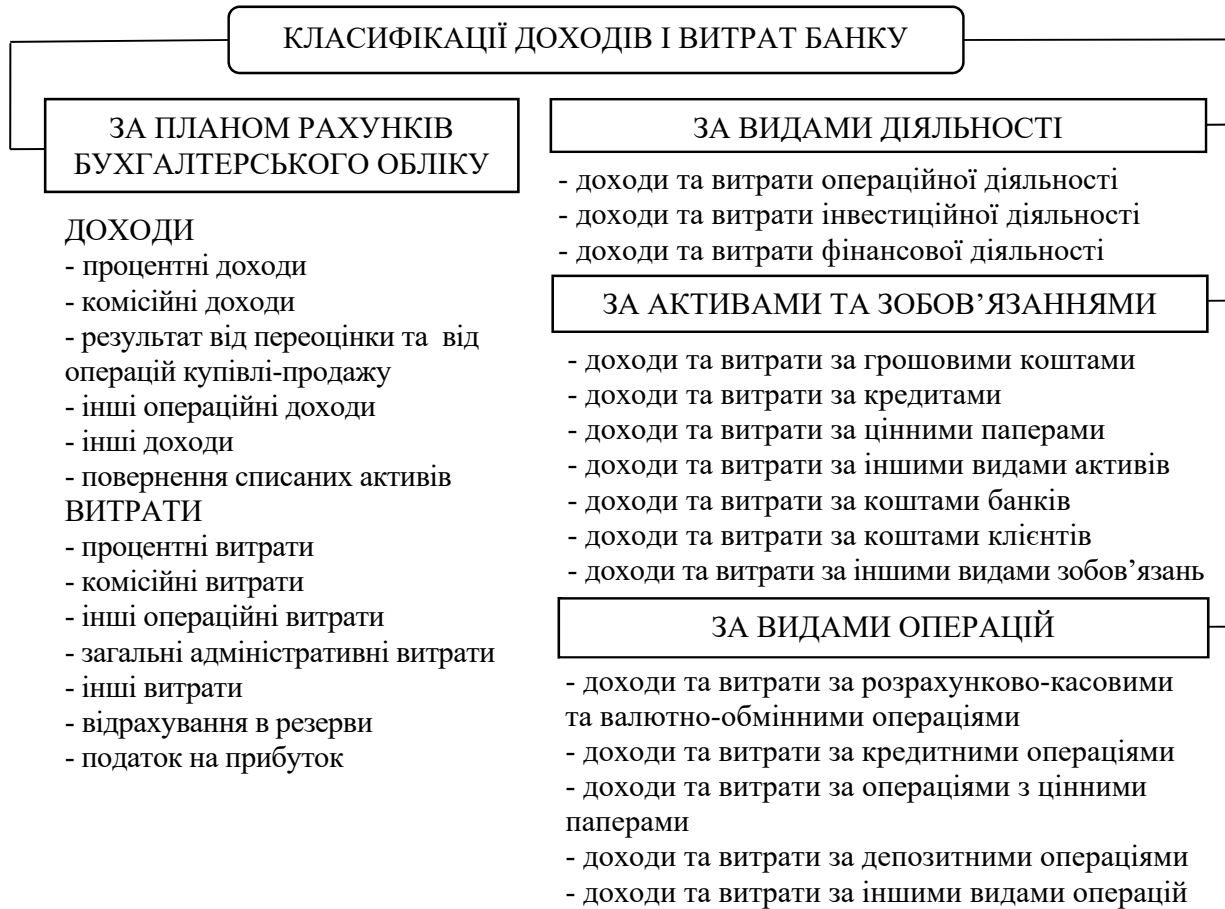

Рис. 2. Підходи до класифікації доходів і витрат банку

Структурний аналіз може бути проведений або для всієї суми доходів, або для всієї суми витрат за окремим типом класифікації (рис. 2), або для певної групи доходів чи витрат, а також як вимірювання питомої ваги банківської установи у доходах чи витратах банківського сектору. Інформативними будуть представлення цих показників у динаміці та обчислення тенденцій структурних змін. Такий аналіз є комбінацією двох методів, а саме структурного аналізу та аналізу часових рядів.

Факторний та кореляційно-регресійний аналіз найчастіше здійснюється для виявлення факторів, що впливають на фінансовий результат банку, та оцінювання сили впливу. Ці види аналізу використовуються задля побудови прогнозів, бізнес-планування, розроблення та обґрунтування управлінських рішень. Оцінювання зв'язку проводиться найчастіше між кількісними ознаками, зокрема:

- між фінансовим результатом і доходами, активами, витратами, зобов'язаннями;
- між обсягом процентних доходів та рівнем кредитного ризику [17, с. 15];
- між процентними витратами та обсягом депозитів, процентними ставками за депозитами [13, с. 36];

– між процентними доходами та обсягом кредитів і процентними ставками за кредитами [7, с. 134–135];

– між комісійними доходами та кількістю клієнтів, середньою сумою операцій на одного клієнта, середньою комісією за одну операцію [7, с. 102].

Аналіз зв'язку між атрибутивними ознаками є необхідним, якщо фактори представлені якісними показниками, «оцінку яких можуть зробити лише експерти» [18, с. 8].

Кластерний аналіз є допоміжним для виявлення факторів впливу на розмір доходів і витрат банку. Зокрема, можна проаналізувати кредитний або депозитний портфель і розподілити кредитні або депозитні договори за рівнем доходів чи витрат. Це дасть змогу виявити додаткові фактори дохідності або збитковості операцій.

Порівняльний аналіз проводиться головним чином для співставлення:

- «дзеркальних» показників (процентні доходи та витрати, доходи та витрати від операцій з валютою, доходи та витрати від операцій з цінними паперами) [7, с. 103];
- показників банківської установи та аналогічних показників конкурентів;

Статистичні показники для аналізу доходів і витрат банку

Тип показнику	Приклади показників для аналізу доходів і витрат банку
Абсолютні показники	Суми доходів, витрат, суми банківських операцій, суми активів і пасивів, кількість операцій, договорів, цінних паперів, клієнтів, співробітників банку
Співвідношення	Питома вага виду доходів, витрат у загальному обсязі, співвідношення між доходами та витратами, плановими та фактичними показниками, активами і зобов'язаннями
Ставки	Відсоткові ставки, вартість комісії за одну банківську операцію або у відсотках від суми операції, ставки податків
Середні показники	Середній розмір активів, зобов'язань за період, середній дохід або витрати на одну операцію, один договір, одного співробітника
Коефіцієнти	Чистий спред, чиста процентна маржа, непроцентна маржа, показники рентабельності, дохідності, витратності, агрегатні індекси, загальні індекси середніх величин
Показники рядів динаміки	Приріст, темп зростання, темп приросту, середні рівні динамічного ряду абсолютних показників, співвідношень, ставок, середніх показників, коефіцієнтів
Показники варіації	Розмах варіації, середнє квадратичне відхилення, дисперсія абсолютних показників, співвідношень, ставок, середніх показників, коефіцієнтів
Якісні показники	Експертні оцінки факторів впливу на рівень доходів і витрат банку

- планових і звітних показників банку;
- показників структурних підрозділів (наприклад, філій банку) [7, с. 100].

Графічний метод супроводжує всі методи аналізу. Представлення (візуалізація) статистичних даних у вигляді діаграм, гістограм, графіків, шкал, рейтингів, просторових карт, часових трендів, зв'язків покращує та прискорює процес інтерпретації статистичної інформації, уявляє сутність досліджуваних процесів і явищ [19, с. 308].

Під час комплексного поглибленого аналізу доходів та витрат банку завжди використовуються значний набір показників. Групування статистичних показників для аналізу доходів і витрат банку за типами (абсолютні, відносні, середні, варіації якісні, показники рядів динаміки) наведено в табл. 2.

Перелік первинних і вихідних показників аналізу, глибина статистичного вивчення особливос-

тей отримання доходів і здійснення витрат під час формування банком фінансових результатів залежать від цілей статистичного дослідження та кола суттєвих питань, які мають практичне та теоретичне значення для розкриття змісту досліджуваних процесів та зв'язків між факторами.

Висновки. Отже, у статті проведено узагальнення теоретико-методичних засад статистичного аналізу доходів і витрат банківської установи, а саме підходів до класифікацій доходів і витрат, набору можливих статистичних показників для аналізу та методів статистичного аналізу та їх особливостей. Для отримання об'єктивних результатів статистичних досліджень у цьому напрямі, які б давали можливість обґрунтованого прогнозування та прийняття ефективних управлінських рішень, первинні статистичні дані мають бути якісними, а їх обробка – науково вивірною. Ці питання можуть стати предметом подальших наукових розвідок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про затвердження Правил організації статистичної звітності, що подається до Національного банку України : Постанова правління НБУ від 13 листопада 2018 р. № 120. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0120500-18#Text> (дата звернення: 26.11.2020).
2. Статистика. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (дата звернення: 26.11.2020).
3. Борисова С.Є., Швецова І.В. Шляхи підвищення прибутковості комерційного банку. *Научный вестник Донбасской государственной машиностроительной академии*. 2016. № 2. С. 144–148.
4. Діденко Л.В., Юзвіна М.О. Методичні підходи до аналізу доходів та витрат банку. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2012. № 2. С. 100–108.
5. Добровольська О.В., Сабадин М.О. Теоретико-методичні засади управління прибутковістю комерційного банку. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. № 22. С. 111–114.
6. Кирик О.Г. Напрями підвищення прибутковості діяльності банків. *Культура народів Причорномор'я*. 2011. № 205. С. 37–42.
7. Криклій О.А., Маслак Н.Г. Управління прибутком банку : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. 136 с.
8. Ларіонова К.Л., Кузьміна О.С. Методичні підходи до формування механізму управління прибутком банку. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2014. № 4. Т. 2. С. 226–231.
9. Макаренко Ю.П., Мороховець К.С. Доходи і витрати у забезпеченні прибутковості комерційних банків України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 10. С. 15–19.

10. Макаренко Ю.П., Мороховець К.С. Стратегія підвищення прибутковості комерційного банку. *Економіка та держава*. 2017. № 11. С. 60–64.
11. Ящук Є.А. Економічний аналіз фінансових результатів та ефективності діяльності банку : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 ; ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана». Київ, 2014. 20 с.
12. Белова І.В. Банківська статистика : навчальний посібник. Суми : Університетська книга, 2013. 431 с.
13. Головач А.В., Захожай В.Б., Базилевич К.С. Статистика банківської діяльності : навчальний посібник. Київ : МАУП, 1999. 176 с.
14. Доценко О.С. Статистичний аналіз діяльності банків України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.10 ; Державна академія статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. Київ, 2007. 20 с.
15. Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України : Постанова правління НБУ від 27 лютого 2018 р. № 17. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017500-18#Text> (дата звернення: 26.11.2020).
16. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку банків України : Постанова правління НБУ від 11 вересня 2017 р. № 89. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#Text> (дата звернення: 26.11.2020).
17. Внукова Н.М. та ін. Розвиток системи управління ризиками ринку фінансових послуг : монографія. Харків : Ексклюзив, 2014. 191 с.
18. Шпанковська Н.В., Труш Ю.М., Труш А.І. Удосконалення класифікації факторів впливу на результати діяльності банку із застосуванням системного підходу. *Вісник НБУ*. 2011. № 7. С. 7–10.
19. Корват О.В. Перспективи використання Microsoft Power BI у статистичному аналізі даних. *Розвиток бухгалтерського обліку, оподаткування і контролю в умовах інтеграційних процесів* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, м. Херсон, 22–23 жовтня 2020 р. Херсон : ДВНЗ «ХДАУ», 2020. С. 307–308. URL: http://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/20201022/Збірник_листопад_2020.pdf (дата звернення: 26.11.2020).

REFERENCES:

1. National Bank of Ukraine (2018), Resolution of the NBU Board “Pro zatverdzhennja Pravyl orghanizaciji statystychnoji zvitnosti, shho podajetsja do Nacionaljnogho banku Ukrainy” [On approval of the Rules for the organization of statistical reporting submitted to the National Bank of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0120500-18#Text> (accessed 26 November 2020).
2. The official site of the National Bank of Ukraine. Statistics. Available at: <https://bank.gov.ua/ua/statistic> (accessed 26 November 2020).
3. Borysova S.Je., Shvecova I.V. (2016) Shljakhy pidvyshhennja prybutkovosti komercijnogho banku [Ways to increase the profitability of a commercial bank]. *Nauchnyy vestnik Donbasskoy gosudarstvennoy mashinostroi-tel'noy akademii* [Scientific Bulletin of the Donbass State Mechanical Engineering Academy], no. 2, pp. 144–148.
4. Didenko L.V., Juzvina M.O. (2012) Metodychni pidkhody do analizu dokhodiv ta vytrat banku [Methodical approaches to the analysis of income and expenses of the bank]. *Zbirnyk naukovykh pracj Nacionaljnogho universytetu derzhavnoji podatkovoji sluzhby Ukrainy* [Collection of scientific works of the National University of the State Tax Service of Ukraine], no. 2, pp. 100–108.
5. Dobrovoljska O.V., Sabadyn M.O. (2017) Teoretyko-metodychni zasady upravlinnja prybutkovistju komercijnogho banku [Theoretical and methodological principles of profitability management of a commercial bank]. *Naukovyj visnyk Khersonskogho derzhavnogho universytetu* [Scientific Bulletin of Kherson State University], no. 22, pp. 111–114.
6. Kyryk O.Gh. (2011) Naprjamy pidvyshhennja prybutkovosti dijialnosti bankiv [Directions for increasing the profitability of banks]. *Kuljtura narodov Prychernomorjja* [Culture of the peoples of the Black Sea region], no. 205, pp. 37–42.
7. Krykljij O.A., Maslak N.Gh. (2008) *Upravlinnja prybutkom banku* [Bank profit management]. Sumy: DVNZ “UABS NBU”. (in Ukrainian)
8. Larionova K.L., Kuzjmina O.S. (2014) Metodychni pidkhody do formuvannja mekhanizmu upravlinnja prybutkom banku [Methodical approaches to the formation of the bank’s profit management mechanism]. *Visnyk Khmeljnycjkogho nacionaljnogho universytetu. Ekonomichni nauky* [Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic sciences], no. 4, vol. 2, pp. 226–231.
9. Makarenko Ju.P., Morokhovecj K.S. (2016) Dokhody i vytraty u zabezpechenni prybutkovosti komercijnykh bankiv Ukrainy [Income and expenses in ensuring the profitability of commercial banks in Ukraine]. *Investyciji: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience], no. 10, pp. 15–19.
10. Makarenko Ju.P., Morokhovecj K.S. (2017) Strateghija pidvyshhennja prybutkovosti komercijnogho banku [Strategy to increase the profitability of a commercial bank]. *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], no. 11, pp. 60–64.
11. Jashhuk Je.A. (2014) *Ekonomichnyj analiz finansovykh rezuljtativ ta efektyvnosti dijialnosti banku* [Economic analysis of financial results and efficiency of the bank] (PhD Thesis), Kyiv: Kyiv National Economic University named after V. Hetman.

12. Bjelova I.V. (2013) *Bankivjsjka statystyka* [Banking statistics]. Sumy: University book. (in Ukrainian)
13. Gholovach A.V., Zakhozhaj V.B., Bazylevych K.S. (1999) *Statystyka bankivjsjkoji dijalnosti* [Banking statistics]. Kyiv : MAUP. (in Ukrainian)
14. Docenko O.S. (2007) *Statystychnyj analiz dijalnosti bankiv Ukrajinjy* [Statistical analysis of the activity of Ukrainian banks] (PhD Thesis), Kyiv: State Academy of Statistics, Accounting and Auditing of the State Statistics Committee of Ukraine.
15. National Bank of Ukraine (2018), Resolution of the NBU Board “*Pro zatverdzhennja Pravyh bukghaltersjkocho obliku dokhodiv i vytrat bankiv Ukrajinjy*” [About the statement of Rules of accounting of incomes and expenses of banks of Ukraine] Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0017500-18#Text> (accessed 26 November 2020).
16. National Bank of Ukraine (2017), Resolution of the NBU Board “*Pro zatverdzhennja Planu rakhunkiv bukghaltersjkocho obliku bankiv Ukrajinjy*” [On approval of the Chart of Accounts of banks of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0089500-17#Text> (accessed 26 November 2020).
17. Vnukova N.M. et al (2014) *Rozvytok systemy upravlinnja ryzykamy rynku finansovykh poslugh* [Development of financial services market risk management system]. Kharkiv: Exclusive. (in Ukrainian)
18. Shpankovsjka N.V., Trush Ju.M., Trush A.I. (2011) Udoskonalennja klasyfikaciji faktoriv vplyvu na rezuljtaty dijalnosti banku iz zastosuvannjam systemnocho pidkhodu [Improving the classification of factors influencing the results of the bank's activities using a systematic approach]. *Visnyk NBU* [Bulletin of the NBU], no. 7, pp. 7–10.
19. Korvat O.V. (2020) Perspektivy vykorystannja Microsoft Power BI u statystychnomu analizi danykh [Prospects for using Microsoft Power BI in statistical data analysis]. Proceedings of the *Rozvytok bukghaltersjkocho obliku, opodatkuvannja i kontrolju v umovakh integracijnykh procesiv* (Ukrainian, Kherson, October 22–23, 2020), Kherson: DVNZ “KhDAU”, pp. 307–308. Available at: http://www.ksau.kherson.ua/files/konferencii/20201022/Zbirnyk_listopad_2020.pdf (accessed 26 November 2020).

УДК 336.719

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-20>

ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ БАНКІВ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ

DETERMINATION OF BANK BUSINESS MODEL TYPES IN UKRAINIAN BANKING SYSTEM

Онищенко Ю.І.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри банківської справи,
Одеський національний економічний університет

Заяць Е.Л.

студент факультету фінансів та банківської справи,
Одеський національний економічний університет

Onyshchenko Yulia

Odesa National Economic University

Zaiats Eduard

Odesa National Economic University

У статті вивчено світові теоретичні підходи до класифікації бізнес-моделей банків та виявлено, що зарубіжні дослідники виділяють комерційну, або роздрібну, інвестиційну, спеціалізовану та універсальну моделі бізнесу. Авторами запропоновано розширити наявну класифікацію бізнес-моделей банків залежно від структури клієнтської бази банків та виділяти також корпоративну та роздрібну бізнес-моделі. Результати теоретичного дослідження підтвердилися аналізом статистичних даних. За допомогою розробленої системи чинників-симптомів проведено кластеризацію банків України задля виявлення наявних бізнес-моделей. Результати кластерного аналізу показали, що в Україні на 1 січня 2020 року існує чотири види бізнес-моделей банків, а саме корпоративна, роздрібна, універсальна та інвестиційна. Надано характеристику моделей бізнесу, що притаманні українським банківським установам. Отримані результати кластеризації порівняно з підсумками раніше проведеного дослідження, а також виявлено, що протягом останніх двох років припинив існувати такий вид бізнес-моделі, як традиційна. Графічно зображено та описано міграцію банків за їх бізнес-моделями.

Ключові слова: банк, бізнес-модель, види бізнес-моделей банків, кластер, модель фінансового ринку.

В статье изучены теоретические подходы к классификации бизнес-моделей банков и выявлено, что зарубежные исследователи выделяют коммерческую, или розничную, инвестиционную, специализированную и универсальную модели бизнеса. Авторами предложено расширить существующую классификацию бизнес-моделей банков в зависимости от структуры клиентской базы банков и выделять также корпоративную и розничную бизнес-модели. Результаты теоретического исследования подтвердились анализом статистических данных. С помощью разработанной системы факторов-симптомов проведена кластеризация банков Украины с целью выявления существующих бизнес-моделей. Результаты кластерного анализа показали, что в Украине на 1 января 2020 года существует четыре вида бизнес-моделей банков, а именно корпоративная, розничная, универсальная и инвестиционная. Предоставлена характеристика моделей бизнеса, которые присущи украинским банковским учреждениям. Полученные результаты кластеризации сравнены с итогами ранее проведенного исследования, а также выявлено, что в течение последних двух лет перестал существовать такой вид бизнес-модели, как традиционная. Графически изображена и описана миграция банков по их бизнес-моделям.

Ключевые слова: банк, бизнес-модель, виды бизнес-моделей банков, кластер, модель фінансового рынка.

In the current realities of domestic banks' functioning, when the reform of Ukraine's banking system is accompanied by the country's integration into the world economic space, which, as a consequence, leads to increase legal requirements for the activities of banks to assess and control banking risks. The business model of the bank is a comprehensive reflection of the bank's activities, which allows rationalizing the relationship between the compo-

nents of borrowed and placed resources. In order to exercise effective banking supervision, the National Bank of Ukraine requires each Ukrainian bank to form and define its business model. This approach contributes to a better understanding of the financial and economic performance of banks, their risk appetite and management at the system level. Thus, the National Bank of Ukraine on the basis of the developed system of indicators within the SREP determines the types of banks' business models, which are inherent in Ukrainian banks, which is the basis for general assessment of business model viability and financial stability its development strategies. Therefore, in our opinion, a comprehensive study of the formation of bank business models must be justified. In the article the global theoretical approaches to the classification of bank business models have been studied and it has been found that foreign researchers distinguish between commercial or retail, investment, specialized and universal business models. The authors propose to expand the existing classification of bank business models depending on the structure of the bank customer base and also to allocate corporate and retail business models. The results of the theoretical study were confirmed by statistical data analysis. With the help of the developed system of factors-symptoms, clustering of Ukrainian banks was carried out in order to identify existing business models. The results of cluster analysis showed that in Ukraine on January 1, 2020 there are four types of bank business models: corporate, retail, universal and investment. The characteristics of business models inherent in Ukrainian banking institutions are given. The obtained results of clustering were compared with the results of a previous study and found that over the past two years, such a business model as traditional one has ceased to exist. The migration of banks according to their business models was graphically depicted and described.

Key words: bank, business-model, types of business-models of banks, cluster, financial market model.

Постановка проблеми. Задля здійснення ефективного банківського нагляду Національний банк України від кожного українського банку вимагає формування та визначення його бізнес-моделі. Такий підхід сприяє кращому розумінню фінансово-економічних показників діяльності банків, їх схильності до ризику та управління на системному рівні. Так, Національний банк України на основі розробленої системи показників в рамках наглядової оцінки SREP (Supervisory review and evaluation process) визначає види бізнес-моделей банків, які притаманні українським банкам, що в подальшому є основою надання загальної оцінки життєздатності бізнес-моделі та визначення фінансової стійкості його стратегії розвитку.

Проте, на нашу думку, визначення бізнес-моделей банків на основі методів математичного моделювання має супроводжуватися попереднім теоретичним обґрунтуванням, що обумовлює актуальність проведеного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Критичний аналіз економічних публікацій із зазначеної тематики дав змогу дійти висновку, що у наукових дослідженнях відсутнє єдине визначення поняття «бізнес-модель банку», а дослідження мають здебільшого прикладний характер та присвячені класифікації наявних бізнес-моделей на основі різних методик.

Теоретичні аспекти формування бізнес-моделей банків висвітлено в роботах таких зарубіжних учених, як Д. Ллевеллін [1], М. Мерк [2], А. ван Рікстель, Е. Гонсалес [2], М. Келер [3].

Проблемам ідентифікації та аналізу бізнес-моделей банків, що функціонують у національних банківських системах, присвячено низку економічних праць, серед яких варто виділити дослідження таких зарубіжних учених, як Д. Авісон [4], М. Аль-Дебей [4], Р. Ель-Хаддадеш [4], Р. Аяді [5], В. де Гроен [5], та праці таких вітчиз-

няних учених, як Д. Гридчук [6], А. Деркаченко [7], А. Міщенко [8], Д. Покідін [9], В. Рашкован [9], О. Соцька [10], І. Фартушний [8], Ю. Худолій [7].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто відзначити, що науковці залежно від мети дослідження проводять класифікацію бізнес-моделей вітчизняних банків, причому єдиний підхід до типологізації банківських бізнес-моделей відсутній в Україні, навіть підхід, що використовується Національним банком України, не є закріпленим законодавчо, що передбачає наявність дискусій та різних методик.

Постановка завдання. Метою статті є визначення бізнес-моделей вітчизняних банків на основі кластерного аналізу з урахуванням світових теоретичних підходів до їх класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження класифікації бізнес-моделей банків на основі вивчення історичного досвіду здійснення банківської діяльності (табл. 1) дало змогу виділити два основні типи бізнес-моделей, що сформувались у світовій практиці, а саме роздрібну та інвестиційну.

Так, Д. Ллевеллін, досліджуючи еволюцію бізнес-моделей банків, наголошує на тому, що у 1933–1999 роки на основі закону Гласса-Стіголла (США) сформувалося чітке розмежування бізнес-моделей банків на інвестиційну та комерційну [1]. Інвестиційна бізнес-модель передбачає випуск страхових цінних паперів для корпоративних та державних клієнтів, консультації з питань злиття та поглинання, продаж та торгівлю на фінансових ринках (включаючи діяльність з кредитування цінних паперів) та управління активами, що фінансуються переважно за рахунок запозичених ресурсів. Протягом останнього десятиліття інвестиційні банки розробили відносно нові напрями бізнесу, такі як торгівля, тобто здійснення операцій з цінними паперами безпосередньо банком, та брокерський бізнес,

Таблиця 1

Підходи до класифікації бізнес-моделей банків

Автор	Класифікаційні ознаки	Види бізнес-моделей
Д. Ллевеллін (2012 рік) [1]	За напрямками діяльності	Комерційна, інвестиційна
М. Мерк, А. ван Рікстель, Е. Гонсалес (2012 рік) [2]	На основі історичного досвіду та тенденцій розвитку міжнародного банківського бізнесу	Комерційна, інвестиційна, спеціалізована, універсальна
М. Келер (2014 рік) [3]	На основі двох критеріїв, таких як види клієнтів та асортимент пропонованої продукції	Роздрібна, інвестиційна, спеціалізована, диверсифікована

тобто надання фінансових послуг, таких як кліринг та кредитування під цінні папери професійним інвесторам. Навпаки, комерційні банки отримували фондування за рахунок залучених ресурсів, тоді як діяльність була спрямована на кредитування, а саме роздрібне та корпоративне. Однак з лібералізацією банківської діяльності бізнес-моделі банків почали стрімко змінюватися.

М. Мерк, А. ван Рікстель, Е. Гонсалес (2012 рік), досліджуючи бізнес-моделі найбільших міжнародних банків, поглиблюють класифікацію бізнес-моделей банків, від якої було запропоновано відштовхуватися Д. Ллевелліном, виділяючи разом з комерційною та інвестиційною бізнес-моделями ще спеціалізовану та універсальну, орієнтуючись переважно на джерела фондування. Автори підкреслюють, що після прийняття закону Гремма-Ліча-Блайлі у 1999 році формуються універсальні банки, що поєднували широкий спектр банківської діяльності в одному банку [2]. Універсалізація бізнес-моделі банків відбувалась не тільки у США, але й у Європі та Японії. З огляду на той факт, що для банківських груп, що працюють на міжнародній арені, є можливим великий асортимент продуктів та послуг, доцільно розрізняти спеціалізовані та диверсифіковані бізнес-моделі. Спеціалізовані банки – це банки, які обмежують себе лише кількома видами діяльності, наприклад інвестиційним банкінгом або роздрібним банкінгом. Навпаки, диверсифіковані, або універсальні, банки поєднують різні напрями банківської діяльності.

Цю класифікацію вдосконалює та поглиблює М. Келер у 2014 році. В основу класифікації покладено два критерії, такі як види клієнтів

та асортимент пропонованої продукції. Автор наголошує на тому, що клієнтів банку можна класифікувати як клієнтів роздрібною торгівлі (наприклад, домогосподарства, малі та середні підприємства) й оптових клієнтів (наприклад, великі фірми та інституційні інвестори, такі як страхові компанії та пенсійні фонди) [3]. Оскільки роздрібні та оптові клієнти мають різні потреби у фінансуванні, пропоновані банківські продукти та послуги значно різняться. Банки, які обмежують себе невеликим колом банківських продуктів, належать до спеціалізованих банків, причому така спеціалізація надає цим банкам порівняльну перевагу з точки зору витрат або навичок. Диверсифіковані банки – це банки, які надають широкий спектр банківських продуктів та послуг, користуючись економією від масштабу, що є результатом змішування різних видів діяльності.

Однак цей підхід до класифікації бізнес-моделей банків потребує вдосконалення. По-перше, через формування різних моделей фінансового ринку в країнах світу. Так, у світовій практиці виділяють дві моделі фінансового ринку, а саме банкоцентричну та ринкову, характеристика яких представлена на рис. 1.

Як видно з рис. 1, модель фінансового ринку в країні можна визначити за двома показниками, такими як кредитний портфель банків (% до ВВП) та ринкова капіталізація (% до ВВП). Порівняння цих показників дає змогу визначити пріоритети розвитку фінансового ринку в країні. Підкреслимо, що в Україні сформувалась банкоцентрична модель фінансового ринку, отже, перерозподіл фінансових ресурсів здійснюється переважно через банківську систему.

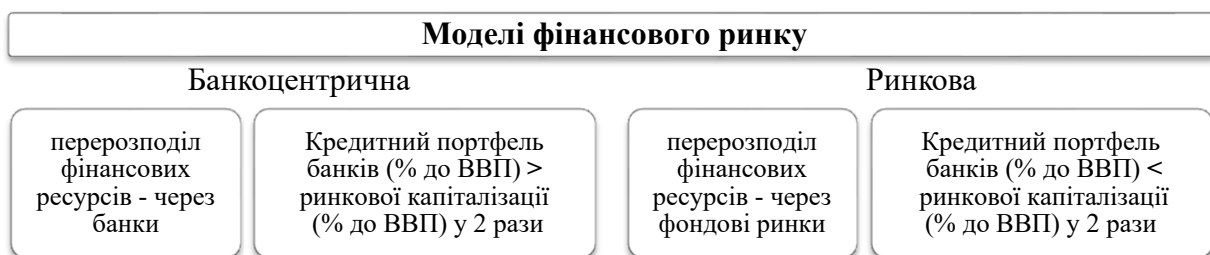

Рис. 1. Характеристика моделей фінансового ринку

Крім того, цифрова трансформація фінансового сектору вимагає від банків розроблення та впровадження нових банківських продуктів та послуг для клієнтів банку, а саме фізичних та юридичних осіб, що обумовлює концентрацію в організації діяльності банку на певній групі клієнтів. Проведене теоретичне узагальнення дає змогу запропонувати власну класифікацію бізнес-моделей банків, що представлена в табл. 2.

Зазначене обумовлює під час формування або ідентифікації бізнес-моделей банків таке:

– у напрямі розміщення фінансових ресурсів слід не тільки розрізняти кредитну та інвестиційну діяльність, але й акцентувати увагу на структурі клієнтської бази;

– у напрямі формування джерел фондування слід виділяти залучені кошти в розрізі фізичних та юридичних осіб та запозичені кошти в розрізі кредитів інших банків і розміщення боргових цінних паперів власної емісії.

Процес ідентифікації бізнес-моделей банків, що склалася в Україні, виявив відповідність практичної оцінки теоретичному дослідженню. Так, у 2018 році нами було виявлено 5 типових бізнес-моделей вітчизняних банків, а саме корпоративну, роздрібну, універсальну, традиційну та інвестиційну [11, с. 101]. Проте бізнес-моделі не є статичними, а постійно змінюються, адаптуючись до зовнішнього середовища. Типологізація бізнес-моделей банків у 2020 році виявила докорінні зміни в розподілі банків за їх бізнес-моделями.

Підкреслимо, що ідентифікація бізнес-моделей банків авторами проводиться на основі кластерного аналізу згідно з методикою, що була описана в попередньому дослідженні

[11, с. 100]. В основі кластеризації лежить система чинників-симптомів, що характеризують основні напрями діяльності та джерела фондування банків, до яких авторами було віднесено надані міжбанківські позички (% до валюти балансу); кошти інших банків (% до валюти балансу); кредитний портфель юридичних осіб (% до валюти балансу); залучені депозити юридичних осіб (% до валюти балансу); кредитний портфель фізичних осіб (% до валюти балансу); залучені депозити фізичних осіб (% до валюти балансу); інвестиційний портфель (% до валюти балансу).

Процедура кластеризації проводилась на 1 січня 2020 року на основі відкритих даних щодо діяльності 75 діючих банків в Україні [12]. Розрахунки проводились на основі прикладного програмного забезпечення STATISTICA в модулі «Кластерний аналіз» із застосуванням методів ієрархічної кластеризації та k-середніх.

Варто зауважити, що під час проведення розрахунків було виявлено, що такий чинник-симптом, як надані міжбанківські позички (% до валюти балансу), не є суттєвим, адже банки не спрямовують фінансові ресурси на кредитування інших банків.

Результати ієрархічної кластеризації показали можливість виділення 4 кластерів, що було зроблено на основі методу k-середніх. Результати розрахунків представлені в табл. 3.

Як видно з табл. 3, в банківській системі України на 1 січня 2020 року залишилось 4 види бізнес-моделей, таких як корпоративна (23 банкичлени кластеру), роздрібна (4), універсальна (31) та інвестиційна (17), характеристика яких представлена в табл. 4. Якщо порівнювати з нашим

Таблиця 2

Класифікація бізнес-моделей банків

	Споживча	Корпоративна	Інвестиційна
Вузько спеціалізована	– Зосереджена на певній групі клієнтів – фізичних осіб; – зазвичай надають стандартизовані роздрібні банківські продукти; джерело фондування: депозити фізичних осіб.	– Зосереджена на певній групі клієнтів – юридичних осіб; – зазвичай надають стандартизовані корпоративні банківські продукти; джерело фондування: депозити юридичних осіб.	– Зосереджена на одній чи невеликій кількості інвестиційних продуктів або на конкретній групі оптових покупців; – джерело фондування: розміщення короткострокових боргових цінних паперів власної емісії.
Диверсифікована	– Забезпечення більш широкого спектру роздрібних банківських продуктів та послуг клієнтам – фізичним особам; – більш диверсифікована структура фондування, але депозити фізичних осіб все ще є найбільш важливим джерелом.	– Забезпечення більш широкого спектру роздрібних та корпоративних банківських продуктів та послуг клієнтам – юридичним особам; – більш диверсифікована структура фондування, але депозити юридичних осіб все ще є найбільш важливим джерелом.	– Надання широкого спектру інвестиційних продуктів, що включає андеррайтинг, консультації з питань злиття та поглинання, управління інвестиціями та торгівлю з різними типами оптових покупців; – більш диверсифікована структура фондування за рахунок розміщення довгострокових боргових цінних паперів власної емісії.
Універсальна	– Структура активів вказує на сильну позикову активність (фізичні та юридичні особи) та на здійснення банком інвестиційної діяльності; – джерело фондування: всі види рівною мірою.		

попереднім дослідженням, то з ринку «вийшла» така бізнес-модель, як традиційна (залучення тимчасово вільних коштів фізичних та юридичних осіб та спрямування їх на кредитування юридичних осіб).

Згідно з отриманими результатами кластеризації на 1 січня 2020 року, характерним для корпоративної бізнес-моделі є не лише найбільша середня частка кредитів юридичним особам (55,2% в структурі активів), але й 15,5% інвестиційного портфеля. Крім того, в структурі зобов'язань депозити юридичних осіб незначно (на 3,1 п. п.), але переважають депозити фізичних осіб, що відповідає сутності цієї моделі.

Найбільш диверсифікованою моделлю з точки зору як структури активів, так і структури зобов'язань є універсальна, що є характерним

для цієї бізнес-моделі. Звернемо увагу на те, що серед інших моделей універсальна є другою за розміром частки портфеля роздрібних кредитів (6,1% в структурі активів).

Також треба додати, що найбільш недиверсифікованою виявилася роздрібна бізнес-модель, у якій чітко сконцентровано як напрям залучення коштів (депозити фізичних осіб складають у середньому 51,3%), так і вкладання коштів в роздрібне кредитування (48,2% в середньому).

Для інвестиційної моделі бізнесу характерним є значне переважання інвестиційного портфеля серед активів (в середньому 55,5% за кластером), тоді як залучаються кошти переважно серед юридичних осіб (38,6%).

Проведена процедура кластеризації дала змогу не тільки ідентифікувати та описати ти-

Таблиця 3

Статистичні дані, що характеризують сформовані кластери на 1 січня 2020 року

Кластери		Кред. юр. ос. (% до валюти балансу)	Кредити фіз. ос. (% до валюти балансу)	Інвест. портфель (% до валюти балансу)	Депозити юр. ос. (% до валюти балансу)	Депозити фіз. ос. (% до валюти балансу)
Модель 1 «Корпоративна» (23)	Значен.	55,220	2,899	15,469	32,099	28,955
	σ	8,921	3,566	7,838	12,738	11,666
	Варіац.	0,796	0,127	0,614	1,623	1,361
Модель 2 «Роздрібна» (4)	Значен.	3,421	48,211	8,124	9,403	51,305
	σ	2,621	6,919	6,579	7,641	6,155
	Варіац.	0,069	0,479	0,433	0,584	0,379
Модель 3 «Універсальна» (31)	Значен.	26,760	6,146	20,684	31,766	25,830
	σ	9,650	7,720	9,035	15,028	10,370
	Варіац.	0,931	0,596	0,816	2,258	1,075
Модель 4 «Інвестиційна» (17)	Значен.	13,968	3,134	55,468	38,600	10,815
	σ	8,439	5,197	11,634	25,708	13,176
	Варіац.	0,712	0,270	1,353	6,609	1,736

Джерело: складено авторами за отриманими результатами проведення кластерного аналізу в пакеті прикладних обчислювальних програм STATISTICA

Таблиця 4

Характеристика бізнес-моделей українських банків

Вид бізнес-моделі банку	Характеристика	Назви найбільших банків, що увійшли до кластеру
Корпоративна (23 банки)	Спрямовані на корпоративний ринок банківських послуг, надають послуги виключно юридичним особам	Райффайзен Банк Аваль, Креді Агріколь Банк, Південний, Прокредит Банк, Таскомбанк, ІНГ Банк Україна, Банк Восток
Роздрібна (4 банки)	Спрямовані на споживчий ринок банківських послуг, надають послуги виключно фізичним особам	Універсал Банк, А-Банк, Ідея Банк, Банк Форвард
Універсальна (31 банк)	Діяльність банків цієї групи банків є диверсифікованою та практично однаково спрямована на всі сегменти ринку банківських послуг	Приватбанк, Укрексімбанк, Ощадбанк, Укргазбанк, Альфа-Банк, ПУМБ, Укрсиббанк, ОТП Банк, Кредобанк
Інвестиційна (17 банків)	Займаються переважно інвестиційною діяльністю, а саме операціями з цінними паперами	Сітібанк, Правекс Банк, Дойче Банк ДБУ, СЕБ Корпоративний Банк, Акордбанк

Джерело: складено авторами за результатами проведеного кластерного аналізу

пові бізнес-моделі, що склалися в банківській системі України на дві дати: 1 січня 2018 року та 1 січня 2020 року, але й проаналізувати тенденції зміни бізнес-моделей банками України, які представлені на рис. 2, за допомогою Діаграми Санкі.

Таким чином, як видно з рис. 3, в результаті проведеного дослідження виявлено, що з 84 банків, що досліджувалися на початку 2018 року, лише 28 (близько 33,3% від загальної кількості організацій) банківських установ на початок 2020 року зберегли вибрану модель бізнесу, інші 56 у 47 (56,0% від загальної кількості) випадках її змінили та ще в 9 (10,7% від загальної кількості) випадках були ліквідовані (6) або приєднані до інших банківських організацій (3). Так, можна було спостерігати три випадки приєднання одних банківських установ до інших: ПАТ «УКРСОЦБАНК» до ПАТ «АЛЬФА-БАНК», ПАТ «ВіЕс Банк» до АТ «ТАСКОМБАНК», ПАТ КБ «Центр» до ПАТ «МТБ БАНК», що є позитивною тенденцією для вітчизняної банківської системи.

Відсутність традиційної бізнес-моделі, на нашу думку, пов'язана з тим, що більша частина

банків з традиційною бізнес-моделлю почала нарощувати портфель депозитів юридичних осіб значно швидшими темпами, ніж портфель депозитів фізичних осіб (джерело фінансування є основним параметром відмінності цих моделей), через що банківські установи з традиційною моделлю бізнесу перетекли в корпоративну; серед прикладів можна навести такі банки, як ПАТ «БАНК ВОСТОК», ПАТ АБ «ПІВДЕННИЙ», АТ «ПРОКРЕДИТ БАНК», АТ «ТАСКОМБАНК», АТ «МЕГАБАНК», АТ «ІНГ Банк Україна».

Іншою цікавою тенденцією є те, що кількість банків із корпоративною бізнес-моделлю залишилась практично без змін, однак лише 6 банківських установ зберегли її протягом періоду, що аналізується. Проте можна спостерігати перетік частини банків з корпоративною моделлю в універсальну, найбільшими з яких є АБ «УКРГАЗБАНК», АТ «АЛЬФА-БАНК», АТ «ПУМБ», АТ «УКРСИББАНК», АТ «ОТП БАНК», що відбулося за рахунок збільшення ними частки кредитування фізичних осіб та інвестиційного портфеля.

Проте найменших змін зазнали групи банків із роздрібною та інвестиційною бізнес-моде-

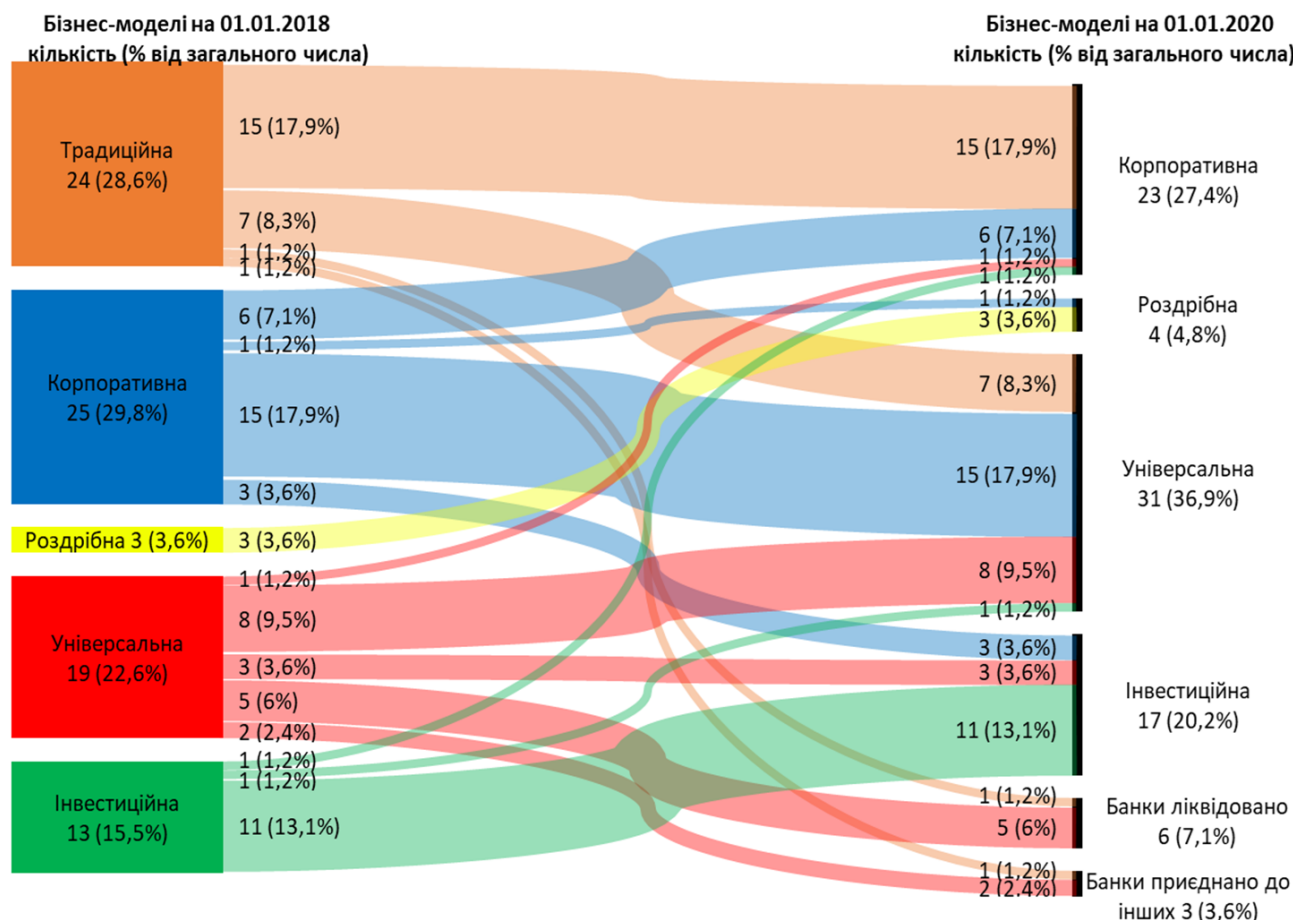

Рис. 2. Зміна бізнес-моделей банками України у 2018 та 2020 роках (розрахунки на початок року)

Джерело: складено авторами

лями: 3 з 3 та 11 з 13 банків відповідно зберегли свої початкові моделі, крім того, число членів цих кластерів лише збільшилося з 3 до 4 та з 13 до 17 відповідно. Звернемо увагу на те, що кількість банків з роздрібною бізнес-моделлю збільшилась на 1 банківську установу за рахунок потрапляння до цього кластеру АТ «УНІВЕРСАЛ БАНК», що, на нашу думку, пов'язано з просуванням проєкту цифрового банкінгу для фізичних осіб «MONOBANK».

Незважаючи на те, що ми спостерігаємо міграцію бізнес-моделей банків, неможливо однозначно визначити всі найважливіші економічні фактори цих трансформацій. Визначення чинників зміни бізнес-моделі банком потребує детального аналізу впливу як зовнішніх, так і внутрішніх чинників.

Висновки. Таким чином, вивчення світових підходів до класифікації видів бізнес-моделей банків дало можливість сформулювати теоретичне підґрунтя для виявлення типових бізнес-моделей банків для України, а висновки теоретичного дослідження повністю підтвердилися тенденціями у формуванні бізнес-моделей вітчизняних банків. За допомогою методу кластерного аналізу було ідентифіковано 4 види бізнес-моделей українських банків на 1 січня 2020 року, а саме корпоративну, роздрібну, універсальну та інвестиційну. Причому протягом двох років припинила існувати така бізнес-модель, як традиційна (залучення тимчасово вільних коштів фізичних

та юридичних осіб та спрямування їх на кредитування юридичних осіб). Підкреслимо, що корпоративну модель сьогодні мають 23 банки, а роздрібну – лише 4 банки, однак вони є ядро вираженими: банки обслуговують виключно обрану групу клієнтів. Так, необхідність розмежування корпоративної та споживчої моделей бізнесу для банків є об'єктивною необхідністю в умовах розвитку цифрової економіки, оскільки ці групи клієнтів банків споживають різні види банківських продуктів та послуг.

В результаті проведеного дослідження виявлено, що з 84 банків, що досліджувалися на початку 2018 року, лише 28 (близько 33,3% від загальної кількості організацій) банківських установ на початок 2020 року зберегли вибрану модель бізнесу, інші 56 у 47 (56,0% від загальної кількості) випадках її змінили та ще в 9 (10,7% від загальної кількості) випадках були ліквідовані (6) або приєднані до інших банківських організацій (3).

Отримані результати свідчать про те, що в умовах трансформації банківської системи України вітчизняні банки також змінюються, намагаючись пристосуватись до зовнішнього середовища. Загалом 47 банків (з 84) змінили свою бізнес-модель протягом двох років, що свідчить про те, що більшість банків перебуває лише в пошуку або в процесі метаморфоз до досягнення ними найбільш оптимальної бізнес-моделі, яка була б життєздатною та дала змогу забезпечити ефективне функціонування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Future Risks and Fragilities for Financial Stability. Ed. by David T. Llewellyn and Richard Reid. SUERF – The European Money and Finance Forum, Vienna. 2012.
2. Manuel Merck Martel, Adrian van Rixtel and Emiliano González Mota. Business models of international banks in the wake of the 2007-2009 global financial crisis. URL: <https://repositorio.bde.es/bitstream/123456789/11474/1/ref2012225.pdf> (дата звернення: 20.09.2020).
3. Köhler Matthias. Business Models in Banking – How Did They Evolve and How Do They Need to Be Changed in the Post-Crisis Period? (March 27, 2017). *Journal of Financial Perspectives*. 2014. Vol. 2. No. 1. URL: <https://ssrn.com/abstract=3078654> (дата звернення: 20.09.2020).
4. Al-Debei M., El-Haddadeh R., Avison D. Defining the business model in the new world of digital business. *Proceedings of the Americas Conference on Information Systems (AMCIS)*. 2008. Vol. 2008. P. 1–11.
5. Ayadi R., de Groen W. Banking business models monitor. *Europe, Centre for European Policy Studies and International Observatory on Financial Services Cooperatives*. 2014. URL: <https://www.ceps.eu/system/files/Banking%20Business%20Models%202014.pdf> (дата звернення: 20.09.2020).
6. Гридчук Д. Управлінська структура сучасної бізнес-моделі банку. *Економіка та держава*. 2018. № 9. С. 44–48.
7. Деркаченко А., Худолій Ю. Аналіз бізнес-моделей банків України. *Облік і фінанси*. 2018. № 2 (80). С. 76–83.
8. Фартушний І., Міщенко А. Аналіз фінансових показників бізнес-моделей банків України у період банківської кризи 2014–2017 років. *Актуальні проблеми економіки та управління: збірник наукових праць молодих вчених*. 2019. № 13. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/29518> (дата звернення: 20.09.2020).
9. Рашкован В., Поکیدін Д. Кластерний аналіз бізнес-моделей українських банків: застосування нейронних мереж Кохонена. *Вісник Національного банку України*. 2016. № 12. С. 13–40.
10. Соцька Ю. Методологічні засади кластерного аналізу конкурентоспроможності банків України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2015. № 2. С. 177–185.
11. Онищенко Ю., Заяць Е. Ідентифікація й оцінка бізнес-моделей банків України на основі кластерного аналізу. *Регіональна економіка та управління*. 2019. Вип. 2 (24). С. 100–105.
12. Дані фінансової звітності банків України з сайту Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua> (дата звернення: 20.09.2020).

REFERENCES:

1. Future Risks and Fragilities for Financial Stability. Ed. by David T. Llewellyn and Richard Reid. SUERF – The European Money and Finance Forum, Vienna. 2012.
2. Manuel Merck Martel, Adrian van Rixtel and Emiliano González Mota. Business models of international banks in the wake of the 2007–2009 global financial crisis. Available at: <https://repositorio.bde.es/bitstream/123456789/11474/1/ref2012225.pdf> (accessed 12 November 2020).
3. Köhler Matthias (2014) Business Models in Banking – How Did They Evolve and How Do They Need to Be Changed in the Post-Crisis Period? (March 27, 2017). *Journal of Financial Perspectives*, vol. 2, no. 1. Available at: <https://ssrn.com/abstract=3078654> (accessed 12 November 2020).
4. Al-Debei M. (2008) Defining the business model in the new world of digital business / M. Al-Debei, R. El-Haddadeh, D. Avison. *Proceedings of the Americas Conference on Information Systems (AMCIS)*, vol. 2008, pp. 1–11.
5. Ayadi R., de Groen W. (2014) Banking business models monitor 2014 / R. Ayadi, W. de Groen. *Europe, Centre for European Policy Studies and International Observatory on Financial Services Cooperatives*. Available at: <https://www.ceps.eu/system/files/Banking%20Business%20Models%202014.pdf> (accessed 12 November 2020).
6. Grydzhuk D. (2018) Upravlinaska struktura suchasnoi biznes-modeli banku [Management structure of the modern bank business model]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 9, pp. 44–48.
7. Derkachenko A., Khudolii Yu. (2018) Analiz biznes-modelei bankiv Ukrainy. [Analysis of business models of Ukrainian banks]. *Accounting and Finance*, vol. 2 (80), pp. 76–83.
8. Fartushnyi I., Mishchenko A. (2019) Analiz finansovykh pokaznykiv biznes-modelei bankiv ukrainy u period bankivskoi kryzy 2014–2017 rokiv [Analysis of financial indicators of business models of Ukrainian banks in the period of banking crisis 2014–2017 years]. *Aktualni problemy ekonomiky ta upravlinnia: zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh [Actual problems of economics and management] (electronic journal)*, vol. 13. Available at: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/29518> (accessed 12 November 2020).
9. Rashkovan V., Pokidin D. (2016) Klasternyi analiz biznes-modelei ukrainskykh bankiv zastosuvannia neironnykh merezh kokhonenona [Ukrainian Banks' Business Models Clustering: Application of Kohonen Neural Networks]. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*, vol. 12, 13–40.
10. Sotska Y. (2015) Metodolohichni zasady klasternoho analizu konkurentospromozhnosti bankiv ukrainy [Methodological basis of cluster analysis of the competitiveness of Ukrainian banks]. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*, vol. 2, pp. 177–185.
11. Onyshchenko Y., Zaiats E. (2019) Identifikatsiia y otsinka bisnes-modeley bankiv Ukrainy na osnovi klasternoho analizu [Identification and evaluation of bank business models in Ukraine based on cluster analysis]. *Regional economics and management*, vol. 2, no. 24, pp. 100–105.
12. Site of the National Bank of Ukraine. Data of financial statements of banks of Ukraine (electronic resource). Available at: <http://www.bank.gov.ua> (accessed 20 September 2020).

СЕКТОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

SECTORAL ANALYSIS OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS OF UKRAINE

Шинкарук Л.В.

доктор економічних наук, професор, член-кореспондент,
завідувач кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Титарчук І.М.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Беляєва Є.Р.

аспірантка кафедри виробничого та інвестиційного менеджменту,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Shynkaruk Lidiia

National University of Life and Environmental Science of Ukraine

Tytarchuk Iryna

National University of Life and Environmental Science of Ukraine

Bieliaieva Yelyzaveta

National University of Life and Environmental Science of Ukraine

Для ринкових умов важливим завданням є оцінка соціально-економічного розвитку країни та регіонів. Цей розвиток вимагає повних та достовірних даних про соціально-економічний стан регіону, перспективи та можливості, потенціал та інвестиційну привабливість. Суттєвим питанням економічного розвитку регіонів є поширення міжрегіональної та міжгалузевої співпраці – організація взаємодії між суб'єктами господарювання, координація їх відносин між собою та з державою в особі її органів. Міжсекторальне партнерство – новий досвід, можливості, рішення, новий погляд на давно відомі речі та нова культура ділових відносин. Аналізуючи показники соціально-економічного розвитку та проводячи детальний галузевий аналіз, розглянуто основні проблеми регіонального економічного розвитку економіки країни в центральних областях, розкрито основні аспекти поглиблення регіональної та міжнародної співпраці.

Ключові слова: економічний розвиток, підприємництво, області України, агропродовольство та садівництво, промислові галузі.

Для рыночных условий важной задачей является оценка социально-экономического развития страны и регионов. Это развитие требует полных и достоверных данных о социально-экономическом положении региона, перспективах и возможностях, потенциале и инвестиционной привлекательности. Существенным вопросом экономического развития регионов является распространение межрегионального и межотраслевого сотрудничества – организация взаимодействия между субъектами хозяйственной деятельности, координация их отношений между собой и с государством в лице ее органов. Межсекторальное партнерство – новый опыт, возможности, решения, новый взгляд на давно известные вещи и новая культура деловых отношений. Анализируя показатели социально-экономического развития и проводя подробный отраслевой анализ, рассмотрены основные проблемы регионального экономического развития экономики страны в центральных областях, раскрыты основные аспекты углубления регионального и международного сотрудничества.

Ключевые слова: экономическое развитие, предпринимательство, области Украины, агропродовольство и садоводство, промышленные отрасли.

For market conditions, an important task is to assess the country's and regions'; socio-economic development. This development requires complete and reliable data on the region's socio-economic condition, prospects, and opportunities. Ukraine's economic growth largely depends on ensuring the sustainable development of the regions. Assessment of the level of development of the region, its specialization and complexity of development of productive forces, their efficiency, as well as research of regional markets of goods and services, labor, financial structures, levels of investment and innovation, includes regional diagnostics. One of the reasons hindering economic growth is the incomplete consideration of the territorial factor in the country's socio-economic development and the management of this process. Ensuring the integrated and balanced functioning of the regions using organizational, economic, and legal instruments remains an important task. An essential issue of the regions'; economic development is the spread of interregional and intersectoral cooperation – the organization of interaction between business entities, coordination of their relations with each other, and with the state in the face of its bodies. A cross-sectoral partnership is a new experience, opportunities, solutions, a new look at long-known things, and a new culture of business relationships. The constant change of regional proportions exacerbates the uneven development, which is the objective basis for the emergence of various disparities at the regional level. The most meaningful explanation for the causes of inequality is the extremely complex structure of the economy of individual regions with its inherent numerous internal relationships and processes that often develop in different directions. Analyzing the socio-economic development indicators and carrying out a detailed sectoral analysis, the main problems of regional economic development of the country's economy are considered central regions. The main aspects of deepening regional and international cooperation are revealed.

Key words: economic development, entrepreneurship, regions of Ukraine, Agro-food and Horticulture, Industrial Sectors.

Постановка проблеми. Негативні явищам у соціально-економічному розвитку регіонів, поглиблення нерівномірності у рівнях соціально-економічного розвитку окремих територій, вплив кризових явищ на розвиток регіонів потребують негайної реакції та вживання кроків щодо забезпечення виходу економіки регіонів на траєкторію стабільного розвитку. Ці проблеми висвітлюються через призму рейтингової оцінку соціально-економічного розвитку регіонів, започаткованої у 2015 році. На основі статистичних даних області щоквартально оцінюються за 27 показниками (6 областей) та щороку за 64 показниками (12 областей). Така оцінка є елементом нової системи моніторингу реалізації державної регіональної політики та визначення динаміки змін [1].

У статті проведено аналіз підібраних 7 регіонів, що дає змогу продемонструвати нерівність у розвитку залежно від географічного розташування, доступу до розвинутого ринкового середовища, диференціації провідних регіонів в експорті товарів та послуг та здатності підприємств виробляти високоякісну продукцію з доданою вартістю. В дослідженні аналізувалися центральні області України (Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Черкаська, Київська, Кіровоградська, Чернігівська) за такими галузями, як аграрна, промисловість, виробництво машин, обладнання, біоенергетика та сектор «джокер», що визначався відповідно до спеціальних індикаторів.

Галузевий аналіз економічного розвитку стає досить популярним. Все більше таких досліджень проводяться в Україні [2] та інших країнах [3]. Для цього є багато причин. Існують взаємні впливи економічного розвитку між суб'єктами та об'єктами різних рівнів – від бізнес-структур до макрорівня [4; 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

На основі зібраних даних було здійснено оцінку поточної ситуації в регіонах, визначено перспективи їх розвитку та розгляду потенційних можливостей співпраці між українськими компаніями та іноземними партнерами. Дослідження також базується на інтерв'ю з представниками центральної та регіональної влади, власниками бізнесу та представниками громадських організацій, що працюють у вибраних секторах [6]. Саме його результати стали базою для написання статті.

В той же час детально вивчалися результати дослідження Західної України [7], аналізувалися дані Державної служби статистики [8], а економічне зростання України в період 2019–2020 рр. та під час глобального карантину аналізується на основі прогнозних даних Європейського банку реконструкції та розвитку [9].

Праці зарубіжних вчених також підсилили результати, адже Frithjof Kuhnen [10] та Simona Iammarino, Andrés Rodríguez-Pose, Michael Storper [11] відзначають подолання розбіжностей у прибутковості регіонів через їхню співпрацю в напрямку розвитку перспективних галузей. І ми згодні з висновками цих авторів, що регіональні економічні розбіжності стали загрозою для економічного прогресу, соціальної згуртованості та політичної стабільності. Тому, в цілому, економічне майбутнє, як ніколи, є майбутнім його регіонів.

На міжнародному рівні можна спостерігати тенденцію до більш тісної співпраці між науково-дослідною, інноваційною, економічною та освітньою політикою. Тому регіональні системи партнерства, кластери та співпрацю можна охарактеризувати як правильні інструменти для спільного розвитку регіонів. Поштовхом для аналізу в цьому напрямку стало дослідження Євро-

пейської кластерної обсерваторії – Discussion Paper Clusters and Workforce Development [12].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. При значному рівні дослідженості проблем диспропорції економічного розвитку областей, поки що недостатньо вивченими та обґрунтованими є комплексні шляхи пом'якшення і усунення регіональної асиметрії.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу економічного розвитку регіонів України, а також ідентифікація перспективних напрямів співпраці між українськими та іноземними партнерами для подолання нерівності та досягнення прогресу на регіональному рівні України.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами моніторингу соціально-економічного розвитку регіонів, опублікованого Міністерством розвитку громад та територій у 2018 році, найкращі показники у Харківській, Рівненській, Вінницькій, Дніпропетровській областях та місті Києві, а найнижчі показники [1] у Миколаївській, Одеській, Чернігівській, Донецькій та Луганській областях.

На підставі галузевого аналізу було встановлено, що в областях центральної України працюють 10385 підприємств, що представляють аналізовані сектори, з яких 2765 є юридичними особами (27%) та 7620 – фізичними особами-підприємцями (73%). Найбільша кількість компаній працює в Київській області (2635 або 25%), а найменша – у Кіровоградській області (606 або 6%) [6]. У секторах працює 120701 штатний працівників, у тому числі 100181 – у юридичних осіб (83%), а 20520 – у фізичних осіб-під-

приємців (близько 17%). Лідером галузі за кількістю зайнятих працівників є Вінницька область (23499 осіб, або 19% від загальної зайнятості). Для порівняння, найменша зайнятість у цьому секторі у Кіровоградській області (5792 особи, або 5%) [6].

Окрім зайнятості важливу роль відіграє секторальна спрямованість регіонів та підтримка бізнесу на державному та недержавному рівні. Нами проаналізовано центральні області України за такими секторами економіки [6]:

– агропродовольча та садівництво (виробництво та переробка молока; вирощування тепличних овочів; вирощування та переробка овочів, фруктів, ягід, грибів на відкритому ґрунті; вирощування та переробка картоплі);

– промисловість (текстильна, швейна та взуттєва промисловість, меблеве виробництво та металообробна промисловість);

– біоенергетика (поточні та заплановані проекти з біоенергетики);

– виробництво машин, обладнання, матеріалів для згаданих вище агропродовольчих товарів та галузей садівництва (реальні та робочі ділянки), а саме: сільськогосподарська техніка, насіння, добрива, пестициди, холодильне обладнання, доїльні комплекси, прес-машин для виготовлення соків);

– сектор «джокер» (обраний серед виробничих секторів на основі показника регіональної спеціалізації).

Серед 7 досліджуваних областей центральної України Київська область очолює 3 із 8 секторів. Вона має найбільші обсяги продажу меблів, виробів з металообробки та вирощування овочів (табл. 1).

Таблиця 1

Регіональний обсяг продажів по галузях, що досліджувалися у 2018 році, млн. грн.

Сектори	Області							Всього
	Черкаська	Чернігівська	Хмельницька	Кіровоградська	Київська	Вінницька	Житомирська	
Виробництво меблів	909	203	1 143	732	2 212	485	336	6 021
Виробництво молочних продуктів	3 745	2 449	1 867	865	4 728	8 859	4 942	27 454
Металообробка	1 209	1 529	1 086	498	6 947	2 622	2 453	16 344
Переробка та консервування фруктів та овочів	1 377	280	77	256	1 520	2 147	11	5 669
Виробництво фруктів та ягід	56	14	160	7	56	681	130	1 104
Виробництво овочів та грибів	1 105	275	500	68	1 222	541	221	3 931
Виробництво молока	2 519	1 999	1 396	627	2 017	1 434	890	10 883
Текстильна, швейна та взуттєва промисловість	1 134	1 541	1 893	245	1 594	497	2 256	9 159
Всього	12 054	8 291	8 123	3 299	20 296	17 266	11 237	80 566

Джерело: вибірка сформована авторами на основі [6]

Вінницька область також є лідером у 3 із 8 досліджуваних секторів, а саме: виробництво молочних продуктів, фруктів та ягід та переробка фруктів та овочів. Черкаська область – лідер з продажу молока, Житомирська – найбільша за продажем текстилю, одягу та взуттєвої продукції.

Аналіз розміщення підприємств окремих секторів за областями, демонструє такі результати: у Вінницькій області більшість підприємств займається виробництвом фруктів та ягід, переробкою молока, переробкою та консервуванням фруктів та овочів. Чернігівська та Київська області посідають друге місце за обсягами підприємств з виробництва овочів та грибів та виробництва молока. Черкаська область посідає третє місце за виробництвом фруктів та ягід та переробкою і консервуванням фруктів та овочів. Водночас, тут є багато підприємств з виробництва овочів та грибів та виробництва молока. Підсумовуючи, слід зазначити, що цей аналіз демонструє, з одного боку, присутність конкурентів у зазначених сферах, з іншого – сприятливі умови для ведення бізнесу у вищевказаних напрямках та достатню кількість потенційних партнерів. Водночас, необхідно відмітити, що під час зустрічей з представниками сектору виробництва фруктів та овочів у Черкаській області було встановлено, що відсутність якісних складських комплексів із холодильним обладнанням для зберігання продукції залишається серйозним викликом для сектору (вони використовувати комплекс в 150 км від місця виробництва).

Можливості для розвитку агропродовольчого сектору згідно SWOT-аналізу бізнес зазначає такі:

- відкриття ринку землі (зменшення ризику розірвання договору оренди та спрощення вирішення земельного питання при створенні молочних ферм з пасовищами);
- експорт молочної продукції на зростаючі ринки Азії (як результат – збільшення попиту та цін на сире молоко);
- досвід експорту та наявність власного транспорту та налагодженої логістики;
- наявність переробних потужностей для вирощування овочів та ягід;
- більше 20 українських виробників мають дозвіл на експорт молочної продукції до Європейського Союзу. Це дає українським виробникам доступ як до ринку ЄС, так і до ринків третіх країн (Близького Сходу та Африки).

Промислові галузі економіки найбільше представлені у Хмельницькій, Вінницькій та Київській областях. Це пов'язано з вигідним розташуванням, великою кількістю платоспроможного населення та якісною логістикою. У Київській області більшість підприємств функціонують у таких галузях: металообробка, виробництво меблів, машин і обладнання, матеріалів для агропродовольчого сектору та садівництва; у Хмельницькій області – текстильна, швейна та взуттєва

промисловість та металообробка; у Вінницькій – представлені всі ці види виробництва.

Можливості для розвитку промислових секторів згідно SWOT-аналізу:

1. Текстильна, швейна та взуттєва промисловість:

- дрібні, експериментальні та дизайнерські замовлення, розміщені на малих та середніх підприємствах текстильної промисловості;

- мобільність, скорочення строків виконання контрактів через близькість до європейських ринків;

2. Металообробка:

- здатність виконувати складні замовлення, включаючи дрібномасштабні, експериментальні, проектні ноу-хау;

- близькість до ЄС знижує вартість доставки таких замовлень порівняно з Китаєм;

3. Виробництво меблів:

- дрібномасштабне та дизайнерське виробництво;

- виготовлення високоякісних елітних меблів з якісної сировини;

- зростаючий попит на світовому ринку меблів;

- логістичні переваги порівняно із замовленнями з Китаю;

4. Виробництво машин, обладнання, матеріалів для агропродовольчого та сектору садівництва:

- відкриття ринку землі;

- преференційний доступ до європейських ринків у рамках Поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС (ПВЗВТ) [6].

Області центральної України, які досліджувалися, представлені значною кількістю біоенергетичних компаній. Виробництво електроенергії за допомогою біоенергетичних методів у цих областях становить близько 54% від загальної кількості в Україні. Найбільший об'єм електричної енергії, виробленої з біомаси, забезпечує Київська область.

Можливості для розвитку сектору біоенергетики:

- є значний ринковий простір для нових гравців. Існуючий сировинний потенціал недостатньо використовується нинішніми учасниками ринку;

- наявність у досліджуваному регіоні значної площі деградованих земель, непридатних для ведення сільського господарства, створює передумови для швидшого розвитку сегменту біопалива енергетичних установок;

- іноземні інвестори, зокрема європейські, можуть зробити значний поштовх для розвитку українського ринку біопалива шляхом передачі управлінських ноу-хау та технологічних рішень;

- процеси децентралізації, зростання фінансування місцевих громад та їх потреба в енергозбереженні стимулюватимуть попит на біоенергетичні рішення на місцевому рівні;

– зростатиме інтерес громад до державно-приватного партнерства з енергосервісними компаніями. Комунальні компанії стануть більш впливовими гравцями на ринку, тому попит на біопаливо у них зростатиме;

– приватні компанії з прозорим механізмом державно-приватного партнерства матимуть ринкові переваги.

Для визначення перспективних секторів розвитку для кожної з досліджуваних областей центральної України були розраховані показники регіональної спеціалізації. Регіональна спеціалізація даних регіонів у різних сегментах переробної промисловості розраховувалась з використанням коефіцієнта спеціалізації. Були розглянуті всі сектори переробної промисловості, які не представлені в досліджуваних агропродовольчому та промисловому секторах.

Коефіцієнт спеціалізації показує ступінь спеціалізації місцевої чи регіональної економічної системи в одному чи декількох секторах економіки по відношенню до регіональної чи національної економіки. Він обчислюється за формулою:

$$SQ = (Sig / Sg) / (Si / S),$$

де SQ – коефіцієнт спеціалізації;

Sig – дохід від продажів від і-сегменту переробної промисловості в g-регіоні;

Sg – продаж продукції переробної промисловості регіону;

Si – продажі з і-сегменту переробної промисловості в Україні;

S – продаж продукції переробної промисловості в Україні.

Значення SQ > 1 вказує на область спеціалізації в цьому сегменті переробної промисловості. Тому це означає, що сектор у цій області є більш розвиненим, ніж в інших областях.

Розрахунки коефіцієнта спеціалізації для вибору секторів представлені в таблиці 2.

За величиною коефіцієнта спеціалізації було визначено основні перспективні сектори кожної області. В якості перспективного сектору для кожного регіону було обрано галузь з найвищим значенням коефіцієнта спеціалізації (табл. 3).

П'ять підприємств представляють фармацевтичну промисловість Черкаської області. Провідними фармацевтичними компаніями Черкаської області є ПАТ «Технолог», ПАТ «Вітаміни» та ПАТ «Монфарм». У товарній структурі експорту домінують ліки, що складаються із

Таблиця 2

Розрахунок регіональної спеціалізації областей центральної України

Сектори	Коефіцієнт спеціалізації						
	Вінницька	Житомирська	Київська	Кіровоградська	Хмельницька	Черкаська	Чернігівська
Виробництво деревини та виробів з дерева	1,7	5,7	0,9	0,7	0,8	0,9	2,4
Виробництво паперової продукції	0,3	2,3	3,7	0,1	1,7	1,3	3,8
Друк та відтворення записаної інформації	0,3	0,3	1,5	0,8	0,3	0,6	0,4
Виробництво коксу та нафтопродуктів	0,0	0,0	0,5	0,0	0,0	0,0	0,7
Виробництво хімічної продукції	0,6	0,8	0,6	0,6	0,3	2,2	0,3
Виробництво фармацевтичної продукції	0,7	1,2	1,3	0,1	0,4	2,9	0,0
Виробництво гумових та пластмасових виробів	0,5	0,6	3,3	0,5	2,8	0,2	0,6
Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції	0,3	2,5	1,9	0,9	3,1	0,8	0,4
Виробництво основних металів	0,1	0,1	0,1	0,5	0,2	0,0	0,0
Виробництво комп'ютерної, електронної та оптичної продукції	0,6	0,2	1,4	0,0	1,7	0,8	0,8
Виробництво електрообладнання	0,6	0,1	1,0	1,8	3,3	0,2	0,7
Виробництво машин та обладнання	0,4	1,0	1,0	3,7	0,5	0,5	0,7
Виробництво автотранспортних засобів, причепів та напівпричепів	0,7	1,5	1,4	0,2	0,9	1,8	2,9
Виробництво іншого транспортного обладнання	0,0	0,8	0,2	0,1	0,6	0,0	0,1
Інше виробництво	0,6	0,5	1,3	0,6	0,6	0,9	3,1
Ремонт та монтаж машин та обладнання	0,4	0,4	0,8	0,6	0,4	0,4	0,4

Джерело: вибірка сформована авторами на основі [6]

змішаних або незмішаних продуктів для терапевтичного або профілактичного використання (83% від загального експорту по галузі). Основні закордонні ринки збуту – Молдова (47%), Білорусь (32%) та Польща (17%).

Таблиця 3

Перспективні сектори розвитку

Області	Перспективні сектори
Черкаська	Виробництво первинної фармацевтичної продукції
Чернігівська	Виробництво паперу та виробів з паперу
Хмельницька	Виробництво електрообладнання
Кіровоградська	Виробництво інших машин та обладнання
Київська	Виробництво паперу та виробів з паперу
Вінницька	Виробництво деревини та виробів з дерева
Житомирська	Виробництво деревини та виробів з дерева

Джерело: сформовано авторами на основі [6]

Галузь паперової продукції в Чернігівській області представлена 31 підприємством, з них 19 є юридичними особами (61%), а 12 – фізичними особами-підприємцями (39%). Основними компаніями з виробництва паперової продукції Чернігівської області є АТ «Слов'янські шпалери – КФТ», ПАТ «Мена Пак» та ТОВ «Аметист». Шпалери та інша подібна продукція переважають у товарній структурі експорту (97% від загального експорту по сектору). Основні закордонні ринки збуту – Росія (56%), Білорусь (21%) та Азербайджан (10%).

Тридцять шість підприємств представляють важливу для Хмельницької області галузь електрообладнання: 26 є юридичними особами (72%), а 10 – фізичними особами-підприємцями (28%). Провідними компаніями з виробництва електрообладнання в Хмельницькій області є ПАТ «Укрелектро Апарати», ТОВ «Мегатекс Індустріал» та ТОВ «Кабельний завод». Електричні трансформатори та статичні перетворювачі домінують у товарній структурі експорту (80% від загального експорту по галузі). Основні закордонні ринки збуту – Росія (77%), Італія (5%) та Німеччина (3%).

Галузь виробництва інших машин та обладнання в Кіровоградській області представлена 105 підприємствами, з яких 72 є юридичними особами (69%), а 33 – фізичними особами-підприємцями (31%). Основними компаніями в цій галузі в Кіровоградській області є ПАТ «Елворті», ПАТ «Гідросила» та ПАТ «Гідросила АПМ». Насоси, сільськогосподарська техніка для підготовки або обробки ґрунту, а також двигуни домінують у структурі експорту (82% загального експорту по галузі). Основними зовнішніми рин-

ками збуту є Росія (53%), Китай (11%) та Білорусь (11%).

Паперова промисловість у Київській області представлена 87 підприємствами, з них 50 є юридичними особами (57%), а 37 – фізичними особами-підприємцями (43%). Основними компаніями по виробництву паперової продукції в Київській області є ПАТ «Київський картонно-паперовий комбінат», ПАТ «Елопак-Фастів» та ТОВ «Трипільський пакувальний комбінат». У товарній структурі експорту домінують папір, картон, целюозна вата та полотна целюлозних волокон (27% від загального експорту по галузі). Основні закордонні ринки збуту – Росія (41%), Білорусь (12%) та Узбекистан (7%).

Деревообробна галузь у Вінницькій області представлена 771 підприємством, з яких 103 є юридичними особами (13%), а 668 – фізичними особами-підприємцями (87%). Провідними компаніями деревообробної галузі у Вінницькій області є ТОВ «Барлінек Інвест», ТОВ «Термінус» та ТОВ «Ритон». Дерев'яні будівельні матеріали та столярні вироби домінують у товарній структурі експорту (34% від загального експорту по галузі). Основні закордонні ринки збуту – Польща (63%), Росія (9%) та Румунія (5%).

Деревообробна промисловість Житомирської області представлена 1399 підприємствами, з яких 254 є юридичними особами (18%), а 1145 – фізичними особами-підприємцями (82%). Провідними компаніями деревообробної галузі Житомирської області є ВАТ «Коростенський завод МДФ», ТОВ «Українська холдингова лісопилна компанія» та дочірнє підприємство «Ритм» ТОВ «Рост». Дерево, розпиляне або сколене вздовж, домінує у товарній структурі експорту (72% від загального експорту по галузі). Основні закордонні ринки збуту – Туреччина (16%), Китай (12%) та Німеччина (9%).

Одночасно слід зазначити, що обсяги виробництва вказаної продукції є незначним і великою мірою залежать від імпортової сировини (деталі для виробництва переважно закуповуються за кордоном).

Для визначення оцінки рівня підтримки місцевою владою підприємств регіону представниками іноземних компаній було проведено телефонне опитування компаній, які базуються, зокрема, у Хмельницькій, Черкаській, Київській, Житомирській, Вінницькій, Чернігівській та Кіровоградській областях (рис. 1).

За результатами опитування, Хмельницька область отримала найвищий бал; найнижчий бал отримала Кіровоградська область.

Дослідження показує найбільші підгалузі з точки зору експортної вартості в цьому регіоні: виробництво машин та обладнання; легка промисловість; виробництво деревини та виробів з дерева. Хорошим інструментом розвитку регіону можуть бути кластерні ініціативи, співпраця та багатогалузеві партнерства.

Рис. 1. Відгуки іноземного бізнесу про підтримку місцевих органів влади

*Шкала від 1 до 5 (1 = погано, 2 = добре, 3 = добре, 4 = дуже добре, 5 = відмінно)

Джерело: сформовано авторами [6]

Висновки. Проаналізувавши досліджувані сектори, найбільш перспективними напрямками співпраці між українськими та іноземними партнерами є:

– сектор виробництва та переробки молока: розвиток для дрібних виробників молочних ферм, обладнаних за європейськими стандартами;

– сектор виробництва та переробки плодів та ягід: сертифікований посадковий матеріал, технології вирощування, інфраструктура для зберігання та переробки продукції;

– промислові сектори: допомога в інтеграції в існуючі ланцюги доданої вартості через серти-

фікацію існуючого виробництва, модернізацію технологій та пошук іноземних партнерів;

– біоенергетика: використання існуючого потенціалу лісової та сільськогосподарської біомаси; сучасні рішення з енергоефективності.

Диверсифікація міжрегіональної кооперації підприємств призводить до таких позитивних наслідків: створення нових робочих місць; професійної підготовки місцевого персоналу; обміну напрацюваннями в галузі управління, маркетингу тощо; обміну технологіями, включаючи ноу-хау; інвестиціями в НДДКР; поповненню місцевих бюджетів; зростанню інвестицій в місцеву інфраструктуру; ефекту конкуренції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. Моніторинг соціально-економічного розвитку регіонів за 2018 рік. 2019. URL: <https://cutt.ly/tf1fBfe> (дата звернення: 01.09.2020).
2. Babenko V., Perevozova I., Kravchenko M., Krutko M., Babenko D. Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. The International Conference on Sustainable Futures: *Environmental, Technological, Social and Economic Matters*. 2020. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016612001> (дата звернення: 01.09.2020).
3. Prokopenko O., Omelyanenko V. Intellectualization of the Phased Assessment and Use of the Potential for Internationalizing the Activity of Clusters of Cultural and Creative Industries of the Baltic Sea Regions. *TEM Journal*. 2020. № 9 (3), pp. 1068–1075. DOI: 10.18421/TEM93-31 (дата звернення: 01.09.2020).
4. Dzwigol H., Aleinikova O., Umanska Y., Shmygol N., Pushak Y. An Entrepreneurship Model for Assessing the Investment Attractiveness of Regions. *Journal of Entrepreneurship Education*. 2019. № 22, (SI1), pp. 1–7. URL: <https://cutt.ly/ChIPXEH> (дата звернення: 01.09.2020).
5. Satalkina L., Shpak N. Evaluation of the Influence of the Macro-environment on the Social Innovation Activity of Enterprises. *Organizacija*. 2019. № 51 (1), pp. 36–48. DOI: 10.2478/orga-2018-0003 (дата звернення: 01.09.2020).
6. Титарчук І., Беляєва Є., Мостов'як М., Кудряк О., Негода Ю., Романенко І., Музиченко Г. Мультисекторальне дослідження 7 центральних регіонів України. 2020. URL: <https://cutt.ly/HhIAaj0> (дата звернення: 01.09.2020).
7. Український центр сприяння інвестиціям та торгівлі. Мультисекторальне дослідження економічної привабливості та інвестиційного потенціалу 7 західноукраїнських регіонів. 2018. URL: <https://cutt.ly/6fFFPnn> (дата звернення: 01.09.2020).
8. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 01.09.2020).
9. European Bank for Reconstruction and Development. Regional Economic Prospects in the EBRD Regions. 2020. URL: <https://cutt.ly/vf1sS3p> (дата звернення: 01.09.2020).
10. Kuhn F. Sustainability, regional development, and marginal locations. 1992. URL: <https://cutt.ly/if1sWIn> (дата звернення: 01.09.2020).
11. Iammarino S., Rodríguez-Pose A., Storper M. Why Regional Development matters for Europe's Economic Future. 2017. URL: <https://cutt.ly/Ef1sTMF> (дата звернення: 01.09.2020).

12. European Cluster Observatory. Discussion Paper Clusters and Workforce Development. 2016. URL: <https://cutt.ly/Ff1sJmZ> (дата звернення: 01.09.2020).

REFERENCES:

1. Ministry of Communities and Territories Development (2019). Monitoryng socialjno-ekonomichnogho rozvytku rehioniv za 2018 rik [Monitoring of socio-economic development regions for 2018]. Available at: <https://cutt.ly/tf1fBfe> (accessed 01 September 2020).

2. Babenko V., Perevozova I., Kravchenko M., Krutko M., Babenko D. (2020) Modern processes of regional economic integration of Ukraine in the context of sustainable development. The International Conference on Sustainable Futures: *Environmental, Technological, Social and Economic Matters*. Available at: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202016612001> (accessed 01 September 2020).

3. Prokopenko O., Omelyanenko V. (2020) Intellectualization of the Phased Assessment and Use of the Potential for Internationalizing the Activity of Clusters of Cultural and Creative Industries of the Baltic Sea Regions. *TEM Journal*, no. 9 (3), pp. 1068–1075. DOI: 10.18421/TEM93-31 (accessed 01 September 2020).

4. Dzwigol H., Aleinikova O., Umanska Y., Shmygol N., Pushak Y. (2019) An Entrepreneurship Model for Assessing the Investment Attractiveness of Regions. *Journal of Entrepreneurship Education*, no. 22, (S11), pp. 1–7. Available at: <https://cutt.ly/ChIPXEH> (accessed 01 September 2020).

5. Satalkina L., Shpak N. (2019) Evaluation of the Influence of the Macro-environment on the Social Innovation Activity of Enterprises. *Organizacija*, no. 51 (1), pp. 36–48. DOI: 10.2478/orga-2018-0003 (accessed 01 September 2020).

6. Tytarchuk I., Kudliak O., Mostovyak M., Nehoda Yu., Romanenko I., Bieliaieva Ye., Muzychenko A. (2020) Muljtysektoraljne doslidzhennja 7 centraljnykh rehioniv Ukrainy [Multisectoral market study central Ukraine]. Available at: <https://cutt.ly/Hh1Aaj0> (accessed 01 September 2020).

7. Ukraine Investment and Trade Facilitation Center (2018) Muljtysektoraljne doslidzhennja ekonomichnoji pryvablyvosti ta investycijnogho potencialu 7 zakhidnoukrajinsjkykh rehioniv [Multisectoral study of economic attractiveness and investment potential of 7 western Ukrainian regions]. Available at: <https://cutt.ly/6fFFPnn> (accessed 01 September 2020).

8. Oficijnyj sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 01 September 2020).

9. European Bank for Reconstruction and Development (2020). Regional Economic Prospects in the EBRD Regions. Available at: <https://cutt.ly/vf1sS3p> (accessed 01 September 2020).

10. Kuhnen, F. (1992). Sustainability, regional development, and marginal locations. Available at: <https://cutt.ly/if1sWln> (accessed 01 September 2020).

11. Iammarino S., Rodríguez-Pose A., Storper M. (2017) Why Regional Development matters for Europe's Economic Future. Available at: <https://cutt.ly/Ef1sTMF> (accessed 01 September 2020).

12. European Cluster Observatory (2016). Discussion Paper Clusters and Workforce Development. Available at: <https://cutt.ly/Ff1sJmZ> (accessed 01 September 2020).

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

УДК 338.43+330.143.2

DOI: <https://doi.org/10.32782/easterneurope.27-22>

СУЧАСНІ АКТУАЛІТЕТИ КОМУНІКАЦІЙНО-ПРОГНОЗНОЇ ФУНКЦІЇ СТАНДАРТИЗОВАНОГО ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ГЕНЕРУВАННЯМ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ

MODERN ACTUAL TERMS OF COMMUNICATIVE AND FORECASTING FUNCTION OF STANDARDIZED ACCOUNTING AND REPORTING WITHIN THE CONTEXT OF MANAGEMENT OF VALUE ADDED GENERATING ACTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISE

Темчишина Ю.Л.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку і аудиту,
Національний університет харчових технологій

Temchyshyna Yuliia

National University of Food Technology

У статті розглянуто бухгалтерський підхід до оцінювання стану та динаміки доданої вартості, створеної промисловим підприємством. Оприлюднення достовірної інформації про ланцюг створення доданої вартості промисловим підприємством – це одна з обліково-прогностичних та комунікаційних функцій сучасного обліку та звітності. Розкрито алгоритм побудови функціоналу доданої вартості підприємства на інформаційній ємності стандартизованого за міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та звітності. Доведено практичну необхідність підвищення ролі комунікаційної функції обліку та звітності у формуванні якісної інформаційної бази для прогнозування можливостей змін на підприємстві з метою темпорального зростання доданої вартості з використанням комунікаційної інформаційно-знаннєвої форсайт-технології.

Ключові слова: додана вартість, бухгалтерсько-логістична додана вартість підприємства, капіталізована додана вартість, облік і звітність як інформаційний базис прогнозування доданої вартості, форсайт – комунікаційна технологія прогнозування.

В статье рассмотрен бухгалтерский подход к оценке состояния и динамики добавленной стоимости, созданной промышленным предприятием. Обнародование достоверной информации о цепи создания добавленной стоимости промышленным предприятием – это одна из учетно-прогностических и коммуникационных функций современного учета и отчетности. Раскрыт алгоритм построения функционала добавленной стоимости предприятия на информационной емкости стандартизованного по международным стандартам бухгалтерского учета и отчетности. Доказана практическая необходимость повышения роли коммуникационной функции учета и отчетности в формировании качественной информационной базы для прогнозирования с целью повышения роста добавленной стоимости предприятия с использованием коммуникационной информационной форсайт-технологии.

Ключевые слова: добавленная стоимость, бухгалтерско-логистическая добавленная стоимость предприятия, капитализированная прибавочная стоимость, учет и отчетность как информационный базис прогнозирования добавленной стоимости, форсайт – коммуникационная технология прогнозирования.

The article considers the accounting approach in assessing the state and dynamics of value added created by an industrial enterprise. In today's conditions, scientific and practical research on modeling and forecasting the value-added functional as a basic reference, dynamically generated by the production enterprise as a socio-economic

source of increasing the welfare of enterprise personnel and society as a whole. Each branch of industrial production generates value added in the time interval from the formation of raw materials as a starting point, passing the chain of creation of the final consumer value – the processed product intended for sales operations in the commodity market. In the food industry in the short term it is necessary to synthesize useful harmonics of vector development (domestic market, European market and other foreign markets) by the criterion of positive dynamics of value added generation by the vast majority of manufacturing enterprises. There should be no antagonism between these vectors of economic activity, because the coming decade of 2020 requires each food industry to implement its financial and economic activities according to a logical algorithm: prevention and minimization of crisis processes – stabilization of financial and economic condition of the enterprise – vector progressive development – maximizing the contribution of the enterprise to the achievement of high welfare in the country at the expense of the source of added value. Knowledge of the future possibilities of the positive dynamics of value added and its optimal architectonic in a realistic perspective is the most important managerial task of today. Reveal algorithm of construction of functionality of the added value of the enterprise on information capacity standardized according to the international standards of accounting and the reporting. The practical necessity of increasing the role of the communication function of accounting and reporting in the formation of a quality information base for forecasting opportunities for change in the enterprise in order to temporally increase value added using communication information and knowledge Foresight technology.

Key words: *added value, accounting and logistics value added of an enterprise, capitalized value, accounting and reporting as informational basis for predictions of added value, foresight – communication forecasting technology.*

Постановка проблеми. Уже не одне десятиліття розвиваються процеси глобалізації економіки. В умовах сьогодення вони гармонізуються з глобальними комунікаціями та інформатизацією функціонування економіки кожної країни на всіх рівнях: макро-, мезо- та мікрорівні на базі системної методології. Разом із тим початок 2020 р. за різними внутрішніми та зовнішніми всім відомими поборними та непоборними обставинами вимагає оновлення зусиль науки та економічної практики для стабілізації та подальшого прогресивного розвитку вітчизняного промислового виробництва. Активна стабілізаційна роль належить переробній промисловості та, зокрема, продовольчому комплексу промислового виробництва в її системі. Так, науково-практичний аналіз стійкості та векторного розвитку напередодні нового десятиріччя, початок якого – 2020 р., на узагальнену наукову думку визнав експортну орієнтацію винятково прогресивною. Однак вона сформувала переважно сировинний напрям співпраці на європейському ринку, який нині генерує мінімізовану додану вартість. Зауважимо також, що на узагальнену думку науковців та практикуючих менеджерів наявність в Україні органічної сировинної бази виявила проблемність трансформації у вітчизняне промислове виробництво органічної продовольчої продукції, тому що нині країні ЄС згодні імпортувати від нас органічну сировину, а не продукти її переробки (виробляти з неї органічну промислову продукцію тільки у себе). На нашу думку, у харчовій промисловості в короткій перспективі необхідно синтезувати корисні гармоніки векторного розвитку (внутрішній ринок, європейський ринок та інші зовнішні ринки) за критерієм позитивної динаміки генерування доданої вартості переважною більшістю виробничих підприємств. Ніякого антагонізму між цими векторами господарської діяльності

не повинно бути, тому що прийде десятиліття 2020-х років вимагає від кожного промислового підприємства харчової промисловості реалізувати свою фінансово-економічну діяльність за логічним алгоритмом: попередження та мінімізація кризових процесів – стабілізація фінансово-економічного стану підприємства – векторний прогресивний розвиток – максимізація внеску підприємства в досягнення в країні високого добробуту за рахунок джерела доданої вартості (ДВ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки та сутність багатогранної теорії доданої вартості, оновлення методологічного фундаменту оцінки ДВ та управління її декомпозицією за множиною наукових підходів знайшли відображення у працях науковців та економістів-практиків, серед яких глибинний внесок здійснили А. Сміт, М. Портер, Р. Булига, Т.В. Андрєєва [2], О.В. Нікішина [8], А.А. Биков [4], Є.А. Шевченко, О.В. Коваленко, П. Резкін [9] та ін.

Багато досліджень здійснюється щодо капіталізації доданої вартості в умовах вартісно-орієнтованого управління промисловим підприємством.

Додану вартість згідно із сучасною науковою течією вартісно-орієнтованого управління підприємством обґрунтовували науковці І. Боярко [3], П. Фернандес, І. Івашківська, В. Савчук та ін.

Інтелектуальні комунікаційні технології прогнозування, зокрема форсайт, досліджували та практично використовували М.З. Згуровський, Л.І. Федулова, В.П. Третяк [10], В.В. Кривошеїн, С.А. Квітка та ін.

Поява нових аспектів вітчизняної економічної дійсності та першочергова реальна необхідність позитивної промислової динаміки доданої вартості пояснюють актуальність досліджуваної проблеми.

Постановка завдання. Метою роботи є теоретичне та прикладне обґрунтування ролі оновлення філософії управління формуванням потенціалу підприємства з позитивної динаміки доданої вартості в просторі і часі сучасним внутрішньогосподарським комунікаційним інструментарієм, сформованим на якісному інформаційному базисі стандартизованого обліку та звітності з використанням новітніх управлінських інформаційно-знанневих комунікаційних технологій, зокрема форсайт.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пізнання майбутніх можливостей позитивної динаміки доданої вартості та оптимальної її архітектоники в реалістичній перспективі – найважливіше управлінське завдання сьогодення.

Дослідження генезису продуктивних моделей із фундаментально-опорними можливостями, на думку багатьох науковців [2; 3; 8], включає: статистичну валову додану вартість на макрорівні, бухгалтерську додану вартість на рівні підприємства як мікроекономічної системи, капіталізовану додану вартість вартісно-орієнтованого управління, а саме економічну додану вартість (Economic Value Added – EVA), ринкову додану вартість (Market Value Added – MVA), додану акціонерну вартість (Shareholder Value Added – SVA) [3].

У системі адміністрування податків функціонує категорія доданої вартості підприємства, яка підлягає оподаткуванню.

В умовах сьогодення вкрай необхідними є науково-практичні дослідження з моделювання та прогнозування функціоналу доданої вартості як базисно-опорного, що динамічно генерується виробничим підприємством у ролі соціально-економічного джерела зростання добробуту персоналу підприємства та соціуму держави у цілому.

Кожна галузь промислового виробництва генерує додану вартість у часовому проміжку від формування сировинного запасу як відправної точки, проходження ланцюга створення кінцевої споживчої вартості – обробленого продукту, призначеного для здійснення операцій продажу на товарному ринку. Слід зауважити, що для агропромислового виробництва характерне створення доданої вартості протягом короткого технологічно-логістичного ланцюга, тому самостійне або кластерне його освоєння надає шанс на максимізацію доданої вартості.

Категорія «додана вартість» активно увійшла в наукові розробки і пройшла трансформацію в історичному генезисі з позиції певних теоретично-наукових підходів. Комплексно й ґрунтовно цей процес узагальнила науковець О.В. Нікішина [8, с. 4], виділивши множину підходів, зокрема статистичного оцінювання, бухгалтерського та логістичного.

Сутність статистичного макрорівневого сучасного міжнародного підходу полягає у тому, що за його методикою розраховується валова

додана вартість (від англ. Cross Value Addet – CVA) як різниця між вартістю випуску продукції в основних цінах і вартістю проміжного споживання, включаючи вартість спожитого основного капіталу [1].

Бухгалтерський підхід моделює додану вартість на мікрорівні. Її розрахунок комплексно пов'язується з виручкою від реалізації товарів та її структурним розподілом, здійсненням окремим суб'єктом господарської діяльності.

Логістичний підхід обґрунтовує додану вартість як внесок підприємства в певну ланку ланцюга поставок. Кожна ланка є виробником певної цінності, максимальна величина якої належить суб'єкту господарювання, який виробляє цінність – продукт кінцевого споживання.

На нашу думку, для сучасного промислового підприємства, зокрема підприємства харчової промисловості, продуктивним у контексті управління формуванням та досягненням у короткій перспективі позитивної динаміки доданої вартості (ДВ) може бути синтезований бухгалтерсько-логістичний підхід. Попередньо слід наголосити на тому, що ми розглядаємо промислове підприємство як мікроекономічну систему, а ДВ – як її структурований системний об'єкт. За бухгалтерсько-логістичного мікрорівневого підходу додану вартість формалізовано можна представити функціоналом:

$$\text{ФДВ} = \langle \text{ІДВ}_1, \text{ІДВ}_2, \dots, \text{ІДВ}_i, \dots, \text{ІДВ}_n \rangle \quad (1),$$

де ФДВ – це функціонал (додана вартість);

$\text{ІДВ}_i \subseteq \text{ІДВ}_n$ (i, n) – ідентифікатор компоненту доданої вартості;

n – кількість ідентифікаторів.

Для всіх ІДВ властива системна єдність.

Складники функціоналу ФДВ аргументуються нами так: носієм прогресивної динаміки ДВ можуть бути використані показники кількості і якості її складників. Із погляду фундаментальної науки – філософії це категорії, що відображають важливі боки об'єктивної реальності.

Кількість – елементарна характеристика явищ і процесів у практичній господарській діяльності. Категорія якості в нашій інтерпретації відносно об'єкта управління ДВ у науково-практичному розумінні відображає міру цінності стану ДВ, його позитивну/негативну оцінку з погляду задоволення вигоди власника підприємства та персоналу підприємства, гармонізованих із добробутом соціуму.

Практично важливо управління ДВ здійснювати за обсягом, внутрішньою будовою (архітектонікою) та позитивною динамікою у певному горизонті прогнозування та планування.

Функціонал доданої вартості інтерпретується нами як додана вартість промислового підприємства як окремої ланки ланцюга створення вартості.

У внутрішній будові доданої вартості, створеної підприємством харчової промисловості, мають виділятися такі складники:

– заробітна плата персоналу підприємства як продуцента ДВ. Це дохід працівників підприємства;

– відрахування в пенсійний фонд та інші соціальні внески згідно з чинними нинішніми правовими вимогами – це єдиний соціальний внесок, інші відрахування, що включаються у витрати операційної діяльності і становлять певну частку формування доходу держави;

– амортизація як безгрошовий дохід плюс прибуток операційної та фінансової діяльності – це дохід суб'єкта господарювання;

– податки та інші платежі, що сплачуються з прибутку – це державна частка створеної доданої вартості на підприємстві.

Слід зазначити, що вхідна вартість, яка започатковує генерування ДВ на підприємстві – це матеріальні затрати (сировина, матеріали, паливо, енергія та ін., це дохід постачальників).

На основі навіть такого простого логічного аргументу, що управління підприємством нині здійснюється в умовах уже звичного комп'ютеризованого інформаційного забезпечення, стає зрозуміло, що без значних фінансових затрат економічно вигідно використовувати в аналітико-прогнозах (планових) розрахунках свою хмару даних. На її базі та фахового знання креативного комунікаційного потенціалу персоналу доцільно оптимізувати управління функціоналом «додана вартість» залежно від внутрішнього фінансово-економічного стану та стану зовнішнього товарного та фінансового ринків. Для цього, на нашу думку, нині необхідно активно та першочергово задіяти інструменти прогнозування (планування) в горизонті (календарний рік, три та п'ять років). Наявна найбільш продуктивна інформаційна база включає: бухгалтерський облік та стандартизовану звітність, фінансово-економічну аналітику на їх інформаційній ємності, документовану маркетингову договірну інформацію та інформацію інших функціональних підрозділів підприємства.

Якщо інформаційне забезпечення управлінської діяльності на промисловому підприємстві оцінити за критерієм якості, то основа піраміди якості та адекватної корисності в усвідомленому ухваленні рішень у зростанні потенціалу доданої вартості у всіх її вимірах належить бухгалтерському обліку та звітності, саме тому що для їхньої інформаційної ємності характерні провідні властивості об'єктивності: вона уніфікована, стандартизована за міжнародними критеріями якості, виключно документована на відміну від значного обсягу інформації інших функціональних підрозділів підприємства, де під час її формування домінує людський фактор фахівця з притаманним йому суб'єктивним судженням. На нашу думку, якість облікової інформації як вірус проникає у фінансово-економічну аналітику, порівняльні маркетингові дослідження та в кінцевому підсумку у варіативне прогнозування

збереження стійкості та визначення потенціалу векторного розвитку підприємства.

Отже, у нашому дослідженні превалює твердження, що сучасна документована обліково-звітна стандартизована інформація своєю інформативністю та комунікаційною якістю забезпечує корисну аналітику та прогностику не тільки за класичною моделлю доданої вартості, а й капіталізованою доданою вартістю: EVA, MVA, SVA.

Фундаментально-опорні можливості обліково-комунікаційного потенціалу, сформованого за пірамідою якості, основа якої – стандартизована обліково-звітна інформація, на нашу думку, можуть бути продуктивно реалізовані під час використання системної методології, яка ґрунтується на фундаментальній теорії систем та філософії науки і дає підставу стверджувати, що додана вартість – це системний об'єкт, стан якого оцінюється кількісно та якісно.

Управлінський вплив на формування доданої вартості забезпечується, по-перше, кількісною оцінкою, величиною загального обсягу доданої вартості в грошовому вимірі, створеної підприємством як ланкою у виробництві продукту (товару) для кінцевого споживання, та темпоральному: темп змін, швидкість щорічного зростання. На наш погляд, новітнім у підході до управління доданою вартістю має стати якість змін та швидкість зростання. Тут важливою є оцінка внутрішньої структури (архітектури доданої вартості) та її динамічних змін. Структура створеної на підприємстві доданої вартості має вимірюватися питомою вагою її внутрішніх індикаторів: заробітна плата персоналу підприємства (вигоди працівників підприємства); відрахування в пенсійний фонд та інші соціальні внески згідно з чинними нинішніми правовими вимогами; амортизація як безгрошовий дохід плюс прибуток операційної та фінансової діяльності (вигоди власника); податки та інші платежі, що сплачуються з прибутку (доходи держави).

Названі диференційовані індикатори вигід є оцінкою якості економічного зростання та генерованої ним доданої вартості. Зокрема, стосовно частки оплати праці персоналу та частки вигоди власника підприємства. Реально в економічній дійсності власник підприємства в умовах нестабільності зовнішнього середовища, зниження рівня фінансової стійкості підприємства та проблем із фінансовим станом підприємства ніби природно та справедливо знижує заробітну плату та іншу матеріальну винагороду підприємства. Однак у сприятливих умовах зовнішнього ринкового простору з прогресивними інноваційними змінами на підприємстві та зростанням доданої вартості не завжди адекватно збільшує доходи персоналу та пов'язані з ними соціальні фонди держави, порушуючи при цьому справедливість в оцінюванні внеску персоналу – продуцента формування доданої вартості, при цьому слід наголосити на сучас-

ній трансформації ролі персоналу у створенні доданої вартості навіть за такими елементарними аргументами: науково-технічний прогрес і, відповідно до нього, зростає інтелектуальний (інформаційно-знаннєвий) складник персоналу в його впровадженні та генеруванні зростаючої доданої вартості. Йдеться про трансформаційні процеси, що формують оновлене поняття «робочий капітал». Він функціонує паралельно з капіталом, інвестованим у підприємство власником. Це вимагає гармонізації отриманої вигоди власниками капіталу (табл. 1). Особливо ця проблема загострилася в умовах сьогодення: багато підприємницьких структур користуються дистанційною зайнятістю персоналу і мають певну ресурсну економію та відповідні переваги в дольовому розподілі доданої вартості.

У формулах розрахунку показників питомої ваги індикаторів структури доданої вартості у чисельнику відображено грошовий вимір ідентифікатора компоненту доданої вартості, а в знаменнику – загальна сума доданої вартості, створеної на підприємстві.

Отже, за безсумнівності спільного інтересу всіх продуцентів доданої вартості (персоналу, власника, держави) максимізації доданої вартості підприємства як певної ланки ланцюга створення доданої вартості формування справедливої частки кожного з них неможливе без управлінського впливу. На нашу думку, справедливість у цьому процесі – це гармонізована еластичність змін складників доданої вартості у співвідношенні із загальним темпом зростання доданої вартості.

Дієво реалістичним для кожного підприємства з професійно зрілим персоналом у передбаченні їхнього економіко-фінансового майбутнього може стати потужний прогностичний потенціал новітньої для нашої країни управлінської технології форсайту. У зарубіжній практиці EU FOREN Guide – форсайт – це систематичний, спільний процес побудови бачення майбутнього, націлений на підвищення якості прийнятих у цей момент рішень і прискорення спільних дій [5, с. 7].

Сьогодні, на нашу думку, ForTech – форсайт як природна людська діяльність, генетично успадкована окремою людиною та персоналом

підприємства, набуває нової вагомості в умовах сучасних інформаційно-знаннєвих технологій. Кінцевий продукт форсайту – це найбільш реалістичні сценарії розвитку підприємства кількісного та якісного та висхідного генерування доданої вартості. Вони науково та практично обґрунтовані на комп'ютеризованій базі знань функціональних підрозділів та інтелектуальному потенціалі виробничо-управлінського персоналу.

Висновки. Оприлюднення достовірної інформації про ланцюг створення доданої вартості промисловим підприємством – це одна з обліково-прогностичних та комунікаційних функцій сучасного обліку та звітності, зокрема міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ) із примітками до неї.

Політика підприємства щодо управління динамікою доданої вартості в прогресивному напрямі проявляється в результаті інформаційних комунікацій функціональних служб та створення ними бази знань.

Основа комунікаційної піраміди та якості інформаційного забезпечення управління генеруванням доданої вартості в певному горизонті прогнозування (планування) як інструментом управління належить бухгалтерському обліку та стандартизованій фінансовій звітності. Не тільки тому, що жодному функціональному підрозділу підприємства «не дано об'являти необ'явне», але саме тому, що це в умовах сьогодення практично можливо та вигідно фінансово (без додаткових витрат на оновлення комп'ютерного програмного забезпечення).

Технологія форсайт – це новітня комунікаційна інформаційно-знаннєва та інтелектуально-компетентнісна управлінська технологія з прогнозування майбутнього розвитку підприємства групами фахівців підприємства.

Класичний форсайт, модифікований у знаннєво-комунікаційну внутрішньогосподарську управлінську технологію, може бути достатньо продуктивним у пошуку та провадженні прогресивних змін на підприємстві, практична реалізація яких забезпечить кількісне та якісне динамічне генерування доданої вартості в оптимальному для сучасної фінансово-економічної дійсності в трьохрічному горизонті прогнозування прогресивних змін у контексті генерування

Таблиця 1

Показники гармонізації структурної якості доданої вартості, створеної підприємством

Назва показника	Формула розрахунку
Питома вага заробітної плати персоналу (доходу продуцента доданої вартості) у загальній сумі доданої вартості, %	$PВзп = ЗП/ДВ$
Питома вага амортизаційних відрахувань у загальній сумі доданої вартості, %	$PВав = АВ/ДВ$
Питома прибутку від операційної і фінансової діяльності в загальній сумі доданої вартості, %	$PВпр = ПР/ДВ$
Питома вага відрахувань у централізовані державні фонди на соціальні цілі в загальній сумі доданої вартості, %	$PВдс = ВДФ/ДВ$
Питома вага податку на прибуток у загальній сумі доданої вартості, %	$PВпп = ПП/ДВ$

доданої вартості промисловим підприємством, зокрема харчової промисловості.

Напрямом подальшого дослідження у сфері доданої вартості пропонуємо вважати обґрунтування підходів до вироблення рекомендацій

щодо визначення особливостей динамічного взаємозв'язку між складниками доданої вартості за критерієм якісного та прогресивного економічного розвитку промислового підприємства агропродовольчого комплексу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Data of subdivision UN Statistics. National accounts main aggregates database (2017). URL: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/selbasicFast.asp> (дата звернення: 20.11.2020).
2. Андреева Т.В. Цепочка создания стоимости продукта: формирование и оценка эффективности. Москва : РИОР ; ИНФРА-М, 2013. 170 с.
3. Боярко І.М. Рахівництво у фінансах підприємств в умовах інформаційного суспільства: теорія, методологія, практика : монографія. Суми : Університетська книга, 2019. 440 с.
4. Быков, А.А., Авдеева Т.Г., Зезюлькина А.Г. Концепция цепочек создания стоимости и ее применение в антикризисном управлении. *Белорусский экономический журнал*. 2013. № 1. С. 32–45.
5. Квітка С. Інноваційні механізми в публічному управлінні: форсайт. *Аспекти публічного управління*. 2019. № 4. С. 5–15.
6. Куцик П.О. Прогнозна фінансова звітність: проблемні аспекти і перспективи використання підприємствами. *International scientific journal*. 2015. № 9. С. 101–108.
7. Лучко М.Р. Бухгалтерський облік: функціональний підхід. *Незалежний аудитор*. 2016. № 17 (III). С. 5–11.
8. Нікішина О.В. Методика аналізу валової доданої вартості в макросистемах. *Економіка харчової промисловості*. 2017. № 2. С. 3–11.
9. Резкин П.Е. Применение концепции цепочек создания стоимости в отраслях топливной и нефтехимической промышленности Республики Беларусь. *Проблемы управления*. 2016. № 4 (61). С. 80–86.
10. Третьяк В.П., Калинин В.Л., Козлов В.А. Основы форсайта. Москва : Магистр ; ИНФРА-М, 2015.

REFERENCES:

1. Data of subdivision UN Statistics. National accounts main aggregates database. (2017). Available at: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/selbasicFast.asp> (accessed 20 November 2020).
2. Andreeva T.V. (2013) Tsepochnka sozdaniya stoimosti produkta: formirovanie i otsenka effektivnosti [Product value chain: shaping and evaluating performance]. Moscow: RIOR: Infra-M. (in Russian)
3. Bojarko I.M. (2019) Rakhivnyctvo u finansakh pidpryjemstv v umovakh informacijnogho suspiljstva: teorija, metodologhija, praktyka: monoghrafija [Accounting in the finances of enterprises in the information society: theory, methodology, practice]. Derzhavnyj vyshhyj navchalnyj zaklad «Universytet bankivskojji spravy». Sumy: PF «Vydavnyctvo «Universytetsjka knygha»». (in Ukrainian)
4. Bykov A.A., Avdeeva T.G., Zezyul'kina A.G. (2013) Kontseptsija tsepochek sozdaniya stoimosti i ee primeneniye v antikrizisnom upravlenii [The concept of value chains and its application in crisis management]. *Belorus.ekon.zhurn.* no. 1, pp. 32–45.
5. Kvitka S. (2019) Innovacijni mekhanizmy v publichnogho upravlinni: forsajt [Innovative mechanisms in public administration: foresight]. *Aspekty publichnogho upravlinnja*, no. 4, pp. 5–15.
6. Kucyk P.O. (2015) Proghnozna finansova zvitnistj: problemni aspekty i perspektyvy vykorystannja pidpryjemstvamy [Forecast financial statements: problematic aspects and prospects for use by enterprises]. *International scientific journal*, no. 9, pp. 101–108.
7. Luchko M.R. (2016) Bukhghaltersjkyj oblik: funkcionalnyj pidkhid. [Accounting: a functional approach]. *Naukovo-praktychne vydannja «Nezalezhnyj audytor»*, no. 17 (III), pp. 5–11.
8. Nikishyna O.V. (2017) Metodyka analizu valovoji dodanoji vartosti v makrosystemakh [Methods of analysis of gross value added in macrosystems]. *Ekonomika kharchovoji promyslovosti*, no. 2, pp. 3.
9. Rezkin P.E. (2016) Primeneniye kontseptsii tsepochek sozdaniya stoimosti v otraslyakh toplivnoy i neftekhimicheskoy promyshlennosti Respubliki Belarus' [Application of the concept of value chains in the fuel and petrochemical industries of the Republic of Belarus]. *Problemi upravleniya*, no. 4 (61), pp. 80–86.
10. Tret'yak V.P., Kalinichev V.L., Kozlov V.A. (2015) Osnovy forsaya [Foresight basics]. Moscow: Magistr, NITs INFRA-M. (in Russian)

ЗМІСТ

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Нікітіна А.В., Шершенюк О.М. ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА РОЗВИТОК КОРПОРАТИВНОГО СЕРЕДОВИЩА МІЖНАРОДНИХ ІТ-КОМПАНІЙ	3
Прушківська Е.В., Корчєбний Р.С. ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ РЕШОРІНГУ У СВІТОВОМУ ГОСПОДАРСТВІ.....	9
Цимбал Л.І., Біла Ю.В. МІГРАЦІЙНИЙ КАПІТАЛ УКРАЇНИ: РЕСУРСНИЙ ВИМІР ТА МОЖЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ.....	16

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Вараксіна О.В., Григорова С.В. ДЖЕРЕЛО КОНКУРЕНТНОЇ ПЕРЕВАГИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ.....	23
Казьмір В.А. МОДЕРНІЗАЦІЯ СТРУКТУРНО-ЛОГІЧНОЇ МОДЕЛІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ЗЕРНА: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	28
Товт Т.Й. ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЯК ЧИННИК СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ.....	35

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Благун І.І., Шурпа С.Я. МІСЦЕ ПЛАТФОРМИ ТІКТОК В МАРКЕТИНГОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ УКРАЇНИ.....	41
Дячков Д.В., Потапюк І.П., Яковенко І.О. ОСОБЛИВОСТІ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	46
Каличева Н.Є., Зайцева К.О., Маркєлова К.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ: ОСОБЛИВОСТІ ТА РУШІЙНІ СИЛИ.....	52
Купира М.І., Шейко Ю.О., Климчук О.А. ІМПЕРАТИВИ НАРОЩЕННЯ ПРИБУТКУ В УМОВАХ АСИМЕТРИЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА.....	58
Пономаренко І.В., Віннікова І.І. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ DATA SCIENCE В ІНТЕРНЕТ-МАРКЕТИНГУ.....	63
Слюсаренко А.В. КІЛЬКІСНІ ТА ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ.....	68
Яскал І.В., Яскал О.О., Панчук К.В. ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ.....	76

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

Денисенко В.О., Очеретнюк Є.В. АНАЛІЗ ФАКТОРІВ ЦІНОУТВОРЕННЯ НА РИНКУ БІОПАЛИВА.....	84
Качановський О.І. ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕАБІЛІТАЦІЇ ПОРУШЕНИХ ЗЕМЕЛЬ УНАСЛІДОК НЕЗАКОННОГО ВИДОБУТКУ БУРШТИНУ.....	90

ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Борданова Л.С., Рощина Н.В., Наверська В.В.
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ РИНКУ ПРАЦІ УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄС..... **98**

Ралко А.С.
ИЗУЧЕНИЕ КОРПОРАТИВНОЙ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ
В УЧРЕЖДЕНИЯХ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ..... **105**

ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Західна О.Р., Петик Л.О., Гаврецька І.І.
БЮДЖЕТНА БЕЗПЕКА ЯК ВАЖЛИВИЙ СКЛАДНИК ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ..... **110**

Корват О.В., Філіпченко К.О.
СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ДОХОДІВ І ВИТРАТ БАНКУ..... **118**

Онищенко Ю.І., Заяць Е.Л.
ВИЗНАЧЕННЯ ВИДІВ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ БАНКІВ В БАНКІВСЬКІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ..... **125**

Шинкарук Л.В., Титарчук І.М., Беляєва Є.Р.
СЕКТОРАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ..... **133**

БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Темчишина Ю.Л.
СУЧАСНІ АКТУАЛІТЕТИ КОМУНІКАЦІЙНО-ПРОГНОЗНОЇ ФУНКЦІЇ
СТАНДАРТИЗОВАНОГО ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ
В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ГЕНЕРУВАННЯМ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ
ПРОМИСЛОВИМ ПІДПРИЄМСТВОМ..... **141**

CONTENTS

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL ECONOMIC RELATIONS

Nikitina Alina, Shershnyuk Olena THE INFLUENCE OF GLOBALIZATION PROCESSES ON THE DEVELOPMENT OF THE CORPORATE ENVIRONMENT OF INTERNATIONAL IT-COMPANIES.....	3
Prushkivska Emilia, Korchebnyi Roman CAUSES AND CONSEQUENCES OF RESHORING IN THE WORLD ECONOMY.....	9
Tsybal Liudmyla, Bila Yuliia MIGRATION CAPITAL OF UKRAINE: RESOURCE DIMENSION AND MANAGEMENT CAPABILITIES.....	16

ECONOMY AND OPERATION OF NATIONAL ECONOMY

Varaksina Elena, Hryhorova Svitlana SOURCE OF COMPETITIVE ADVANTAGE: THEORETICAL ASPECT.....	23
Kazmyr Valentyna MODERNIZATION OF THE STRUCTURAL AND LOGICAL MODEL OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF GRAIN MARKET FUNCTIONING: METHODOLOGICAL DIMENSION.....	28
Tovt Tetyana ECONOMIC COOPERATION AS A FACTOR OF STIMULATING THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY.....	35

ECONOMY AND ENTERPRISE MANAGEMENT

Blahun Ivan, Shurpa Svitlana THE PLACE OF THE TIK TOK PLATFORM IN MARKETING ACTIVITIES ON THE UKRAINIAN MARKET.....	41
Diachkov Dmytro, Potapiuk Iryna, Yakovenko Ihor PRODUCT POLICY ENTERPRISE'S FEATURES.....	46
Kalicheva Natalia, Zaitseva Kateryna, Markyelova Krystyna ENSURING THE COMPETITIVENESS OF RAILWAY TRANSPORT ENTERPRISES: FEATURES AND DRIVING FORCES.....	52
Kupyra Myroslava, Sheiko Yulia, Klymchuk Olena THE IMPERATIVES OF INCREASING PROFITS IN THE CONDITIONS OF ASYMMETRIC DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE.....	58
Ponomarenko Ihor, Vinnikova Inna FEATURES OF USING DATA SCIENCE IN INTERNET MARKETING.....	63
Sliusarenko Andrii QUANTITATIVE AND QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF THE UKRAINIAN ECONOMY.....	68
Yaskal Ihor, Yaskal Oksana, Panchuk Kateryna PROBLEMS OF EFFICIENCY EVALUATION OF UKRAINE'S STATE-OWNED ENTERPRISES.....	76

ECONOMY OF NATURAL RESOURCES MANAGEMENT AND ENVIRONMENT PROTECTION

Denysenko Viktoriya, Ocheretnyuk Eugen ANALYSIS OF PRICING FACTORS ON THE BIOFUEL MARKET.....	84
Kachanovskyi Oleh ECOLOGICAL AND ECONOMIC EFFICIENCY OF DISTURBED LANDS REHABILITATION DUE TO ILLEGAL AMBER MINING.....	90

DEMOGRAPHY, LABOR ECONOMY,
SOCIAL ECONOMY AND POLITICS

Bordanova Lyudmila, Roshchina Nadezhda, Naverska Valeria

ANALYSIS OF THE LABOR MARKET
OF UKRAINE AND EUROPEAN UNION COUNTRIES98

Ralko Oleksandra

STUDY OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY
IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE.....105

MONEY, FINANCES AND CREDIT

Zakhidna Oksana, Petyk Lyubov, Havretska Iryna

BUDGET SECURITY AS AN IMPORTANT COMPONENT
OF THE STATE FINANCIAL SECURITY.....110

Korvat Olena, Filipchenko Kateryna

STATISTICAL ANALYSIS OF THE BANK'S INCOME AND EXPENSES..... 118

Onyshchenko Yulia, Zaiats Eduard

DETERMINATION OF BANK BUSINESS MODEL TYPES
IN UKRAINIAN BANKING SYSTEM.....125

Shynkaruk Lidiia, Tytarchuk Iryna, Bieliaieva Yelyzaveta

SECTORAL ANALYSIS OF ECONOMIC DEVELOPMENT
OF THE REGIONS OF UKRAINE.....133

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Temchyshyna Yuliia

MODERN ACTUAL TERMS OF COMMUNICATIVE AND FORECASTING FUNCTION
OF STANDARDIZED ACCOUNTING AND REPORTING WITHIN THE CONTEXT
OF MANAGEMENT OF VALUE ADDED GENERATING ACTIVITY IN INDUSTRIAL ENTERPRISE.....141

Електронне наукове фахове видання

СХІДНА ЄВРОПА: ЕКОНОМІКА, БІЗНЕС ТА УПРАВЛІННЯ

Випуск 4 (27) 2020

Коректура • *Л.М. Петрушевський*

Комп'ютерна верстка • *Ю.Г. Войтюк*

Засновник видання:

ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

Адреса редакції: 49600, м. Дніпро, вул. Чернишевського, 24-а

Телефон: +38 (063) 051 91 37

Веб-сайт журналу: www.easterneurope-ebm.in.ua

E-mail редакції: editor@easterneurope-ebm.in.ua